काशिकापदमञ्जर्योः
माहेश्वरसूत्राणां सूचीपत्त्रम् ।

		काशिका ।	पदमञ्जरी ।
		पृ.	पृ.
अइउण् ।	सू० ।	१ ।	१६
ऋऌक् ।	सू० ।	१ ।	२१
एओङ् ।	सू० ।	१ ।	२३
ऐऔच् ।	सू० ।	२ ।	२४
हयवरट् ।	सू० ।	२ ।	२७
लण् ।	सू० ।	३ ।	३२
ञमङणनम् ।	सू० ।	४ ।	३४
झभञ् ।	सू० ।	४ ।	३५
घढधष् ।	सू० ।	४ ।	३५
जबगडदश् ।	सू० ।	४ ।	३५
खफछठथचटतव् ।	सू० ।	४ ।	३५
कपय् ।	सू० ।	५ ।	३५
शषसर् ।	सू० ।	५ ।	३५
हल् ।	सू० ।	५ ।	३५



काशिकापदमञ्जर्योः

पाणिनिसूत्राणां सूचीपत्त्रम् ।

	अ पा सू	काशिका		पदमञ्जरी	
			पृ		पृ०
अ अ	८।४।६८	उ०	५७५	उ	१०३६
अंशं हारी	५।२।६९	उ०	६६	उ	३०८
अकः सवर्णे दीर्घः	६।१।१०१	उ०	१७२	उ	४७४
अकथितं च	१।४।५१	पू०	८६	पू	३०४
अकर्तरि च कारके०	३।३।१९	पू	२६४	पू	६७०
अकर्तर्यृणे पञ्चमी	२।३।२४	पू०	१४४	पू०	४३२
अकर्मकाच्च	१।३।२६	पू	५६	पू	२३२
अकर्मकाच्च	१।३।३५	पू	६२	पू	२३५
अकर्मकाच्च	१।३।४५	पू०	६५	पू०	२३८
अकर्मधारये राज्यम्	६।२।१३०	उ	२४१	उ	५५६
अकृच्छ्रे प्रियसुख०	८।१।१३	उ०	४६९	उ०	८९४
अकृत्सार्वधातुकयो०	७।४।२५	उ०	४४६	उ०	९५५
अके जीविकार्थे	६।२।७३	उ०	२५८	उ०	५४६
अकेनोर्भविष्यदाधम०	२।३।७०	पू०	१५७	पू०	४५६
अक्षशलाका० परि०	२।१।१०	पू०	१०७	पू	३५५
अक्षेषु ग्लहः	३।३।७०	पू०	२७४	पू	६८१
अक्षोऽन्यतरस्याम्	३।१।७५	पू	२००	पू०	०
अक्ष्णोऽदर्शनात्	५।४।७६	उ०	१२१	उ	३६८
अगारान्ताट्ठन्	४।४।७०	पू	४७५	उ०	०
अगारैकदेशे प्रघणः प०	३।३।७९	पू०	२७६	पू	६८३
अग्नीत्प्रेषणे परस्य च	८।२।९२	उ	५२०	उ	९६९
अग्नेः स्तुत्स्तोमसोमाः	८।३।८२	उ०	५४८	उ	१००५
अग्नेर्ढक्	४।२।३३	पू०	३८८	उ	१३३
अग्नौ चेः	३।२।९१	पू०	२३८	पू	६३३
अग्नौ परिचाय्यो०	३।१।१३१	पू०	२१४	पू	६०३
अग्राख्यायामुरसः	५।४।९३	उ०	१२५	उ०	४०२
अग्राद्यत्	४।४।११६	पू०	४८३	उ०	२२१
अग्रान्तशुद्धशुभ्रवृ०	५।४।१४५	उ०	१३७	उ०	४१०
अङ्गितश्च	६।४।१०३	उ०	३५१	उ०	६७७
अङ्गस्यादौ च	६।१।११९	उ०	१७७	उ०	४८३
अङ्गयुक्तं तिङाकाङ्क्षम्	८।२।९६	उ०	५२१	उ०	९६७

	अ. पा सू	काशिका		पदमञ्जरी	
			पृ		पृ.
अङ्गस्य	६ । ४ । १	उ०	२६४	उ०	६२५
अङ्गानि मैरेये	६ । २ । ७०	उ०	२२८	उ०	५४६
अङ्गात्प्रातिलोम्ये	८ । १ । ३३	उ०	४७६	उ०	९०४
अङ्गुलेर्दारुणि	५ । ४ । ११४	उ०	१३०	उ०	४०५
अङ्गुल्यादिभ्यष्ठक्	५ । ३ । १०८	उ०	९८	उ०	०
अच	४ । ३ । ३१	पू०	४२८	उ०	१६८
अच उपसर्गात्तः	७ । ४ । ४७	उ	४५०	उ०	८६०
अचः	६ । ४ । १३८	उ०	३२९	उ०	६८८
अचः कर्तृयकि	६ । १ । १९५	उ०	१९८	उ०	५२०
अचः कर्मकर्तरि	३ । १ । ६२	पू०	१९८	पू०	५६४
अचः परस्मिन्पूर्वविधौ	१ । १ । ५७	पू	२२	पू०	१०९
अचतुरविचतुरसुच०	५ । ४ । ७७	उ०	१२१	उ	३९८
अचश्च	१ । २ । २८	पू०	३८	पू०	१६७
अचस्तास्वत्थल्य०	७ । २ । ६१	उ०	३९१	उ०	७७८
अचित्तहस्तिधेना०	४ । २ । ४७	पू०	३९२	उ०	१३८
अचित्ताददेशकाला०	४ । ३ । ९६	पू	४४३	उ०	१८२
अचि र ऋतः	७ । २ । १००	उ०	४०३	उ०	७९४
अचि विभाषा	८ । २ । २१	उ०	५००	उ०	९४०
अचि शीर्षः	६ । १ । ६२	उ०	१६०	उ०	४४५
अचि श्नुधातुभ्रुवां०	६ । ४ । ७७	उ०	३१५	उ०	६६९
अचो ञ्णिति	७ । २ । ११५	उ०	४०६	उ०	७९८
अचोऽन्त्यादि टि	१ । १ । ६४	पू०	२७	पू०	१३३
अचो यत्	३ । १ । ९७	पू०	२०६	पू०	५९१
अचो रहाभ्यां द्वे	८ । ४ । ४६	उ०	५७०	उ०	१०३२
अच्कावशक्तौ	६ । २ । १५७	उ०	२५०	उ०	५६८
अच्च घेः	७ । ३ । ११९	उ०	४४०	उ०	८४३
अच्छगत्यर्थवदेषु	१ । ४ । ६९	पू०	९५	पू०	३२३
अच्प्रत्यन्ववपूर्वा०	५ । ४ । ७५	उ०	१२०	उ०	३९८
अजर्यं सङ्गतम्	३ । १ । १०५	पू०	२०८	पू०	५९४
अजादी गुणवचना०	५ । ३ । ५८	उ०	८६	उ०	३४९
अजादेर्द्वितीयस्य	६ । १ । २	उ०	१४१	उ०	४१९
अजाद्यतष्टाप्	४ । १ । ४	पू०	३३०	उ०	१८
अजाद्यदन्तम्	२ । २ । ३३	पू०	१३५	पू०	४१४
अजाविभ्यां थ्यन्	५ । १ । ८	उ०	३	उ०	२३१
अजिनान्तस्योत्तरप०	५ । ३ । ८२	उ०	९१	उ	३६१
अजिव्रज्योश्च	७ । ३ । ६०	उ०	४२७	उ०	८२५
अजेर्व्यघञपोः	२ । ४ । ५६	पू०	१७४	पू०	४८४

	अ पा सू	काशिका		पदमञ्जरी	
			पृ		पृ
अज्झनगमां सनि	६ । ४ । १६	उ·	२९९	उ·	६३६
अज्ञाते	५ । ३ । ७३	उ·	९०	उ·	३५९
अञ्चेः पूजायाम्	७ । २ । ५३	उ·	३८८	उ·	७७६
अञ्चेर्लुक्	५ । ३ । ३०	उ·	८०	उ·	३३९
अञ्चेश्छन्दस्यसर्व०	६ । १ । १७०	उ·	१९१	उ·	५११
अञ्चोऽनपादाने	८ । २ । ४८	उ·	५०८	उ·	९५१
अञ्जेः सिचि	७ । २ । ७१	उ·	३९४	उ·	०
अञ्नासिकायाः सं०	५ । ४ । ११८	उ·	१३१	उ·	४०६
अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवाये०	८ । ४ । २	उ	५५७	उ·	१०१६
अडभ्यासव्य०	६ । १ । १३६	उ·	१८५	उ·	४९३
अड्गार्ग्यगालवयोः	७ । ३ । ९९	उ·	४३६	उ	८३९
अणञौ च	४ । ३ । ३३	पू·	४२८	उ·	१६८
अणावकर्मकाच्चित्त०	१ । ३ । ८८	पू·	७५	पू·	२५८
अणि नियुक्ते	६ । २ । ७५	उ·	२२९	उ·	५४९
अणो द्व्यचः	४ । १ । १५६	पू·	३७५	उ·	११४
अणोऽप्रगृह्यस्यानुना०	८ । ४ । ५७	उ·	५७२	उ·	१०३३
अण्कर्मणि च	३ । ३ । १२	पू·	२६२	पू·	६६७
अण्कुटिलिकायाः	४ । ४ । १८	पू·	४६५	उ·	२०२
अण् च	५ । २ । १०३	उ·	६५	उ·	३२२
अणिञोरनार्षयोर्गुरू०	४ । १ । ७८	पू·	३५१	उ·	६४
अणिनुणः	५ । ४ । १५	उ·	१०५	उ·	३७७
अणुदित्सवर्णस्य चा०	१ । १ । ६९	पू·	२९	पू·	१३८
अणृगयनादिभ्यः	४ । ३ । ७३	पू·	४३७	उ·	१७८
अण्महिष्यादिभ्यः	४ । ४ । ४८	पू·	४७०	उ·	०
अत आदेः	७ । ४ । ७०	उ·	४५७	उ·	८७६
अत इञ्	४ । १ । ९५	पू·	३५८	उ·	९५
अत इनिठनौ	५ । २ । ११५	उ·	६७	उ·	३२५
अत उत्सार्वधातुके	६ । ४ । ११०	उ·	३२२	उ·	६७९
अत उपधायाः	७ । २ । ११६	उ·	४०६	उ·	०
अत एकहल्मध्ये०	६ । ४ । १२०	उ	३२४	उ·	६८१
अतः कृकमिकंसकु०	८ । ३ । ४६	उ·	५३८	उ·	९९२
अतश्च	४ । १ । १७७	पू	३८०	उ·	१२२
अतिग्रहाव्यथनक्षे०	५ । ४ । ४६	उ·	११२	उ·	३८७
अतिथेर्ण्यः	५ । ४ । २६	उ·	१०८	उ·	०
अतिरतिक्रमणे च	१ । ४ । ९५	पू·	१००	पू·	०
अतिशायने तमबिष्ठनौ	५ । ३ । ५५	उ	८५	उ·	३४४
अतेः शुनः	५ । ४ । ९६	उ·	१२६	उ·	४०२

	अ । पा । सू	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ
अतेरकृत्पदे	६ । २ । १९१	उ०	२५८	उ०	५०५
अतो गुणे	६ । १ । ९७	उ०	१७१	उ	४७२
अतो दीर्घो यञि	७ । ३ । १०१	उ०	४३५	उ	८३९
अतो भिस ऐस्	७ । १ । ९	उ०	३४३	उ०	७०४
अतोम	७ । १ । २४	उ	३४६	उ०	७०६
अतो येय	७ । २ । ८०	उ०	३६६	उ	७८४
अतोरोरप्लुतादप्लुते	६ । १ । ११३	उ०	१७५	उ०	४८१
अतो लोप.	६ । ४ । ४८	उ०	३०८	उ०	६५७
अतो ल्रान्तस्य	७ । २ । २	उ०	३६८	उ०	७४७
अतो हलादेर्लघो॰	७ । २ । ७	उ०	३७०	उ०	७५१
अतो हेः	६ । ४ । १०५	उ	३२१	उ०	६७७
अत्यन्तसंयोगे च	२ । १ । २९	पू०	११२	पू	०
अत्र लोपोऽभ्यासस्य	७ । ४ । ५८	उ०	४५३	उ०	८६३
अत्रानुनासिकः पूर्वस्य०	८ । ३ । २	उ०	५२६	उ	९७३
अत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठ०	२ । ४ । ६५	पू०	१७७	पू०	०
अत्वसन्तस्य चाधातोः	६ । ४ । १४	उ०	२९८	उ०	६३५
अत्स्मृदृत्वरप्रथम्रद०	७ । ४ । ९५	उ०	४६३	उ०	८७४
अद सर्वेषां	७ । ३ । १००	उ०	४३६	उ०	८३९
अदभ्यस्तात्	७ । १ । ४	उ०	३४१	उ०	७०२
अदर्शनं लोपः	१ । १ । ६०	पू०	२६	पू०	१२३
अदस औ सु लोपश्च	७ । २ । १०७	उ०	४०५	उ०	७९७
अदसो मात्	१ । १ । १२	पू	९	पू०	६४
अदसोऽसेर्दादु दो मः	८ । २ । ८०	उ०	५१६	उ०	९५८
अदिप्रभृतिभ्यः शपः	२ । ४ । ७२	पू०	१८०	पू०	४९२
अदूरभवश्च	४ । २ । ७०	पू०	४००	उ०	१४५
अदेङ्गुणः	१ । १ । २	पू०	६	पू०	४०
अदो जग्धिर्ल्यप्ति कि०	२ । ४ । ३६	पू	१७०	पू	४८१
अदोऽनन्ने	३ । २ । ६८	पू०	२३३	पू०	६२६
अदोऽनुपदेशे	१ । ४ । ७०	पू०	६५	पू०	३२३
अड्डुतरादिभ्यः पञ्च०	७ । १ । २५	उ०	३४७	उ०	७१०
अद्भिः संस्कृतम्	४ । ४ । १३४	पू०	४८७	उ०	०
अद्यश्वीनावष्टब्धे	५ । २ । १३	उ	४१	उ०	२८६
अधः शिरसी पदे	८ । ३ । ४७	उ०	५३९	उ०	९९
अधिकम्	५ । २ । ७३	उ०	५६	उ	३०६
अधिकरणवाचिनश्च	२ । ३ । ६८	पू०	१५६	पू	३५५
अधिकरणवाचिना च	२ । २ । १३	पू०	१२९	पू०	३६८
अधिकरणविचाले च	५ । ३ । ४३	उ०	८३	उ०	३४१

	अ. पा. सू	काशिका	पृ	पदमञ्जरी	पृ
अधिकरणे बन्धः	३ । ४ । ४१	पू॰	३११	पू॰	०
अधिकरणे शेतेः	३ । २ । १५	पू	२२२	पू॰	६१५
अधिकरणैतावत्त्वे च	२ । ४ । १५	पू॰	१६३	पू॰	४६९
अधिकृत्य कृते ग्रन्थे	४ । ३ । ८७	पू॰	४४१	उ॰	१८१
अधिपरी अनर्थकौ	१ । ४ । ९३	पू॰	९९	पू॰	३३२
अधिरीश्वरे	१ । ४ । ९७	पू	१००	पू	३३३
अधिशीङ्स्थासां कर्म	१ । ४ । ४६	पू॰	८८	पू॰	०
अधीगर्थदयेशां कर्मणि	२ । ३ । ५२	पू॰	१५१	पू॰	४४९
अधीष्टे च	३ । ३ । १६६	पू	२९८	पू॰	७११
अधुना	५ । ३ । १७	उ	७७	उ॰	३३६
अधेः प्रसहने	१ । ३ । ३३	पू॰	६२	पू	२३५
अधेरुपरिस्थम्	६ । २ । १८८	उ॰	२५८	उ	५७४
अध्ययनतोऽविप्रकृष्टा०	२ । ४ । ५	पू॰	१६०	पू॰	४६२
अध्यर्धपूर्वद्विगोर्लु०	५ । १ । २८	उ॰	९	उ॰	२४३
अध्यायन्यायोद्याव०	३ । ३ । १२२	पू॰	२८५	पू॰	६९४
अध्यायानुवाकयोर्लुक्	५ । २ । ६०	उ॰	५३	उ॰	३०७
अध्यायिन्यदेशका०	४ । ४ । ७१	पू॰	४७५	उ॰	२१२
अध्यायेष्वेवर्षेः	४ । ३ । ६९	पू॰	४३६	उ॰	१७७
अध्वनो यत्खौ	५ । २ । १६	उ॰	४१	उ॰	२८७
अध्वर्युकषाययोर्जातौ	६ । २ । १०	उ॰	२०८	उ॰	५३१
अध्वर्युक्रतुरनपुंसकम्	२ । ४ । ४	पू॰	१६०	पू॰	४६२
अन्	६ । ४ । १६७	उ॰	३३७	उ॰	६९६
अन उपधालोपिनो०	४ । १ । २८	पू॰	३३७	उ॰	३७
अनङ् सौ	७ । १ । ९३	उ॰	३६५	उ॰	७३९
अनचि च	८ । ४ । ४७	उ॰	५७०	उ	१०३२
अनत्यन्तगतौ क्तात्	५ । ४ । ४	उ॰	१०२	उ॰	३७१
अनत्याधान उरसि०	१ । ४ । ७५	पू॰	९६	पू॰	३२४
अनद्यतने लङ्	३ । २ । १११	पू॰	२४२	पू	अनु॰ ६५६ / पु ६४०
अनद्यतने लुट्	३ । ३ । १५	पू॰	२६३	पू॰	६६८
अनद्यतने र्हिलन्यतर०	५ । ३ । २१	उ॰	७७	उ॰	०
अनन्तावसथेतिह०	५ । ४ । २३	उ॰	१०७	उ॰	३८०
अनन्त्यस्यापि प्रश्ना०	८ । २ । १०५	उ॰	५२४	उ॰	९६९
अनभिहिते	२ । ३ । १	पू॰	१३७	पू॰	४१६
अनवक्लृप्त्यमर्षयो०	३ । ३ । १४५	पू	२९३	पू॰	७०४
अनश्च	५ । ४ । १०८	उ॰	१२९	उ॰	०
अनसन्तान्नपुंसका०	५ । ४ । १०३	उ॰	१२७	उ॰	४०३

	अ । पा. । सू.	काशिका	पृ	पदमञ्जरी	पृ
अनाप्यकः	७ । २ । ११२	उ०	४०५	उ०	०
अनिगन्तोऽञ्चतौ व०	६ । २ । ५२	उ०	२२३	उ०	५४४
अनितेः	८ । ४ । १९	उ०	५६३	उ०	१०२४
अनिदितां हल उप०	६ । ४ । २४	उ०	३०२	उ०	६५०
अनुकम्पायाम्	५ । ३ । ७६	उ०	९०	उ०	३६०
अनुकरणं चानितिप०	१ । ४ । ६२	पू०	९४	पू०	३२१
अनुकाभिकाभीकः०	५ । २ । ७४	उ०	५७	उ०	३०९
अनुगवमायामे	५ । ४ । ८३	उ०	१२३	उ०	४००
अनुगादिनष्ठक्	५ । ४ । १३	उ०	१०५	उ०	३७६
अनुग्वलंगामी	५ । २ । १५	उ०	४१	उ०	२८७
अनुदात्तं सर्वमपादादौ च	८ । १ । १८	उ०	४७०	उ०	८९७
अनुदात्तङित आत्म०	१ । ३ । १२	पू०	५६	पू०	२२२
अनुदात्तं च	८ । १ । ३	उ०	४६४	उ०	८८१
अनुदात्तं पदमेक०	६ । १ । १५८	उ	१८७	उ०	५००
अनुदात्तं प्रश्नान्ता०	८ । २ । १००	उ०	५२२	उ०	९६८
अनुदात्तस्य च य०	६ । १ । १६१	उ०	१८९	उ०	५०६
अनुदात्तस्य चर्दुपध०	६ । १ । ५९	उ०	१५९	उ०	४४४
अनुदात्तादेरञ्	४ । २ । ४४	पू०	३९१	उ०	१३५
अनुदात्तादेश्च	४ । ३ । १४०	पू०	४५५	उ०	१९३
अनुदात्ते च	६ । १ । १९०	उ०	१९७	उ०	५१८
अनुदात्ते च कुधपरे	६ । १ । १२०	उ०	१७७	उ०	४८४
अनुदात्तेतश्च हलादेः	३ । २ । १४९	पू०	२५०	पू०	६५४
अनुदात्तोपदेशवन०	६ । ४ । ३७	उ०	३०४	उ	६५३
अनुदात्तौ सुप्पितौ	३ । १ । ४	पू०	१८३	पू०	५०७
अनुनासिकस्य क्वि०	६ । ४ । १५	उ०	२९९	उ०	६३६
अनुनासिकात्परोऽनु०	८ । ३ । ४	उ०	५३७	उ०	९७३
अनुपदसर्वान्नायानयं०	५ । २ । ९	उ०	३९	उ०	२८४
अनुपद्यन्वेष्टा	५ । २ । ९०	उ०	६०	उ०	३१४
अनुपराभ्यां कृञः	१ । ३ । ७९	पू०	७४	पू०	२५७
अनुपसर्गाज्ज्ञः	१ । ३ । ७६	पू०	७३	पू०	२५६
अनुपसर्गात्फुल्लक्षीब०	८ । २ । ५५	उ०	५०९	उ०	९५२
अनुपसर्गाद्वा	१ । ३ । ४३	पू०	६४	पू०	२३८
अनुपसर्गाल्लिम्प०	३ । १ । १३८	पू०	२१६	पू०	६०५
अनुपसर्जनात्	४ । १ । १४	पू०	३३३	उ०	२५
अनुप्रतिगृणश्च	१ । ४ । ४१	पू०	८७	पू०	२९१
अनुप्रवचनादिभ्यः	५ । १ । १११	उ०	२९	उ०	२६५
अनुब्राह्मणादिनिः	४ । २ । ६२	पू०	३९८	उ०	१४२

	अ पा सू.	काशिका पृ		पदमञ्जरी पृ.	
अनुर्यत्समया	२ । १ । १५	पू॰	१०८	पू॰	३५७
अनुर्लक्षणे	१ । ४ । ८४	पू॰	९८	पू॰	३२८
अनुवादे चरणानाम्	२ । ४ । ३	पू	१५९	पू॰	४६१
अनुविपर्यभिनिभ्यः०	८ । ३ । ७२	उ॰	५४६	उ॰	१००३
अनुशतिकादीनां च	७ । ३ । २०	उ॰	४१३	उ	८०९
अनुस्वारस्य ययि०	८ । ४ । ५८	उ॰	५७२	उ॰	१०३३
अनृष्यानन्तर्ये बिद०	४ । १ । १०४	पू॰	३६१	उ॰	९९
अनेकमन्यपदार्थे	२ । २ । २४	पू॰	१३२	पू	४०४
अनेकाल्शित्सर्वस्य	१ । १ । ५५	पू॰	२१	पू॰	१०२
अनो नुट्	८ । २ । १६	उ॰	४९८	उ॰	९३६
अनो बहुव्रीहेः	४ । १ । १२	पू॰	३३३	उ॰	२३
अनो भावकर्मवचनः	६ । २ । १५०	उ॰	२४८	उ	५६६
अनोरकर्मकात्	१ । ३ । ४९	पू॰	६६	पू॰	२३९
अनोरप्रधानकनी०	६ । २ । १८९	उ॰	२५८	उ॰	५७४
अनोश्मायः सरसा०	५ । ४ । ९४	उ॰	१२५	उ॰	०
अनौ कर्मणि	३ । २ । १००	पू॰	२४०	पू॰	६३४
अन्तः	६ । २ । ९२	उ॰	२३३	उ॰	५५२
अन्तः	६ । २ । १४३	उ॰	२४५	उ॰	५६४
अन्तः	६ । २ । १७९	उ॰	२५६	उ॰	०
अन्तः	८ । ४ । २०	उ॰	५६३	उ॰	१०२४
अन्तःपूर्वपदाट्ठञ्	४ । ३ । ६०	पू॰	४३४	उ॰	१७४
अन्तरं बहिर्योगोप०	१ । १ । ३६	पू॰	१९	पू॰	८३
अन्तरदेशे	८ । ४ । २४	उ॰	५६४	उ॰	१०२६
अन्तरपरिग्रहे	१ । ४ । ६५	पू॰	९५४	पू॰	३२२
अन्तरान्तरेण युक्ते	२ । ३ । ४	पू॰	१३८	पू	४२१
अन्तर्घनो देशे	३ । ३ । ७८	पू॰	२७६	पू॰	६८२
अन्तर्धौ येनादर्शन०	१ । ४ । २८	पू॰	८४	पू॰	२८७
अन्तर्बहिर्भ्यां च०	५ । ४ । ११७	उ॰	१३१	उ॰	०
अन्तर्वत्पतिवतोर्नुक्	४ । १ । ३२	पू॰	३३८	उ॰	३९
अन्तश्च	६ । २ । १८०	उ॰	२५६	उ॰	०
अन्तश्च तवै युगपत्	६ । १ । २००	उ॰	१९९	उ॰	५२५
अन्तात्यन्ताध्वदूर०	३ । २ । ४८	पू	२२८	पू॰	६२०
अन्तादिवच्च	६ । १ । ८५	उ॰	१६७	उ॰	४७२
अन्तिकबाढयोर्नेद०	५ । ३ । ६३	उ॰	८७	उ॰	३५१
अन्तोदात्तादुत्तर०	६ । १ । १६९	उ॰	१९०	उ॰	५१०
अन्तोऽवत्याः	६ । १ । २२०	उ॰	२०३	उ॰	५२५
अन्त्यात्पूर्वं बहुचः	६ । २ । ८३	उ॰	२३१	उ॰	५५१

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ
अन्नाण्णः	४ । ४ । ८५	पू.	४७७	उ.	०
अन्नेन व्यञ्जनं	२ । १ । ३४	पू.	११३	पू.	३६६
अन्यतो ङीष्	४ । १ । ४०	पू	३४०	उ.	४३
अन्यथैवंकथमित्थंसु०	३ । ४ । २७	पू.	३०८	पू.	७२८
अन्यपदार्थे च सञ्ज्ञा०	२ । १ । २१	पू.	११०	पू.	०
अन्यारादितरर्ते०	२ । ३ । २९	पू	१४५	पू.	४३५
अन्येभ्योऽपि दृश्यते	३ । २ । *१७८	पू.	२५६	पू.	६२७
अन्येभ्योऽपि दृश्यते	३ । ३ । १३०	पू	२८७	पू.	६९५
अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते	३ । २ । ७५	पू	२३५	पू	६६०
अन्येषामपि दृश्यते	६ । ३ । १३७	उ.	२९४	उ.	६२४
अन्येष्वपि दृश्यते	३ । २ । १०१	पू.	२४०	पू.	६३४
अन्वच्यानुलोम्ये	३ । ४ । ६४	पू.	३१७	पू.	७३८
अन्ववतप्ताद्रहसः	५ । ३ । ८१	उ.	१२२	उ	३९९
अपगुरो णमुलि	६ । १ । ५३	उ.	१५७	उ.	४४३
अपघनोऽङ्गम्	३ । ३ । ८१	पू	२७९	पू.	६८३
अपचितश्च	७ । २ । ३०	उ.	३८१	उ.	७६६
अपत्यं पौत्रप्रभृति०	४ । १ । १६२	पू.	३७६	उ.	११५
अपथं नपुंसकम्	२ । ४ । ३०	पू.	१६७	पू.	४०७
अपदातौ साल्वात्	४ । २ । १३५	पू.	४१९	उ.	१५९
अपदान्तस्य मूर्धन्यः	८ । ३ । ५५	उ.	५४१	उ.	६९४
अपपरिबहिरञ्चवः०	२ । १ । १२	पू.	१०८	पू.	३५६
अपपरी वर्जने *	१ । ४ । ८८	पू.	९८	पू.	३२९
अपमित्ययाचिताभ्यां०	४ । ४ । २१	पू.	४६५	उ.	२०३
अपरस्पराः क्रिया०	६ । १ । १४४	उ.	१८३	उ.	४९५
अपरिमाणबिस्ताचित०	४ । १ । २२	पू.	३३६	उ.	३४
अपरिह्वृताश्च	७ । २ । ३२	उ.	३८२	उ.	७६६
अपरोक्षे च	३ । २ । ११९	पू	२४४	पू.	अशु. ६५९ शु. ६४५
अपवर्गे तृतीया	२ । ३ । ६	पू.	१३९	पू.	४२३
अपस्करो रथाङ्गम्	६ । १ । १४९	उ.	१८४	उ.	४९८
अपस्पृधेथामानृचुरा०	६ । १ । ३६	उ.	१५३	उ.	४३६
अपह्नवे ज्ञः	१ । २ । ४४	पू.	६४	पू.	२३८
अपाच्च	६ । २ । १८६	उ.	२५७	उ.	५७४
अपाच्चतुष्पाच्छकु०	६ । १ । १४२	उ.	१८२	उ.	४९५
अपादाने चाहीयरुहोः	५ । ४ । ४५	उ.	११२	उ.	३८६
अपादाने पञ्चमी	२ । ३ । २८	पू.	१४५	पू.	४३४
अपादाने परीप्सायाम्	३ । ४ । ५२	पू.	३१३	पू.	७३३

	अ पा सू	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
अपाद्वद	१ । ३ । ७३	पू०	७२	पू०	०
अपिः पदार्थसम्भावन०	१ । ४ । ९६	पू०	१००	पू	३३२
अपूर्वपदादन्यतर०	४ । १ । १४०	पू०	३७०	उ	१०८
अपृक्त एकाल्प्रत्ययः	१ । २ । ४१	पू०	४३	पू०	१७७
अपे क्लेशतमसोः	३ । २ । ५०	पू०	२२६	पू०	०
अपे च लषः	३ । २ । १४४	पू	२४६	पू०	०
अपेतापोढमुक्तपतित०	२ । १ । ३८	पू०	११५	पू०	३६६
अपोनप्त्रपान्नप्तृभ्यां घः	४ । २ । २७	पू०	३८७	उ	१३२
अपो भि	७ । ४ । ४८	उ०	४५१	उ०	८६०
अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृ०	६ । ४ । ११	उ०	२९७	उ०	६३०
अप्पूरणीप्रमाण्योः	५ । ४ । ११६	उ०	१३०	उ०	४०५
अप्रत्ययात्	३ । ३ । १०२	पू०	२८०	पू०	०
अप्लुतवदुपस्थिते	६ । १ । १२९	उ०	१७९	उ०	४८७
अभाषितपुंस्काच्च	७ । ३ । ४८	उ०	४२३	उ०	८३०
अभिजनश्च	४ । ३ । ९०	पू०	४४२	उ०	१८१
अभिजिद्विदभृ०	५ । ३ । ११८	उ०	१००	उ०	३६६
अभिज्ञावचने लृट्	३ । २ । ११२	पू०	२४२	पू०	६४१
अभिनिविशश्च	१ । ४ । ४७	पू०	८८	पू०	३००
अभिनिष्क्रामति द्वार०	४ । ३ । ८६	पू	४४०	उ०	१८१
अभिनिसः स्तन०	८ । ३ । ८६	उ०	५४९	उ०	१००६
अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः	१ । ३ । ८०	पू०	७४	पू०	०
अभिरभागे	१ । ४ । ९१	पू०	९६	पू०	३३१
अभिविधौ भाव इनुण्	३ । ३ । ४४	पू०	२६९	पू०	६७७
अभिविधौ सम्पदा च	५ । ४ । ५३	उ०	११४	उ०	३९०
अभूततद्भावे कृभ्वस्ति०	५ । ४ । ५०	उ०	११३	उ०	३८८
अभेर्मुखम्	६ । २ । १८५	उ०	२५७	उ०	५७४
अभेश्चाविदूर्ये	७ । २ । २५	उ०	३८०	उ०	७६४
अभ्यमित्राच्छ च	५ । २ । १७	उ०	४१	उ०	२८७
अभ्यस्तस्य च	६ । १ । ३३	उ०	१५२	उ०	४३६
अभ्यस्तानामादिः	६ । १ । १८९	उ०	१६६	उ०	५१८
अभ्यासस्यासवर्णे	६ । ४ । ७८	उ०	३१५	उ०	६७०
अभ्यासाच्च	७ । ३ । ५५	उ०	४२६	उ०	८२४
अभ्यासे चर्च	८ । ४ । ५४	उ०	५७२	उ०	१०३३
अभ्युत्सादयां प्रजन०	३ । १ । ४२	पू०	१९४	पू०	५५४
अमनुष्यकर्तृके च	३ । २ । ५३	पू०	२२९	पू०	६२१
अमहन्नवं नगरेऽनु०	६ । २ । ८९	उ०	२३२	उ०	०
अमावस्यदन्यतर०	३ । १ । १२२	पू०	२१९	पू०	५९६

	अ पा. सू	काशिका		पदमञ्जरी	
			पृ		पृ
अमावास्याया वा	४ । ३ । ३०	पू.	४२८	उ.	१९८
अमि पूर्वः	६ । १ । १०७	उ	१७४	उ.	४७८
अमु च च्छन्दसि	५ । ४ । १२	उ.	२०४	उ	३७६
अमूर्धमस्तकात्स्वा०	६ । ३ । १२	उ	२६४	उ	५८३
अमैवाव्ययेन	२ । २ । २०	*पू	१३१	पू	४०३
अमो मश्	७ । १ । ४०	उ	३५१	उ.	७१८
अम्नरूधरवरित्युभय०	८ । २ । ७०	उ	५१४	उ.	९५६
अम्बाम्बगोभूमिस०	८ । ३ । ९७	उ	५५१	उ.	१००
अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः	७ । ३ । १०७	उ	४३८	उ	८४९
अम् संबुद्धौ	७ । १ । ९९	उ	३६७	उ.	७४५
अय शूलदण्डाजिना०	५ । २ । ७६	उ	५७	उ	३१०
अयङ् यि क्ङिति	७ । ४ । २२	उ	४४५	उ	८५४
अयन च	८ । ४ । २५	उ	५६४	उ	१०२६
अयस्मयादीनि छ०	१ । ४ । २०	पू	८२	पू	२७७
अयामन्ताल्वाय्येत्न्वि०	६ । ४ । ५५	उ	३०९	उ.	६६१
अरण्यान्मनुष्ये	४ । २ । १२९	पू	४१८	उ	१५८
अरिष्टगौडपूर्वे च	६ । २ । १००	उ	२३५	उ.	५५४
अरुर्द्विषदजन्तस्य मु०	६ । ३ । ६७	उ	२७८	उ	६०७
अर्कमनश्चक्षुश्चेतोर०	५ । ४ । ५१	उ	११४	उ.	३८९
अर्तिपिपर्त्योश्च	७ । ४ । ७७	उ	४५८	उ.	८६९
अर्तिलूधूसूखनस०	३ । २ । १८४	पू.	२५८	पू.	६६१
अर्तिह्रीव्लीरीक्नू०	७ । ३ । ३६	उ.	४१९	उ.	८१४
अर्थवदधातुरप्रत्ययः०	१ । २ । ४५	पू	४४	पू.	१८१
अर्थे	६ । २ । ४४	उ	२२१	उ.	५३९
अर्थे विभाषा	६ । ३ । १००	उ.	२८६	उ	०
*अर्दः संनिविभ्यः	७ । २ । २४	उ.	३७९	उ.	०
अर्धं नपुंसकम्	२ । २ । २	पू.	१२५	पू.	३८८
अर्धर्चाः पुंसि च	२ । ४ । ३१	पू.	१६७	पू	४७०
अर्धाच्च	५ । ४ । १००	उ.	१२७	उ.	०
अर्धात्परिमाणस्य पू०	७ । ३ । २६	उ.	४१६	उ	८११
अर्धाद्यत	४ । ३ । ४	पू.	४२३	उ.	१६२
अर्मे चावर्णं द्व्यच्त्र्यच्	६ । २ । ९०	उ.	२३२	उ.	५५२
अर्यः स्वामिवैश्ययोः	३ । १ । १०३	पू.	२०७	पू.	५९४
अर्वणस्त्रसावनञः	६ । ४ । १२७	उ.	३२७	उ.	६२५
अर्शआदिभ्योऽच्	५ । २ । १२७	उ.	७१	उ.	३२९
अर्हः	३ । २ । १२	पू.	२२१	पू.	०
अर्हः प्रशंसायाम्	३ । २ । १३३	पू.	२४७	पू.	६५०

	अ पा सू.	काशिका	पृ	पदमञ्जरी	पृ
अर्हे कृत्यतृचश्च	३ । ३ । १६९	पू	२६९	पू·	७१८
अलंकृञ्निराकृ०	३ । २ । १३६	पू·	२४८	पू	६५१
अलंखल्वोः प्रतिषे०	३ । ४ । १८	पू	३०६	पू·	७२२
अलुगुत्तरपदे	६ । ३ । १	उ	२६१	उ	५७७
अलोऽन्त्यस्य	१ । १ । ५२	पू	२१	पू·	१००
अलोऽन्त्यात्पूर्व उपधा	१ । १ । ६५	पू	२७	पू·	१३४
अल्पाख्यायाम्	५ । ४ । १३६	उ·	१३५	उ·	४०६
अल्पाच्तरम्	२ । २ । ३४	पू·	१३६	पू·	४१४
अल्पे	५ । ३ । ८५	उ·	९३	उ·	०
अल्लोपोऽनः	६ । ४ । १३४	उ	३२८	उ	६८७
अवक्रयः	४ । ४ । ५०	पू	४७१	उ	२०८
अवक्षेपणे कन्	५ । ३ । ९५	उ·	९५	उ·	३६६
अवङ् स्फोटायनस्य	६ । १ । १२३	उ·	१७७	उ·	४८४
अवचक्षे च	३ । ४ । १५	पू	३०६	पू·	७२१
अवद्यपण्यवर्या गर्ह्य	३ । १ । १०१	पू·	२०७	पू·	५९३
अवपथासि च	६ । १ । १२१	उ·	१७७	उ·	०
अवयवादृतोः	७ । ३ । ११	उ·	४१०	उ·	८०६
अवयवे च प्राण्यो०	*४ । ३ । १३५	पू	४५३	उ·	१९२
अवयसि ठंश्च	५ । १ । ८४	उ	२३	उ·	२६०
अवयाः श्वेतवाः पुरो०	८ । २ । ६७	उ·	५१३	उ·	९५५
अवसमन्धेभ्यस्तमसः	५ । ४ । ७९	उ·	१२२	उ	३९९
अवाच्चालम्बनाविदू०	८ । ३ । ६८	उ	५४५	उ	१००२
अवात्कुटारच्च	५ । २ । ३०	उ·	४४	उ	२६१
अवाद्ग्रः	१ । ३ । ५१	पू·	६६	पू	२४०
अवारपारात्यन्तानु०	५ । २ । ११	उ	४०	उ	२८५
अवृद्धादपि बहु०	४ । २ । १२५	पू·	४१६	उ	१५७
अवृद्धाभ्यो नदी०	४ । १ । ११३	पू·	३६४	उ,	१०२
अवेः कः	५ । ४ । २८	उ·	१०८	उ	०
अवे ग्रहो वर्षप्रतिब०	३ । ३ । ५१	पू	२७१	पू	६७६
अवे तृस्त्रोर्घञ्	३ । ३ । १२०	पू·	२८५	पू	६९४
अवे यजः	३ । २ । ७२	पू·	२३४	पू	६३७
अवोदैधौद्मप्रश्रथहि०	६ । ४ । २९	उ	३०३	उ,	६५१
अवोदोर्नियः	३ । ३ । २६	पू·	२६६	पू,	६७३
अव्यक्तानुकरणस्या०	६ । १ । ९८	उ·	१७१	उ,	४७४
अव्यक्तानुकरणाद्द्व्य०	५ । ४ । ५७	उ·	११६	उ·	३९१
अव्ययं विभक्तिसमीप०	२ । १ । ६	पू·	१०५	पू,	३५३
अव्ययसर्वनाम्नामकच०	५ । ३ । ७१	उ·	८६	उ,	३५८

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
अव्ययात्त्यप्	४ । २ । १०४	पू.	४१०	उ.	१५७
अव्ययादाप्सुपः	२ । ४ । ८२	पू.	१८२	पू.	४६५
अव्ययीभावः	२ । १ । ५	पू.	१०५	पू.	३५२
अव्ययीभावश्च	१ । १ । ४१	पू.	१८	पू.	८८
अव्ययीभावश्च	२ । ४ । १८	पू.	१६३	पू.	४७१
अव्ययीभावाच्च	४ । ३ । ५९	पू.	४३४	उ.	१७४
अव्ययीभावे चाकाले	६ । ३ । ८१	उ.	२८२	उ.	६१४
अव्ययीभावे शरत्प्र०	५ । ४ । १०७	उ.	१२८	उ.	४०३
अव्ययेऽयथाभिप्रेता०	३ । ४ । ५९	पू.	३१५	पू.	७३५
अव्यादवद्यादवक्र०	६ । १ । ११६	उ.	१७६	उ.	४८३
अशब्दे यत्खा०	४ । ३ । ६४	पू.	४३५	उ.	१७५
अशनायोदन्यध०	७ । ४ । ३४	उ.	४४७	उ.	८५७
अशाला च	२ । ४ । २४	पू.	१६५	पू.	४७३
अश्नोतेश्च	७ । ४ । ७२	उ	४५७	पू.	०
अश्वक्षीरवृषलवणा०	७ । १ । ५१	उ	३५३	उ.	७२०
अश्वपत्यादिभ्यश्च	४ । १ । ८४	पू.	३५३	उ.	७५
अश्वस्यैकाहगमः	५ । २ । १९	उ.	४२	उ.	२८७
अश्वाघस्यात्	७ । ४ । ३७	उ	४४८	उ	८५७
अश्वादिभ्यः फञ्	४ । १ । ११०	पू	३६३	उ.	१०१
अश्विमानण्	४ । ४ । १२६	पू.	४८५	उ.	२२३
अषडक्षाशितङ्ग्वलं०	५ । ४ । ७	उ.	१०३	उ.	३७२
अषष्ठ्यतृतीयास्थ०	६ । ३ । ९९	उ.	२८५	उ.	६१७
अष्टन आ विभक्तौ	७ । २ । ८४	उ.	३९७	उ.	७८८
अष्टनः संज्ञायाम्	६ । ३ । १२५	उ.	२९२	उ.	०
अष्टनो दीर्घात्	६ । १ । १७२	उ.	१९२	उ.	५११
अष्टाभ्य औश्	७ । १ । २१	उ.	३४६	उ.	७०८
असंयोगाल्लिट् कित्	१ । २ । ५	पू.	३२	पू	१५१
असंज्ञायां तिल०	४ । ३ । १४९	पू.	४५६	उ.	१९४
असमासे निष्का०	५ । १ । २०	उ.	७	उ.	२६९
असाम्प्रतिके	४ । ३ । ९	पू.	४२४	उ	१६३
असिद्धवदत्राभात्	६ । ४ । २२	उ.	३०१	उ.	६४०
असुरस्य स्वम्	४ । ४ । १२३	पू.	४८५	उ.	२२२
असूर्यललाटयो०	३ । २ । ३६	पू.	२२६	पू.	६१९
अस्तं च	१ । ४ । ६८	पू.	९५	पू.	३०३
अस्ताति च	५ । ३ । ४०	उ.	८२	उ.	३४१
अस्तिनास्तिदिष्टं०	४ । ४ । ६०	पू	४७२	उ.	२१०
अस्तिसिचोऽपृक्ते	७ । ३ । ९६	उ	४३५	उ.	८३८

	अ । पा । सू	काशिका	पृ	पदमञ्जरी	पृ
अस्तेर्भूः	२ । ४ । ५२	पू	१७३	पू.	४८३
अस्थिदधिसक्थ्य०	७ । १ । ७५	उ	३६१	उ.	७३२
अस्मदो द्वयोश्च	१ । २ । ५९	पू	४६	पू	१६७
अस्मद्युत्तम	१ । ४ । १०७	पू	१०२	पू	३४०
अस्मायामेधास्र०	५ । २ । १२१	उ	६६	उ	३२७
अस्य च्वौ	७ । ४ । ३२	उ	४४७	उ	८५६
अस्यतितृषोः क्रिया०	३ । ४ । ५७	पू	३१५	पू	७३५
अस्यतिवक्तिख्याति०	३ । १ । ५२	पू	१६६	पू	५६१
अस्यतेस्थुक्	७ । ४ । १७	उ	४४४	उ	८५३
अस्वाङ्गपूर्वपदाद्वा	४ । १ । ५३	पू	३४५	उ	५४
अह सर्वैकदेशसंख्या०	५ । ४ । ८७	उ	१२३	उ	४००
अहंशुभमोर्युस्	५ । २ । १४०	उ	७४	उ.	३३१
अहन्	८ । २ । ६८	उ	५१३	उ	९५१
अहीने द्वितीया	६ । २ । ४७	उ	२२२	उ	५४०
अहेति विनियोगे च	८ । १ । ६१	उ.	४८३	उ	९११
अहो च	८ । १ । ४०	उ.	४७७	उ	९०५
अह्नष्टखोरेव	६ । ४ । १४५	उ	३३१	उ	६६०
अह्नोऽदन्तात्	८ । ४ । ७	उ	५५६	उ	१०२०
अह्नोऽह्न एतेभ्यः	५ । ४ । ८८	उ	१२४	उ	४०१
आकडारादेका संज्ञा	१ । ४ । १	पू	७८	पू	२८०
आकर्षात्ष्ठल्	४ । ४ । ९	पू	४६३	उ	२०२
आकर्षादिभ्यः कन्	५ । २ । ६४	उ	५५	उ	३०७
आकालिकडाद्यन्त०	५ । १ । ११४	उ.	३०	उ.	२६६
आक्रन्दाट्ठञ्च	४ । ४ । ३८	पू	४६८	उ.	२०६
आक्रोशे च	६ । २ । १५८	उ	२५१	उ	५६८
आक्रोशे नञ्यनिः	३ । ३ । ११२	पू.	२८३	पू	६६१
आक्रोशेऽवन्योर्ग्रहः	३ । ३ । ४५	पू	२७०	पू	६७८
आक्वेस्तच्छीलत०	३ । २ । १३४	पू	२४७	पू	६५०
आख्यातोपयोगे	१ । ४ । २९	पू	८४	पू	२८८
आगवीनः	५ । २ । १४	उ	४१	उ	२८६
आगस्त्यकौण्डिन्य०	२ । ४ । ७०	पू.	१७६	पू.	४६१
आयव्यायपथ्यस्यादुक्	४ । २ । २४	पू.	३८६	उ	१३१
आङ उद्गमने	१ । ३ । ४०	पू.	६४	पू	२३७
आङि चापः	७ । ३ । १०५	उ.	४३७	उ	८४०
आङि ताच्छील्ये	३ । २ । ११	पू.	२२१	पू.	६१४
आङि युद्धे	३ । ३ । ७३	पू	२७५	पू.	०
आङो दोऽनास्यविहरणे	१ । ३ । २०	पू	५७	पू	२३०

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ । पा । सू		पृ		पृ
आङो नाऽस्त्रियाम्	७ । ३ । १२०	उ	४४०	उ	८४४
आङोऽनुनासिक०	६ । १ । १२६	उ	१७८	उ	४८६
आङो यमहनः	१ । ३ । २८	पू	६०	पू	२३३
आङो यि	७ । १ । ६५	उ	३५७	उ	७२५
आङ्मर्यादाभिविध्योः	२ । १ । १३	पू	१०८	पू	३५६
आङ्मर्यादावचने	१ । ४ । ८९	पू	९९	पू	३२९
आङ्माङोश्च	६ । १ । ७४	उ	१६४	उ	४५५
आ च त्वात्	५ । १ । १२०	उ	३२	उ	२७४
आ च हौ	६ । ४ । ११७	उ	३२४	उ	६८१
आचार्योपसर्जन०	६ । २ । १०४	उ	२३५	उ	५३६
* आचार्योपसर्जनप्रचा०	६ । २ । ३६	उ.	२१७	उ	५५४
आच्छीनद्योर्नुम्	७ । १ । ८०	उ	३६२	उ	७३३
आज्जसेरसुक्	७ । १ । ५०	उ	३५३	उ.	७२०
आज्ञायिनि च	६ । ३ । ५	उ	२६२	उ	०
आट्श्च	६ । १ । ९०	उ	१६९	उ.	४६९
आडजादीनाम्	६ । ४ । ७२	उ	३१३	उ	६६७
आडुत्तमस्य पिच्च	३ । ४ । ९२	पू	३२४	पू.	७४९
आढकाचितपात्रा०	५ । १ । ५३	उ	१५	उ	२४६
आढ्यसुभगस्थूल०	३ । २ । ५६	पू.	२३०	पू.	६२२
आण्नद्याः	७ । ३ । ११२	उ	४३६	उ.	८४२
आत ऐ	३ । ४ । ९५	पू	३२४	पू.	७४९
आत औ णलः	७ । १ । ३४	उ	३४६	उ	७१३
आतः	३ । ४ । ११०	पू	३२७	पू.	७५२
आतश्चोपसर्गे	३ । १ । १३६	पू	२१६		०
आतश्चोपसर्गे	३ । ३ । १०६	पू	२८१	पू.	६८९
आतो ङितः	७ । २ । ८१	उ	३६७	उ	७८५*
आतोऽटि नित्यं	८ । ३ । ३	उ	५२७	उ	९७३
आतो धातोः	६ । ४ । १४०	उ	३२९	उ.	६८८
आतोऽनुपसर्गे कः	३ । २ । ३	पू.	२१९	पू.	६११
आतो मनिन्क्वनि०	३ । २ । ७४	पू	२३५	पू.	६२७
आतो युक्चिण्०	७ । ३ । ३३	उ	४१८	उ.	८१३
आतो युच्	३ । ३ । १२८	पू.	२८७	पू	०
आतो लोप इटि च	६ । ४ । ६४	उ.	३१२	उ.	६६५
आत्मनश्च पूरणे	६ । ३ । ६	उ.	२६२	उ.	५८२
आत्मनेपदेष्वनतः	७ । १ । ५	उ.	३४२	उ.	७०२

* अत्र सूत्रे वासिनीति प्रशु॰ वासीति शु॰ ।

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ पा सू		पृ		पृ
आत्मनेपदेष्वन्यत०	२ । ४ । ४४	पू	१७१	पू	४८२
आत्मनेपदेष्वन्यतर०	३ । १ । ५४	पू	१८७	पू	५६२
आत्मन्विश्वजन०	५ । १ । ९	उ	३	उ	२३१
आत्ममाने खश्च	३ । २ । ८३	पू	२३७	पू.	६२९
आत्माध्वानौ खे	६ । ४ । १६९	उ	३३७	उ	०
आथर्वणिकस्येक०	४ । ३ । १३३	पू	४५३	उ.	१६०
आदरानादरयोः स०	१ । ४ । ६३	पू.	९४	पू	३२१
आदाचार्याणाम्	७ । ३ । ४९	उ	४२४	उ	८२१
आदि प्रत्येनसि	६ । २ । २७	उ	२१४	उ.	५३४
आदिः सिचोऽन्य०	६ । १ । १८७	उ	१९६	उ	५१८
आदिकर्मणि क्तः क०	३ । ४ । ७१	पू	३१९	पू.	७४२
आदितश्च	७ । २ । १६	उ	३७७	उ	७६०
आदिरन्त्येन सहेता	१ । १ । ७१	पू	२९	पू	१४१
आदिरुदात्तः	६ । २ । ६४	उ	२२६	उ.	५४७
आदिर्ञिटुडवः	१ । ३ । ५	पू	५४	पू.	२१६
आदिर्णमुल्यन्यत०	६ । १ । १९४	उ	१९८	उ	५२०
आदिश्चिहणादीनाम्	६ । २ । १२५	उ.	२४०	उ.	५५९
आदृगमहनजन०	३ । २ । १७१	पू	२५५	पू.	६५८
आदेः परस्य	१ । १ । ५४	पू	२१	पू	१०२
आदेच उपदेशेऽशि०	६ । १ । ४५	उ	१५५	उ.	४३८
आदेशप्रत्यययोः	८ । ३ । ५९	उ.	५४२	उ	९९७
आद्गुणः	६ । १ । ८७	उ.	१६८	उ	४६८
आद्यन्तवदेकस्मिन्	१ । १ । २१	पू	११	पू.	७२
आद्यन्तौ टकितौ	१ । १ । ४६	पू	१९	पू.	९१
आद्युदात्तं द्व्यच्छन्द०	६ । २ । ११९	उ	२३९	उ	५५७
आद्युदात्तश्च	३ । १ । ३	पू.	१८३	पू	५०३
आधारोऽधिकरणम्	१ । ४ । ४५	पू.	८७	पू	२९९
आनङ् ऋतो द्वन्द्वे	६ । ३ । २५	उ.	२६७	उ	५८६
आनाय्योऽनित्ये	३ । १ । १२७	पू	२१३	पू.	६०१
आनि लोट्	८ । ४ । १६	उ.	५६२	उ.	१०२३
आने मुक्	७ । २ । ८२	उ	३९७	उ.	७८१
आन्महतः समाना०	६ । ३ । ४६	उ.	२७३	उ.	५९९
आपत्यस्य च तद्धि०	६ । ४ । १५१	उ.	३३३	उ.	६६२
आपोजुषाणोवृ०	६ । १ । ११८	उ.	१७६	उ.	४८७
आपोऽन्यतरस्याम्	७ । ४ । १५	उ.	४४४	उ.	०
आप्ज्ञप्यृधामीत्	७ । ४ । ५५	उ.	४५२	उ	८६२
आप्रपदं प्राप्नोति	५ । २ । ८	उ.	३९	उ.	२८३

	अ पा सू	काशिका	पृ	पदमञ्जरी	पृ
आबाधे च	८ । १ । १०	उ	४७७	उ	८६०
आभीक्ष्ण्ये णमुल् च	३ । ४ । २२	पू	३०७	पू.	७२४
आम् एकान्तरमाम०	८ । १ । ५५	उ	४८१	उ	९०६
आमः	२ । ४ । ८१	पू	१८१	पू.	४६५
आमन्त्रितं पूर्वमवि०	८ । १ । ७२	उ.	४८७	उ.	९१७
आमन्त्रितस्य च	६ । १ । १९८	उ.	१९८	उ.	५२१
आमन्त्रितस्य च	८ । १ । १९	उ.	४७०	उ.	८६७
आमि सर्वनाम्नः सुट्	७ । १ । ५२	उ.	३५४	उ.	७२०
आमेतः	३ । ४ । ९०	पू	३२३	पू.	७४६
आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनु०	१ । ३ । ६३	पू	६६	पू	२४४
आम्रेडितं भर्त्सने	८ । २ । ९५	उ.	५२१	उ.	९६६
आयनेयीनीयियः फढ०	७ । १ । २	उ.	३४१	उ.	७००
आयादय आर्द्धधातु०	३ । १ । ३१	पू.	१९१	पू.	५४३
आयुक्तकुशलाभ्या०	२ । ३ । ४०	पू.	१४६	पू.	४३६
आयुधजीविभ्यश्छः०	४ । ३ । ९१	पू.	४४२	उ.	१८२
आयुधजीविसंघा०	५ । ३ । ११४	उ.	९६	उ.	३६८
आयुधाच्छ च	४ । ४ । १४	पू.	४६४	उ.	२०२
आरगुदीचाम्	४ । १ । १३०	पू.	३६८	उ.	१०४
आर्धधातुकं शेषः	३ । ४ । ११४	पू	३२८	पू.	७५३
आर्द्धधातुकस्येड्०	७ । २ । ३५	उ.	३८३	उ.	७६७
आर्धधातुके	२ । ४ । ३५	पू.	१६६	पू.	४८०
आर्धधातुके	६ । ४ । ४६	उ.	३०७	उ.	६५५
आर्यो ब्राह्मणकुमा०	६ । २ । ५८	उ.	२२४	उ.	०
आर्हादगोपुच्छसंख्या०	५ । १ । १९	उ.	६	उ.	२३७
आलजाटचौ बहु०	५ । २ । १२५	उ.	७०	उ.	३२८
आवट्याच्च	४ । १ । ७५	पू.	३५०	उ.	०
आवश्यकाधमर्ण्ये०	३ । ३ । १७०	पू.	२९६	पू.	७१२
आवसथात् ष्ठल्	४ । ४ । ७४	पू	४७६	उ.	२१३
आशंसायां भूतवच्च	३ । ३ । १३२	पू.	२८८	पू.	६९७
आशंसावचने लिङ्	३ । ३ । १३४	पू	२८८	पू.	६९६
आशङ्काबाधनेदीय०	६ । २ । २१	उ.	२१२	उ.	५३३
आशितः कर्ता	६ । १ । २०७	उ.	२००	उ.	५२३
आशिते भुवः करण०	३ । २ । ४५	पू.	२२७	पू.	६२०
आशिषि च	३ । १ । १५०	पू.	२१८	पू.	६०८
आशिषि नाथः	२ । ३ । ५५	पू	१५२	पू.	४५०
आशिषि लिङ्लोटौ	३ । ३ । १७३	पू	३००	पू.	७१३
आशिषि हनः	३ । २ । ४९	पू	२२८	पू	६२१

	अ पा सू	काशिका		पदमञ्जरी	
			पृ		पृ
आश्चर्यमनित्ये	६ । १ । १४७	उ	१८४	उ	४६७
आश्वयुज्या वुञ्	४ । ३ । ४५	पू	४३१	उ	१७२
आसन्दीवदष्ठीवच्च०	८ । २ । १२	उ	४९७	उ	६३५
आ सर्वनाम्नः	६ । ३ । ९१	उ	२८४	उ	६१६
आसुयुवपिरपिल०	३ । १ । १२६	पू	२१२	पू	६०१
आस्पदं प्रतिष्ठा०	६ । १ । १४६	उ	१८४	उ.	४६७
आहस्थः	८ । २ । ३५	उ	५०४	उ.	६४६
आहि च दूरे	५ । ३ । ३७	उ	८१	उ	३४०
आहो उताहो चानन्त०	८ । १ । ४९	उ	४८०	उ	६०७
इकः काशे	६ । ३ । १२३	उ	२९१	उ	६२२
इकः सुञि	६ । ३ । १३४	उ	२९३	उ	६२३
इको गुणवृद्धी	१ । १ । ३	पू	६	पू.	४०
इकोऽचि विभक्तौ	७ । १ । ७३	उ	३५९	उ	७२८
इको झल्	१ । २ । ९	पू	३३	पू	१५४
इको यणचि	६ । १ । ७७	उ	१६५	उ.	४५६
इको वहेऽपीलोः	६ । ३ । १२१	उ	२९१	उ.	६२२
इकोऽसवर्णे शाक०	६ । १ । १२७	उ	१७८	उ.	४८७
इको ह्रस्वोऽङ्यो गाल०	६ । ३ । ६१	उ	२७७	उ	६०५
इगन्तकालकपालभ०	६ । २ । २९	उ	२१४	उ	५३४
इगन्ताच्च लघुपूर्वात्	५ । १ । १३१	उ	३६	उ	२७९
इगुपधज्ञाप्रीकिरः०	३ । १ । १३५	पू	२१६	पू	६०५
इग्यणः संप्रसारणम्	१ । १ । ४५	पू	१९	पू	९१
इङश्च	२ । ४ । ४८	पू	१७२	पू	०
इङश्च	३ । ३ । २१	पू	२६५	पू.	६७३
इङ्धार्योः शत्रकृ०	३ । २ । १३०	पू	२४८	पू	६५०
इच एकाचोऽम्प्रत्यय०	६ । ३ । ६८	उ	२७९	उ	६०८
इच् कर्मव्यतिहारे	५ । ४ । १२७	उ	१३३	उ	४०८
इच्छा	३ । ३ । १०१	पू	२८०	पू	६८७
इच्छार्थेभ्यो विभा०	३ । ३ । १६०	पू.	२८७	पू.	७०९
इच्छार्थेषु लिङ्लोटौ	३ । ३ । १५७	पू.	२८६	पू	७०८
इजादेः सनुमः	८ । ४ । ३२	उ	५६६	उ	१०२८
इजादेश्च गुरुमतोऽनृ०	३ । १ । ३६	पू.	१९२	पू	५४९
इञः प्राचाम्	२ । ४ । ६०	पू	१७४	पू	४८६
इञश्च	४ । २ । ११२	पू	४१३	उ.	१५४
इट ईटि	८ । २ । २८	उ	५०२	उ'	६४३
इटोऽत्	३ । ४ । १०६	पू.	३२६	पू	७५१
इट् सनि वा	७ । २ । ४१	उ	३८५	उ	७७३

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
इडत्यर्तिव्ययतीनाम्	७ । २ । ६६	उ.	३६२	उ.	७८१
इडाया वा	८ । ३ । ५४	उ	५४१	उ	०
इणः षः	८ । ३ । ३९	उ	५३८	उ.	९८७
इणः षीध्वं लुङ्लिटां०	८ । ३ । ७८	उ	५४७	उ.	१००३
इणो गा लुङि	२ । ४ । ४५	पू	१७१	पू.	४८२
इणो यण्	६ । ४ । ८१	उ	३१५	उ.	६७०
इण्कोः	८ । ३ । ५७	उ	५४१	उ.	९९५
इण्नशजिसर्तिभ्यः	३ । २ । १६३	पू.	२५३	पू.	६५७
इण्निष्ठायाम्	७ । २ । ४७	उ.	३८७	उ	७७४
इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते	५ । ३ । १४	उ.	७६	उ	३३६
इतरेतरान्योन्योपपदा०	१ । ३ । १६	पू	५७	पू.	२२८
इतश्च	३ । ४ । १००	पू	३२५	प	०
इतश्च लोपः परस्मैप०	३ । ४ । ९७	पू.	३२४	पू.	७५०
इतश्चानिञः	४ । १ । १२२	पू	३६७	उ.	०
इतोऽत्सर्वनामस्थाने	७ । १ । ८६	उ	३६४	उ.	७३६
इतो मनुष्यजातेः	४ । १ । ६५	पू	३४८	उ.	५६
इत्थंभूतलक्षणे	२ । ३ । २१	पू	१४३	पू.	४३१
इत्थंभूतेन कृतमि०	६ । २ । १४९	उ	२४८	उ.	५६६
इदंकिमोरीश्की	६ । ३ । ९०	उ	२८४	उ.	६१६
इदन्तो मसि	७ । १ । ४६	उ.	३५२	उ.	७१६
इदम इश्	५ । ३ । ३	उ	७५	उ	३३३
इदम थमुः	५ । ३ । २४	उ	७८	उ	०
इदमोऽन्वादेशेऽशनु०	२ । ४ । ३२	पू	१६८	पू.	४७८
इदमो मः	७ । २ । १०८	उ.	४०५	उ	०
इदमो र्हिल्	५ । ३ । १६	उ.	७७	उ.	३३६
इदमो हः	५ । ३ । ११	उ	७६	उ.	०
इदितो नुम्धातोः	७ । १ । ५८	उ	३५५	उ.	७२२
इदुदुपधस्य चाप्रत्ययस्य०	८ । ३ । ४१	उ	५३८	उ	९८८
इदुद्भ्याम्	७ । ३ । ११७	उ.	४४०	उ.	८४३
इदोऽय् पुंसि	७ । २ । १११	उ	४०५	उ.	०
इद्गोण्याः	१ । २ । ५०	पू	४५	पू.	१९०
इद्दरिद्रस्य	६ । ४ । ११४	उ	३२३	उ.	६८०
इद्वृद्धौ	६ । ३ । २८	उ	२६७	उ.	५८७
इनः स्त्रियाम्	५ । ४ । १५२	उ.	१३८	उ.	४११
इनच्पिटच्चिकचि च	५ । २ । ३३	उ.	४५	उ.	३९२
इनण्यनपत्ये	६ । ४ । १६४	उ.	३३७	उ.	६९६
इनित्रकट्यचश्च	४ । २ । ५१	पू.	३९३	उ.	१३६

	अ पा. सू	काशिका	पृ	पदमञ्जरी	पृ
इन्द्रवरुणभवशर्व०	४ । १ । ४९	पू	३४४	उ	५१
इन्द्रियमिन्द्रलिङ्गमि०	५ । २ । ९३	उ	६१	उ	३१५
इन्द्रे च नित्यम्	६ । १ । १२४	उ	१७८	उ	४८५
इन्धिभवतिभ्यां च	१ । २ । ६	पू	३२	पू	१५२
इन्हन्पूषार्यम्णां शौ	६ । ४ । १२	उ	२६७	उ	६३१
इरयो रे	६ । ४ । ७६	उ	३१४	उ	६६६
इरितो वा	३ । १ । ५७	पू	१६७	पू	५८३
इवे प्रतिकृतौ	५ । ३ । ९६	उ	९५	उ	३६६
इषुगमियमां छः	७ । ३ । ७७	उ.	४३०	उ.	८२९
इष्टकेषीकामा०	६ । ३ । ६५	उ	२१८	उ	६०३
इष्ठस्य यिट् च	६ । ४ । १५९	उ	३३५	उ	६९५
इष्टादिभ्यश्च	५ । २ । ८८	उ	६०	उ	०
इष्टवीनमिति च	७ । १ । ४८	उ	३५३	उ	०
इसुसुक्तान्तात्कः	७ । ३ । ५१	उ	४२४	उ.	८२२
इसुसोः सामर्थ्ये	८ । ३ । ४४	उ	५३८	उ	९९१
इस्मन्त्रन्क्विषु च	६ । ४ । ९७	उ	३१९	उ.	६७५
ई घ्राध्मोः	७ । ४ । ३१	उ	४४७	उ	८५९
ई च खनः	३ । १ । १११	पू	२०९	पू	५९६
ई च गणः	७ । ४ । ९७	उ	४६३	उ	८७४
ई च द्विवचने	७ । १ । ७७	उ	३६१	उ	७३३
ई चाक्रवर्मणस्य	६ । १ । १३०	उ	१७९	उ.	४८८
ईडजनोर्ध्वे च	७ । २ । ७८	उ	३९५	उ	७८३
ईड्वन्दवृशंसदुहां ण्यतः	६ । १ । २१४	उ.	२०२	उ	५२४
ईदग्नेः सोमवरुणयोः	६ । ३ । २७	उ	२६७	उ	०
ईदासः	७ । २ । ८३	उ	३९७	उ.	७८६
ईदूतौ च सप्तम्यर्थे	१ । १ । १९	पू	११	पू.	६९
ईदूदेद्द्विवचनं प्रगृह्यम्	१ । १ । ११	पू	९	पू.	६१
ईद्यति	६ । ४ । ६५	उ	३१२	उ	६६६
ईयसश्च	५ । ४ । १५६	उ	१३९	उ	४१२
ईवत्याः	६ । १ । २२१	उ.	२०३	उ	५२५
ईशः से	७ । २ । ७७	उ	३९५	उ	७८३
ईश्वरे तोसुन्कसुनौ	३ । ४ । १३	पू.	३०५	पू.	७२१
ईषदकृता	२ । २ । ७	पू.	१२७	पू.	३९३
ईषदन्यतरस्याम्	६ । २ । ५४	उ	२२४	उ.	५४५
ईषदर्थे	६ । ३ । १०५	उ	२८६	उ.	६१८
ईषदसमाप्तौ कल्पब्दे०	५ । ३ । ६७	उ.	८८	उ.	३५५
ईषद्दुःसुषु कृच्छ्रा०	३ । ३ । १२६	पू.	२८६	पू	६९५

	अ पा सू.	काशिका	पृ	पदमञ्जरी	पृ
ई हल्यघोः	६ । ४ । ११३	उ	३२३	उ	६८०
उगवादिभ्यो यत्	५ । १ । २	उ	१	उ	२२८
उगितश्च	४ । १ । ६	पू	३३१	उ	२०
उगितश्च	६ । ३ । ४५	उ	२७३	उ	५६६
उगिदचां सर्वनाम०	७ । १ । ७०	उ	३५८	उ	७२६
उग्रंपश्येरम्मदपाणिंध०	३ । २ । ३७	पू	२२६	प	६१६
उच्चैरुदात्तः	१ । २ । २९	पू	३८	पू	१६८
उच्चैस्तरां वा वषट्कारः	१ । २ । ३५	पू	४०	पू	१७३
उञः	१ । १ । १७	पू	१०	पू	६८
उञि च पदे	८ । ३ । २१	उ	५३१	उ	९८०
उञ्छति	४ । ४ । ३२	पू	४४७	उ	०
उञ्छादीनां च	६ । १ । १६०	उ	१८८	उ	५०६
उणादयो बहुलम्	३ । ३ । १	पू	२.६	पू	६४२
उतश्च प्रत्ययात्	६ । ४ । १०६	उ	३२१	उ.	६७७
उताप्योः समर्थयो०	३ । ३ । १५२	पू	२८४	पू	७०५
उतो वृद्धिर्लुकि हलि	७ । ३ । ८९	उ	४३४	उ	८३६
उत्क उन्मनाः	५ । २ । ८०	उ	५८	उ	३११
उत्करादिभ्यश्छः	४ । २ । ९०	पू	४०७	उ	०
उत्तमैकाभ्यां च	५ । ४ । ९०	उ	१२४	उ	४०१
उत्तरपथेनाहृतं च	५ । १ । ७७	उ	२१	उ	२५६
उत्तरपदवृद्धौ सर्वं च	६ । २ । १०५	उ	२३.	उ	५५५
उत्तरपदस्य	७ । ३ । १०	उ	४१०	उ	८०५
उत्तरपदादिः	६ । २ । १११	उ	२३७	उ	५५६
उत्तरमृगपूर्वाच्च सक्थ्नः	५ । ४ । ९८	उ	१२६	उ	०
उत्तराच्च	५ । ३ । ३८	उ	८२	उ	३४०
उत्तराधरदक्षिणादा०	५ । ३ । ३४	उ	८१	उ	३३९
उत्परस्यातः	७ । ४ । ८८	उ	४ ०	उ.	८७१
उत्सादिभ्योऽञ्	४ । १ । ८६	पू	३५४	उ	७७
उद ईत्	६ । ४ । १३९	उ	३२९	उ	००
उदः स्थास्तम्भोः पूर्व०	८ । ४ । ६१	उ	५७३	उ	१०४४
उदकस्योदः संज्ञायाम्	६ । ३ । ५७	उ	२७६	उ.	६०४
उदके केवले	६ । २ । ९६	उ	२३४	उ	५५४
उदक् च विपाशः	४ । २ । ७४	पू	४०५	उ.	१४६
उदङ्कोऽनुदके	३ । ३ । १२३	पू.	२८१	पू	६६४
उदन्वानुदधौ च	८ । २ । १३	उ.	४८९	उ.	९३४
उदराट्ठगाद्यूने	५ । २ । ६७	उ	५५	उ	३०८
उदराश्वेषुषु	६ । २ । १०७	उ	२३६	उ	०

	अ। पा। सू	काशिका	पृ	पदमञ्जरी	पृ
उदश्चरः सकर्मकात्	१।३।५३	पू.	६७	पू	२४०
उदश्वितोऽन्यतरस्या०	४।२।१९	पू	३८५	उ	१३०
उदात्तयणो हल्पूर्वात्	६।१।१७४	उ	१६२	उ	५१२
उदात्तस्वरितपरस्य	१।२।४०	पू	४२	पू	१७६
उदात्तस्वरितयोर्यणः०	८।२।४	उ	४६४	उ	६३०
उदात्तादनुदात्तस्य०	८।४।६६	उ.	५७४	उ.	० ३६
उदि कूले रुजिवहोः	३।२।३१	पू	२२५	पू	६१८
उदि ग्रहः	३।३।३५	पू	२६७	पू	६७५
उदितो वा	७।२।५६	उ	३८९	उ.	०
उदि श्रयतियौतिपूद्रुवः	३।३।४९	पू	२७०	पू.	६७८
उदीचां वृद्धादगो०	४।१।१५७	पू	३७५	उ	११४
उदीचामातः स्थाने०	७।३।४६	उ	४२२	उ	८१६
उदीचामिञ्	४।१।१५३	पू.	३७४	उ.	११२
उदीचां माङो व्यती०	३।४।१९	पू	३०६	पू	७२२
उदीच्यग्रामाच्च बह्व०	४।२।१०९	पू	४१२	उ	१५३
उदुपधाद्भावादिकर्म०	१।२।२१	पू	३६	पू	१६३
उदोऽनूर्ध्वकर्मणि	१।३।२४	पू.	५९	पू	२३२
उदोष्ठ्यपूर्वस्य	७।१।१०२	उ	३६७	उ	७४१
उद्घनोऽत्याधानम्	३।३।८०	पू	२७६	पू.	६८३
उद्विभ्यां काकुदस्य	५।४।१४८	उ	१३७	उ	०
उद्विभ्यां तपः	१।३।२७	पू	६०	पू	२३३
उन्योर्ग्रः	३।३।२९	पू	२६६	पू	६७३
उपकादिभ्योऽन्यतर०	२।४।६९	पू.	१७९		४६१
उपघ्न आश्रये	३।३।८५	पू	२७७	पू	६८३
उपजानूपकर्णोपनी०	४।३।४०	पू	४३०	उ	१७१
उपज्ञाते	४।३।११५	पू	४४९	उ	१८७
उपज्ञोपक्रमं तदाद्या०	२।४।२१	पू	१६४	पू	४७२
उपदंशस्तृतीयायाम्	३।४।४७	पू	३१२	पू	७३२
उपदेशेऽजनुनासिक०	१।३।२	पू	५३	पू	२१३
उपदेशेऽत्वतः	७।२।६२	उ.	३९१	उ	७७६
उपधायां च	८।२।७८	उ	५१६	उ	६५७
उपधायाश्च	७।१।१०१	उ	३६७	उ	७४५
उपपदमतिङ्	२।२।१९	पू	१३०	पू	४००
उपपराभ्याम्	१।३।३९	पू	६३	पू	२३७
उपमानं शब्दार्थ०	६।२।८०	उ	२३०	उ	५५०
उपमानाच्च	५।४।१३७	उ.	१३५	उ	०
उपमानादप्राणिषु	५।४।९७	उ	१२६	उ	४०२

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ. पा. सू.		पृ.		पृ
उपमानादाचारे	३ । १ । १०	पू.	१८५	पू.	५१८
उपमानानि सामान्य०	२ । १ । ५५	पू.	११६	पू.	३७६
उपमाने कर्मणि च	३ । ४ । ४५	पू.	३१२	पू.	०
उपमितं व्याघ्रादिभिः०	२ । १ । ५६	पू.	१२०	पू.	३७८
उपरिस्विदासीदि०	८ । २ । १०२	उ.	५२३	उ.	९६८
उपर्यध्यधसः सामीप्ये	८ । १ । ७	उ.	४६५	उ.	८८६
उपर्युपरिष्टात्	५ । ३ । ३१	उ.	८०	उ.	०
उपसंवादाशङ्कयोश्च	३ । ४ । ८	पू.	३०४	पू.	७२०
उपसर्गप्रादुर्भ्याम०	८ । ३ । ८७	उ.	५४८	उ.	१००६
उपसर्गव्यपेतञ्च	८ । १ । ३८	उ.	४७७	उ.	९०४
उपसर्गस्य घञ्यम०	६ । ३ । १२२	उ.	२६१	उ.	६२२
उपसर्गस्यायतौ	८ । २ । १९	उ.	४९९	उ.	९३९
उपसर्गाः क्रियायोगे	१ । ४ । ५९	पू.	९२	पू.	३१९
उपसर्गाच्च	५ । ४ । ११९	उ.	१३१	उ.	४०६
उपसर्गाच्छन्दसि०	५ । १ । ११८	उ.	३१	उ.	२७१
उपसर्गात्खल्घञोः	७ । १ । ६७	उ.	३५८	उ.	७२५
उपसर्गात्सुनोतिसुव०	८ । ३ । ६५	उ.	५४४	उ.	१००१
उपसर्गात्स्वाङ्गं ध्रु०	६ । २ । १७७	उ.	२५५	उ.	५७३
उपसर्गादध्वनः	५ । ४ । ८५	उ.	१२३	उ.	४००
उपसर्गादसमासेऽपि०	८ । ४ । १४	उ.	५६१	उ.	१०२२
उपसर्गादृति धातौ	६ । १ । ९१	उ.	१६९	उ.	४७०
उपसर्गाद्ध्रस्व ऊहतेः	७ । ४ । २३	उ.	४४५	उ.	८५४
उपसर्गाद्बहुलम्	८ । ४ । २८	उ.	५६५	उ.	१०२७
उपसर्गे घोः किः	३ । ३ । ९२	पू.	२७८	पू.	०
उपसर्गे च संज्ञायाम्	३ । २ । ९९	पू.	२४०	पू.	६३४
उपसर्गेऽदः	३ । ३ । ५९	पू.	२७२	पू.	६८०
उपसर्गे रुवः	३ । ३ । २२	पू.	२६५	पू.	०
उपसर्जनं पूर्वम्	२ । २ । ३०	पू.	१३४	पू.	४१३
उपसर्याकाल्याप्र०	३ । १ । १०४	पू.	२०७	पू.	५९४
उपाच्च	१ । ३ । ८४	पू.	७४	पू.	२५७
उपाजेऽन्वाजे	१ । ४ । ७३	पू.	९६	पू.	०
उपात्प्रतियत्नवैकृत०	६ । १ । १३९	उ.	१८२	उ.	४९४
उपात्प्रशंसायाम्	७ । १ । ६६	उ.	३५८	उ.	७२५
उपाद् द्व्यजजिनमगौ०	६ । २ । १९४	उ.	२५९	उ.	५७५
उपाद्यमः स्वकरणे	१ । ३ । ५६	पू.	६७	पू.	२४१
उपाधिभ्यां त्यकन्ना०	५ । २ । ३४	उ.	४५	उ.	२९२
उपान्मन्त्रकरणे	१ । ३ । २५	पू.	५९	पू.	२३२

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
उपान्वध्याङ्वसः	१ । ४ । ४८	पू.	८८	पू.	३००
उपेयिवाननाश्वान०	३ । २ । १०९	पू.	२४१	पू. { अशु. / शु.	६५३ / ६३७
उपोत्तमं रिति	६ । १ । २१७	उ.	२०२	उ.	०
उपोऽधिके च	१ । ४ । ८७	पू.	९८	पू.	३२९
उप्ते च	४ । ३ । ४४	पू.	४३०	उ.	१७२
उभयथर्क्षु	८ । ३ । ८	उ.	५२८	उ.	०
उभयप्राप्तौ कर्मणि	२ । ३ । ६६	पू.	१५५	पू.	४५४
उभादुदात्तो नित्यम्	५ । २ । ४४	उ.	४६	उ.	२९८
उभे अभ्यस्तम्	६ । १ । ५	उ.	१४२	उ.	४२२
उभे वनस्पत्यादिषु०	६ । २ । १४०	उ.	२४४	उ.	५६३
उभौ साभ्यासस्य	८ । ४ । २१	उ.	५६३	उ.	१०२५
उमोर्णयोर्वा	४ । ३ । १५८	पू.	४५९	उ.	१९७
उरःप्रभृतिभ्यः कप्	५ । ४ । १५१	उ.	१३८	उ.	४१०
उरण् रपरः	१ । १ । ५१	पू.	२१	पू.	९८
उरत्	७ । ४ । ६६	उ.	४५६	उ.	८६६
उरसोऽण् च	४ । ४ । ९४	पू.	४८०	उ.	२१८
उरसो यच्च	४ । ३ । ११४	पू.	४४९	उ.	०
उर्ऋत्	७ । ४ । ७	उ.	४४२	उ.	८४९
उश्च	१ । २ । १२	पू.	३४	पू.	१५८
उषविदजागृभ्यो०	३ । १ । ३८	पू.	१९३	पू.	५५१
उषासोषसः	६ । ३ : ३१	उ.	२६८	उ.	५८८
उष्ट्रः सादिवाम्योः	६ । २ । ४०	उ.	२२०	उ.	५३७
उष्ट्राद् वुञ्	४ । ३ । १५७	पू.	४५८	उ.	०
उस्यपदान्तात्	६ । १ । ९६	उ.	१७१	उ.	४७१
ऊँ	१ । १ । १८	पू.	११	पू.	६८
ऊकालोऽज्झ्रस्वदीर्घ०	१ । २ । २७	पू.	३७	पू.	१६५
ऊङुतः	४ । १ । ६६	पू.	३४८	उ.	६०
ऊडिदंपदाद्यप्पुम्रै०	६ । १ । १७१	उ.	१९१	उ.	५११
ऊतियूतिजूतिसाति०	३ । ३ । ९७	पू.	२७९	पू.	६८६
ऊदनोर्देशे	६ । ३ । ९८	उ.	२८५	उ.	६१७
ऊदुपधाया गोहः	६ । ४ । ८९	उ.	३१७	उ.	६७२
ऊधसोऽनङ्	५ । ४ । १३१	उ.	१३५	उ.	४०८
ऊनार्थकलहं तृतीया०	६ । २ । १५३	उ.	२४९	उ.	५६७
ऊरूत्तरपदादौपम्ये	४ । १ । ६९	पू.	३४९	उ.	६१
ऊर्णाया युस्	५ । २ । १२३	उ.	७०	उ.	३२८
ऊर्णोतेर्विभाषा	७ । २ । ६	उ.	३७०	उ.	०

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ० पा. सू.		पृ.		पृ.
ऊर्णोतेर्विभाषा	७ । ३ । ९०	उ.	४३४	उ.	०
ऊर्ध्वाद्विभाषा	५ । ४ । १३०	उ.	१३४	उ.	०
ऊर्ध्वे शुषिपूरेः	३ । ४ । ४४	पू.	३१२	पू.	७३२
ऊर्यादिच्विडाचश्च	१ । ४ । ६१	पू.	६३	पू.	३२०
ऊषसुषिमुष्कमधो रः	५ । २ । १०७	उ.	६५	उ.	३२३
ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे	५ । ४ । ७४	उ.	१२०	उ.	३६७
ऋचः शे	६ । ३ । ५५	उ.	२७५	उ.	६०४
ऋचि तुनुघमक्षुत०	६ । ३ । १३३	उ.	२९३	उ.	६२३
ऋच्छत्यृताम्	७ । ४ । ११	उ.	४४३	उ.	८५१
ऋणमाधमर्ण्ये	८ । २ । ६०	उ.	५११	उ.	९५३
ऋत उत्	६ । १ । १११	उ	१७४	उ.	४८०
ऋतश्च	७ । ४ । ९२	उ.	४६१	उ.	८७२
ऋतश्च संयोगादेः	७ । २ । ४३	उ.	३८५	उ.	७७३
ऋतश्च संयोगादेर्गुणः	७ । ४ । १०	उ.	४४३	उ.	८५०
ऋतश्छन्दसि	५ । ४ । १५८	उ.	१३९	उ	०
ऋतष्ठञ्	४ । ३ । ७८	पू.	४३९	उ.	१७९
ऋतेरीयङ्	३ । १ । २९	पू.	१९१	पू.	५४१
ऋतो ङिसर्वनाम०	७ । ३ । ११०	उ.	४३८	उ.	८४१
ऋतोऽञ्	४ । ४ । ४९	पू.	४७०	उ.	२०८
ऋतो भारद्वाजस्य	७ । २ । ६३	उ.	३९२	उ.	७८०
ऋतो रण्	५ । १ । १०५	उ.	२८	उ.	२६५
ऋतो विद्यायोनिसंबं०	६ । ३ । २३	उ.	२६६	उ.	५८६
ऋत्यकः	६ । १ । १२८	उ.	१७९	उ.	४८७
ऋत्विग्दधृक्स्रग्दिगु०	३ । २ । ५९	पू.	२३१	पू.	६२४
ऋत्व्यवास्त्व्यवा०	६ । ४ । १७५	उ.	३४०	उ.	६९८
ऋदुपधाच्चाक्लृपि०	३ । १ । ११०	पू.	२०९	पू.	५९६
ऋदुशनस्पुरुदंसोऽने०	७ । १ । ९४	उ.	३६५	उ.	७३९
ऋदृशोऽङि गुणः	७ । ४ । १६	उ.	४४४	उ.	८५३
ऋद्धनोः स्ये	७ । २ । ७०	उ.	३९४	उ.	[illegible]८२
ऋन्नेभ्यो ङीप्	४ । १ । ५	पू.	३३१	उ.	२०
ऋषभोपानहोर्ञ्यः	५ । १ । १४	उ.	५	उ.	२३६
ऋष्यन्धकवृष्णिकुरु०	४ । १ । ११४	पू.	३६५	उ.	१०३
ऋहलोर्ण्यत्	३ । १ । १२४	पू.	२१२	पू.	६०१
ॠत इद्धातोः	७ । १ । १००	उ.	३६७	उ.	७४५
ॠदोरप्	३ । ३ । ५७	पू.	२९२	पू.	६८०
एकः पूर्वपरयोः	६ । १ । ८४	उ.	१६७	उ.	४५९
एकगोपूर्वाट्ठञ् नि०	५ । २ । ११८	उ.	६८	उ.	३२८

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ॰ पा॰ सू.		पृ.		पृ.
एकतद्धिते च	६ । ३ । ६२	उ.	२७७	उ.	६०६
एकधुराल्लुक् च	४ । ४ । ७९	पू.	४७६	उ.	२१४
एकं बहुव्रीहिवत्	८ । १ । ९	उ.	४६६	उ.	८८८
एकवचनं संबुद्धिः	२ । ३ । ४९	पू.	१५१	पू.	४४६
एकवचनस्य च	७ । १ । ३२	उ.	३४८	उ.	०
एकविभक्ति चापूर्व॰	१ । २ । ४४	पू.	४३	पू.	१८०
एकशालायाष्ठज॰	५ । ३ । १०९	उ.	९८	उ.	३६७
एकश्रुतिदूरात्संबुद्धौ	१ । २ । ३३	पू.	३९	पू.	१७१
एकस्य सकृच्च	५ । ४ । १९	उ.	१०६	उ.	३७६
एकहलादौ पूरयित॰	६ । ३ । ५९	उ.	२७६	उ.	६०५
एकाच उपदेशे ऽनु॰	७ । २ । १०	उ.	३७२	उ.	७५२
एकाचो द्वे प्रथमस्य	६ । १ । १	उ.	१४०	उ.	४१३
एकाचो बशो भष् झ॰	८ । २ । ३७	उ.	५०५	उ.	९४६
एकाच्च प्राचाम्	५ । ३ । ९४	उ	९५	उ.	३६५
एकाजुत्तरपदे णः	८ । ४ । १२	उ.	५६१	उ.	१०२२
एकादाकिनिच्चास॰	५ । ३ । ५२	उ.	८४	उ.	३४३
एकादिश्चैकस्य चादुक्	६ । ३ । ७६	उ.	२८१	उ.	६१२
एकादेश उदात्तेनोदात्तः	८ । २ । ५	उ.	४९५	उ.	९३२
एकाद्धो ध्यमुञन्य॰	५ । ३ । ४४	उ.	८३	उ.	३४२
एकान्याभ्यां समर्था॰	८ । १ । ६५	उ.	४८४	उ.	९१२
एको गोत्रे	४ । १ । ९३	पू.	३५७	उ.	८८
एङः पदान्तादति	६ । १ । १०९	उ.	१७४	उ.	०
एङि पररूपम्	६ । १ । ९४	उ.	१७०	उ.	४७१
एङ् प्राचां देशे	१ । १ । ७५	पू.	३१	पू.	१४५
एङ् ह्रस्वात्संबुद्धेः	६ । १ । ६९	उ.	१६३	उ.	४५१
एच इग्घ्रस्वादेशे	१ । १ । ४८	पू.	२०	पू.	९३
एचो ऽप्रगृह्यस्या॰	८ । २ । १०७	उ.	५२४	उ.	९७०
एचो ऽयवायावः	६ । १ । ७८	उ.	१६५	उ.	०
एजेः खश्	३ । २ । २८	पू.	२२४	पू.	६१७
एण्या ढञ्	४ । ३ । १५९	पू.	४५९	उ.	१६७
एत ईद्बहुवचने	८ । २ । ८१	उ.	५१७	उ.	९५९
एत ऐ	३ । ४ । ९३	पू.	३२४	पू.	७४९
एतत्तदोः सु लोपो॰	६ । १ । १३२	उ.	१८०	उ.	४८९
एतदस्त्रतसोस्त्रतसौ॰	२ । ४ । ३३	पू.	१६९	पू.	४७९
एतदोऽश्	५ । ३ । ५	उ.	७५	उ.	३३४
*एतिसंज्ञायामगात्	८ । ३ । ९९	उ.	५५२	उ.	१०१०

* एतस्य गणसूत्रत्वेन व्यवस्थापनं पदमञ्जर्याम् ।

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
एतिस्तुशास्वृदृज्०	३ । १ । १०९	पू.	२०८	पू.	५९५
एतेतौ रथोः	५ । ३ । ४	उ.	८५	उ.	३३३
एतेर्लिङि	७ । ४ । २४	उ.	४४५	उ.	८५४
एत्येधत्यूठ्सु	६ । १ । ८९	उ.	१९८	उ.	४६८
एधाच्च	५ । ३ । ४६	उ.	८३	उ.	३४२
एनपा द्वितीया	२ । ३ । ३१	पू.	१४६	पू.	४३५
एनबन्यतरस्यामदूरे०	५ । ३ । ३५	उ.	८१	उ.	३४०
एरच्	३ । ३ । ५६	पू.	२७२	पू.	६७९
एरनेकाचो ऽसंयोग०	६ । ४ । ८२	उ.	३१६	उ.	६७०
एरुः	३ । ४ । ८६	पू.	३२३	पू.	७४८
एर्लिङि	६ । ४ । ६७	उ.	३१३	उ.	०
एहिमन्ये प्रहासे लृट्	८ । १ । ४६	उ.	४७९	उ.	९०६
ऐकागारिकट् चौरे	५ । १ । ११३	उ.	३०	उ.	२६६
ऐषमोह्यःश्वसो ऽन्य	४ । २ । १०५	पू.	४११	उ.	१५२
ओः पुयण्ज्यपरे	७ । ४ । ८०	उ.	४५८	उ.	८६९
ओः सुपि	६ । ४ । ८३	उ.	३१६	उ.	६७१
ओक उचः के	७ । ३ । ६४	उ.	४२७	उ.	८२६
ओजःसहोम्भसा०	४ । ४ । २७	पू.	४६६	उ.	०
ओजःसहोऽम्भस्तमस०	६ । ३ । ३	उ.	२६२	उ.	५८१
ओजसो ऽहनि यत्खौ	४ । ४ । १३०	पू.	४८७	उ.	२२५
ओत्	१ । १ । १५	पू.	१०	पू.	६७
ओतः श्यनि	७ । ३ । ७१	उ.	४२९	उ.	८२७
ओतो गार्ग्यस्य	८ । ३ । २०	उ.	५३१	उ.	९८०
ओदितश्च	८ । २ । ४५	उ.	५०७	उ.	९५०
ओमभ्यादाने	८ । २ । ८७	उ.	५१९	उ.	९६४
ओमाङोश्च	६ । १ । ९५	उ.	१७१	उ.	४७१
ओरञ्	४ । २ । ७१	पू.	४००	उ.	१४५
ओरञ्	४ । ३ । १३९	पू.	४५४	उ.	१९३
ओरावश्यके	३ । १ । १२५	पू.	२१२	पू.	६०१
ओर्गुणः	६ । ४ । १४६	उ.	३३१	उ.	६१०
ओर्देशे ठञ्	४ । २ । ११९	पू.	४१४	उ.	१५६
ओषधेरजातौ	५ । ४ । ३७	उ.	११०	उ.	३८४
ओषधेश्च विभक्ता०	६ । ३ । १३२	उ.	२९३	उ.	०
ओसि च	७ । ३ । १०४	उ.	४३७	उ.	०
ओत्तमनधत्ये	६ । ४ । १७३	उ.	३३८	उ.	०
औङ आपः	७ । १ । १८	उ.	३४५	उ.	७०७
औत्	७ । ३ । ११८	उ.	४४०	उ.	८४३

	अ. पा. सू.	काशिका		पदमञ्जरी	
			पृ.		पृ.
औतो ऽम्शसोः	६ । १ । ९३	उ.	१७०	उ.	४७०
कःकरत्करति कृ०	८ । ३ । ५०	उ.	५४०	उ.	९९३
कंशंभ्यां बभयुस्ति०	५ । २ । १३८	उ.	७३	उ.	३३१
कंसमन्थशूर्पपाय्य०	६ । २ । १२२	उ	२४०	उ.	५५८
कंसाट्टिठन्	५ । १ । २५	उ.	८	उ.	२४२
कंसीयपरशव्ययो०	४ । ३ । १६८	पू.	४६१	उ.	१६६
ककुदस्यावस्थायां०	५ । ४ । १४६	उ.	१३७	उ	४१०
कच्छाग्निवक्त्रग०	४ । २ । १२६	पू.	४१६	उ.	१५७
कच्छादिभ्यश्च	४ । २ । १३३	पू.	४१८	उ.	१५६
कठचरकाल्लुक्	४ । ३ । १०७	पू.	४४७	उ.	०
कठिनान्तप्रस्तारसं०	४ । ४ । ७२	पू.	४७५	उ.	२१२
कडंकरदक्षिणाच्छ च	५ । १ । ६९	उ.	२०	उ.	२५७
कडाराः कर्मधारये	२ । २ । ३८	पू.	१३७	पू.	४१६
कणेमनसी श्रद्धाप्रती०	१ । ४ । ६६	पू.	९४	पू.	३२२
कण्ठपृष्ठग्रीवाजङ्घं च	६ । २ । ११४	उ.	२३८	उ.	०
कण्ड्वादिभ्यो यक्	३ । १ । २७	पू.	१९०	पू.	५३६
कण्वादिभ्यो गोत्रे	४ । २ । १११	पू.	४१२	उ.	१५४
कतरकतमौ कर्मधा०	६ । २ । ५७	उ.	२२४	उ.	५४६
कतरकतमौ जातिप०	२ । १ । ६३	पू.	१२२	पू.	३८३
कत्र्यादिभ्यो ढकञ्	४ । २ । ९५	पू.	४०६	उ.	१५०
कथादिभ्यष्ठक्	४ । ४ । १०२	पू.	४८१	उ.	०
कद्रुकमण्डल्वोश्छ०	४ । १ । ७१	पू.	३४६	उ.	६१
कन्था च	६ । २ । १२४	उ.	२४०	उ.	५५८
कन्थापलदनगरग्रा०	४ । २ । १४२	पू.	४२१	उ.	१६०
कन्थायाष्ठक्	४ । २ । १०२	पू.	४१०	उ.	०
कन्यायाः कनीन च	४ । १ । ११६	पू.	३६५	उ.	१०४
कपिज्ञात्योर्ढक्	५ । १ । १२७	उ.	३४	उ.	२७८
कपि पूर्वम्	६ । २ । १७३	उ.	२५४	उ.	५७१
कपिबोधादाङ्गिरसे	४ । १ । १०७	पू.	३६२	उ.	१०१
कपिष्ठलो गोत्रे	८ । ३ । ९१	उ.	५५०	उ.	१००८
कमेर्णिङ्	३ । १ । ३०	पू.	१६१	पू.	५४०
कम्बलाच्च संज्ञायाम्	५ । १ । ३	उ.	२	उ.	२२६
कम्बोजाल्लुक्	४ । १ । १७५	पू.	३७६	उ.	१२२
करणाधिकरणयोश्च	३ । ३ । ११७	पू.	२८४	पू.	६९३
करणे च स्तोकाल्प०	२ । ३ । ३३	पू.	१४७	पू.	४३६
करणे यजः	३ । २ । ८५	पू.	२३७	पू.	६३०
करणेऽयोविद्रुषु	३ । ३ । ८२	पू.	२७६	पू.	६८३

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
करणे हनः	३ । ४ । ३७	पू.	३१०	पू.	७३७
कर्कलोहितादीकक्	५ । ३ । ११०	उ.	९८	उ.	३६७
कर्णललाटात्कनलं०	४ । ३ । ६५	पू.	४३५	उ.	०
कर्णो लक्षणस्यावि०	६ । ३ । ११५	उ.	२८९	उ.	६२१
कर्णो वर्णलक्षणात्	६ । २ । ११२	उ.	२३७	उ.	५५६
कर्तरि कर्मव्यतिहारे	१ । ३ । १४	पू.	५६	पू.	२२८
कर्तरि कृत्	३ । ४ । ६७	पू.	३१८	पू.	७३८
कर्तरि च	२ । २ । १६	पू.	१२९	पू.	३९९
कर्तरि चर्षि०	३ । २ । १८६	पू.	२५८	पू.	६६१
कर्तरि भुवः खिष्णुच्०	३ । २ । ५७	पू.	२३०	पू.	६२३
कर्तरि शप्	३ । १ । ६८	पू.	१९९	पू.	५६७
कर्तर्युपमाने	३ । २ । ७९	पू.	२३६	पू.	६२८
कर्तुः क्यङ् सलोपश्च	३ । १ । ११	पू.	१८५	पू.	५१८
कर्तुरीप्सिततमं कर्म	१ । ४ । ४९	पू.	८८	पू.	३००
कर्तृकरणयोस्तृतीया	२ । ३ । १८	पू.	१४३	पू.	४२८
कर्तृकरणे कृता बहु०	२ । १ । ३२	पू.	११३	पू.	३६५
कर्तृकर्मणोः कृति	२ । ३ । ६५	पू.	१५५	पू.	४५२
कर्तृकर्मणोश्च भूकृ०	३ । ३ । १२७	पू.	२८६	पू.	६९५
कर्तृस्थे चाशरीरे क०	१ । ३ । ३७	पू.	६३	पू.	२३७
कर्त्रोर्जीवपुरुषयोर्न०	३ । ४ । ४३	पू.	३१२	पू.	७३२
कर्मण उकञ्	५ । १ । १०३	उ.	२०	उ.	२६४
कर्मणा यमभिप्रैति०	१ । ४ । ३२	पू.	८४	पू.	२८९
कर्मणि घटोऽठच्	५ । २ । ३५	उ.	४६	उ.	२९२
कर्मणि च	२ । २ । १४	पू.	१२९	पू.	३९८
कर्मणि च येन सं०	३ । ३ । ११६	पू.	२८४	पू.	६९२
कर्मणि दृशिविदोः	३ । ४ । २९	पू.	३०९	पू.	७२९
कर्मणि द्वितीया	२ । ३ । २	पू.	१३८	पू.	४२०
कर्मणि भृतौ	३ । २ । २२	पू.	२२३	पू.	६१७
कर्मणि हनः	३ । २ । ८६	पू.	२३७	पू.	६३२
कर्मणीनिर्विक्रियः	३ । २ । ९३	पू.	२३९	पू.	६३३
कर्मणो रोमन्थतपो०	३ । १ । १५	पू.	१८७	पू.	५२४
कर्मण्यग्न्याख्यायाम्	३ । २ । ९२	पू.	२३९	पू.	६३३
कर्मण्यण्	३ । २ । १	पू.	२१९	पू.	६०९
कर्मण्यधिकरणे च	३ । ३ । ९३	पू.	२७८	पू.	६८४
कर्मण्याक्रोशे कृ०	३ । ४ । २५	पू.	३०८	पू.	७२५
कर्मधारयवदुत्तरेु	८ । १ । ११	उ.	४६७	उ.	८९०
कर्मधारयेऽनिष्ठा	६ । २ । ४६	उ.	२२२	उ.	५४०

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
कर्मन्दकृशाश्वादि०	४ । ३ । १११	पू.	४४८	उ.	०
कर्मप्रवचनीययुक्ते०	२ । ३ । १८	पू.	१४०	पू.	०
कर्मप्रवचनीयाः	१ । ४ । ८३	पू.	६८	पू.	३२७
कर्मवत्कर्मणा तुल्य०	३ । १ । ८७	पू.	२०३	पू.	५७२
कर्मवेषाद्यत्	५ । १ । १००	उ.	२७	उ.	२६४
कर्मव्यतिहारे णच्०	३ । ३ । ४३	पू.	२६६	पू.	६७६
कर्माध्ययने वृत्तम्	४ । ४ । ६३	पू.	४७३	उ.	२११
कर्षात्वतो घ०	६ । १ । १५९	उ.	१८८	उ.	५०५
कलापिनोऽण्	४ । ३ । १०८	पू.	४४७	उ.	१८६
कलापिवैशम्पायन०	४ । ३ । १०४	पू.	४४६	उ.	१८५
कलाप्यश्वत्थयवबुसा०	४ । ३ । ४८	पू.	४३१	उ.	१७२
कलेर्ढक्	४ । २ । ८	पू.	३८२	उ.	१२७
कल्याण्यादीनामिन०	४ । १ । १२६	पू.	३६८	उ.	०
कवं चोष्णे	६ । ३ । १०७	उ.	२८७	उ.	६१८
कव्यध्वरपृतनस्य र्चि०	७ । ४ । ३९	उ.	४४८	उ.	०
कव्यपुरीषपुरीष्येषु०	३ । २ । ६५	पू.	२३३	पू.	०
कषादिषु यथाविध्य०	३ । ४ । ४६	पू.	३१२	पू.	०
कष्टाय क्रमणे	३ । १ । १४	पू.	१८६	पू.	५२३
कस्कादिषु च	८ । ३ । ४८	उ.	५३९	उ.	६६३
कस्य च दः	५ । ३ । ७२	उ.	८६	उ.	३५९
कस्येत्	४ । २ । २५	पू.	३८७	उ.	१३१
काण्डाण्डादीरन्नीरचौ	५ । २ । १११	उ.	६७	उ.	०
काण्डान्तात्क्षेत्रे	४ । १ । २३	पू.	३३६	उ.	३५
कानाम्रेडिते	८ । ३ । १२	उ.	५२९	उ.	६७६
कापथ्यक्षयोः	६ । ३ । १०४	उ.	२८६	उ.	६१७
कापिश्याः ष्फक्	४ । २ । ९९	पू.	४०९	उ.	१५१
कामप्रवेदनेऽक०	३ । ३ । १५३	पू.	२९५	पू.	७०५
काम्यच्च	३ । १ । ९	पू.	१८५	पू.	५१७
कारकाद्दत्तश्रुतयो०	६ । २ । १४८	उ.	२४७	उ.	५६६
कारके	१ । ४ । २३	पू.	८३	पू.	२८०
कारनाम्नि च प्राचां	६ । ३ । १०	उ.	२६३	उ.	५८३
कारस्करो वृक्षः	६ । १ । १५६	उ.	१८६	उ.	४९९
कारे सत्यागदस्य	६ । ३ । ७०	उ.	२७९	उ.	६१०
कार्तकौजपादयश्च	६ । २ । ३७	उ.	२१७	उ.	५३६
कार्मस्ताच्छील्ये	६ । ४ । १७२	उ.	३३८	उ.	६९७
कालप्रयोजनाद्रोगे	५ । २ । ८१	उ.	५८	उ.	३११
कालविभागे चान०	३ । ३ । १३७	पू.	२८९	पू.	७०१

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
कालसमयवेलासु०	३ । ३ । १६७	पू.	२६६	पू.	७११
कालाः	२ । १ । २८	पू.	११२	पू.	३६३
कालाः परिमाणिना	२ । २ । ५	पू.	१२६	पू.	३८६
कालाच्च	५ । ४ । ३३	उ.	१०६	उ.	३८३
कालाट्ठञ्	४ । ३ । ११	पू.	४२४	उ.	१६३
कालात्	५ । १ । ७८	उ.	२२	उ.	२५६
कालात्साधुपुष्प्यत्०	४ । ३ । ४३	पू.	४३०	उ.	१७२
कालाद्यत्	५ । १ । १०७	उ	२६	उ.	२६५
कालाध्वनोरत्यन्त०	२ । ३ । ५	पू.	१३६	पू.	४२२
कालेभ्यो भववत्	४ । २ । ३४	पू.	३८८	उ.	१३३
कालोपसर्जने च०	१ । २ । ५७	पू.	४८	पू.	१६५
काश्यपकौशिका०	४ । ३ । १०३	पू.	४४५	उ.	१८४
काश्यादिभ्यष्ट०	४ । २ । ११६	पू.	४१३	उ.	१५५
कासूगोणीभ्यां ष्टरच्	५ । ३ । ९०	उ.	६३	उ.	०
कास्तीराजस्तुन्दे०	६ । १ । १५५	उ.	१८६	उ.	४६६
कास्प्रत्ययादाममं०	३ । १ । ३५	पू.	१६२	पू.	५४८
किंयत्तदोर्निर्धारणे०	५ । ३ । ९२	उ.	६४	उ.	३६४
किंवृत्तं च चिदुत्तरं	८ । १ । ४८	उ.	४७६	उ.	६०७
किंवृत्ते लिङ्लटौ	३ । ३ । १४४	पू.	२६२	पू.	७०३
किंवृत्ते लिप्सायाम्	३ । ३ । ६	पू.	२६०	पू.	६६५
किंसर्वनामबहुभ्यो०	५ । ३ । २	उ.	७४	उ.	३३३
किं किलास्त्यर्थेषु०	३ । ३ । १४६	पू.	२६३	पू.	७०४
किं क्रियाप्रश्ने ऽनुप०	८ । १ । ४४	उ.	४७८	उ.	६०५
किं क्षेपे	२ । १ । ६४	पू.	१२२	पू.	०
कितः	६ । १ । १६५	उ.	१९०	उ.	०
किति च	७ । २ । ११८	उ.	४०७	उ.	८००
किदाशिषि	३ । ४ । १०४	पू.	३२६	पू.	७५१
किमः कः	७ । २ । १०३	उ.	४०४	उ.	७६६
किमः क्षेपे	५ । ४ । ७०	उ.	११६	उ.	३६६
किमः संख्यापरि०	५ । २ । ४१	उ.	४८	उ.	२६६
किमश्च	५ । ३ । २५	उ.	७६	उ.	३३७
किमिदंभ्यां वो घः	५ । २ । ४०	उ.	४८	उ.	२६६
किमेत्तिङव्ययघादा०	५ । ४ । ११	उ.	१०४	उ.	३७५
किमोत्	५ । ३ । १२	उ.	७५	उ.	३३५
किरतौ लवने	६ । १ । १४०	उ.	१८२	उ.	४६४
किरश्च पञ्चभ्यः	७ । २ । ७५	उ.	३९५	उ.	७८३

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
कृकणपर्णाद्भारद्वा०	४ । २ । १४५	पू.	४२२	उ.	१६१
कृच्छ्रगहनयोः कषः	७ । २ । २२	उ.	३१९	उ.	७६३
कृञः प्रतियत्ने	२ । ३ । ५३	पू.	१५२	पू.	४५०
कृञः श च	३ । ३ । १००	पू.	२८०	पू.	६८७
कृञो द्वितीयतृतीय०	५ । ४ । ५८	उ.	११६	उ.	३९२
कृञो हेतुताच्छील्या०	३ । २ । २०	पू.	२२३	पू.	६१५
कृञ् चानुप्रयुज्यते	३ । १ । ४०	पू.	१९३	पू.	५५१
कृतलब्धक्रीतकुश०	४ । ३ । ३८	पू.	२२९	उ.	१६९
कृते ग्रन्थे	४ । ३ । ११६	पू.	४४९	उ.	१८७
कृत्तद्धितसमासाश्च	१ । २ । ४६	पू.	४४	पू.	१८५
कृत्यचः	८ । ४ । २९	उ.	५६५	उ.	१०२७
कृत्यतुल्याख्या अजा०	२ । १ । ६८	पू.	१२३	पू.	३८४
कृत्यल्युटो बहुलम्	३ । ३ । ११३	पू.	२८३	पू.	६९१
कृत्याः प्राग्०	३ । १ । ९५	पू.	२०६	पू.	५९१
कृत्यानां कर्तरि वा	२ । ३ । ७१	पू.	१५७	पू.	४५७
कृत्यार्थे तवैकेन्के०	३ । ४ । १४	पू.	३०५	पू.	७२१
कृत्याश्च	३ । ३ । १७१	पू.	२९९	पू.	७१२
कृत्यैरधिकार्थवचने	२ । १ । ३२	पू.	११३	पू.	३६५
कृत्यैर्ऋणे	२ । १ । ४३	पू.	११६	पू.	३७०
कृत्योकेष्णुच्चार्वाद०	६ । २ । १६०	उ.	२५१	उ.	५६८
कृत्वोर्थप्रयोगे का०	२ । ३ । ६४	पू.	१५५	पू.	४५२
कृदतिङ्	३ । १ । ९३	पू.	२०५	पू.	५८७
कृन्मेजन्तः	१ । १ । ३९	पू.	१७	पू.	८७
कृपो रो लः	८ । २ । १८	उ.	४९९	उ.	९३७
कृमृदृरुहिभ्यश्छन्दसि	३ । १ । ५९	पू.	१९८	पू.	५६३
कृषेश्छन्दसि	७ । ४ । ६४	उ.	४५४	उ.	०
कृसभृवृस्तुद्रुस्रुश्रुवो०	७ । २ । १३	उ.	३०६	उ.	७५८
कृ धान्ये	३ । ३ । ३०	पू.	२६६	पू.	६७३
केकयमित्रयुप्रलयानां०	७ । ३ । २	उ.	४०७	उ.	८७२
के ऽणः	७ । ४ । १३	उ.	४४४	उ.	८५२
केदाराद्यञ्च	४ । २ । ४०	पू.	३९०	उ.	०
केवलमामकभागधे०	४ । १ । ३०	पू.	३३८	उ.	३८
केशाद्वोऽन्यतर०	५ । २ । १०९	उ.	६६	उ.	[illegible]२४
केशाश्वाभ्यां य०	४ । २ । ४८	पू.	३९३	उ.	०
कोः कत्तत्पुरुषेऽचि	६ । ३ । १०१	उ.	२८६	उ.	६१७
कोपधाच्च	४ । २ । ७९	पू.	४०२	उ.	०
कोपधाच्च	४ । ३ । १३७	पू.	४५४	उ.	१९२

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
कोपधादण्	४ । २ । १३२	पू.	४१८	उ.	१५६
कोशाड्ढञ्	४ । ३ । ४२	पू.	४३०	उ.	१७१
कोपिञ्जलहास्तिप०	४ । ३ । १३२	पू.	४४६	उ.	१८६
कौमारापूर्ववचने	४ । २ । १३	पू.	३८४	उ.	१२८
कौरव्यमाण्डूकाभ्यां च	४ । १ । १९	पू.	३३५	उ.	३३
कौशल्यकार्मार्या०	४ । १ । १५५	पू.	३७४	उ.	११३
क्ङिति च	१ । १ । ५	पू.	७	पू.	४६
क्तक्तवतू निष्ठा	१ । १ । २६	पू.	१३	पू.	७५
क्तस्य च वर्तमाने	२ । ३ । ६७	पू.	१५६	पू.	४५५
क्तादल्पाख्यायाम्	४ । १ । ५१	पू.	३४४	उ.	५३
क्तिचक्तौ च सं०	३ । ३ । १७४	पू.	३००	पू.	७१३
क्ते च	६ । २ । ४५	उ.	२२१	उ.	५४०
क्तेन च पूजायाम्	२ । २ । १२	पू.	१२८	पू.	३६७
क्तेन नञ्विशिष्टे०	२ । १ । ६०	पू.	१२१	पू.	३८१
क्तेनाहोरात्रावयवाः	२ । १ । ४५	पू.	११६	पू.	३७१
क्ते नित्यार्थे	६ । २ । ६१	उ.	२२५	उ.	५४६
क्तोऽधिकरणे च ध्रौ०	३ । ४ । ७६	पू.	३२०	पू.	७४३
क्त्वा च	२ । २ । २२	पू.	१३१	पू.	४०४
क्त्वातोसुन्कसुनः	१ । १ । ४०	पू.	१८	पू.	०
क्त्वापिच्छन्दसि	७ । १ । ३८	उ.	३५०	उ.	७१७
क्त्विस्कन्दिस्यन्दोः	६ । ४ । ३१	उ.	३०३	उ.	६५१
क्त्वो यक्	७ । १ । ४७	उ.	३५३	उ.	७२०
क्यङ्मानिनोश्च	६ । ३ । ३६	उ.	२७०	उ.	५६६
क्यचि च	७ । ४ । ३३	उ.	४४७	उ.	८५६
क्यच्व्योश्च	६ । ४ । १५२	उ.	३३३	उ.	६६३
क्यस्य विभाषा	६ । ४ । ५०	उ.	३०८	उ.	६५९
क्याच्छन्दसि	३ । २ । १७०	पू.	२५४	पू.	६५८
क्रतुयज्ञेभ्यश्च	४ । ३ । ६८	पू.	४३६	उ.	१७७
क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठ०	४ । २ । ६०	पू.	अशु. १६ / शु. ३९७	उ.	१४१
कर्तौ कुण्डपाय्यसं०	३ । १ । १३०	पू.	२१४	पू.	६०३
क्रत्यादयश्च	६ । २ । ११८	उ.	२३९	उ.	०
क्रमः परस्मैपदेषु	७ । ३ । ७६	उ.	४३०	उ.	८२८
क्रमश्च क्त्वि	६ । ४ । १८	उ.	२९९	उ.	६३७
क्रमादिभ्यो वुन्	४ । २ । ६१	पू.	३९८	उ.	०
क्रय्यस्तदर्थे	६ । १ । ८२	उ.	१६६	उ.	४५८
क्रव्ये च	३ । २ । ६९	पू.	२३३	पू.	६२६

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ. पा. सू.		पृ.		पृ.
क्रियार्थोपपदस्य च क०	२ । ३ । १४	पू.	१४१	पू.	४२५
क्रियासमभिहारे लोट्०	३ । ४ । २	पू.	३०१	पू.	७१५
क्रीङ्जीनां णौ	६ । १ । ४८	उ.	१५६	उ.	४४१
क्रीडोनुसंपरिभ्य०	१ । ३ । २१	पू.	५८	पू.	२३०
क्रीतवत्परिमाणात्	४ । ३ । १५६	पू.	४५८	उ.	१६६
क्रीतात्करणपूर्वात्	४ । १ । ५०	पू.	३४४	उ.	५२
क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्था०	१ । ४ । ३७	पू.	८६	पू.	२६५
क्रुधद्रुहोरुपसृष्टयोः कर्म	१ । ४ । ३८	पू.	८६	पू.	२६५
क्रुधमण्डार्थेभ्यश्च	३ । २ । १५१	पू.	२५१	पू.	०
क्रौड्यादिभ्यश्च	४ । १ । ८०	पू.	३५२	उ.	७०
क्र्यादिभ्यः श्ना:	३ । १ । ८१	पू.	२०१	पू.	०
क्लिशः क्त्वानिष्ठयोः	७ । २ । ५०	उ.	३८८	उ.	७७५
क्वणो वीणायां च	३ । ३ । ६५	पू.	२७३	पू.	६८१
क्सुश्च	३ । २ । १०७	पू.	२४१	पू.	अशु. ६५२ शु. ६३६
क्काति	७ । २ । १०५	उ.	४०४	उ.	७६६
क्विन्प्रत्ययस्य कुः	८ । २ । ६२	उ.	५११	उ.	९५४
क्विप् च	३ । २ । ७६	पू.	२३५	पू.	६२७
क्षत्राद् घः	४ । १ । १३८	पू.	३७०	उ.	१०७
क्षयो निवासे	६ । १ । २०१	उ.	१९९	उ.	५२२
क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे	६ । १ । ८१	उ.	१६६	उ.	४५८
क्षायो मः	८ । २ । ५३	उ.	५०९	उ.	०
क्षिप्रवचने लृट्	३ । ३ । १३३	पू.	२८८	पू.	६९९
क्षियः	६ । ४ । ५९	उ.	३१०	उ.	०
क्षियाशीःप्रैषेषु ति०	८ । २ । १०४	उ.	५२३	उ.	९९९
क्षियो दीर्घात्	८ । २ । ४६	उ.	५०८	उ.	९५०
क्षीराड्ढञ्	४ । २ । २०	पू.	३८५	उ.	१३०
क्षुद्रजन्तवः	२ । ४ । ८	पू.	१६१	पू.	४६४
क्षुद्राभ्यो वा	४ । १ । १३१	पू.	३६९	उ.	१०६
क्षुद्राभ्रमरवटरपा०	४ । ३ । ११९	पू.	४५०	उ.	१८७
क्षुब्धस्वान्तध्वान्त०	७ । २ । १८	उ.	३७७	उ.	७६१
क्षुभ्नादिषु च	८ । ४ । ३९	उ.	५६८	उ.	१०३०
क्षुल्लकश्च वैश्वदेवे	६ । २ । ३९	उ.	२१९	उ.	५३७
क्षेत्रियच् परक्षेत्रेचि०	५ । २ । ९२	उ.	६१	उ.	३१४
क्षेपे	२ । १ । ४७	पू.	१०७	पू.	३७१
क्षेपे	६ । २ । १०८	उ.	२३६	उ.	५५५
क्षेमप्रियमद्रेऽण्च	३ । २ । ४४	पू.	२२७	पू.	०

	अ॰ पा॰ सू॰	काशिका	पृ॰	पदमञ्जरी	पृ॰
क्तस्याचि	७ । ३ । ७२	उ.	४२६	उ.	८२१
खः सर्वधुरात्	४ । ४ । ७८	पू.	४७६	उ.	२१३
ख च	४ । ४ । १३२	पू.	४८७	उ.	२२५
खचि ह्रस्वः	६ । ४ । ६४	उ.	३१६	उ.	०
खट्वाक्षेपे	२ । १ । २६	पू.	१११	पू.	३६२
खण्डिकादिभ्यश्च	४ । २ । ४५	पू.	३८१	उ.	१३५
खनो घ च	३ । ३ । १२५	पू.	२८६	पू.	६६४
खरवसानयोर्विसर्ज॰	८ । ३ । १५	उ.	५३०	उ.	६७७
खरि च	८ । ४ । ५५	उ.	५७२	उ.	१०३३
खलगोरथात्	४ । २ । ५०	पू.	३८३	उ.	१३८
खलयवमाषतिलवृष॰	५ । १ । ७	उ.	३	उ.	२३०
खार्या ईकन्	५ । १ । ३३	उ.	१०	उ.	२४५
खार्याः प्राचाम्	५ । ४ । १०१	उ.	१२७	उ.	४०२
खित्यनव्ययस्य	६ । ३ । ६६	उ.	२७८	उ.	६०७
खिदेश्छन्दसि	६ । १ । ५२	उ.	१५७	उ.	४४३
ख्यत्यात्परस्य	६ । १ । ११२	उ.	१७१	उ.	४८०
गतिकारकोपपदा॰	६ । २ । १३६	उ.	२४४	उ.	५६१
गतिबुद्धिप्रत्यवसाना॰	१ । ४ । ५२	पू.	८६	पू.	३१०
गतिरनन्तरः	६ । २ । ४६	उ.	२२२	उ.	५४०
गतिर्गतौ	८ । १ । ७०	उ.	४८७	उ.	६१५
गतिश्च	१ । ४ । ६०	पू.	६३	पू.	३२०
गत्यर्थकर्मणि द्विती॰	२ । ३ । १२	पू.	१४०	पू.	४२४
गत्यर्थलोटा लृण्न॰	८ । १ । ५१	उ.	४८०	उ.	६०७
गत्यर्थाकर्मकश्लिष॰	३ । ४ । ७२	पू.	३१६	पू.	७४२
गत्वरश्च	३ । २ । १६४	पू.	२५३	पू.	०
गदमदचरयमश्चा॰	३ । १ । १००	पू.	२०७	पू.	५६३
गन्तव्यपण्यं वाणिजे	६ । २ । १३	उ.	२०६	उ.	५३२
गन्धस्येदुत्पूतिसुसु॰	५ । ४ । १३५	उ.	१३५	उ.	४०६
गन्धनावक्षेपणसेवन॰	१ । ३ । ३२	पू.	६१	पू.	२३४
गमः क्वौ	६ । ४ । ४०	उ.	३०५	उ.	६५३
गमश्च	३ । २ । ४७	पू.	२२८	पू.	६२०
गमहनजनखनघ॰	६ । ४ । ९८	उ.	३१६	उ.	६७५
गमेरिट् परस्मैपदेषु	७ । २ । ५८	उ.	३८०	उ.	७७६
गर्भाद्राज्यः	४ । ३ । ५८	पू.	४३३	उ.	१७३
गर्गादिभ्यो यञ्	४ । १ । १०५	पू.	३६१	उ.	१००
गर्तोत्तरपदाच्छः	४ । २ । १३७	पू.	४१६	उ.	१५६
गर्हायां लडपि॰	३ । ३ । १४२	पू.	२६२	पू.	७०३

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ. पा. सू.		पृ.		पृ.
गर्हायां च	३ । ३ । १४९	पू.	२९४	पू.	७०५
गवाश्वप्रभृतीनि च	२ । ४ । ११	पू.	१६१	पू.	४६५
गविर्युधिभ्यां स्थिरः	८ । ३ । ९५	उ.	५५१	उ.	१००९
गस्थकन्	३ । १ । १४६	पू.	२१८	पू.	६०८
गहादिभ्यश्च	४ । २ । १३८	पू.	४२०	उ.	१६०
गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णि०	१ । २ । १	पू.	३१	पू.	१४६
गाङ् लिटि	२ । ४ । ४९	पू.	१७२	पू.	४८२
गाण्डजगात्संज्ञा०	५ । २ । ११०	उ.	६६	उ.	३२४
गातिस्थाघुपाभूभ्यः	२ । ४ । ७७	पू.	१८०	पू.	४९३
गाथिविदथिकेशि०	६ । ४ । १६५	उ.	३३७	उ.	६९६
गाधलवणयोः प्रमाणे	६ । २ । ४	उ.	२०६	उ	५३०
गापोष्टक्	३ । २ । ८	पू.	२२०	पू.	६१३
गिरेश्च सेनकस्य	५ । ४ । ११२	उ.	१२९	उ.	४०४
गुडादिभ्यष्ठञ्	४ । ४ । १०३	पू.	४८१	उ.	०
गुणवचनब्राह्मणा०	५ । १ । १२४	उ.	३३	उ.	२७७
गुणोऽपृक्ते	७ । ३ । ९१	उ.	४३४	उ.	८३६
गुणो यङ्लुकोः	७ । ४ । ८२	उ.	४५९	उ.	८७०
गुणोऽर्तिसंयोगाद्योः	७ । ४ । २९	उ.	४४६	उ.	८५६
गुपूधूपविच्छिपणि०	३ । १ । २८	पू.	१९१	पू.	५४१
गुपेश्छन्दसि	३ । १ । ५०	पू.	१९६	पू.	५६०
गुप्तिज्किद्भ्यः सन्	३ । १ । ५	पू.	१८३	पू.	५०७
गुरोरनृतोऽनन्त्यस्याप्येकै०	८ । २ । ८६	उ.	५१९	उ.	९६३
गुरोश्च हलः	३ । ३ । १०३	पू.	२८०	पू.	६८८
गृधिवञ्च्योः प्रलम्भने	१ । ३ । ६९	पू.	७१	पू.	२५४
गृष्ट्यादिभ्यश्च	४ । १ । १३६	पू.	३६९	उ.	१०७
गृहपतिना संयुक्ते ञ्यः	४ । ४ । ९०	पू.	४७८	उ.	२१६
गेहे कः	३ । १ । १४४	पू.	२१७	पू.	६०७
गोः पादान्ते	७ । १ । ५७	उ.	३५५	उ.	७२२
गोचरसंचरवहव्रज०	३ । ३ । ११९	पू.	२८५	पू.	६९३
गोतन्तियवं पाले	६ । २ । ७८	उ.	२२९	उ.	५५०
गोतो णित्	७ । १ । ९०	उ.	३६४	उ.	७३८
गोत्रक्षत्रियाख्येभ्यो०	४ । ३ । ९९	पू.	४४४	उ.	१८३
गोत्रचरणाच्छ्लाघा०	५ । १ । १३४	उ.	३७	उ.	२८०
गोत्रचरणाद्वुञ्	४ । ३ । १२६	पू.	४५१	उ.	१८८
गोत्रस्त्रियाः कुत्सने०	४ । १ । १४७	पू.	३७१	उ.	१०९
गोत्रादङ्कवत्	४ । ३ । ८०	पू.	४३९	उ.	१७९
गोत्राद्यून्यस्त्रियाम्	४ । १ । ९४	पू.	३५७	उ.	९३

	अ॰ पा॰ सू॰	काशिका	पृ॰	पदमञ्जरी	पृ॰
गोत्रान्तेवासिमाणव०	६।२।६९	उ.	२२१	उ.	५४८
गोत्रावयवात्	४।१।७९	पू.	३५१	उ.	६८
गोत्रे कुञ्जादिभ्य०	४।१।९८	पू.	३५६	उ.	६६
गोत्रेऽलुगचि	४।१।८९	पू.	३५५	उ.	८१
गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्रराज०	४।२।३९	पू.	३६०	उ.	१३५
गोद्व्यचोऽसंख्या०	५।१।३९	उ.	१२	उ.	२४७
गोधाया ढ्रक्	४।१।१२९	पू.	३६८	उ.	०
गोपयसोर्यत्	४।३।१६०	पू.	४५६	उ.	१६७
गोपुच्छाट्ठञ्	४।४।६	पू.	४६२	उ.	०
गोयवाग्वोश्च	४।२।१३६	पू.	४१९	उ.	०
गोरतद्धितलुकि	५।४।९२	उ.	१२५	उ.	४०२
गोबिडालसिंहसैन्धव०	६।२।७२	उ.	२२८	उ.	५४९
गोश्च पुरीषे	४।३।१४५	पू.	४५६	उ.	१६४
गोषदादिभ्यो वुन्	५।२।६२	उ.	५४	उ.	०
गोष्ठात्खञ्भूतपूर्वे	५।२।१८	उ.	४२	उ.	२८७
गोष्पदं सेवितासेवि०	६।१।१४५	उ.	१८३	उ.	४६६
गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य	१।२।४८	पू.	४५	पू.	१८७
गोः सादसादिसार०	६।२।४१	उ.	२२०	उ.	५३८
ग्रन्थान्ताधिके च	६।३।७९	उ.	२८१	उ.	६१३
ग्रसितस्कभितस्त०	७।२।३४	उ.	३८२	उ.	७६६
ग्रहवृदृनिश्चिगमश्च	३।३।५८	पू.	२७२	पू.	६८०
ग्रहिज्यावयिव्यधिव०	६।१।१६	उ.	१४६	उ.	४३०
ग्रहोऽलिटि दीर्घः	७।२।३७	उ.	३८४	उ.	७७१
ग्रामः शिल्पिनि	६।२।६२	उ.	२२५	उ.	५४७
ग्रामकौटाभ्यां च त०	५।४।९५	उ.	१२६	उ.	०
ग्रामजनपदैकदेशाद०	४।३।७	पू.	४२३	उ.	१६३
ग्रामजनबन्धुभ्यस्तल्	४।२।४३	पू.	३६१	उ.	०
ग्रामात्पर्यनुपूर्वात्	४।३।६१	पू.	४३५	उ.	०
ग्राम्याद्यखञौ	४।२।९४	पू.	४०८	उ.	१५०
ग्रामेऽनिवसन्तः	६।२।८४	उ.	२३१	उ.	५५१
ग्राम्यपशुसङ्घेष्वतरु०	१।२।७३	पू.	५२	पू.	२१०
ग्रीवाभ्योऽण्च	४।३।५७	पू.	४३३	उ.	१७३
ग्रीष्मवसन्तादन्यतर०	४।३।४६	पू.	४३१	उ.	०
ग्रीष्मावरसमाद्वुञ्	४।३।४९	पू.	४३१	उ.	१७२
ग्रो यङि	८।२।२०	उ.	५००	उ.	९४०
ग्लाजिस्थश्च ग्स्नुः	३।२।१३९	पू.	२४८	पू.	६५२
घकालतनेषु कालना०	६।३।१७	उ.	२६४	उ.	५८४

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ॰ पा॰ सू॰		पृ॰		पृ॰
घच्छौ च	४ । ४ । ११७	पू.	४८४	उ.	२२१
घञ: सास्यां क्रिये०	४ । २ । ५८	पू.	३६६	उ.	१४०
घञपोश्च	२ । ४ । ३८	पू.	१७०		०
घञि च भावकरणयोः	६ । ४ । २७	स.	३०२	उ.	६५१
घनिलचौ च	५ । ३ । ७९	उ.	९१	उ.	३६१
घरूपकल्पचेलड्ब्रुव०	६ । ३ । ४३	उ.	२७२	उ.	५९८
घसिभसोर्हलि च	६ । ४ । १००	उ.	३२०	उ.	६७६
घुमास्थागापाजहा०	६ । ४ । ६६	उ.	३१२	उ.	६६६
घुषिरविशब्दने	७ । २ । २३	उ.	३७९	उ.	७६३
घेर्ङिति	७ । ३ । १११	उ.	४३९	उ.	८४१
घोर्लोपो लेटि वा	७ । ३ । ७०	उ	४२९	उ.	८२७
घोषादिषु च	६ । २ । ८५	उ.	२३१	उ.	५५१
घ्वसोरेद्धावभ्यास०	६ । ४ । ११९	उ.	३२४	उ.	६८१
ङमो ह्रस्वादचि ङमु०	८ । ३ । ३२	उ.	५३४	उ.	९८२
ङयि च	६ । १ । २१२	उ.	२०१	उ.	५२३
ङमिङसोश्च	६ । १ । ११०	उ.	१७४	उ.	४७६
ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ	७ । १ । १५	उ.	३४४	उ.	०
ङिच्च	१ । १ । ५३	पू.	२०	पू.	१०१
ङिति ह्रस्वश्च	१ । ४ । ६	पू.	७९	पू.	२६८
ङेप्रथमयोरम्	७ । १ । २८	उ.	३४७	उ.	७११
ङेराम्नद्याम्नीभ्यः	७ । ३ । ११६	उ.	४४०	उ.	८४३
ङेर्यः	७ । १ । १३	उ.	३४४	उ.	७०६
ङ्णोः कुक्टुक् शरि	८ । ३ । २८	उ.	५३३	उ.	९८१
ङ्यापोः संज्ञाच्छन्दसो०	६ । ३ । ६३	उ.	२७७	उ.	६०६
ङ्याप्प्रातिपदिकात्	४ । १ । १	पू.	३२९	उ.	१
ङ्याश्छन्दसि बहु०	६ । १ । १७८	उ.	१६४	उ.	०
चक्षिङः ख्याञ्	२ । ४ । ५४	पू.	१७३	पू.	४८३
चङि	६ । १ । ११	उ.	१४४	उ.	४२७
चङ्यन्यतरस्याम्	६ । १ । २१८	उ.	२०२	उ.	५२४
चजोः कुघिण्यतोः	७ । ३ । ५२	उ.	४२४	उ.	८२२
चटकाया ऐरक्	४ । १ । १२८	पू.	३६८	उ.	१०६
चतुरः शसि	६ । १ । १६७	उ.	१६०	उ.	५०९
चतुरनडुहोरामुदात्तः	७ । १ । ९८	उ.	३६६	उ.	७४४
चतुर्थी चाशिष्यायु०	२ । ३ । ७३	पू.	१५८	पू.	४५७
चतुर्थी तदर्थार्थब०	२ । १ । ३६	पू.	११४	पू.	३६६
चतुर्थी तदर्थे	६ । २ । ४३	उ.	२२१	उ.	५३९
चतुर्थी संप्रदाने	२ । ३ । १३	पू.	१४१	पू.	४२५

	अ॰ पा॰ सू॰	काशिका पृ॰		पदमञ्जरी पृ॰	
चतुर्थ्यर्थे बहुलं छ०	२ । ३ । ६२	पू.	१५४	पू.	४५२
चतुष्पादो गर्भिण्या	२ । १ । ७१	पू.	१२४	पू.	३८५
चतुष्पाद्भ्यो ढञ्	४ । १ । १३५	पू.	३६९	उ.	१०७
चनचिदिवगोत्रादि०	८ । १ । ५७	उ.	४८२	उ.	९११
चरणे ब्रह्मचारिणि	६ । ३ । ८६	उ.	२८३	उ.	६१५
चरणेभ्यो धर्मवत्	४ । २ । ४६	पू.	३९२	उ.	१३७
चरति	४ । ४ । ८	पू.	४६३	उ.	०
चरफलोश्च	७ । ४ । ८७	उ.	४६०	उ.	८७१
चरेष्टः	३ । २ । १६	पू.	२२२	पू.	०
चर्मणोऽञ्	५ । १ । १५	उ.	५	उ.	२३६
चर्मोदरयोः पूरेः	३ । ४ । ३१	पू.	३०६	पू.	७२६
चलनशब्दार्थादक०	३ । २ । १४८	पू.	२५०	पू.	६५४
चवायोगे प्रथमा	८ । १ । ५९	उ.	४८३	उ.	९११
चादयो सत्वे	१ । ४ । ५७	पू.	९१	पू.	३१७
चादिलोपे विभाषा	८ । १ । ६३	उ.	४८४	उ.	९११
चादिषु च	८ । १ । ५८	उ.	४८३	उ.	९११
चायः की	६ । १ । २१	उ.	१४९	उ.	४३२
चायः की	६ । १ । ३५	उ.	१५३	उ.	०
चार्थे द्वन्द्वः	२ । २ । २९	पू.	१३४	पू.	४११
चाहलोपएवेत्यव०	८ । १ । ६२	उ.	४८४	उ.	९११
चिणो लुक्	६ । ४ । १०४	उ.	३२१	उ.	६७७
चिण्णमुलोर्दीर्घोन्य०	६ । ४ । ९३	उ.	३१८	उ.	६७३
चिण्ते पदः	३ । १ । ६०	पू.	१९८	पू.	५६३
चिण्भावकर्मणोः	३ । १ । ६६	पू.	१९९	पू.	५६५
चितः	६ । १ । १६३	उ.	१८९	उ.	५०७
चितेः कपि	६ । ३ । १२७	उ.	२९२	उ.	०
चित्तवति नित्यम्	५ । १ । ८९	उ.	२४	उ.	२६०
चित्याग्निचित्ये च	३ । १ । १३२	पू.	२१४	पू.	६०३
चित्रीकरणे च	३ । ३ । १५०	पू.	२९४	पू.	०
चिदिति चोपमार्थे०	८ । २ । १०१	उ.	५२२	उ.	९६८
चिन्तिपूजिकथि०	३ । ३ । १०५	पू.	२८१	पू.	६८८
चिस्फुरोर्णौ	६ । १ । ५४	उ.	१५७	उ.	०
चीरमुपमानम्	६ । २ । १२७	उ.	२४१	उ.	५५६
चुटू	१ । ३ । ७	पू.	५४	पू.	२१८
चूर्णादिनिः	४ । ४ । २३	पू.	४६६	उ.	२०४
चूर्णादीन्यप्राणि०	६ । २ । १३४	उ.	२४२	उ.	५६०
चेलखेटकटुककाण्ड०	६ । २ । १२६	उ.	२४०	उ.	५५६

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ॰ पा॰ सू॰		पृ॰		पृ॰
चेले क्नोपेः	३ । ४ । ३३	पू.	३१०	पू.	७३०
चोः कुः	८ । २ । ३०	उ.	५०३	उ.	६४४
चौ	६ । १ । २२२	उ.	२०३	उ.	५२५
चौ	६ । ३ । १३८	उ.	२६४	उ.	६२४
च्छ्वोः शूडनुनासिके च	६ । ४ । १९	उ.	३००	उ.	६३७
च्लि लुङि०	३ । १ । ४३	पू.	१६४	पू.	५५४
च्लेः सिच्	३ । १ । ४४	पू.	१६४	पू.	५५७
च्वौ च	७ । ४ । २६	उ.	४४६	उ.	०
छगलिनो ढिनुक्	४ । ३ । १०९	पू.	४४८	उ.	०
छ च	४ । २ । २८	पू.	३८७	उ.	१३२
छत्रादिभ्यो णः	४ । ४ । ६२	पू.	४७३	उ.	२१०
छदिरुपधिबलेर्ढञ्	५ । १ । १३	उ.	५	उ.	२३५
छन्दसि गत्यर्थेभ्यः	३ । ३ । १२९	पू.	२८७	पू.	०
छन्दसि घस्	५ । १ । १०६	उ.	२६	उ.	२६५
छन्दसि च	५ । १ । ६७	उ.	१६	उ.	०
छन्दसि च	५ । ४ । १४२	उ.	१३६	उ.	०
छन्दसि च	६ । ३ । १२६	उ.	२६२	उ.	६२३
छन्दसि ठञ्	४ । ३ । १९	पू.	४२६	उ.	१६५
छन्दसि निष्टर्क्य०	३ । १ । १२३	पू.	२११	पू.	६००
छन्दसि परिपन्थि०	५ । २ । ८९	उ.	६०	उ.	३१३
छन्दसि परेऽपि	१ । ४ । ८१	पू.	६७	पू.	३२७
छन्दसि पुनर्वस्वोरे०	१ । २ । ६१	पू.	४६	पू.	१६८
छन्दसि लिट्	३ । २ । १०५	पू.	२४१	पू.	६३५
छन्दसि लुङ्लङ्०	३ । ४ । ६	पू.	३०३	पू.	७२०
छन्दसि वनसनर०	३ । २ । २७	पू.	२२४	पू.	६१७
छन्दसि वा प्राम्रे०	८ । ३ । ४९	उ.	५३९	उ.	६६३
छन्दसि शायजपि	३ । १ । ८४	पू.	२०२	पू.	५७०
छन्दसि सहः	३ । २ । ६३	पू.	२३२	पू.	६२५
छन्दसीरः	८ । २ । १५	उ.	४९८	उ.	०
छन्दसो निर्मिते	४ । ४ । ९३	पू.	४७६	उ.	२१८
छन्दसो यदणौ	४ । ३ । ७१	पू.	४३७	उ.	१७८
छन्दस्यनेकमपि०	८ । १ । ३५	उ.	४७६	उ.	६०४
छन्दस्यपि दृश्यते	६ । ४ । ७३	उ.	३१४	उ.	०
छन्दस्यपि दृश्यते	७ । १ । ७६	उ.	३६१	उ.	७३३
छन्दस्युभयथा	३ । ४ । ११७	पू.	३२८	उ.	७५४
छन्दस्युभयथा	६ । ४ । ५	उ.	२९६	उ.	६२९
छन्दस्युभयथा	६ । ४ । ८६	उ.	३१६	उ.	०

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ॰ पा॰ सू.		पृ॰		पृ॰
छन्दस्यृदवग्रहात्	८ । ४ । २६	उ.	५६४	उ.	१०२६
छन्दोगौक्थिकया०	४ । ३ । १२९	पू.	४५२	उ.	१८९
छन्दोनाम्नि च	३ । ३ । ३४	पू.	२६७	पू.	६७४
छन्दोनाम्नि च	८ । ३ । ९४	उ.	५५१	उ.	१००९
छन्दोब्राह्मणानि च त०	४ । २ । ६६	पू.	३९९	उ.	१४४
छात्र्यादयः शालायाम्	६ । २ । ८६	उ.	२३१	उ.	५५२
छादेर्घेऽद्व्युपसर्गस्य	६ । ४ । ९६	उ.	३१९	उ.	६७५
छाया बाहुल्ये	२ । ४ । २२	पू.	१६५	पू.	४७२
छे च	६ । १ । ७३	उ.	१६४	उ.	४५५
छेदादिभ्यो नित्यम्	५ । १ । ६४	उ.	१९	उ.	२५५
जक्षित्यादयः षट्	६ । १ । ६	उ.	१४२	उ.	४२४
जङ्गलधेनुवलजान्त०	७ । ३ । २५	उ.	४१५	उ.	८११
जनपदतदवध्योश्च	४ । २ । १२४	पू.	४१६	उ.	१५७
जनपदशब्दात्क्ष०	४ । १ । १६८	पू.	३७८	उ.	१२०
जनपदिना जनपद०	४ । ३ । १००	पू.	४४४	उ.	१८३
जनपदे लुप्	४ । २ । ८१	पू.	४०५	उ.	०
जनसनखनक्रमगमो०	३ । २ । ६७	पू.	२३३	पू.	६२५
जनसनखनां सञ्झलोः	६ । ४ । ४२	उ.	३०६	उ.	६५४
जनिकर्तुः प्रकृतिः	१ । ४ । ३०	पू.	८४	पू.	२८८
जनिता मन्त्रे	६ । ४ । ५३	उ.	३०९	उ.	०
जनिवध्योश्च	७ । ३ । ३५	उ.	४१८	उ.	८१४
जपजभदहदशभञ्ज०	७ । ४ । ८६	उ.	४६०	उ.	८७१
जम्ब्वा वा	४ । ३ । १६५	पू.	४६०	उ.	१९८
जम्भासुहरिततृण०	५ । ४ । १२५	उ.	१३३	उ.	४०७
जयः करणम्	६ । १ । २०२	उ.	१९९	उ.	०
जराया जरसन्य०	७ । २ । १०१	उ.	४०३	उ.	७६४
जल्पभिक्षकुट्टलुण्ठ०	३ । २ । १५५	पू.	२५२	पू.	६५६
जसः शी	७ । १ । १७	उ.	३४५	उ.	७०७
जश्शसोः शिः	७ । १ । २०	उ.	३४५	उ.	७०८
जसि च	७ । ३ । १०९	उ.	४३८	उ.	८४१
जहातेश्च	६ । ४ । ११६	उ.	३२४	उ.	६८२
जहातेश्च क्त्वि	७ । ४ । ४३	उ.	४४९	उ.	८५९
जागरूकः	३ । २ । १६५	पू.	२५४	पू.	०
जाग्रो विचिण्ण०	७ । ३ । ८५	उ.	४३२	उ.	८३१
जातरूपेभ्यः प०	४ । ३ । १५३	पू.	४५७	उ.	१९५
जातिकालसुखा०	६ । २ । १७०	उ.	२५४	उ.	५७०
जातिनाम्नः कन्	५ । ३ । ८१	उ.	८१	उ.	३६१

	अ॰ पा॰ सू॰	काशिका पृ॰		पदमञ्जरी पृ॰	
जातिरप्राणिनाम्	२।४।६	पू.	१६०	पू.	४६३
जातुयदोर्लिङ्	३।३।१४७	पू.	२९३	पू.	७०४
जातेरस्त्रीविषयाद०	४।१।६३	पू.	३४८	उ.	५७
जातेश्च	६।३।४१	उ.	२७१	उ.	५९७
जात्यन्ताच्छ बन्धुनि	५।४।९	उ.	१०४	उ.	३०४
जात्याख्यायामेक०	१।२।५८	पू.	४८	पू.	१९६
जात्वपूर्वम्	८।१।४७	उ.	४७९	उ.	९०७
जानपदकुण्ड०	४।१।४२	पू.	३४१	उ.	४४
जान्तनशां विभाषा	६।४।३२	उ.	३०३	उ.	६५१
जायाया निङ्	५।४।१३४	उ.	१३५	उ.	०
जालमानायः	३।३।१२४	पू.	२८६	पू.	६९४
जासिनिप्रहणनाट०	२।३।५६	पू.	१५३	पू.	४५०
जिघ्रतेर्वा	७।४।६	उ.	४४२	उ.	०
जिदृक्षिविश्री०	३।२।१५७	पू.	२५२	पू.	६५६
जिह्वामूलाङ्गुलेश्छः	४।३।६२	पू.	४३५	उ.	०
जीर्यतेरतृन्	३।२।१०४	पू.	२४१	पू.	०
जीवति तु वंश्ये०	४।१।१६३	पू.	३७६	उ.	११७
जीविकार्थे चापण्ये०	५।३।९९	उ.	९६	उ.	३६६
जीविकोपनिषदावौ०	१।४।७९	पू.	९७	पू.	३२५
जुचङ्क्रम्यदन्द्रम्य०	३।२।१५०	पू.	२५१	पू.	६५४
जुष्टार्पिते चच्छ०	६।१।२०९	उ.	२०१	उ.	५२३
जुसि च	७।३।८३	उ.	४३२	उ.	८३०
जुहोत्यादिभ्यः श्लुः	२।४।७५	पू.	१८०	पू.	४६३
जृव्रश्च्योः क्त्वि	७।२।५५	उ.	३८९	उ.	०
जृस्तम्भुमुचुम्लुचु०	३।१।५८	पू.	१९७	पू.	५६३
जे प्रोष्ठपदानाम्	७।३।१८	उ.	४१३	उ.	८०९
ज्ञाजनोर्जा	७।३।७९	उ.	४३१	उ.	८३०
ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः	१।३।५७	पू.	६७	पू.	२४१
ज्ञो ऽविदर्थस्य करणे	२।३।५१	पू.	१५१	पू.	४४८
ज्य च	५।३।६१	उ.	८७	उ.	३५१
ज्यश्च	६।१।४२	उ.	१५५	उ.	०
ज्यादादीयसः	६।४।१६०	उ.	३३६	उ.	६९५
ज्योतिरायुषः स्तोमः	८।३।८३	उ.	५४८	उ.	१००६
ज्योतिर्जनपदरा०	६।३।८५	उ.	२८३	उ.	६१५
ज्योत्स्नातमिस्रा०	५।२।११४	उ.	६७	उ.	३२५
ज्वरत्वरस्रिव्यवि०	६।४।२०	उ.	३००	उ.	६४०
ज्वलितिकसन्ते०	३।१।१४०	पू.	२१६	पू.	६०६

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
झयः	५ । ४ । १११	उ.	१२६	उ.	४०३
झयः	८ । २ । १०	उ.	४६७	उ.	६३५
झयो होऽन्यतरस्याम्	८ । ४ । ६२	उ.	५७३	उ.	१०३४
झरो झरि सवर्णे	८ । ४ । ६५	उ.	५७४	उ.	१०३५
झलां जशोऽन्ते	८ । २ । ३६	उ.	५०६	उ.	६४८
झलां जश् झशि	८ । ४ । ५३	उ.	५७१	उ.	१०३३
झलो झलि	८ । २ । २६	उ.	५०२	उ.	६४३
झल्युपोत्तमं	६ । १ । १८०	उ.	१६४	उ.	५१४
झषस्तथोर्धोऽधः	८ । २ । ४०	उ.	५०६	उ.	६४८
झस्य रन्	३ । ४ । १०५	पू.	३२६	पू.	७५१
झेर्जुस्	३ । ४ । १०८	पू.	३२६	पू.	७५२
झोऽन्तः	७ । १ । ३	उ.	३४१	उ.	७०२
ञितश्च तत्प्रत्ययात्	४ । ३ । १५५	पू.	४५८	उ.	१६५
ञीतः क्तः	३ । २ । १८७	पू.	२५८	पू.	६६१
ञ्नित्यादिर्नित्यम्	६ । १ । १९७	उ.	१६८	उ.	५२१
ञ्याद्यस्तद्राजाः	५ । ३ । ११९	उ.	१०१	उ.	०
टाङसिङसामि०	७ । १ । १२	उ.	३४३	उ.	७०५
टाबृचि	४ । १ । ९	पू.	३३२	उ.	२२
टिड्ढाणञ्द्वयस०	४ । १ । १५	पू.	३३३	उ.	२६
टित आत्मनेपदानां टेरे	३ । ४ । ७९	पू.	३२१	पू.	७४५
टेः	६ । ४ । १४३	उ.	३३०	उ.	६६४
टेः	६ । ४ । १५५	उ.	३३४	उ.	६८६
ट्वितोऽथुच्	३ । ३ । ८९	पू.	२७८	पू.	६८४
ठक्छौ च	४ । २ । ८४	पू.	४०६	उ.	०
ठगायस्थानेभ्यः	४ । ३ । ७५	पू.	४३८	उ.	१७६
ठञ्कवचिनश्च	४ । २ । ४१	पू.	३९१	उ.	०
ठस्येकः	७ । ३ । ५०	उ.	४२४	उ.	८२१
ठाजादावूर्ध्वं द्वितीया०	५ । ३ । ८३	उ.	९२	उ.	३६१
डः सि धुट्	८ । ३ । २९	उ.	५३३	उ.	६८१
डति च	१ । १ । २५	पू.	१३	पू.	७५
डाबुभाभ्यामन्य०	४ । १ । १३	पू.	३३३	उ.	२४
ड्वितः क्त्रिः	३ । ३ । ८८	पू.	२७७	पू.	६८४
ढकि लोपः	४ । १ । १३३	पू.	३६६	उ.	१०६
ढक् च मण्डूकात्	४ । १ । ११९	पू.	३६६	उ.	०
ढश्छन्दसि	४ । ४ । १०६	पू.	४८२	उ.	०
ढे लोपोऽकद्र्वाः	६ । ४ । १४७	उ.	३३१	उ.	६६७
ढो ढे लोपः	८ । ३ । १३	उ.	५२६	उ.	६७६

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ० पा० सू०		पृ०		पृ०
ढ्लोपे पूर्वस्य०	६ । ३ । १११	उ०	२८८	उ०	६२०
णचः स्त्रियामञ्	५ । ४ । १४	उ०	१०५	उ०	३०६
णलुत्तमो वा	७ । १ । ९१	उ०	३६५	उ०	७३९
णिचश्च	१ । ३ । ७४	पू०	७२	पू०	२५६
णिजां त्रयाणाम्	७ । ४ । ७५	उ०	४५७	उ०	८६८
णिनिः	६ । २ । ७९	उ०	२३०	उ०	०
णिश्रिद्रुस्रु०	३ । १ । ४८	पू०	१९५	पू०	५६०
णेरणौ यत्कर्म णौ	१ । ३ । ६७	पू०	७०	पू०	२४६
णेरध्ययने वृत्तं	७ । २ । २६	उ०	३८०	उ०	७६४
णेरनिटि	६ । ४ । ५१	उ०	३०८	उ०	६५६
णेर्विभाषा	८ । ४ । ३०	उ०	५६५	उ०	१०२८
णेश्छन्दसि	३ । २ । १३७	पू०	२४८	पू०	६५२
णो नः	६ । १ । ६५	उ०	१६१	उ०	४४८
णौ गमिरबोधने	२ । ४ । ४६	पू०	१७१	पू०	०
णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः	७ । ४ । १	उ०	४४०	उ०	८४४
णौ च संश्चङोः	२ । ४ । ५१	पू०	१७२	पू०	४८३
णौ च संश्चङोः	६ । १ । ३१	उ०	१५२	उ०	४३५
ण्यक्षावश्यके	७ । ३ । ६५	उ०	४२८	उ०	८२६
ण्यत्तित्रियार्षजितो०	२ । ४ । ५८	पू०	१७४	पू०	४८५
ण्यासश्रन्थो युच्	३ । ३ । १०७	पू०	२८१	पू०	६८९
ण्युट् च	३ । १ । १४७	पू०	२१८	पू०	६०८
ण्वुल्तृचौ	३ । १ । १३३	पू०	२१४	पू०	०
तङानावात्मनेपदम्	१ । ४ । १००	पू०	१०१	पू०	३३४
तत आगतः	४ । ३ । ७४	पू०	४३८	उ०	१७९
तत्पुरुषः	२ । १ । २२	पू०	११०	पू०	३६०
तत्पुरुषः समानाधि०	१ । २ । ४२	पू०	४३	पू०	१९७
तत्पुरुषस्याङ्गुलेः०	५ । ४ । ८६	उ०	१२३	उ०	४००
तत्पुरुषे कृति ब०	६ । ३ । १४	उ०	२६४	उ०	५८४
तत्पुरुषे तुल्यार्थतृतीया०	६ । २ । २	उ०	२०४	उ०	५२९
तत्पुरुषे शालायां०	६ । २ । १२३	उ०	२४०	उ०	५५८
तत्पुरुषोऽनञ्कर्म०	२ । ४ । १९	पू०	१६४	पू०	४७१
तत्प्रकृतवचने मयट्	५ । ४ । २१	उ०	१०६	उ०	३८९
तत्प्रत्यनुपूर्वमीप०	४ । ४ । २८	पू०	४६६	उ०	२०४
तत्प्रत्ययस्य च	७ । ३ । २९	उ०	४१६	उ०	८१२
तत्प्रयोजको हेतुश्च	१ । ४ । ५५	पू०	९१	पू०	३१४
तत्र	२ । १ । ४६ ।	पू०	११७	पू०	३७१
तत्र कुशलः पथः	५ । २ । ६३	उ०	५४	उ०	३०७

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ. पा. सू.		पृ.		पृ.
तत्र च दीयते कार्यं०	५ । १ । ६६	उ०	२६	उ०	२६३
तत्र जातः	४ । ३ । २५	पू०	४२७	उ०	१६७
तत्र तस्येव	५ । १ । ११६	उ०	३१	उ०	२६६
तत्र तेनेदमिति स०	२ । २ । २७	पू०	१३३	पू०	४१०
तत्र नियुक्तः	४ । ४ । ६६	पू०	४७५	उ०	२१२
तत्र भवः	४ । ३ । ५३	पू०	४३२	उ०	१७३
तत्र विदित इति च	५ । १ । ४३	उ०	१३	उ०	२४७
तत्र साधुः	४ । ४ । ६८	पू०	४८०	उ०	२१६
तत्रोद्धृतममत्रेभ्यः	४ । २ । १४	पू०	३८४	उ०	१२६
तत्रोपपदं सप्तमीस्थम्	३ । १ । ६२	पू०	२०५	पू०	५८५
तत्सर्वादेः पथ्यङ्गकर्म०	५ । २ । ७	उ०	३६	उ०	२८३
तथायुक्त चानी०	१ । ४ । ५०	पू०	८८	पू०	३०३
तदधीते तद्वेद	४ । २ । ५६	पू०	३६६	उ०	१४०
तदधीनवचने	५ । ४ । ५४	उ०	११५	उ०	३६१
तदर्थं विकृतेः प्रकृतौ	५ । १ । १२	उ०	४	उ०	२३३
तदर्हति	५ । १ । ६३	उ०	१६	उ०	२५५
तदर्हम्	५ । १ । ११७	उ०	३१	उ०	२७०
तदशिष्यं संज्ञाप्र०	१ । २ । ५३	पू०	४७	पू०	१६३
तदस्मिन्नधिकमि०	५ । २ । ४५	उ०	४६	उ०	२६६
तदस्मिन्नन्नं प्राये०	५ । २ । ८२	उ०	५८	उ०	३१७
तदस्मिन्नस्तीति दे०	४ । २ । ६७	पू०	३६६	उ०	१४५
तदस्मिन्वृद्ध्यायला०	५ । १ । ४७	उ०	१३	उ०	२४७
तदस्मै दीयते नि०	४ । ४ । ६६	पू०	४७४	उ०	२११
तदस्य तदस्मिन्स्या०	५ । १ । १६	उ०	५	उ०	२३६
तदस्य पण्यम्	४ । ४ । ५१	पू०	४७१	उ०	२०८
तदस्य परिमाणं	५ । १ । ५७	उ०	१६	उ०	२५०
तदस्य ब्रह्मचर्यम्	५ । १ । ६४	उ०	२५	उ०	२६१
तदस्य संजातं तार०	५ । २ । ३६	उ०	४६	उ०	२६३
तदस्य सोढम्	४ । ३ । ५२	पू०	४३२	उ०	१७२
तदस्यां प्रहरणमि०	४ । २ । ५७	पू०	३६६	उ०	०
तदस्यास्त्यस्मिन्नि०	५ । २ । ६४	उ०	६२	उ०	३१५
तदोः सः सावन०	७ । २ । १०६	उ०	४०४	उ०	७६७
तदो दा च	५ । ३ । १६	उ०	७७	उ०	३३६
तद्गच्छति पथिदूतयोः	४ । ३ । ८५	पू०	४४०	उ०	१८०
तद्वर्तयतिहृत्यावहति०	५ । १ । ५०	उ०	१४	उ०	२४८
तद्धितश्चासर्वविभक्तिः	१ । १ । ३८	पू०	१७	पू०	८५
तद्धितस्य	६ । १ । १६४	उ०	१८६	उ०	५०८

	अ॰ पा॰ सू॰	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ॰
तद्धिताः	४ । १ । ७६	पू॰	३५१	उ॰	६४
तद्धितार्थोत्तरपद०	२ । १ । ५१	पू॰	११८	पू॰	३७२
तद्धितेष्वचामादेः	७ । २ । ११७	उ॰	४०६	उ॰	७६६
तद्युक्तात्कर्मणोण्	५ । ४ । ३६	उ॰	११०	उ॰	३८३
तद्राजस्य बहुषु०	२ । ४ । ६२	पू॰	१७६	पू॰	४८७
तद्वहतिरथयुगप्रास०	४ । ४ । ७६	। ॰	४७६	उ॰	२१३
तद्वानासामुपधानो०	४ । ४ । १२५	पू॰	४८५	उ.	२२२
तनादिकृञ्भ्य उः	३ । १ । ७६	पू॰	२०१	पू॰	५६६
तनादिभ्यस्तथासोः	२ । ४ । ७६	पू॰	१८१	पू॰	४६४
तनिपत्योश्छन्दसि	६ । ४ । ६६	उ॰	३२०	उ॰	६७६
तनूकरणे तक्षः	३ । १ । ७६	पू॰	२००	पू॰	५६८
तनोतेर्यकि	६ । ४ । ४४	उ॰	३०६	उ॰	०
तनोतेर्विभाषा	६ । ४ । १७	उ॰	२६६	उ॰	६३७
तन्वादचिरापहृते	५ । २ । ७०	उ॰	५६	उ॰	३०८
तपःसहस्राभ्यां वि०	५ । २ । १०२	उ॰	६५	उ॰	३२२
तपरस्तत्कालस्य	१ । १ । ७०	पू॰	२६	पू॰	१४०
तपस्तपः कर्मकस्यैव	३ । १ । ८८	पू॰	२०३	पू॰	५७६
तपोनुतापे च	३ । १ । ६५	पू॰	१६६	पू॰	५६४
तप्तनप्तनथनाश्च	७ । १ । ४५	उ॰	३५२	उ.	७१६
तमधीष्टोभृतोभू०	५ । १ । ८०	उ॰	२२	उ.	२५६
तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः	३ । ४ । ७०	पू॰	३१८	पू.	७४१
तयोर्दार्हिलौ चच्छ०	५ । ३ । २०	उ॰	७७	उ॰	३३६
तयोर्य्वावचि संहि०	८ । २ । १०८	उ॰	५२५	उ.	९७१
तरति	४ । ४ । ५	पू॰	४६२	उ.	०
तरप्तमपौ घः	१ । १ । २२	पू॰	१२	पू.	७३
तवकममकावेकवचने	४ । ३ । ३	पू॰	४२३	उ.	१६२
तवममौ ङसि	७ । २ । ९६	उ॰	४०१	उ.	०
तवै चान्तश्च युगपत्	६ । २ । ५१	उ॰	२२३	उ.	५४४
तव्यत्तव्यानीयरः	३ । १ । ९६	पू॰	२०६	पू॰	५९१
तसिलादिष्वाकृत्व०	६ । ३ । ३५	उ॰	२६९	उ.	५९४
तसिश्च	४ । ३ । ११३	पू॰	४४६	उ॰	१८७
तसेश्च	५ । ३ । ८	उ॰	७५	उ.	३३५
तसौ मत्वर्थे	१ । ४ । १९	पू॰	८२	पू॰	२७६
तस्थस्थमिपां तां०	३ । ४ । १०१	पू॰	३२५	पू॰	०
तस्माच्छसो नः पुंसि	६ । १ । १०३	उ॰	१७३	उ॰	४७६
तस्मादित्युत्तरस्य	१ । १ । ६७	पू॰	२८	पू॰	१३५
तस्माच्चुडाच	६ । ३ । ७४	उ॰	२८०	उ॰	६११

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
तस्मान्नुड् द्विहलः	७ । ४ । ७१	उ०	४५७	उ०	८६८
तस्मिन्नणि च युष्माका०	४ । ३ । २	पू०	४२२	उ०	१९१
तस्मिन्निति निर्दिष्टे०	१ । १ । ६६	पू०	२७	पू०	१३४
तस्मै प्रभवति सं०	५ । १ । १०१	उ०	२७	उ०	०
तस्मै हितम्	५ । १ । ५	उ०	२	उ.	२३०
तस्य तात्	७ । १ । ४४	उ०	३५२	उ०	७१९
तस्य च दक्षिणा यज्ञा०	५ । १ । ९५	उ०	२६	उ०	२६२
तस्य धर्म्यं	४ । ४ । ४७	पू०	४७०	उ०	२०८
तस्य निमित्तं संयो०	५ । १ । ३८	उ०	१२	उ०	२४६
तस्य निवासः	४ । २ । ६९	पू०	४००	उ०	१४५
तस्य परमाम्रेडितम्	८ । १ । २	उ०	४६४	उ०	८८१
तस्य पाकमूलेपी०	५ । २ । २४	उ.	४३	उ०	२८९
तस्य पूरणे डट्	५ । २ । ४८	उ.	५१	उ०	३०२
तस्य भावस्त्वतलौ	५ । १ । ११९	उ.	३१	उ०	२७१
तस्य लोपः	१ । ३ । ९	पू.	५५	पू०	२१९
तस्य वापः	५ । १ । ४५	उ.	१३	उ०	२४७
तस्य विकारः	४ । ३ । १३४	पू.	४५३	उ०	१९०
तस्य व्याख्यानइति०	४ । ३ । ६६	पू०	४३६	उ०	१७५
तस्य समूहः	४ । २ । ३७	पू०	३८९	उ०	१३४
तस्यादित उदात्त०	१ । २ । ३२	पू०	३९	पू०	१७०
तस्यापत्यम्	४ । १ । ९२	पू०	३५७	उ०	८७
तस्येदम्	४ । ३ । १२०	पू०	४५०	उ०	१८७
तस्येश्वरः	५ । १ । ४२	उ०	१३	उ०	०
ताच्छील्यवयोवच०	३ । २ । १२९	पू०	२४६	पू०	६५०
तादौ च निति कृ०	६ । २ । ५०	उ०	२२३	उ०	५४४
तान्येकवचनद्विव०	१ । ४ । १०२	पू०	१०१	पू०	३३६
ताभ्यामन्यत्रोणादयः	३ । ४ । ७५	पू०	३२०	पू०	७४३
तालादिभ्यो ऽण्	४ । ३ । १५२	पू०	४५७	उ०	१९४
तावतिथं ग्रहणमिति०	५ । २ । ७७	उ०	५७	उ०	३१०
तासस्त्योर्लोपः	७ । ४ । ५०	उ०	४५१	उ०	८६१
तासि च क्लृपः	७ । २ । ६०	उ०	३९१	उ०	७१८
तास्यनुदात्तेन्ङिद०	६ । १ । १८६	उ०	१९५	उ०	५१६
तिककितवादिभ्यो०	२ । ४ । ६८	पू०	१७८	पू०	४९०
तिकादिभ्यः फिञ् ।	४ । १ । १५४	पू०	३७४	उ०	११२
तिङश्च	५ । ३ । ५६	उ०	८५	उ०	३४८
तिङस्त्रीणि त्रीणि०	१ । ४ । १०१	पू०	१०१	पू०	३३५
तिङि चोदात्तवति	८ । १ । ७१	उ०	४८७	उ०	६१६

	अ. पा. सू.	काशिका पृ.		पदमञ्जरी पृ.	
तिङो गोत्रादीनि कु०	८। १। २७	उ०	४७४	उ०	६०१
तिङ्ङतिङः	८। १। २८	उ०	४७५	उ०	६०२
तिङ्शित्सार्वधातु०	३। ४। ११३	पू०	३२७	पू०	७५३
ति च	७। ४। ८६	उ०	४६१	उ०	८७२
तितुत्रतथसिसुसरक०	७। २। ९	उ०	३७१	उ०	७५२
तित्तिरिवरतन्तु०	४। ३। १०२	पू०	४४५	उ०	१८४
तित्स्वरितम्	६। १। १८५	उ०	१९५	उ०	५१५
तिप्तस्झिसिप्थस्थमि०	३। ४। ७८	पू०	३२१	पू०	७४४
तिप्यनस्तेः	८। २। ७३	उ०	५१५	उ०	०
तिरसस्तिर्यलोपे	६। ३। ९४	उ०	२८५	उ०	६१६
तिरसोऽन्यतरस्याम्	८। ३। ४२	उ०	५३७	उ०	९८९
तिरोऽन्तर्धौ	१। ४। ७१	पू०	९५	पू०	३२३
तिर्यच्यपवर्गे	३। ४। ६०	पू०	३१६	पू०	७३६
ति विंशतेर्डिति	६। ४। १४२	उ०	३३०	उ०	६८८
तिष्ठतेरित्	७। ४। ५	उ०	४४२	उ०	८४६
तिष्ठद्गुप्रभृतीनि च	२। १। १७	पू०	१०६	पू०	३५८
तिष्यपुनर्वस्वोर्नक्षत्र०	१। २। ६३	पू०	४६	पू०	१६६
तिसृभ्यो जसः	६। १। १६६	उ०	१९०	उ०	५०८
तीररूप्योत्तरपदा०	४। २। १०६	पू०	४११	उ०	१५२
तीर्थे ये	६। ३। ८७	उ०	२८३	उ०	६१५
तीषसहलुभरुषरिषः	७। २। ४८	उ०	३८७	उ०	७७५
तुग्राद्घन्	४। ४। ११५	पू०	४८३	उ०	२२१
तुजादीनां दीर्घो०	६। १। ७	उ०	१४३	उ०	४२५
तुदादिभ्यः शः	३। १। ७७	पू०	२०१	पू०	५६८
तुन्दशोकयोः परिमृ०	३। २। ५	पू०	२२०	पू०	६१३
तुन्दादिभ्य इलच्च	५। २। ११७	उ०	६८	उ०	३२६
तुन्दिबलिवटेर्भः	५। २। १३९	उ०	७३	उ०	०
तुपश्यपश्यताहैः पू०	८। १। ३९	उ०	४७७	उ०	९०४
तुभ्यमह्यौ ङयि	७। २। ९५	उ०	४०१	उ०	०
तुमर्थाच्च भाववचनात्	२। ३। १५	पू०	१४२	पू०	४२६
तुमर्थे सेसेनसे०	३। ४। ९	पू०	३०४	पू०	७२१
तुमुन्ण्वुलौ क्रियायां०	३। ३। १०	पू०	२६१	पू०	६६६
तुरिष्ठेमेयः सु	६। ४। १५४	उ०	३३४	उ०	६९३
तुरुस्तुशम्यमः सा०	७। ३। ९५	उ०	४३५	उ०	८३८
तुल्यार्थैरतुलोपमा०	२। ३। ७२	पू०	१५८	पू०	४५७
तुल्यास्यप्रयत्नं स०	१। १। ९	पू०	८	पू०	५५
तुह्यछन्दसि	५। ३। ५९	उ०	८६	उ०	३५०

	अ. पा. सू.	काशिका		पदमञ्जरी	
			पृ.		पृ
तुह्योस्तातङाशि०	७ । १ । ३५	उ॰	३४६	उ॰	७१४
तूदीशलातुरवर्मती०	४ । ३ । ६४	पू॰	४४३	उ॰	०
तूष्णीमि भुवः	३ । ४ । ६३	पू॰	३१७	पू॰	०
तृजकाभ्यां कर्तरि	२ । २ । १५	पू॰	१२६	पू॰	३६८
तृज्वत्क्रोष्टुः	७ । १ । ६५	उ॰	३६६	उ॰	७३६
तृणह इम्	७ । ३ । ६२	उ॰	४३४	उ॰	८३६
तृणे च जातौ	६ । ३ । १०३	उ॰	२८६	उ॰	०
तृतीया कर्मणि	६ । २ । ४८	उ॰	२२२	उ॰	५४०
तृतीया च होश्छन्दसि	२ । ३ । ३	पू॰	१३८	पू॰	४२१
तृतीया तत्कृतार्थेन०	२ । १ । ३०	पू॰	११२	पू॰	३६३
तृतीयादिषु भाषित०	७ । १ । ७४	उ॰	३६०	उ॰	७३१
तृतीयाप्रभृतीन्य०	२ । २ । २१	पू॰	१३१	पू॰	४०४
तृतीयार्थे	१ । ४ । ८५	पू॰	६८	उ॰	३२६
तृतीयासमासे	१ । १ । ३०	पू॰	१४	पू॰	८१
तृतीयासप्तम्योर्ब०	२ । ४ । ८४	पू॰	१८२	पू॰	४६६
तृन्	३ । २ । १३५	पू॰	२४७	पू॰	६५१
तृषिमृषिकृशेः काश्य०	१ । २ । २५	पू॰	३७	पू॰	१६५
तृफलभजत्रपश्च	६ । ४ । १२२	उ॰	३२५	उ॰	६८४
ते तद्राजाः	४ । १ । १७४	पू॰	३७६	उ॰	१२१
तेन क्रीतम्	५ । १ । ३७	उ॰	११	उ॰	२४५
तेन तुल्यं क्रिया चे०	५ । १ । ११५	उ॰	३१	उ॰	२६७
तेन दीव्यति खनति	४ । ४ । २	पू॰	४६२	उ॰	२००
तेन निर्वृत्तम्	४ । २ । ६८	पू॰	३६६	उ॰	१४५
तेन निर्वृत्तम्	५ । १ । ७६	उ॰	२२	उ॰	२५६
तेन परिजय्यलभ्य०	५ । १ । ६३	उ॰	२५	उ॰	२६१
तेन प्रोक्तम्	४ । ३ । १०१	पू॰	४४५	उ॰	१८४
तेन यथाकथाचहस्ता०	५ । १ । ६८	उ॰	२७	उ॰	२६४
तेन रक्तं रागात्	४ । २ । १	पू॰	३८१	उ॰	१२४
तेन वित्तश्चुञ्चुप्चणपौ	५ । २ । २६	उ॰	४३	उ॰	२८६
तेन सहेति तुल्य०	२ । २ । २८	पू॰	१३४	पू॰	४१०
तेनैकदिक्	४ । ३ । ११२	पू॰	४४८	उ॰	१८७
ते प्राक् धातोः	१ । ४ । ८०	पू॰	६७	पू॰	३२५
तेमयावेकवचनस्य	८ । १ । २२	उ॰	४७१	उ॰	०
तोः षि	८ । ४ । ४३	उ॰	५६६	उ॰	१०३१
तोर्लि	८ । ४ । ६०	उ॰	५७३	उ॰	१०३४
तौ सत्	३ । २ । १२७	पू॰	२४५	पू.	अशु. ६६४ शु. ६४८

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
त्यदादिषु दृशोना०	३ । २ । ६०	पू॰	२३१	पू॰	६२४
त्यदादीनामः	७ । २ । १०२	उ॰	४०४	उ॰	७६५
त्यदादीनि च	१ । १ । ७४	पू॰	३०	पू॰	१४५
त्यदादीनि सर्वैर्नि०	१ । २ । ७२	पू॰	५२	पू॰	२०६
त्यागरागहासकुह०	६ । १ । २१६	उ॰	२०२	उ॰	५२४
त्रपुजतुनोः षुक्	४ । ३ । १३८	पू॰	४५४	उ॰	१६२
त्रसिगृधिधृषिक्षि०	३ । २ । १४०	पू॰	२४८	पू॰	६५२
त्रिंशच्चत्वारिंशतो०	५ । १ । ६२	उ॰	१८	उ॰	२५५
त्रिककुत्पर्वते	५ । ४ । १४७	उ॰	१३७	उ॰	४१०
त्रिचतुरोः स्त्रियां०	७ । २ । ९९	उ॰	४०२	उ	७६३
त्रिप्रभृतिषु शाकटा०	८ । ४ । ५०	उ॰	५७१	उ॰	१०३३
त्रेर्मन्नित्यम्	४ । ४ । २०	पू॰	४६५	उ॰	२०२
त्रेः संप्रसारणं च	५ । २ । ५५	उ॰	५२	उ॰	३०४
त्रेस्त्रयः	६ । ३ । ४८	उ॰	२७५	उ॰	६०३
त्रेस्त्रयः	७ । १ । ५३	उ॰	३५४	उ॰	७२१
त्वमावेकवचने	७ । २ । ९७	उ॰	४०१	उ॰	७६१
त्वामौ द्वितीयायाः	८ । १ । २३	उ॰	४७२	उ॰	०
त्वाहौ सौ	७ । २ । ९४	उ॰	४०१	उ॰	७६१
त्वे च	६ । ३ । ६४	उ॰	२७८	उ॰	०
थट् चच्छन्दसि	५ । २ । ५०	उ॰	५१	उ॰	०
थलि च सेटि	६ । ४ । १२१	उ॰	३२५	उ॰	६८४
थलि च सेटीड०	६ । १ । १९६	उ॰	१९८	उ॰	५२०
थाथघञ्क्ताजबित्र०	६ । २ । १४४	उ॰	२४६	उ॰	५६४
थासः से	३ । ४ । ८०	पू॰	३२१	पू॰	७४६
थाहेतौ चच्छन्दसि	५ । ३ । २६	उ॰	७९	उ॰	०
थो न्थः	७ । १ । ८७	उ॰	३६४	उ॰	७३७
दंशसञ्जस्वञ्जां शपि	६ । ४ । २५	उ॰	३०२	उ॰	६५१
दक्षिणादाच्	५ । ३ । ३६	उ॰	८१	उ॰	३४०
दक्षिणापश्चात्पुर०	४ । २ । ९८	पू॰	४०६	उ॰	१५१
दक्षिणेर्मा लुब्धयोगे	५ । ४ । १२६	उ.	१३३	उ.	४०७
दक्षिणोत्तराभ्यामत०	५ । ३ । २८	उ.	७९	उ.	३३८
दण्डव्यवसर्गयोश्च	५ । ४ । २	उ.	१०२	उ.	३७०
दण्डादिभ्यो०	५ । १ । ६६	उ.	१९	उ.	२५६
ददातिदधात्योर्वि०	३ । १ । १३९	पू.	२१६	पू.	६०६
दधस्तथोश्च	८ । २ । ३८	उ.	५०६	उ.	६४७
दधातेर्हिः	७ । ४ । ४२	उ.	४४९	उ.	८५९
दध्नष्ठक्	४ । २ । १८	पू.॰	३८५	उ.	१३०

	अ॰ पा॰ सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
दन्त उन्नत उरच्	५ । २ । १०६	उ.	६५	उ.	३२३
दन्तशिखात्संज्ञा०	५ । २ । ११३	उ.	६७	उ.	३२५
दम्भ इच्च	७ । ४ । ५६	उ.	४५२	उ.	८६२
दयतेर्दिगि लिटि	७ । ४ । ९	उ.	४४३	उ.	८५०
दयायासश्च	३ । १ । ३७	पू.	१६३	पू.	५५१
दश्च	७ । २ । १०९	उ.	४०५	उ.	०
दश्च	८ । २ । ७५	उ.	५१५	उ.	९५७
दस्ति	६ । ३ । १२४	उ.	२६१	उ.	६२२
दाणश्च सा चेच्चतु०	१ । ३ । ५५	पू.	६७	पू.	२४१
दाण्डिनायनहा०	६ । ४ । १७४	उ.	३३८	उ.	६६७
दादेर्धातोर्घः	८ । २ । ३२	उ.	५०३	उ.	९४५
दाधर्त्तिदर्ध०	७ । ४ । ६५	उ.	४५४	उ.	८६५
दाधाघ्वदाप्	१ । १ । २०	पू.	११	पू.	७१
दाधेट्सिशदस०	३ । २ । १५९	पू.	२५३	पू.	६५७
दानीं च	५ । ३ । १८	उ.	७७	उ.	०
दामन्यादित्रि०	५ । ३ । ११६	उ.	९९	उ.	३६८
दामहायनान्ताच्च	४ । १ । २७	पू.	३३७	उ.	३७
दाम्नीशसयुयुज०	३ । २ । १८२	पू.	२५७	पू.	६६१
दायाद्यं दायादे	६ । २ । ५	उ.	२०६	उ.	५३०
दाशगोघ्नौ सं०	३ । ४ । ७३	पू.	३२०	पू.	७४२
दाश्वान्साह्वान्मी०	६ । १ । १२	उ.	१४४	उ.	४२७
दिक्शब्दा ग्रामज०	६ । २ । १०३	उ.	२३५	उ.	५५४
दिक्पूर्वपदाट्ठञ्च	४ । ३ । ६	पू.	४२३	उ.	१६३
दिक्पूर्वपदादसंज्ञा०	४ । २ । १०७	पू.	४११	उ.	१५३
दिक्पूर्वपदान् ङीप्	४ । १ । ६०	पू.	३४७	उ.	५६
दिक्शब्देभ्यः सप्तमी०	५ । ३ । २७	उ.	७९	उ.	३३७
दिक्संख्ये संज्ञायां	२ । १ । ५०	पू.	११८	पू.	३७२
दिगादिभ्यो यत्	४ । ३ । ५४	पू.	४३२	उ.	१७३
दिङ्नामान्यन्तराले	२ । २ । २६	पू.	१३३	पू.	४०९
दित्यदित्या०	४ । १ । ८५	पू.	३५३	उ.	७६
दिव उत्	६ । १ । १३१	उ.	१८०	उ.	४६८
दिव औत्	७ । १ । ८४	उ.	३६३	उ.	७३६
दिवः कर्म च	१ । ४ । ४३	पू.	८७	पू.	२९८
दिवसश्च पृथिव्याम्	६ । ३ । ३०	उ.	२६८	उ.	५८७
दिवस्तदर्थस्य	२ । ३ । ५८	पू.	१५३	पू.	४५१
दिवादिभ्यः श्यन्	३ । १ । ६९	पू.	१६९	पू.	५६७
दिवाविभानिशाप्रभा०	३ । २ । २१	पू.	२२३	पू.	६१६

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
दिवो झल्	६ । १ । १८३	उ.	१६५	उ.	५९५
दिवो द्यावा	६ । ३ । २९	उ.	२६८	उ.	०
दिवोऽविजिगीषा०	८ । २ । ४९	उ.	५०८	उ.	६५१
दिशो मद्राणाम्	७ । ३ । १३	उ.	४११	उ.	८०७
दिष्टिवितस्त्योश्च	६ । २ । ३१	उ.	२१५	उ.	०
दीङो युडचि क्ङिति	६ । ४ । ६३	उ.	३१२	उ.	६६४
दीधीवेवीटाम्	१ । १ । ६	पू.	७	पू.	५१
दीपजनबुधपूरि०	३ । १ । ६१	पू.	१९८	पू.	५६४
दीर्घ इणः किति	७ । ३ । ६९	उ.	४५६	उ.	८६७
दीर्घ काशतुषभ्राष्ट्र०	६ । २ । ८२	उ.	२३१	उ.	५५१
दीर्घजिह्वी चच्छन्द०	४ । १ । ५९	पू.	३४७	उ.	५६
दीर्घं च	१ । ४ । १२	पू.	८०	पू.	०
दीर्घाच्च वरुणस्य	७ । ३ । २३	उ.	४१५	उ.	८१०
दीर्घाज्जसि च	६ । १ । १०५	उ.	१७३	उ.	४७७
दीर्घात्	६ । १ । ७५	उ.	१६४	उ.	४५६
दीर्घादटि समानपादे	८ । ३ । ९	उ.	५२८	उ.	६९६
दीर्घादाचार्याणाम्	८ । ४ । ५२	उ.	५७१	उ.	१०३३
दीर्घोऽकितः	७ । ४ । ८३	उ.	४५९	उ.	८७०
दीर्घोलघोः	७ । ४ । ९४	उ.	४६२	उ.	८७४
दुःखात्प्रातिलोम्ये	५ । ४ । ६४	उ.	११८	उ.	३६४
दुन्योरनुपसर्गे	३ । १ । १४२	पू.	२१७	पू.	६०७
दुरस्युर्द्रविणस्युर्वृ०	७ । ४ । ३६	उ.	४४८	उ.	८५७
दुष्कुलाड्ढक्	४ । १ । १४२	पू.	३७०	उ.	०
दुहः कप्घश्च	३ । २ । ७०	पू.	२३४	पू.	६२६
दुहश्च	३ । १ । ६३	पू.	१९८	पू.	५६४
दूतस्य भागक०	४ । ४ । १२०	पू.	४८४	उ.	२२१
दूराद्धूते च	८ । २ । ८४	उ.	५१८	उ.	६६२
दूरान्तिकार्थेभ्यो द्वि०	२ । ३ । ३५	पू.	१४७	पू.	४३७
दूरांतिकार्थैः षष्ठ्य०	२ । ३ । ३४	पू.	१४७	पू.	४३६
दृक्स्ववस्स्वतवसां	७ । १ । ८३	उ.	३६३	उ.	७३६
दृग्दृशवतुषु	६ । ३ । ८९	उ.	२८३	उ.	६१५
दृढः स्थूलबलयोः	७ । २ । २०	उ.	३७८	उ.	७६२
दृतिकुक्षिकलशिब०	४ । ३ । ५६	पू.	४३३	उ.	१७३
दृशेः क्वनिप्	३ । २ । ९४	पू.	२३९	पू.	६३३
दृशेविख्ये च	३ । ४ । ११	पू.	३०५	पू.	७२१
दृष्टं साम	४ । २ । ७	पू.	३८२	उ.	१२७
देयमृणे	४ । ३ । ४७	पू.	४३१	उ.	०

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
देये त्रा च	५ । ४ । ५५	उ	११५	उ.	३८१
देवताद्वन्द्वे च	६ । २ । १४१	उ.	२४५	उ.	५६४
देवताद्वन्द्वे च	६ । ३ । २६	उ.	२६७	उ.	५८७
देवताद्वन्द्वे च	७ । ३ । २१	उ.	४१५	उ.	८१०
देवतान्तात्तादर्थ्ये०	५ । ४ । २४	उ.	१०७	उ.	३८१
देवपथादिभ्यश्च	५ । ३ । १००	उ.	९६	उ.	३६७
देवब्रह्मणोरनु०	१ । २ । ३८	पू.	४२	पू.	१७५
देवमनुष्यपुरुष०	५ । ४ । ५६	उ.	११५	उ.	३९१
देवसुम्नयोर्यजुषि	७ । ४ । ३८	उ.	४४८	उ.	८५७
देवात्तल्	५ । ४ । २७	उ.	१०८	उ.	०
देविकाशिंशपा०	७ । ३ । १	उ.	४०७	उ.	८००
देविक्रुशोश्चोप०	३ । २ । १४७	पू.	२५०	पू.	६५४
देशे लुबिलचौ च	५ । २ । १०५	उ.	६५	उ.	३२३
देवव्रतिशोचिवृ०	४ । १ । ८१	पू.	३५२	उ.	७०
दो दद्घोः	७ । ४ । ४६	उ.	४५०	उ.	८५६
दोषो णौ	६ । ४ । ९०	उ.	३१८	उ.	६७३
द्यतिस्यतिमास्था०	७ । ४ । ४०	उ.	४४९	उ.	८५८
द्यावापृथिवीशुना०	४ । २ । ३२	पू.	३८८	उ.	१३२
द्युतिस्वाप्योः सं०	७ । ४ । ६७	उ.	४५६	उ.	८६६
द्युद्भ्यो लुङि	१ । ३ । ९१	पू.	६७	पू.	२५६
द्युद्रुभ्यां मः	५ । २ । १०८	उ.	६६	उ.	२४
द्युप्रागपागुदक्प्र०	४ । २ । १०१	पू.	४१०	उ.	१५१
द्रवमूर्तिस्पर्शयोः०	६ । १ । २४	उ.	१४६	उ.	४३२
द्रव्यं च भव्ये	५ । ३ । १०४	उ.	९७	उ.	०
द्रोणपर्वतजीव०	४ । १ । १०३	पू.	३६१	उ.	९६
द्रोश्च	४ । ३ । १६१	पू.	४५६	उ.	१९७
द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्य०	५ । १ । १३३	उ.	३६	उ.	२८०
द्वन्द्वं रहस्य मर्यादावचनव्यु०	८ । १ । १५	उ.	४६६	उ.	८९५
द्वन्द्वश्च प्राणितूर्य०	२ । ४ । २	पू.	१५६	पू.	४५६
द्वन्द्वाच्चुदषहा०	५ । ४ । १०६	उ.	१२८	उ.	४०३
द्वन्द्वाच्छः	४ । २ । ६	पू.	३८२	उ.	१२६
द्वन्द्वाद् वुन् वैरमैथु०	४ । ३ । १२५	पू.	४५१	उ.	१८८
द्वन्द्वे घि	२ । २ । ३२	पू.	१३५	पू.	४१४
द्वन्द्वे च	१ । १ । ३१	पू.	१५	पू.	८१
द्वन्द्वोपतापगर्ह्या०	५ । २ । १२८	उ.	७१	उ.	३२६
द्वारादीनां च	७ । ३ । ४	उ.	४०८	उ.	८०४
द्विगुरेकवचनं	२ । ४ । १	पू.	१५६	पू.	४५८

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
द्विगुश्च	२ । १ । २३	पू.	१११	पू.	३६०
द्विगोः	४ । १ । २१	पू.	३३५	उ.	०
द्विगो ष्ठंश्च	५ । १ । ५४	उ.	१५	उ.	२४६
द्विगोर्यप्	५ । १ । ८२	उ.	२३	उ.	२६०
द्विगोर्लुगनपत्ये	४ । १ । ८८	पू.	३५५	उ.	७६
द्विगोर्वा	५ । १ । ८६	उ.	२३	उ.	०
द्विगौ क्रतौ	६ । २ । ९७	उ.	२३४	उ.	५५४
द्विगौ प्रमाणे	६ । २ । १२	उ.	२०६	उ.	५३२
द्वितीयतृतीयच०	२ । २ । ३	पू.	१२६	पू.	३८६
द्वितीयाटौस्स्वेनः	२ । ४ । ३४	पू.	१६६	पू.	४७६
द्वितीया ब्राह्मणे	२ । ३ । ६०	पू.	१५४	पू.	४५१
द्वितीयायां च	३ । ४ । ५३	पू.	३१४	पू.	०
द्वितीयायां च	७ । २ । ८७	उ.	३९८	उ.	७८७
द्वितीयाश्रितातीत०	२ । १ । २४	पू.	१११	पू.	३६०
द्वितीये चानुपाख्ये०	६ । ३ । ८०	उ.	२८२	उ.	६१३
द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच्	५ । ४ । १८	उ.	१०६	उ.	३७६
द्वित्रिपूर्वादण् च	५ । १ । ३६	उ.	११	उ.	२४५
द्वित्रिपूर्वान्निष्कात्	५ । १ । ३०	उ.	१०	उ.	२४४
द्वित्रिभ्यामञ्जलेः	५ । ४ । १०२	उ.	१२७	उ.	४०२
द्वित्रिभ्यां ष मूर्ध्नः	५ । ४ । ११५	उ.	१३०	उ.	४०५
द्वित्रिभ्यां तयस्याय०	५ । २ । ४३	उ.	४९	उ.	२९८
द्वित्रिभ्यां पाद्दन्मू०	६ । २ । १९७	उ.	२६०	उ.	५७६
द्वित्र्योश्च धमुञ्	५ । ३ । ४५	उ.	८३	उ.	३४२
द्विदण्ड्यादिभ्यश्च	५ । ४ । १२८	उ.	१३३	उ.	४०८
द्विर्वचनेचि	१ । १ । ५९	पू.	२५	पू.	११९
द्विवचनविभज्यो०	५ । ३ । ५७	उ.	८५	उ.	३४८
द्विषत्परयोस्तापेः	३ । २ । ३९	पू.	२२६	पू.	६१९
द्विषश्च	३ । ४ । ११२	पू.	३२७	पू.	७५३
द्विषोमित्रे	३ । २ । १३१	पू.	२४६	पू.	६५०
द्विस्तावात्रिस्तावा०	५ । ४ । ८४	उ.	१२३	उ.	४००
द्विस्त्रिश्चतुरिति०	८ । ३ । ४३	उ.	४३७	उ.	८८९
द्वीपादनुसमुद्रं यञ्	४ । ३ । १०	पू.	४२४	उ.	१६३
द्वेस्तीयः	५ । २ । ५४	उ.	५२	उ.	३०४
द्वैपवैयाघ्रादञ्	४ । २ । १२	पू.	३८४	उ.	१२८
द्व्यचः	४ । १ । १२१	पू.	३६६	उ.	१०५
द्व्यचश्छन्दसि	४ । ३ । १५०	पू.	४५६	उ.	०
द्व्यचोऽतस्तिङः	६ । ३ । १३५	उ.	२९३	उ.	६२४

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
द्वञ्द्वात्तणाकप्रथमा०	४ । ३ । ७२	पू॰	४३७	उ॰	१७८
द्वन्मगधकलि०	४ । १ । १७०	पू॰	३७८	उ॰	०
द्वन्तरुपसर्गेभ्योऽप०	६ । ३ । ९७	उ॰	२८५	उ॰	६१७
द्वष्टनः संख्यायाम०	६ । ३ । ४७	उ॰	२७३	उ॰	६०३
द्व्येकयोर्द्विवचनैक०	१ । ४ । २२	पू॰	८२	पू॰	२७९
धः कर्मणिष्ट्रन्	३ । २ । १८१	पू॰	२५७	पू॰	६६१
धनगणं लब्धा	४ । ४ । ८४	पू॰	४७७	उ॰	२१५
धनहिरण्यात्कामे	५ । २ । ६५	उ॰	५५	उ॰	३०८
धनुषश्च	५ । ४ । १३२	उ॰	१३४	उ॰	०
धन्वयोपधाद्वुञ्	४ । २ । १२१	पू॰	४१५	उ॰	१५६
धर्मं चरति	४ । ४ । ४१	पू॰	४६९	उ॰	२०७
धर्मपथ्यर्थन्यायात्०	४ । ४ । ९२	पू॰	४७९	उ॰	२१८
धर्मशीलवर्णान्तात्०	५ । २ । १३२	उ॰	७२	उ॰	३३०
धर्मादनिच्केवलात्	५ । ४ । १२४	उ॰	१३२	उ॰	४०७
धातुसंबन्धेप्रत्ययाः	३ । ४ । १	पू॰	३०१	पू॰	७१३
धातोः	३ । १ । ९१	पू॰	२०५	पू॰	५८२
धातोः	६ । १ । १६२	उ॰	१८९	उ॰	०
धातोः कर्मणः स०	३ । १ । ७	पू॰	१८४	पू॰	५०९
धातोरेकाचो हला०	३ । १ । २२	पू॰	१८९	पू॰	५२६
धातोस्तन्निमि०	६ । १ । ८०	उ॰	१६६	उ॰	४५८
धात्वादेः षः सः	६ । १ । ६४	उ॰	१६१	उ॰	४४६
धान्यानां भवने क्षे०	५ । २ । १	उ॰	३८	उ॰	२८१
धारेरुत्तमर्णः	१ । ४ । ३५	पू॰	८५	पू॰	२६४
धि च	८ । २ । २५	उ॰	५०१	उ॰	६४१
धिन्विकृण्व्योर च	३ । १ । ८०	पू॰	२०१	पू॰	५६९
धुरो यड्ढकौ	४ । ४ । ७७	पू॰	४७६	उ॰	२१३
धूमादिभ्यश्च	४ । २ । १२७	पू॰	४१६	उ॰	१५८
धृषिशसी वैयात्ये	७ । २ । १९	उ॰	३७८	उ॰	७६२
ध्रुवमपायेऽपादानं	१ । ४ । २४	पू॰	८३	पू॰	२८२
ध्वमो ध्वात्	७ । १ । ४२	उ॰	३५२	उ॰	०
ध्वाङ्क्षेण क्षेपे	२ । १ । ४२	पू॰	११६	पू॰	३५०
नः क्ये	१ । ४ । १५	पू॰	८१	पू॰	२७४
न कपि	७ । ४ । १४	उ॰	४४४	उ॰	८५२
न कर्मव्यतिहारे	७ । ३ । ६	उ॰	४०९	उ॰	८०५
न कवतेर्यङि	७ । ४ । ६३	उ॰	४५४	उ॰	८६५
न कोपधायाः	६ । ३ । ३७	उ॰	२७०	उ॰	५९६
न क्तिचि दीर्घश्च	६ । ४ । ३९	उ॰	३०५	उ॰	०

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ. पा. सू.		पृ.		पृ.
न त्त्वा सेट्०	१ । २ । १८	पू.	३५	पू.	१६१
न क्रोडादिबह्वचः	४ । १ । ५६	पू.	३४६	उ.	५५
न क्त्रादेः	७ । ३ । ५६	उ.	४२६	उ.	८२४
नक्षत्राद्धः	४ । ४ । १४१	पू.	४८६	उ.	२२५
*नक्षत्राद्वा	८ । ३ । १००	उ.	५५२	उ.	१०१०
नक्षत्रे च लुपि	२ । ३ । ४५	पू.	१५०	पू.	४४०
नक्षत्रेण युक्तः कालः	४ । २ । ३	पू.	३८१	उ.	१२४
नक्षत्रेभ्यो बहुलं	४ । ३ । ३७	पू.	४२६	उ.	१६६
नखमुखात्सं०	४ । १ । ५८	पू.	३४७	उ.	५६
न गतिहिंसार्थेभ्यः	१ । ३ । १५	पू.	४६	पू.	२२७
नगरात्कुत्सनप्रावी०	४ । २ । १२८	पू.	४१७	उ.	१५८
न गुणादयोऽवयवा	६ । २ । १७६	उ.	२५५	उ.	५७२
न गोपवनादिभ्यः	२ । ४ । ६७	पू.	१७८	पू.	४६०
नगो प्राणिष्वन्य०	६ । ३ । ७७	उ.	२८१	उ.	६१३
न गोश्वन्साववर्ण०	६ । १ । १८२	उ.	१६४	उ.	५१४
नङि संबुद्ध्योः	८ । २ । ८	उ.	४६६	उ.	६३४
नचवाहाहैवयुक्ते	८ । १ । २४	उ.	४७२	उ.	६००
नच्छन्दस्य पुत्रस्य	७ । ४ । ३५	उ.	४४८	उ.	८५७
नञ्	२ । २ । ६	पू.	१२७	पू.	३६१
नञः शुचीश्वरक्षेत्र०	७ । ३ । ३०	उ.	४१७	उ.	८१२
नञस्तत्पुरुषात्	५ । ४ । ७१	उ.	११६	उ.	०
नञो गुणप्रतिषेधे०	६ । २ । १५५	उ.	२५०	उ.	५६७
नञो जरमरमि०	६ । २ । ११६	उ.	२३८	उ.	५५७
नञ्दुः सुभ्यो हलि०	५ । ४ । १२१	उ.	१३२	उ.	४०७
नञ्सुभ्याम्	६ । २ । १७२	उ.	२५४	उ.	५७१
नडशादाड्ड्वलच्	४ । २ । ८८	पू.	४०७	उ.	१४८
नडादिभ्यः फक् ।	४ । १ । ६६	पू.	३५६	उ.	६७
नडादीनां कुक्च	४ । २ । ९१	पू.	४०८	उ.	१४८
न तिसृचतसृ	६ । ४ । ४	उ.	२६५	उ.	६२६
नतेर्नासिकायाः सं०	५ । २ । ३१	उ.	४५	उ.	३६१
न तौल्वलिभ्यः	२ । ४ । ६१	पू.	१७५	पू.	४८६
नदण्डमाणवान्ते	४ । ३ । १३०	पू.	४५२	उ.	१८६
न दधिपयआदीनि	२ । ४ । १४	पू.	१६२	पू.	४६८
नदीपौर्णमास्याग्र०	५ । ४ । ११०	उ.	१२६	उ.	४०३
नदी बन्धुनि	६ । २ । १०६	उ.	२३७	उ.	५५६

* एतस्य गणसूत्रत्वेन व्यवस्थापनं पदमञ्जर्याम्

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
नदीभिश्च	२ । १ । २०	पू.	११०	पू॰	३६०
न तुहसुनमां य०	३ । १ । ८६	पू.	२०४	पू॰	५८०
न दृशः	३ । १ । ४७	पू.	१९५	पू॰	५५६
नद्याः शेषस्यान्य०	६ । ३ । ४४	उ.	२७३	उ॰	५६८
नद्यादिभ्यो ढक्	४ । २ । ९७	पू.	४०६	उ॰	१५०
नद्यां मतुप्	४ । २ । ८५	पू॰	४०६	उ.	१४७
न द्यृतश्च	५ । ४ । १५३	उ.	१३८	उ.	४११
न द्व्यचः प्राच्य०	४ । २ । ११३	पू.	४१३	उ.	१५४
न धातुलोपआर्ध०	१ । १ । ४	पू.	७	पू.	४६
न ध्याख्यापॄमूर्छि०	८ । २ । ५७	उ.	५१०	उ.	९५३
न नञ्पूर्वात्तत्पुरुषा०	५ । १ । १२१	उ.	३२	उ.	२७५
न निर्धारणे	२ । २ । १०	पू.	१२८	पू.	३९५
न निविभ्याम्	६ । २ । १८१	उ.	२५६	उ.	०
ननौ पृष्टप्रतिवचने	३ । २ । १२०	पू.	२४४	पू.	अ॰ ६६० शु॰ ६४४
नन्दिग्रहिपचादि०	३ । १ । १३४	पू.	२१४	पू.	६०३
न न्द्राः संयोगादयः	६ । १ । ३	उ.	१४१	उ.	४२२
नन्वित्यनुज्ञैषणा०	८ । १ । ४३	उ.	४७८	उ.	९०५
नन्वोर्विभाषा	३ । २ । १२१	पू.	२४४	पू.	०
न पदान्तद्विर्वचन०	१ । १ । ५८	पू.	२३	पू.	११६
न पदान्ताट्टोरनाम्	८ । ४ । ४२	उ.	५६६,	उ.	१०३१
न परे नः	८ । ३ । २७	उ.	५३३	उ.	०
न पादम्याङ्यमाङ्य०	१ । ३ । ८६	पू.	७६	पू.	२५८
नपुंसकमनपुंसके	१ । २ । ६९	पू.	५१	पू.	२०८
नपुंसकस्य झलचः	७ । १ । ७२	उ.	३५९	उ.	७२७
नपुंसकाच्च	७ । १ । १९	उ.	३४५	उ.	०
नपुंसकादन्यतरस्याम्	५ । ४ । १०९	उ.	१२९	उ.	४०३
नपुंसके भावे क्तः	३ । ३ । ११४	पू॰	२८४	पू.	६९२
न पूजनात्	५ । ४ । ६९	उ.	११९	उ॰	३९५
न प्राच्यभर्गादि०	४ । १ । १७८	पू॰	३८०	उ॰	१२२
न बहुव्रीहौ	१ । १ । २९	पू॰	१४	पू॰	८०
न भकुर्छुराम्	८ । २ । ७९	उ॰	५१६	उ॰	९५८
न भाभूपूकमिगमि०	८ । ४ । ३४	उ॰	५६६	उ॰	१०२९.
न भूताधिकसंजीव०	६ । २ । ९१	उ॰	२३३	उ॰	५२५
न भूवाक्चिद्दिधिषु	६ । २ । १९	उ॰	२११	उ॰	५३२
न भूसुधियोः	६ । ४ । ८५	उ॰	३१६	उ॰	६७१
न भाणनपाद्वेदाना०	६ । ३ । ७५	उ॰	२८०	उ॰	६११

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
नमपूर्वोऽपत्येऽव०	६ । ४ । १७०	उ.	३३८	उ.	०
नमःस्वस्तिस्वाहास्व०	२ । ३ । १६	पू.	१४२	पू.	४२७
नमस्पुरसोर्गत्योः	८ । ३ । ४०	उ.	५३६	उ.	९८८
न माङ्योगे	६ । ४ । ७४	उ.	३१४	उ.	६६८
नमिकम्प्यस्म्यजस०	३ । २ । १६७	पू.	२५४	पू.	६५७
न मु ने	८ । २ । ३	उ.	४९१	उ.	९२५
नमोवरिवश्चित्र०	३ । १ । १९	पू.	१८८	पू.	५२५
न यः	३ । २ । १५२	पू.	२५१	पू.	६५५
न यदि	३ । २ । ११३	पू.	२४२	पू.	अ. ६५७ / शु. ६४१
न यद्यनाकाङ्क्षे	३ । ४ । २३	पू.	३०७	पू.	७२४
न यासयोः	७ । ३ । ४५	उ.	४२१	उ.	८१८
न य्वाभ्यां पदान्ता०	७ । ३ । ३	उ.	४०८	उ.	८०२
न रपरसृपिसृजि०	८ । ३ । ११०	उ.	५५४	उ.	१०१२
न रुधः	३ । १ । ६४	पू.	१९९	पू.	५६४
नरे संज्ञायां	६ । ३ । १२९	उ.	२९२	उ.	०
न लिङि	७ । २ । ३९	उ.	३८४	उ.	७७२
न लुट्	८ । १ । २९	उ.	४७५	उ.	९०२
न लुमताङ्गस्य	१ । १ । ६३	पू.	२७	पू.	१३०
न लोकाव्ययनिष्ठा०	२ । ३ । ६९	पू.	१५६	पू.	४५५
न लोपः प्रातिपदि०	८ । २ । ७	उ.	४५५	उ.	९३३
न लोपः सुप्स्वर०	८ । २ । २	उ.	४९०	उ.	९२३
न लोपो नञः	६ । ३ । ७३	उ.	२८०	उ.	६११
न ल्यपि	६ । ४ । ६९	उ.	३१३	उ.	६६७
न वशः	६ । १ । २०	उ.	१४८	उ.	०
न विभक्तौ तुस्माः	१ । ३ । ४	पू.	५३	पू.	२१६
न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः	७ । २ । ५९	उ.	३९०	उ.	७७७
नवेति विभाषा	१ । १ । ४४	पू.	१९	पू.	८९
न व्यो लिटि	६ । १ । ४६	उ.	१५६	उ.	४४१
न शब्दश्लोककलह०	३ । २ । २३	पू.	२२३	पू.	०
न शसददवादि०	६ । ४ । १२६	उ.	३२७	उ.	६८५
नशेः षान्तस्य	८ । ४ । ३६	उ.	५६७	उ.	१०२९
नशेर्वा	८ । २ । ६३	उ.	५१२	उ.	९५५
नश्च	८ । ३ । ३०	उ.	५३३	पू.	९८२
नश्च धातुस्थो०	८ । ४ । २७	उ.	५६५	उ.	१०२७
नश्चापदान्तस्य झ०	८ । ३ । २४	उ.	५३२	उ.	९८०
नश्छव्यप्रशान् ।	८ । ३ । ७	उ.	५२८	उ.	९७५

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ. पा. सू.		पृ.		पृ.
न षट्स्वस्रादिभ्यः	४ । १ । १०	पू.	३३२	उ.	२२
न संयोगाद्वमन्तात्	६ । ४ । १३७	उ.	३२९	उ.	६८८
न संख्यादेः स०	५ । ४ । ८९	उ.	१२४	उ.	४०१
न संज्ञायाम्	५ । ४ । १५५	उ.	१३९	उ.	०
नसत्तनिषत्तानु०	८ । २ । ६१	उ.	५११	उ.	९५४
न संप्रसारणे सं०	६ । १ । ३७	उ.	१५४	उ.	४३६
न सामिवचने	५ । ४ । ५	उ·	१०२	उ.	३७२
न सुदुर्भ्यां केव०	७ । १ । ६८	उ.	३५८	उ.	७२२
न सुब्रह्मण्यायां स्व०	१ । २ । ३७	पू.	४१	पू.	१७५
नस्तद्धिते	६ । ४ । १४४	उ.	३३०	उ.	६८९
नह प्रत्यारम्भे	८ । १ । ३१	उ.	४७५	उ.	९०३
न हास्तिनफलक०	६ । २ । १०१	उ.	२३५	उ.	५५४
नहिवृत्तिवृषि०	६ । ३ । ११६	उ·	२९०	उ·	६२१
नहो धः	८ । २ । ३४	उ·	५०४	उ·	९४६
नाग्लोपिशास्वृ०	७ । ४ । २	उ·	४४१	उ·	८४८
नाचार्यराजर्त्वि०	६ । २ । १३३	उ·	२४२	उ·	५६०
नाज्झलौ	१ । १ । १०	पू·	९	पू·	६०
नाञ्चेः पूजायाम्	*६ । ४ । ३०	उ·	३०३	उ·	६५१
नाडीतन्त्र्योः स्वाङ्गे	५ । ४ । १५९	उ·	१४०	उ·	४१२
नाडीमुष्ट्योश्च	३ । २ । ३०	पू·	२२५	पू·	६१८
नातः परस्य	७ । ३ । २७	उ·	४१६	उ·	८११
नादिचि	६ । १ । १०४	उ·	१७३	उ·	४७७
नादिन्याक्रोशे०	८ । ४ । ४८	उ·	५७१	उ·	१०३२
नाद्घस्य	८ । २ । १७	उ·	४९९	उ·	९३७
नाधार्थप्रत्यये	३ । ४ । ६२	पू·	३१६	पू·	७३७
नानद्यतनवत्	३ । ३ । १३५	पू·	२८९	पू·	६९९
नानोर्ज्ञः	१ । ३ । ५८	पू·	६८	पू·	२४१
नान्तादसंख्यादेर्मट्	५ । २ । ४९	उ·	५१	उ·	३०३
नाभ्यस्तस्याचि पि०	७ । ३ । ८७	उ·	४३३	उ·	८३४
नाभ्यस्ताच्छतुः	७ । १ । ७८	उ·	३६२	उ·	७३३
नामन्त्रिते समा०	८ । १ । ७३	उ·	४८८	उ·	९१९
नामन्यतरस्याम्	६ । १ । १७७	उ·	१९३	उ·	५१३
नामि	६ । ४ । ३	उ·	२९५	उ·	६२८
नाम्न्यादिशिग्रहोः	३ । ४ । ५८	पू·	३१५	पू·	७३५
नाम्रेडितस्यान्त्य०	६ । १ । ९९	उ·	१७२	उ·	४७३
नावो द्विगोः	५ । ४ । ९९	उ·	१२६	उ.	०
नाव्ययदिक्शब्द०	६ । २ । १६८	उ·	२५३	उ·	५७०

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
नाव्ययीभावादतो०	२ । ४ । ८३	पू॰	१८२	पू॰	४६६
नासिकास्तनयो०	३ । २ । २९	पू॰	२२५	पू॰	६१८
नासिकोदरौष्ठ०	४ । १ । ५५	पू॰	३४६	उ॰	५५
निकटे वसति	४ । ४ । ७३	पू॰	४७५	उ॰	२१३
निगरणचलनार्थ०	१ । ३ । ८७	पू॰	७५	पू॰	२५८
निगृह्यानुयोगे च	८ । २ । ९४	उ॰	५२१	उ॰	९६६
निजां त्रयाणां गुणः	७ । ४ । ७५	उ॰	४५७	उ॰	८६८
निघो निमितम्	३ । ३ । ८७	पू॰	२७७	पू॰	६८४
नित्यमाम्रेडिते०	६ । १ । १००	उ.	१७२	उ.	४७३
नित्यं वृद्धशरा०	४ । ३ । १४४	पू॰	४५५	उ॰	१९३
नित्यं शतादिमा०	५ । २ । ५७	उ॰	५३	उ॰	३०५
नित्यं संज्ञाछन्दसोः	४ । १ । २९	पू॰	३३८	उ॰	३८
नित्यं सपत्न्यादिषु	४ । १ । ३५	पू॰	३३९	उ॰	४१
नित्यं समासेनुत्तरप०	८ । ३ । ४५	उ॰	५३८	उ॰	९९१
नित्यं स्मयतेः	६ । १ । ५७	उ॰	१५८	उ॰	४४३
नित्यं हस्तेपाणा०	१ । ४ । ७७	पू॰	९७	पू॰	३२४
नित्यं करोतेः	६ । ४ । १०८	उ॰	३२२	उ॰	६७८
नित्यं कौटिल्ये गतौ	३ । १ । २३	पू॰	१८९	पू॰	५२९
नित्यं क्रीडाजीविकयोः	२ । २ । १७	पू॰	१३ ।	पू॰	३९९
नित्यं ङितः	३ । ४ । ९९	पू॰	३२५	पू॰	०
नित्यं छन्दसि	४ । १ । ४६	पू॰	३४३	उ॰	४८
नित्यं छन्दसि	७ । ४ । ८	उ॰	४४२	उ॰	०
नित्यमसिच्प्रजा०	५ । ४ । १२२	उ॰	१३२	उ॰	४०७
नित्यं पणः परिमाणे	३ । ३ । ६६	पू॰	२७३	पू॰	०
नित्यं मन्त्रे	६ । १ । २१०	उ॰	२०१	उ॰	५२३
नित्यवीप्सयोः	८ । १ । ४	उ॰	४६४	उ॰	८८२
निनदीभ्यां स्नातेः	८ । ३ । ८९	उ॰	५५०	उ॰	१००८
निन्दहिंसक्लिशखा०	३ । २ । १४६	पू॰	२५०	पू॰	६५३
निपात एकाजनाङ्	१ । १ । १४	पू॰	१०	पू॰	६६
निपातस्य च	६ । ३ । १३६	उ॰	२९३	उ॰	६२४
निपातैर्यद्यदिहन्तकु०	८ । १ । ३०	उ॰	४७५	उ॰	०
निपानमाहावः	३ । ३ । ७४	पू॰	२७५	पू॰	६८२
निमूलसमूलयोः कषः	३ । ४ । ३४	पू॰	३१०	पू॰	७३०
निरः कुषः	७ । २ । ४६	उ॰	३८७	उ॰	७७४
निरभ्योः पूल्वोः	३ । ३ । २८	पू॰	२६६	पू॰	६७३
निरुदकादीनि च	६ । २ । १८४	उ॰	२५७	उ॰	५७३
निर्वाणो ऽवाते	८ । २ । ५०	उ॰	५०९	उ॰	९५१

	अ· पा· सू·	काशिका	पृ·	पदमञ्जरी	पृ·
निर्वृत्ते ऽक्षद्यूतादिभ्यः	४ । ४ । १९	पू·	४६५	उ·	०
निवाते वातत्राणे	६ । २ । ८	उ·	२०७	उ·	५३१
निवासचितिशरीरो०	३ । ३ । ४१	पू·	२६८	पू·	६७६
निव्यभिभ्यो ऽड्व्य०	८ । ३ । ११९	उ·	५५७	उ·	१०१४
निशाप्रदोषाभ्यां च	४ । ३ । १४	पू·	४२५	उ·	०
निष्कुलान्निष्कोषणे	५ । ४ । ६२	उ·	११७	उ·	३६४
निष्ठा	२ । २ । ३६	पू·	१३६	पू·	४१६
निष्ठा	३ । २ । १०२	पू·	२४०	पू·	६३४
निष्ठा च द्व्यजनात्	६ । १ । २०५	उ·	२००	उ·	५२२
निष्ठायां सेटि	६ । ४ । ५२	उ·	३०८	उ·	६६०
निष्ठायामण्यदर्थे	६ । ४ । ६०	उ·	३१०	उ·	६६२
निष्ठा शीङ्स्विदि०	१ । २ । १९	पू·	३६	पू·	१६३
निष्ठोपमानादन्यत०	६ । २ । १६९	उ·	२५३	उ·	५७०
निष्ठोपसर्गपूर्वमन्य०	६ । २ । ११०	उ·	२३७	उ·	५५६
निष्प्रवाणिश्च	५ । ४ । १६०	उ·	१४०	उ·	४१२
निसमुपविभ्यो ह्वः	१ । ३ । ३०	पू·	६१	पू·	२३४
निसस्तपतावना०	८ । ३ । १०२	उ·	५५३	उ·	१०११
नीग्वञ्चुस्रंसुध्वंसु०	७ । ४ । ८४	उ·	४५६	उ·	८७१
नीचैरनुदात्तः	१ । २ । ३०	पू.	३९	पू.	१६९
नीतौ च तद्युक्तात्	५ । ३ । ७७	उ·	९०	उ.	३६०
नुगतोऽनुनासिका०	७ । ४ । ८५	उ·	४६०	उ.	८७१
नुदविदोन्दत्राघ्रा०	८ । २ । ५६	उ·	५१०	उ.	९५२
नुम्विसर्जनीयशर्व्यव०	८ । ३ । ५८	उ·	५४१	उ.	९९६
नृ च	६ । ४ । ६	उ·	२९९	उ.	६२९
नृ चान्यतरस्याम्	६ । १ । १८४	उ·	१९५	उ.	०
नृन्पे	८ । ३ । १०	उ.	५२६	उ.	९७६
नेटि	७ । २ । ४	उ.	३६६	उ.	७५०
नेट्यलिटि रधेः	७ । १ । ६२	उ·	३५७	उ.	७२४
नेड्वशि कृति	७ । २ । ८	उ·	३७१	उ.	७५१
नेतराच्छन्दसि	७ । १ । २६	उ·	३४७	उ.	७१०
नेदमदसोरकोः	७ । १ । ११	उ·	३४३	उ.	७०५
नेन्द्रस्य परस्य	७ । ३ । २२	उ.	४१५	उ.	८१०
नेन्सिद्धबध्नातिषु च	६ । ३ । १९	उ.	२६५	उ.	५८५
नेयङुवङ्स्थानावस्त्री	१ । ४ । ४	पू.	७६	पू.	२६७
नेरनिधाने	६ । २ । १९२	उ.	२५६	उ.	५७५
नेर्गदनदपतपद०	८ । ४ । १७	उ.	५६२	उ.	१०२३
नेर्बिडज्बिरीसचौ	५ । २ । ३२	उ.	४५	उ.	०

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
नेर्विशः	१ । ३ । १७	पू.	५७	पू.	२२८
नोङ्धात्वोः	६ । १ । १७५	उ.	१६३	उ.	५१३
नोत्तरपदेऽनुदात्ता०	६ । २ । १४२	उ.	२४५	उ.	५६४
नोत्वद्बुर्धबिल्वात्	४ । ३ । १५१	पू.	४५७	उ.	१९४
नोदात्तस्वरितोद०	८ । ४ । ६७	उ.	५७५	उ.	१०३६
नोदात्तोपदेशस्य०	७ । ३ । ३४	उ.	४१८	उ.	८१३
नोनयतिध्वनयत्ये०	३ । १ । ५१	पू.	१६६	पू.	५६१
नोपधात्थफान्ताद्वा	१ । २ । २३	पू.	३७	पू.	१६४
नोपधायाः	६ । ४ । ७	उ.	२६६	उ.	६२९
नो गदनदपठस्वनः	३ । ३ । ६४	पू.	२७३	पू.	०
नो ण च	३ । ३ । ६०	पू.	२७३	पू.	०
नोह्वचष्ठन्	४ । ४ । ७	पू.	४६२	उ.	२०१
नोवयोधर्मविषमूल०	४ । ४ । ९१	पू.	४७९	उ.	२१६
नो वु धान्ये	३ । ३ । ४८	पू.	२७०	पू.	६७८
न्यग्रोधस्य च केवलस्य	७ । ३ । ५	उ.	४०९	उ.	८०५
न्यङ्क्वादीनां च	७ । ३ । ५३	उ.	४२५	उ.	८२२
न्यधौ च	६ । २ । ५३	उ.	२२३	उ.	५४५
पक्षात्तिः	५ । २ । २५	उ.	४३	उ.	२८९
पक्षमत्स्यमृगान्हन्ति	४ । ४ । ३५	पू.	४६८	उ.	२०६
पङ्क्तिविंशतित्रिंशच्च	५ । १ । ५९	उ.	१७	उ.	२५१
पङ्क्तोश्च	४ । १ । ६८	पू.	३४९	उ.	६१
पचो वः	८ । २ । ५२	उ.	५०९	उ.	०
पञ्चद्दशतौ वर्गे वा	५ । १ । ६०	उ.	१८	उ.	२५५
पञ्चमी भयेन	२ । १ । ३७	पू.	११४	पू.	३६९
पञ्चमी विभक्ते	२ । ३ । ४२	पू.	१४९	पू.	४३९
पञ्चम्यपाङ्परिभिः	२ । ३ । १०	पू.	१४०	पू.	०
पञ्चम्या अत्	७ । १ । ३१	उ.	३४८	उ.	०
पञ्चम्याः परावध्यर्थे	८ । ३ । ५१	उ.	५४०	उ.	६६४
पञ्चम्यास्तोकादिभ्यः	६ । ३ । २	उ.	२६१	उ.	५१८
पञ्चम्यामजातौ	३ । २ । ९८	पू.	२३९	पू.	६३४
पञ्चम्यास्तसिल्	५ । ३ । ७	उ.	७५	उ.	३३४
पणपादमाषशताद्यत्	५ । १ । ३४	उ.	१०	उ.	२४५
पतः पुम्	७ । ४ । १९	उ.	४४५	उ.	८५४
पतिः समासएव	१ । ४ । ८	पू.	७९	पू.	२६९
पत्यन्तपुरोहितादि०	५ । १ । १२८	उ.	३४	उ.	२१८
पत्यावैश्वर्ये	६ । २ । १८	उ.	२११	उ.	५३२
पत्युर्नो यज्ञसंयोगे	४ । १ । ३३	पू.	३३९	उ.	३९

	अ. पा. सू.	काशिका		पदमञ्जरी	
			पृ.		पृ.
पत्रपूर्वादञ्	४ । ३ । १२२	पू.	४५१	उ.	१८८
पत्राध्वर्युपरिषदश्च	४ । ३ । १२३	पू.	४५१	उ.	१८८
पथः पन्थ च	४ । ३ । २९	पू.	४२८	उ.	०
पथः ष्कन्	५ । १ । ७५	उ.	२१	उ.	०
पथि च छन्दसि	६ । ३ । १०८	उ.	२८७	उ.	०
पथिमथोः सर्वना०	६ । १ । १९९	उ.	१९९	उ.	५२१
पथिमथ्यृभुक्षामात्	७ । १ । ८५	उ.	३६३	उ.	७३६
पथो विभाषा	५ । ४ । ७२	उ.	११९	उ.	०
पथ्यतिथिवसति०	४ । ४ । १०४	पू.	४८१	उ.	२१९
पदमस्मिन्दृश्यम्	४ । ४ । ८७	पू.	४७८	उ.	२१५
पदरुजविशस्पृशो०	३ । ३ । १६	पू.	२६३	पू.	६६९
पदव्यवायेऽपि०	८ । ४ । ३८	उ.	५६७	उ.	१०३०
पदस्य	८ । १ । १६	उ.	४६९	उ.	८९५
पदात्	८ । १ । १७	उ.	४७०	उ.	८९७
पदान्तस्य	८ । ४ । ३७	उ.	५६७	उ.	१०३०
पदान्तस्यान्यतरस्याम्	७ । ३ । ९	उ.	४१०	उ.	०
पदान्ताद्वा	६ । १ । ७६	उ.	१६५	उ.	४५६
पदास्वैरिबाह्यापक्ष०	३ । १ । ११९	पू.	२१०	पू.	५९९
पदेऽपदेशे	६ । २ । ७	उ.	२०७	उ.	५३१
पदोत्तरपदं गृह्णाति	४ । ४ । ३९	पू.	४६८	उ.	२०७
पद्दन्नोमास्हृन्निशस०	६ । १ । ६३	उ.	१६०	उ.	४४५
पद्यत्यतदर्थे	६ । ३ । ५३	उ.	२७५	उ.	६०४
पन्थो ण नित्यम्	५ । १ । ७६	उ.	२१	उ.	२५८
परः संनिकर्षः सं०	१ । ४ । १०९	पू.	१०३	पू.	३४१
परवल्लिङ्गं द्वन्द्वतत्पु०	२ । ४ । २६	पू.	१६५	पू.	४७३
परश्च	३ । १ । २	पू.	१८३	पू.	५०१
परश्वधाट्ठञ्च	४ । ४ । ५८	पू.	४७२	उ.	२०९
परस्मिन्विभाषा	३ । ३ । १३८	पू.	२६०	पू.	०
परस्मैपदानां णल०	३ । ४ । ८२	पू.	३२२	पू.	७४६
परस्य च	६ । ३ । ८	उ.	२६३	उ.	५८२
पराजेरसोढः	१ । ४ । २६	पू.	८३	पू.	२८५
परादिश्छन्दसि०	६ । २ । १९९	उ.	२६०	उ.	५७७
परावनुपात्यय इणः	३ । ३ । ३८	पू.	२६८	पू.	६७५
परावरयोगे च	३ । ४ । २०	पू.	३०७	पू.	७२२
परावराधमोत्तमपूर्वाच्च	४ । ३ । ५	पू.	४२३	उ.	१६२
परिक्रयणे संप्रदानम०	१ । ४ । ४४	पू.	८७	पू.	२९९
परिक्लिश्यमाने च	३ । ४ । ५५	पू.	३१४	पू.	७३४

	अ॰ पा॰ सू.	काशिका	पृ॰	पदमञ्जरी	पृ॰
परिखाया ढञ्	५ । १ । १७	उ.	६	उ.	०
परिनिविभ्यः सेव॰	८ । ३ । ७०	उ.	५४५	उ.	१००३
परिन्योर्नीणोर्द्यूता॰	३ । ३ । ३७	पू.	२६८	पू.	६७५
परिपन्थं च तिष्ठति	४ । ४ । ३६	पू.	४६८	उ.	२०६
परिप्रत्युपापावर्ज्य॰	६ । २ । ३३	उ.	२१६	उ.	५३५
परिमाणाख्यायां स॰	३ । ३ । २०	पू.	२६४	पू.	६७१
परिमाणान्तस्यासं॰	७ । ३ । १७	उ.	४१२	उ.	८०९
परिमाणे पचः	३ । २ । ३३	पू.	२२५	पू.	६१८
परिमुखं च	४ । ४ । २९	पू.	४६६	उ.	२०५
परिवृत्तो रथः	४ । २ । १०	पू.	३८३	उ.	१२८
परिव्यवेभ्यः क्रियः	१ । ३ । १८	पू.	५७	पू.	२२९
परिषदो ण्यः	४ । ४ । ४४	पू.	४६९	उ.	२०७
परिषदो ण्यः	४ । ४ । १०१	पू.	४८१	उ.	२१९
परिस्कन्दः प्राच्यभ॰	८ । ३ । ७५	उ.	५४७	उ.	०
परेरभितोभाविम॰	६ । २ । १८२	उ.	२५६	उ.	५७३
परेर्मृषः	१ । ३ । ८२	पू.	७४	पू.	०
परेर्वर्जने	८ । १ । ५	उ.	४६५	उ.	८८६
परेश्च	८ । ३ । ७४	उ.	५४६	उ.	१००३
परेश्च घाङ्कयोः	८ । २ । २२	उ.	५०१	उ.	९४०
परोक्षे लिट्	३ । २ । ११५	पू.	२४३	पू.	अशु॰ ६५८ शु॰ ६४२
परोवरपरंपरपुत्रपौ॰	५ । २ । १०	उ.	४०	उ.	२८५
परौ घः	३ । ३ । ८४	पू.	२७७	पू.	६८३
परौ भुवोऽवज्ञाने	३ । ३ । ५५	पू.	२७१	पू.	०
परौ यज्ञे	३ । ३ । ४७	पू.	२७०	पू.	६७८
पर्पादिभ्यः ष्ठन्	४ । ४ । १०	पू.	४६३	उ.	२०२
पर्यभिभ्यां च	५ । ३ । ९	उ.	७५	उ.	३३५
पर्याप्तिवचनेष्वलम॰	३ । ४ । ६६	पू.	३१७	पू.	७३८
पर्यायार्हर्णोत्पत्तिषु॰	३ । ३ । १११	पू.	२८३	पू.	६८१
पर्वताच्च	४ । २ । १४३	पू.	४२१	उ.	०
पर्श्वादियौधेयादि॰	५ । ३ । ११७	उ.	१००	उ.	३६८
पललसूपशाकं मिश्रे	६ । २ । १२८	उ.	२४१	उ.	०
पलाशादिभ्यो वा	४ । ३ । १४१	पू.	४५५	उ.	१९३
पश्चपश्चा चच्छन्दसि	५ । ३ । ३३	उ.	८०	उ.	०
पश्चात्	५ । ३ । ३२	उ.	८०	उ.	३३९
पश्यार्थैश्चानालोचने	८ । १ । २५	उ.	४७३	उ.	९००
पाककर्णपर्णपुष्पफ॰	४ । १ । ६४	पू.	३४८	उ.	५९

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ॰ पा॰ सू॰		पृ॰		पृ॰
पाघ्राध्मास्थाम्नादा०	७ । ३ । ७८	उ.	४३०	उ.	८२९
पाघ्राध्माधेट् दृशः०	३ । १ । १३७	पू.	२१६	पू.	६०५
पाणिघताडघौ शि०	३ । २ । ५५	पू.	२२९	पू.	०
पाण्डुकम्बलादिनिः	४ । २ । ११	पू.	३८४	उ.	१२८
पातौ च बहुलम्	८ । ३ । ५२	उ.	५४०	उ.	९९४
पात्रात्ष्ठन्	५ । १ । ४६	उ.	१३	उ.	०
पात्राद्घंश्च	५ । १ । ६८	उ.	२०	उ.	२५७
पात्रे समितादयश्च	२ । १ । ४८	पू.	११७	पू.	३७१
पाथोनदीभ्यां ड्यण्	४ । ४ । १११	पू.	४८३	उ.	२२०
पादः पत्	६ । ४ । १३०	उ.	३२७	उ.	६८६
पादशतस्य संख्यादे०	५ । ४ । १	उ.	१०१	उ.	३६९
पादस्य पदाज्याति०	६ । ३ । ५२	उ.	२७५	उ.	६०३
पादस्य लोपोऽह०	५ । ४ । १३८	उ.	१३५	उ.	४०९
पादार्घाभ्यां च	५ । ४ । २५	उ.	१०७	उ.	३८१
पादोऽन्यतरस्याम्	४ । १ । ८	पू.	३३२	उ.	२१
पानं देशे	८ । ४ । ९	उ.	५६०	उ.	१०२१
पापं च शिल्पिनि	६ । २ । ६८	उ.	२२७	उ.	५४८
पापाणके कुत्सितैः	२ । १,१ ५४	पू.	११८	पू.	०
पाय्यसान्नाय्यनि०	३ । १ । १२९	पू.	२१३	पू.	६०२
पारस्करप्रभृतीनि०	६ । १ । १५७	उ.	१८९	उ.	४९९
पारायणतुरायणचा०	५ । १ । ७२	उ.	२०	उ.	२५८
पाराशर्यशिलालि०	४ । ३ । ११०	पू.	४४८	उ.	१८६
पारेमध्ये षष्ठ्या वा	२ । १ । १८	पू.	१०९	पू.	३५९
पार्श्वेनान्विच्छति	५ । २ । ७५	उ.	५७	उ.	३१०
पाशादिभ्यो यः	४ । २ । ४९	पू.	३६३	उ.	१३८
पितरामातरा च च्छ०	६ । ३ । ३३	उ.	२६८	उ.	०
पिता मात्रा	१ । २ । ७०	पू.	५२	पू.	२०९
पितुर्यच्च	४ । ३ । ७९	पू.	४३९	उ.	१७९
पितृव्यमातुलमाता०	४ । २ । ३६	पू.	३८९	उ.	१३३
पितृष्वसुश्छण्	४ । १ । १३२	पू.	३६९	उ.	०
पिष्टाच्च	४ । ३ । १४६	पू.	४५६	उ.	१९४
पीलाया वा	४ । १ । ११८	पू.	३६६	उ.	०
पुंयोगादाख्यायाम्	४ । १ । ४८	पू.	३४३	उ.	४९
पुंवत्कर्मधारयजातीय०	६ । ३ । ४२	उ.	२७१	उ.	५९७
पुंसि संज्ञायां घः०	३ । ३ । ११८	पू.	२८४	पू.	६६३
पुंसोऽसुङ्	७ । १ । ८९	उ.	३६४	उ.	७३७
पुगन्तलघूपधस्य च	७ । ३ । ८६	उ.	४३३	उ.	८३२

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ॰ पा॰ सू॰		पृ॰		पृ॰
पुच्छभाण्डचीवरा०	३ । १ । २०	पू.	१८८	पू.	५२५
पुत्रः पुंभ्यः	६ । २ । १३२	उ.	२४२	उ.	५६०
पुत्राच्छ च	५ । १ । ४०	उ.	१२	उ.	२४७
पुत्रान्तादन्यत०	४ । १ । १५९	पू.	३७५	उ.	११४
पुत्रेऽन्यतरस्याम्	६ । ३ । २२	उ.	२६६	उ.	०
पुमः खय्यम्परे	८ । ३ । ६	उ.	५२८	उ.	९७५
पुमान् स्त्रिया	१ । २ । ६७	पू.	५१	पू.	२०८
पुरा च परीप्सायाम्	८ । १ । ४२	उ.	४७८	उ.	९०५
पुराणप्रोक्तेषु ब्राह्मण०	४ । ३ । १०५	पू.	४४६	उ.	१८५
पुरि लुङ् चास्मे	३ । २ । १२२	पू.	२४४	पू.	अशु॰ ६६० शु॰ ६४४
पुरुषश्चान्विष्टः	६ । २ । १९०	उ.	२५८	उ.	५७४
पुरुषहस्तिभ्यामण् च	५ । २ । ३८	उ.	४७	उ.	२६५
पुरुषात्प्रमाणेऽन्य०	४ । १ । २४	पू.	३३६	उ.	३५
पुरे प्राचाम्	६ । २ । ९९	उ.	२३४	उ.	०
पुरोऽग्रतोऽग्रेषु सर्तेः	३ । २ । १८	पू.	२२२	पू.	६१५
पुरोऽव्ययम्	१ । ४ । ६७	पू.	९५	पू.	३२३
पुवः संज्ञायाम्	३ । २ । १८५	पू.	२५८	पू.	६६१
पुषादिद्युताद्य्लृदितः०	३ । १ । ५५	पू.	१६७	पू.	५६२
पुष्करादिभ्यो देशे	५ । २ । १३५	उ.	७२	उ.	३३०
पुष्यसिद्धौ नक्षत्रे	३ । १ । ११६	पू.	२१०	पू.	५९८
पूःसर्वयोर्दारिसहोः	३ । २ । ४१	पू.	२२७	पू.	६२०
पूगाञ्ञ्योऽग्रा०	[illegible] । ३ । ११२	उ.	९८	उ.	३६७
पूगेष्वन्यतरस्याम्	६ । २ । २८	उ.	२१४	उ.	०
पूङः क्त्वा च	१ । २ । २२	पू.	३६	पू.	१६४
पूङश्च	७ । २ । ५१	उ.	२८८	उ.	०
पूङ्यजोः शानन्	३ । २ । १२८	पू.	२४६	पू.	अशु॰ ६६५ शु॰ ६४९
पूजनात्पूजितमनु०	८ । १ । ६७	उ.	४८५	उ.	९१२
पूजायां नानन्तरम्	८ । १ । ३७	उ.	४७७	उ.	९०४
पूतक्रतोरै च	४ । १ । ३६	पू.	३३९	उ.	४१
पूरणगुणसुहितार्थ०	२ । २ । ११	पू.	१२८	पू.	३९५
पूरणाद्भागे तीयादन्	५ । ३ । ४८	उ.	८४	उ.	३४३
पूरणार्धाट्ठन्	५ । १ । ४८	उ.	१४	उ.	२४८
पूर्णाद्विभाषा	५ । ४ । १४९	उ.	१३८	उ.	०
पूर्वकालैकसर्वजरत्पु०	२ । १ । ४९	पू.	११८	पू.	३७१
पूर्वत्रासिद्धम्	८ । २ । १	उ.	४८९	उ.	९२०

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ. पा. सू.		पृ.		पृ.
पूर्वं तु भाषायाम्	८ । २ । ९८	उ.	५२२	उ.	९६७
पूर्वपदात्	८ । ३ । १०६	उ.	५५४	उ.	१०१२
पूर्वपदात्संज्ञायामगः	८ । ४ । ३	उ.	५५८	उ.	१०१७
पूर्वपरावरदक्षिणो०	१ । १ । ३४	पू.	१५	पू.	८७
पूर्ववत्सनः	१ । ३ । ६२	पू.	६८	पू.	२४२
पूर्ववदश्ववडवौ	२ । ४ । २७	पू.	१६६	पू.	४७६
पूर्वसदृशसमोनार्थ०	२ । १ । ३१	पू.	११२	पू.	३६४
पूर्वादिनिः	५ । २ । ८६	उ.	५६	उ.	३१३
पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा	७ । १ । १६	उ.	३४४	उ.	७०६
पूर्वाधरावराणामसि०	५ । ३ । ३९	उ.	८२	उ.	३४०
पूर्वापरप्रथमचरम०	२ । १ । ५८	पू.	१२०	पू.	३८०
पूर्वापराधरोत्तरमेक०	२ । २ । १	पू.	१२५	पू.	३८७
पूर्वाह्णापराह्णार्द्रामूल०	४ । ३ । २८	पू.	४२७	उ.	०
पूर्वे कर्तरि	३ । २ । १९	पू.	२२२	पू.	०
पूर्वे भूतपूर्वे	६ । २ । २२	उ.	२१२	उ.	५३३
पूर्वैः कृतमिनयौ च	४ । ४ । १३३	पू.	४८७	उ.	२२५
पूर्वोऽभ्यासः	६ । १ । ४	उ.	१४२	उ.	४२२
पृथग्विनानानाभि०	२ । ३ । ३२	पू.	१४६	पू.	४३६
पृथ्वादिभ्य इमनि०	५ । १ । १२२	उ.	३२	उ.	२७६
पृषोदरादीनि यथो०	६ । ३ । १०९	उ.	२८७	उ.	६१८
पेषंवासवाहनधिषु	६ । ३ । ५८	उ.	२७६	उ.	६०५
पैलादिभ्यश्च	२ । ४ । ५९	पू.	१७५	पू.	४८६
पोटायुवतिस्तोक०	२ । १ । ६५	पू.	१२२	पू.	३८३
पोरदुपधात्	३ । १ । ९८	पू.	२०६	पू.	५९२
पौरोडाशपुरोडाशा०	४ । ३ । ७०	पू.	४३७	उ.	१७७
प्यायः पी	६ । १ । २८	उ.	१५१	उ.	४३४
प्रकारवचने जाती०	५ । ३ । ६९	उ.	८९	उ.	३५७
प्रकारवचने थाल्	५ । ३ । २३	उ.	७८	उ.	३३७
प्रकारे गुणवचनस्य	८ । १ । १२	उ.	४६७	उ.	८९०
प्रकाशनस्थेयाख्य०	१ । ३ । २३	पू.	५८	पू.	२३२
प्रकृत्यान्तःपादम०	६ । १ । ११५	उ.	१७५	उ.	४७१
प्रकृत्याभगालम्	६ । २ । १३७	उ.	२४३	उ.	५६१
प्रकृत्याशिष्यगोवत्सहलेषु	६ । ३ । ८३	उ.	२८२	उ.	६१४
प्रकृत्यैकाच्	६ । ४ । १६३	उ.	३३६	उ.	६६५
प्रकृष्टे ठञ्	५ । १ । १०८	उ.	२६	उ.	२६५
प्रजने वीयतेः	६ । १ । ५५	उ.	१५८	उ.	४४३
प्रजने सर्तेः	३ । ३ । ७१	पू.	२७४	पू.	६८१

	अ० पा० सू०	काशिका		पदमञ्जरी	
			पृ०		पृ०
प्रज्ञोरिनिः	३ । २ । १५६	पू०	२५२	पू.	६५६
प्रज्ञादिभ्यश्च	५ । ४ । ३८	उ०	११०	उ.	३८४
प्रज्ञाश्रद्धार्चा०	५ । २ । १०१	उ०	६४	उ.	३२२
प्रणावष्टेः	८ । २ । ८९	उ०	५१९	उ.	९६४
प्रणाय्यो संमतौ	३ । १ । १२८	पू०	२१३	पू.	६०२
प्रतिः प्रतिनि०	१ । ४ । ९२	पू०	९९	पू.	३३१
प्रतिकण्ठार्थललामं०	४ । ४ । ४०	पू०	४६९	उ.	२०७
प्रतिजनादिभ्यः०	४ । ४ । ९९	पू०	४८०	उ.	२१९
प्रतिनिधिप्रतिदाने च	२ । ३ । ११	पू०	१४०	पू.	४२३
प्रतिपथमेति ठंश्च	४ । ४ । ४२	पू०	४६९	उ.	२०७
प्रतिबन्धिचिरकृ०	६ । २ । ६	उ०	२०७	उ.	५३०
प्रतियोगे पञ्चम्याः	५ । ४ । ४४	उ०	११२	उ.	३८६
प्रतिश्रवणे च	८ । २ । ९९	उ०	५२२	उ.	९६७
प्रतिष्कशश्च कशेः	६ । १ । १५२	उ०	१८५	उ.	४९८
प्रतिस्तब्धनिस्त०	८ । ३ । ११४	उ०	५५६	उ.	१०१३
प्रते रंश्वादयस्तत्पुरुषे	६ । २ । १९३	उ०	२५९	उ.	५७५
प्रतेरुरसः सप्तमी०	५ । ४ । ८२	उ०	१२३	उ.	४००
प्रतेश्च	६ । १ । २५	*उ०	१५०	उ.	०
प्रत्नपूर्वविश्वेमात्था०	५ । ३ । १११	उ०	९८	उ.	३६७
प्रत्यपिभ्यां ग्रहेः	३ । १ । ११८	पू०	२१०	पू.	०
प्रत्यभिवादेशूद्रे	८ । २ । ८३	उ०	५१७	उ.	९६०
प्रत्ययः	३ । १ । १	पू०	१८३	पू.	४९८
*प्रत्ययलोपे प्रत्यय०	१ । १ । ६२	पू०	२६	पू.	१२६
प्रत्ययस्थात्कात्पूर्व०	७ । ३ । ४४	उ०	४२१	उ.	८१६
प्रत्ययस्य लुक्श्लुलुपः	१ । १ । ६१	पू०	२६	पू.	१२४
प्रत्ययोत्तरपदयोश्च	७ । २ । ९८	उ०	४०१	उ.	७९५
प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः	१ । ३ । ५९	पू०	६८	पू.	२४२
प्रत्याङ्भ्यां श्रुवः पू०	१ । ४ । ४०	पू.	८६	पू०	२९६
प्रथने वावशब्दे	३ । ३ । ३३	पू.	२६७	पू०	६७४
प्रथमचरमतयाल्पा०	१ । १ । ३३	पू.	१५	पू.	८१
प्रथमयोः पूर्वसवर्णः	६ । १ । १०२	उ.	११३	उ.	४७४
प्रथमानिर्दिष्टं समा०	१ । २ । ४३	पू.	४३	पू.	१७८
प्रथमायाश्च द्विवच०	७ । २ । ८८	उ.	३९८	उ.	७८७
प्रथमोचिरोपसंपत्तौ	६ । २ । ५६	उ.	२२४	उ.	०

* इदं सूत्रं १२६ पृ० अन्तिम ३ पङ्क्तौ रितीत्यस्याग्रे प्रत्ययलोपे इत्यस्य पूर्वमपेक्षितम् ।

	अ· पा· सू·	काशिका		पदमञ्जरी	
			पृ·		पृ·
प्रधानप्रत्ययार्थ०	१ । २ । ५६	पू.	४७	पू.	१६५
प्रनिरन्तःशरेक्षुप्लक्षा०	८ । ४ । ५	उ.	५५६	उ.	१०१६
प्रभवति	४ । ३ । ८३	पू.	४४०	उ·	१८०
प्रभौ परिवृढः	७ । २ । २१	उ.	३७६	उ.	७६३
प्रमदसम्मदौ हर्षे	३ । ३ । ६८	पू.	२७४	पू.	६८१
प्रमाणे च	३ । ४ । ५१	पू.	३१३	पू.	७३३
प्रमाणे द्वयसज्द०	५ । २ । ३७	उ.	४६	उ.	२६३
प्रयच्छति गर्ह्यम्	४ । ४ । ३०	पू.	४६७	उ.	२०५
प्रयाजानुयाजौ य०	७ । ३ । ६२	उ.	४२७	उ.	८२५
प्रये रोहिष्ये अव्यथि०	३ । ४ । १०	पू.	३०५	पू.	०
प्रयोजनम्	५ । १ । १०६	उ.	२६	उ.	२६५
प्रयोज्यनियोज्यौ०	७ । ३ । ६८	उ.	४२८	उ.	८२६
प्रवाहणस्य ढे	७ । ३ । २८	उ.	४१६	उ·	८११
प्रवृद्धादीनां च	६ । २ । १४७	उ.	२४७	उ·	५६५
*प्रशंसायां रूपप्	५ । ३ । ६६	उ.	८८	उ·	३५२
प्रशंसावचनैश्च	२ । १ । ६६	पू.	१२३	पू·	३८३
प्रशस्यस्य श्रः	५ । ३ । ६०	उ.	८६	उ·	३५०
प्रश्ने चासन्नकाले	३ । २ । ११७	पू.	२४३	पू·	अशु ६५६ शु. ६४३
प्रष्ठोऽग्रगामिनि	८ । ३ । ९२	उ.	५५०	उ·	१००८
प्रसमुपोदः पादपूरणे	८ । १ । ६	उ.	४६५	उ·	८८६
प्रसंभ्यां जानुनोर्ज्ञुः	५ । ४ । १२९	उ.	१३४	उ·	४०८
प्रसितोत्सुकाभ्यां०	२ । ३ । ४४	पू.	१५०	उ·	४४०
प्रस्कण्वहरिश्चन्द्रा०	६ । १ । १५३	उ.	१८५	उ·	४६८
प्रस्त्योऽन्यतरस्याम्	८ । २ । ५४	उ.	५०६	उ·	६५२
प्रस्थपुरवहान्ताच्च	४ । २ । १२२	पू.	४१५	उ·	१५६
प्रस्थेऽवृद्धमकर्क्या०	६ । २ । ८७	उ.	२३२	उ·	५५२
प्रस्थोत्तरपदपला०	४ । २ । ११०	पू.	४१२	उ·	१५३
प्रहरणम्	४ । ४ । ५७	पू.	४७२	उ·	२०६
प्रहासे च मन्योपप०	१ । ४ । १०६	पू.	१०२	पू·	३३६
प्राक् कडारात्समासः	२ । १ । ३	पू.	१०५	पू·	३५१
प्राक् क्रीताच्छः	५ । १ । १	उ.	१	उ·	२२७
प्राक्सिताद्ड्व्यवा०	८ । ३ । ६३	उ.	५४३	उ·	१०००
प्रागिवात्कः	५ । ३ । ७०	उ.	८६	उ·	३५८

* अत्र सूत्रे मतुबिति प्रमादपतितम् ।

	अ॰ पा॰ सू॰	काशिका	पृ॰	पदमञ्जरी	पृ॰
प्रागेकादशभ्योऽछ॰	५ । ३ । ४९	उ.	८४	उ॰	३४३
प्राग्घिताद्यत्	४ । ४ । ७५	पू.	४७८	उ॰	०
प्राग्दिशो विभक्तिः	५ । ३ । १	उ.	७४	उ॰	३३२
प्राग्दीव्यतोऽण्	४ । १ । ८३	पू.	३५३	उ॰	७५
प्राग्रीश्वरान्निपाताः	१ । ४ । ५६	पू॰	६१	पू॰	३१५
प्राग्वतेष्ठञ्	५ । १ । १८	उ.	६	उ.	२३७
प्राग्वहतेष्ठक्	४ । ४ । १	पू.	४६१	उ.	१९९
प्राचां ष्फ तद्धितः	४ । १ । १७	पू.	३३४	उ.	३१
प्राचां कटादेः	४ । २ । १३९	पू.	४२०	उ.	०
प्राचां क्रीडायाम्	६ । २ । ७४	उ.	२२९	उ.	५४९
प्राचां ग्रामनगराणाम्	७ । ३ । १४	उ.	४११	उ.	८०७
प्राचां नगरान्ते	७ । ३ । २४	उ.	४१५	उ.	८१०
प्राचामवृद्धात्फिन्॰	४ । १ । १६०	पू.	३७६	उ.	११४
प्राचामुपादेरड॰	५ । ३ । ८०	उ॰	९१	उ.	०
प्राणभृज्जातिवयो॰	५ । १ । १२९	उ.	३५	उ.	२७८
प्राणिरजतादिभ्यो॰	४ । ३ । १५४	पू.	४५७	उ.	१६५
प्राणिस्थादातो लज॰	५ । २ । ९६	उ.	६३	उ.	३१९
प्रातिपदिकान्तनुम्॰	८ । ४ । ११	उ.	५६०	उ.	१०२१
प्रातिपदिकार्थलिङ्ग॰	२ । ३ । ४६	पू.	१५०	पू.	४४०
प्रादयः	१ । ४ । ५८	पू.	६२	पू.	३१८
प्रादस्वाङ्गं संज्ञा॰	६ । २ । १८३	उ.	२५६	उ.	५७३
प्राद्वहः	१ । ३ । ८१	पू.	७४	पू.	०
प्राध्वं बन्धने	१ । ४ । ७८	पू.	६७	पू.	३२४
प्राप्तापन्ने च द्वितीयया	२ । २ । ४	पू.	१२६	पू.	३८९
प्रायभवः	४ । ३ । ३९	पू.	४३०	उ.	१७०
प्रावृट्शरत्कालदि॰	६ । ३ । १५	उ.	२६४	उ.	५८४
प्रावृष एण्यः	४ । ३ । १७	पू.	४२५	उ.	१६५
प्रावृषष्ठप्	४ । ३ । २६	पू.	४२७	उ.	०
प्रियवशे वदः खच्	३ । २ । ३८	पू.	२२६	पू.	६१९
प्रियस्थिरस्फिरो॰	६ । ४ । १५७	उ.	३३५	उ.	६९५
प्रीतौ च	६ । २ । १६	उ.	२११	उ.	५३२
प्रुसृल्वः समभि॰	३ । १ । १४९	पू.	२१८	पू.	६०८
प्रे दाज्ञः	३ । २ । ६	पू.	२२०	पू.	६१३
प्रे द्रुस्तुस्रुवः	३ । ३ । २७	पू.	२६६	पू.	०
प्रे वणिजाम्	३ । ३ । ५२	पू.	२७१	पू.	६७९
प्रे लपसृद्रुमथवदवसः	३ । २ । १४५	पू.	२५०	पू.	६५३
प्रे लिप्सायाम्	३ । ३ । ४६	पू.	२७०	पू.	६७८

	अ. पा. सू.	काशिका पृ.		पदमञ्जरी पृ.	
प्रेष्यब्रुवोर्हविषोदे०	२ । ३ । ६१	पू.	१५४	पू.	४५१
प्रे स्त्रोऽयज्ञे	३ । ३ । ३२	पू.	२६७	पू.	६७४
प्रैषातिसर्गप्राप्तका०	३ । ३ । १६३	पू.	२९८	पू.	७१०
प्रोक्ताल्लुक्	४ । २ । ६४	पू.	३९८	उ.	१४३
प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपा०	१ । ३ । ६४	पू.	६६	पू.	२४५
प्रोपाभ्यां समर्थाभ्याम्	१ । ३ । ४२	पू.	६४	पू.	२३७
प्लक्षादिभ्योऽण्	४ । ३ । १६४	पू.	४५६	उ.	१९८
प्लुतप्रगृह्या अचि०	६ । १ । १२५	उ.	१७८	उ.	४८६
प्लुतावैच इदुतौ	८ । २ । १०६	उ.	५२४	उ.	९९९
प्वादीनां ह्रस्वः	७ । ३ । ८०	उ.	४३१	उ.	८३०
फक्फिञोरन्यत०	४ । १ । ९१	पू.	३५६	उ.	८६
फणां च सप्तानाम्	६ । ४ । १२५	उ.	३२६	उ.	६८४
फलेग्रहिरात्मंभरिश्च	३ । २ । २६	पू.	२२४	पू.	६१७
फले लुक्	४ । ३ । १६३	पू.	४५६	उ.	१९७
फल्गुनीप्रोष्ठपदा०	१ । २ । ६०	पू.	४६	पू.	१९७
फाण्टाहृतिमिमता०	४ । १ । १५०	पू.	३७२	उ.	१११
फेनादिलच्च	५ । २ । ९९	उ.	६४	उ.	०
फेश्छ च	४ । १ । १४९	पू.	३७२	उ.	११०
बन्धने चर्षौ	४ । ४ । ९६	पू.	४८०	उ.	२१८
बन्धुनि बहुव्रीहौ	६ । १ । १४	उ.	१४५	उ.	४२६
बन्धे च विभाषा	६ । ३ । १३	उ.	२६४	उ.	५८३
बभूथाततन्थजगृ०	७ । २ ६४	उ.	३९२	उ.	०
बर्हिषि दत्तम्	४ । ४ । ११९	पू.	४८४	उ.	२२१
बलादिभ्यो मतुप०	५ । २ । १३६	उ.	७३	उ.	३३१
बहुगणवतुडति संख्या	१ । १ । २३	पू.	१२	पू.	७३
बहुपूगगणसंघस्य०	५ । २ । ५२	उ.	५२	उ.	३०४
बहुप्रजाश्छन्दसि	५ । ४ । १२३	उ.	१३२	उ.	०
बहुलं छन्दसि	२ । ४ । ३९	पू.	१७०	पू.	४८१
बहुलं छन्दसि	२ । ४ । ७३	पू.	१८०	पू.	०
बहुलं छन्दसि	२ । ४ । ७६	पू.	१८०	पू.	०
बहुलं छन्दसि	३ । २ । ८८	पू.	२३८	पू.	०
बहुलं छन्दसि	५ । २ । १२२	उ.	६९	उ.	३२७
बहुलं छन्दसि	६ । १ । ३४	उ.	१५२	उ.	०
बहुलं छन्दसि	७ । १ । ८	उ.	३४२	उ.	७०३
बहुलं छन्दसि	७ । १ । १०	उ.	३४३	उ.	०
बहुलं छन्दसि	७ । १ । १०३	उ.	३६८	उ.	७४६

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ॰ पा॰ सू॰		पृ॰		पृ॰
बहुलं छन्दसि	७ । ३ । ९७	उ.	४३६	उ.	८३८
बहुलं छन्दसि	७ । ४ । ७८	उ.	४५८	उ.	०
बहुलं छन्दस्यमा०	६ । ४ । ७५	उ.	'३१४	उ.	६९९
बहुलमाभीक्ष्ण्ये	३ । २ । ८१	पू.	२३६	पू.	'६२९
बहुवचनस्य वस्नसौ	८ । १ । २१	उ.	४७१	उ.	०
बहुवचने झल्येत्	७ । ३ । १०३	उ.	४३७	उ.	९४०
बहुव्रीहाविदमेत०	६ । २ । १६२	उ.	२५२	उ.	५६९
बहुव्रीहेरूधसो ङीष्	४ । १ । २५	पू.	३३७	उ.	३६
बहुव्रीहेश्चान्तोदात्तात्	४ । १ । ५२	पू.	३४५	उ.	५३
बहुव्रीहौ प्रकृत्यापूर्व०	६ । २ । १	उ.	२०४	उ.	५२६
बहुव्रीहौ विश्वं सं०	६ । २ । १०६	उ.	२३६	उ.	५५५
बहुव्रीहौ सक्थ्य०	५ । ४ । ११३	उ.	१२९	उ.	४०४
बहुव्रीहौ संख्येये०	५ । ४ । ७३	उ.	११९	उ.	३९६
बहुषु बहुवचनम्	१ । ४ । २१	पू.	८२	पू.	२७७
बहोर्नञ्वदुत्तरपद०	६ । २ । १७५	उ.	२५५	उ.	५७२
बहोर्लोपो भू च बहोः	६ । ४ । १५८	उ.	३३५	उ.	६९५
बह्वच इञः प्राच्यभ०	२ । ४ । ६६	पू.	१७७	पू.	४९०
बह्वचः कूपेषु	४ । २ । ७३	पू.	४०१	उ.	०
बह्वचोऽन्तोदात्ताट्ठ०	४ । ३ । ६७	पू.	४३६	उ.	१०६
बह्वचो मनुष्यना०	५ । ३ । ७८	उ.	९१	उ.	३६१
बह्वच्पूर्वपदाट्ठच्	४ । ४ । ६४	पू.	४७३	उ.	२११
बह्वन्यतरस्याम्	६ । २ । ३०	उ.	२१५	उ.	५३४
बह्वल्पार्थाच्छस्का०	५ । ४ । ४२	उ.	१११	उ.	३८५
बह्वादिभ्यश्च	४ । १ । ४५	पू.	३४३	उ.	४८
बाष्पोष्मभ्यामुद्व०	३ । १ । १६	पू.	१८७	पू.	०
बाह्वन्तात्संज्ञायाम्	४ । १ । ६७	पू.	३४९	उ.	०
बाह्वादिभ्यश्च	४ । १ । ९६	पू.	३५८	उ.	९५
बिभेतेर्हेतुभये	६ । १ । ५६	उ.	१५८	उ.	४४३
बिल्वकादिभ्यश्छ०	६ । ४ । १५३	उ.	३३३	उ.	'६९३
बिल्वादिभ्योऽण्	४ । ३ । १३६	पू.	४५४	उ.	१६२
बिस्ताच्च	५ । १ । ३१	उ.	१०	उ.	२४५
बृहत्या आच्छादने	५ । ४ । ६	उ.	१०३	उ.	३७२
बुधयुधनशजनेङ्	१ । ३ । ८६	पू.	७५	पू.	२५७
ब्रह्मणस्त्वः	५ । १ । १३६	उ.	३७	उ.	२८१
ब्रह्मणो जानपदा०	५ । ४ । १०४	उ.	१२७	उ.	४०३
ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप्	३ । २ । ८७	पू.	२३७	पू.	६३२
ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसः	५ । ४ । ७८	उ.	१२२	उ.	३९९

	अ० पा० सू०	काशिका		पदमञ्जरी	
			पृ०		पृ०
ब्राह्मणकोष्णिके संज्ञायाम्	५ । २ । ७१	उ.	५६	उ.	३०८
ब्राह्मणमाणववाडवा०	४ । २ । ४२	पू.	३६१	उ.	१३५
ब्राह्मोऽजातौ	६ । ४ । १७१	उ.	३३८	उ.	६६७
ब्रुव ईट्	७ । ३ । ९३	उ.	४३५	उ.	८३७
ब्रुवः पञ्चानामा०	३ । ४ । ८४	पू.	३२२	पू.	७४७
ब्रुवो वचिः	२ । ४ । ५३	पू.	१७३	पू.	४८३
ब्रूहिप्रेष्यश्रौषड्वौष०	८ । २ । ९१	उ.	५२०	उ.	९६६
भक्ताख्यास्तदर्थेषु	६ । २ । ७१	उ.	२२८	उ.	५४६
भक्ताणः	४ । ४ । १००	पू.	४८१	उ.	०
भक्तादणन्यतरस्याम्	४ । ४ । ६८	पू.	४७४	उ.	२१२
भक्तिः	४ । ३ । ९५	पू.	४४३	उ.	०
भक्ष्येण मिश्रीकरणम्	२ । १ । ३५	पू.	११४	पू.	३६६
भजो ण्विः	३ । २ । ६२	पू.	२३२	पू.	०
भञ्जभासमिदो घुरच्	३ । २ । १६१	पू.	२५३	पू.	६५७
भञ्जेश्च चिणि	६ । ४ । ३३	उ.	३०४	उ.	०
भय्यप्रवय्ये च च्छ०	६ । १ । ८३	उ.	१६६	उ.	४५६
भर्गात्त्रैगर्ते	४ । १ । १११	पू.	३६३	उ.	०
भवतष्ठक्छसौ	४ । २ । ११५	पू.	४१३	उ.	१५५
भवतेरः	७ । ४ । ७३	उ.	४५७	उ.	८६८
भविष्यति गम्यादयः	३ । ३ । ३	पू.	२६०	पू.	६६४
भविष्यति मर्यादा०	३ । ३ । १३६	पू.	२८६	पू.	७००
भवे छन्दसि	४ । ४ । ११०	पू.	४८२	उ.	२२०
भव्यगेयप्रवचनीयो०	३ । ४ । ६८	पू.	३१८	पू.	७४०
भस्त्रादिभ्यः ष्ठन्	४ । ४ । १६	पू.	४६४	उ.	२०२
भस्त्रैषाजाज्ञाद्वास्वा०	७ । ३ । ४७	उ.	४२३	उ.	८१६
भस्य	६ । ४ । १२९	उ.	३२७	उ.	०
भस्य टेर्लोपः	७ । १ । ८८	उ.	३६४	उ.	४३७
भागाद्यच्च	५ । १ । ४९	उ.	१४	उ.	२४८
भावकर्मणोः	१ । ३ । १३	पू.	५६	पू.	२२
भावलक्षणे स्थेण्कृञ्०	३ । ४ । १६	पू.	३०६	पू.	७२२
भाववचनाश्च	३ । ३ । ११	पू.	२६२	पू.	६६७
भावे	३ । ३ । १८	पू.	२६४	पू.	६६९
भावे च	४ । ४ । १४४	पू.	४८९	उ.	०
भावेऽनुपसर्गस्य	३ । ३ । ७५	पू.	२७५	पू.	६८२
भाषायां सदवसश्रुवः	३ । २ । १०८	पू.	२४१	पू.	अशु० ६५३ / शु० ६३७
भासनोपसंभाषा०	१ । ३ । ४७	पू.	६५	पू.	२३८

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ. पा. सू.		पृ.		पृ.
भिक्षादिभ्यो ऽण्	४ । २ । ३८	पू.	३६०	उ.	१३४
भिक्षासेनादायेषु च	३ । २ । १७	पू.	२२२	पू.	६१५
भित्तं शकलम्	८ । २ । ५६	उ.	५११	उ.	९५३
भिद्योद्ध्यौ नदे	३ । १ । ११५	पू.	२१०	पू.	०
भियः क्रुक्लुकनौ	३ । २ । १७४	पू.	२५५	पू.	०
भियो ऽन्यतरस्याम्	६ । ४ । ११५	उ.	३२३	उ.	६८१
भियो हेतुभये षुक्	७ । ३ । ४०	उ.	४२०	उ.	८१६
भीत्रार्थानां भयहेतुः	१ । ४ । २५	पू.	८३	पू.	२८५
भीयादयो ऽपादाने	३ । ४ । ७४	पू.	३२०	पू.	७४३
भीरोः स्थानम्	८ । ३ । ८१	उ.	५४८	उ.	१००५
भीस्म्योर्हेतुभये	१ । ३ । ६८	पू.	७१	पू.	२५३
भीह्रीभृहुमदजनधन०	६ । १ । १९२	उ.	१९७	उ.	५१९
भीह्रीभृहुवां श्लुवच्च	३ । १ । ३९	पू.	१९३	पू.	५५१
भुजन्युब्जौ पाण्युप०	७ । ३ । ६१	उ.	४२७	उ.	८२५
भुजो ऽनवने	१ । ३ । ६६	पू.	७०	पू.	२४९
भुवः प्रभवः	१ । ४ । ३१	पू.	८४	पू.	२८९
भुवः संज्ञान्तरयोः	३ । २ । १७९	पू.	२५६	पू.	६६०
भुवश्च	३ । २ । १३८	पू.	२४८	पू.	६५२
भुवश्च	४ । १ । ४७	पू.	३४३	उ.	४९
भुवश्च महाव्याहृतेः	८ । २ । ७१	उ.	५१४	उ.	९५६
भुवो भावे	३ । १ । १०७	पू.	२०८	पू.	५९५
भुवो वुग्लुङ्लिटोः	६ । ४ । ८८	उ.	३१७	उ.	६७२
भूतपूर्वे चरट्	५ । ३ । ५३	उ.	८५	उ.	३४३
भूते	३ । २ । ८४	पू.	२३७	पू.	६३०
भूते च	३ । ३ । १४०	पू.	२९१	पू.	७०२
भूते ऽपि दृश्यन्ते	३ । ३ । २	पू.	२६०	पू.	६६३
भूवादयो धातवः	१ । ३ । १	पू.	५३	पू.	२१०
भूषणे ऽलम्	१ । ४ । ६४	पू.	९४	पू.	३२२
भूसुवोस्तिङि	७ । ३ । ८८	उ.	४३४	उ.	८३५
भ्रस्जामित्	७ । ४ । ७६	उ.	४५८	उ.	८६९
भृञो ऽसंज्ञायाम्	३ । १ । ११२	पू.	२०९	पू.	५९७
भृशादिभ्यो भुव्यच्वे०	३ । १ । १२	पू.	१८६	पू.	५१९
भोज्यं भक्ष्ये	७ । ३ । ६९	उ.	४२८	उ.	८२६
भोभगोअघोअपूर्वस्य०	८ । ३ । १७	उ.	५३०	उ.	९७८
भौरिक्याद्यैषु कार्या०	४ । २ । ५४	पू.	३६४	उ.	०
भ्यसो भ्यम्	७ । १ । ३०	उ.	३४८	उ.	७१२
भ्रस्जो रोपधयो०	६ । ४ । ४७	उ.	३०७	उ.	६१६

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
भाजभासधुर्विद्युु०	३ । २ । १७७	पू॰	२५६	पू॰	६५६
भाजभासभाषदीप०	७ । ४ । ३	उ॰	४४१	उ॰	८४८
भ्रातरि च ज्यायसि	४ । १ । १६४	पू॰	३७७	उ॰	११८
भ्रातुर्व्यच्च	४ । १ । १४४	पू॰	३७१	उ॰	०
भ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहि०	१ । २ । ६८	पू॰	५१	पू॰	२०८
भुवो वुक् च	४ । १ । १२५	पू॰	३६७	उ॰	०
मघवा बहुलम्	६ । ४ । १२८	उ॰	३२७	उ॰	६८५
मड्डुकझर्झरादणन्यत०	४ । ४ । ५६	पू॰	४७२	उ॰	२०६
मतजनहलात्करण०	४ । ४ । ६७	पू॰	४८०	उ॰	२१८
मतिबुद्धिपूजार्थेभ्य०	३ । २ । १८८	पू॰	२५८	पू॰	६६२
मतुवसो रु संबुद्धौ०	८ । ३ । १	उ॰	५२५	उ॰	९७२
मतोः पूर्वमात्संज्ञा०	६ । १ । २१९	उ॰	२०३	उ॰	५२४
मतोश्च बह्वजङ्गात्	४ । २ । ७२	पू॰	४००	उ॰	१४६
मतौ च	४ । ४ । १३६	पू॰	४८८	उ॰	०
मतौ छः सूक्तसाम्नोः	५ । २ । ५९	उ॰	५३	उ॰	३०६
मतौ बह्वचोऽनजि०	६ । ३ । ११९	उ॰	२९०	उ॰	६२२
मत्वर्थे मासतन्वोः	४ । ४ । १२८	पू॰	४८६	उ॰	२२४
मदोऽनुपसर्गे	३ । ३ । ६७	पू॰	२७४	पू॰	६८१
मद्रवृज्योः कन्	४ । २ । १३१	पू॰	४१८	उ॰	१५९
मद्रात्परिवापणे	५ । ४ । ६७	उ॰	११८	उ॰	३६५
मद्रेभ्योऽञ्	४ । २ । १०८	पू॰	४११	उ॰	१५३
मधुबभ्र्वोर्ब्राह्मण०	४ । १ । १०६	पू॰	३६२	उ॰	१०१
मधोः	४ । ४ । १३९	पू॰	४८८	उ॰	०
मधोर्ञ च	४ । ५ । १२९	पू॰	४८६	उ॰	२२४
मध्याद्गुरौ	६ । ३ । ११	उ॰	२६३	उ॰	०
मध्यान्मः	४ । ३ । ८	पू॰	४२४	उ॰	०
मध्येपदेनिवचने च	१ । ४ । ७६	पू॰	९६	पू॰	३२४
मध्वादिभ्यश्च	४ । २ । ८६	पू॰	४०७	उ॰	०
मनः	३ । २ । ८२	पू॰	२३६	पू॰	६२९
मनः	४ । १ । ११	पू॰	३३२	उ॰	२३
मनसः संज्ञायाम्	६ । ३ । ४	उ॰	२६२	उ॰	०-
मनुष्यतत्स्थयो०	४ । २ । १३४	पू॰	४१९	उ॰	०
मनोरौ वा	४ । १ । ३८	पू॰	३४०	उ॰	४२
मनोर्जातावञ्य०	४ । १ । १६१	पू॰	३७६	उ॰	११५
मन्क्तिन्व्याख्या०	६ । २ । १५१	उ॰	२४८	उ॰	५६७
मन्त्रे घसह्वरणश०	२ । ४ । ८०	पू॰	१८१	पू॰	४६४
मन्त्रे वृषेषपचमन०	३ । ३ । ९६	पू॰	२७९	पू॰	६८५

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ० पा० सू०		पृ०		पृ०
*मन्त्रेश्वेतवहोक्थश०	३ । २ । ७१	पू०	२३४	पू०	६२६
मन्त्रेष्वाङ्यादे०	६ । ४ । १४१	उ०	३३०	उ०	६८८
मन्त्रे सोमाश्वेन्द्रि०	६ । ३ । १३१	उ०	२९३	उ०	०
मन्थौदनसक्तुबि०	६ । ३ । ६०	उ०	२७६	उ०	६०५
मन्यकर्मण्यनादरे वि०	२ । ३ । १७	पू०	१४२	पू०	४२७
मपर्यन्तस्य	७ । २ । ९१	उ०	३९९	उ०	७८८
मय उञो वो वा	८ । ३ । ३३	उ०	५३४	उ०	९८३
मयट् च	४ । ३ । ८२	पू०	४४०	उ०	१८०
मयड्वैतयोर्भाषा०	४ । ३ । १४३	पू०	४५५	उ०	१९३
मयतेरिदन्यतर०	६ । ४ । ७०	उ०	३१३	उ०	६६०
मयूरव्यंसकादयश्च	२ । १ । ७२	पू०	१२४	पू०	३८५
मये च	४ । ४ । १३८	पू०	४८८	उ०	२२५
मस्करमस्करिणौ०	६ । १ । १५४	उ०	१८५	उ०	४९८
मस्जिनशोर्झलि	७ । १ । ६०	उ०	३५६	उ.	७२४
महाकुलादञ्खञौ	४ । १ । १४१	पू०	३७०	उ०	०
महान्व्रीह्यपराह्ण०	६ । २ । ३८	उ०	२१९	उ०	५३७
महाराजप्रोष्ठपदा०	४ । २ । ३५	पू०	३८९	उ०	१३३
महाराजाट्ठञ्	४ । ३ । ९७	पू०	४४३	उ०	०
महेन्द्राद्घाणौ च	४ । २ । २९	पू०	३८७	उ०	१३२
माङि लुङ्	३ । ३ । १७५	पू.	३००	पू.	०
माणवचरकाभ्यां खञ्	४ । १ । ११	उ.	४	उ.	२३३
मातरपितरावुदीचाम्	६ । ३ । ३२	उ०	२६८	उ.	०
मातुःपितुर्भ्यामन्य०	८ । ३ । ८५	उ.	५४९	उ.	१००६
मातुरुत्संख्यासम्भ०	४ । १ । ११५	पू.	३६५	उ.	१०४
मातृपितृभ्यां स्वसा०	८ । ३ । ८४	उ.	५४८	उ.	०
मातृष्वसुश्च	४ । १ । १३४	पू.	३६९	उ.	१०६
मात्रोपज्ञोपक्रम०	६ । २ । १४	उ.	२०९	उ.	५३२
माथोत्तरपद०	४ । ४ । ३७	पू.	४६८	उ.	२०६
मादुपधायाश्च म०	८ । २ । ९	उ.	४९९	उ.	९३५
मानपश्वङ्गयोः क०	५ । ३ । ५१	उ.	८४	उ.	३४३
माने वयः	४ । ३ । १६२	पू.	४५९	उ.	१९७
मान्बधदान्शान्०	३ । १ । ६	पू.	१८४	पू.	५०८
मायायामण्	४ । ४ । १२४	पू.	४८५	उ.	२२२
मालादीनां च	६ । २ । ८८	उ.	२३२	उ.	०
मासाद्वयसि य०	५ । १ । ८१	उ०	२२	उ.	२५६

* एतत्सूत्रस्थाने मन्त्रे घसह्वरणेति सूत्रं प्रमादतः पतितम् ।

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
मितनखे च	३ । २ । ३४	पू.	२२५	पू.	६१८
मितां ह्रस्वः	६ । ४ । ९२	उ.	३१८	उ.	६७३
मित्रे चर्षौ	६ । ३ । १३०	उ.	२९२	उ.	०
मिथ्योपपदात्कृ०	१ । ३ । ७१	पू.	७२	पू.	२५४
मिदचोऽन्त्या०	१ । १ । ४७	पू.	२०	पू.	९२
मिदेर्गुणः	७ । ३ । ८२	उ.	४३१	उ.	८३०
मिश्रं चानुपसर्गा०	६ । २ । १५४	उ.	२४९	उ.	५६७
मीनातिमिनोतिदी०	६ । १ । ५०	उ.	१५६	उ.	४४२
मीनातेर्निगमे	७ । ३ । ८१	उ.	४३१	उ.	०
मुखं स्वाङ्गम्	६ । २ । १६७	उ.	२५३	उ.	५७०
मुखनासिकावच०	१ । १ । ८	पू.	८	पू.	५४
मुचोऽकर्मकस्य०	७ । ४ । ५७	उ.	४५२	उ.	८६२
मुण्डमिश्रश्लक्ष्ण०	३ । १ । २१	पू.	१८८	पू.	५२६
मुद्गादण्	४ । ४ । २५	पू.	४६६	उ.	०
मूर्तौ घनः	३ । ३ । ७७	पू.	२७५	पू.	६८२
मूलमस्याबर्हि	४ । ४ । ८८	पू.	४७८	उ.	२१५
मृजेर्विभाषा	३ । १ । ११३	पू.	२०६	पू.	५९८
मृजेर्वृद्धिः	७ । २ । ११४	उ.	४०६	उ.	७९८
मृडमृदगुध०	१ । २ । ७	पू.	३२	पू.	१५४
मृदस्तिकन्	५ । ४ । ३९	उ.	१११	उ.	३८४
मृषस्तितिक्षायाम्	१ । २ । २०	पू.	३६	पू.	१६३
मेघर्तिभयेषु कृञः	३ । २ । ४३	पू.	२२७	पू.	६२०
मेर्निः	३ । ४ । ८९	पू.	३२३	पू.	७४९
मोऽनुस्वारः	८ । ३ । २३	उ.	५३२	उ.	९८०
मो नो धातोः	८ । २ । ६४	उ.	५१२	उ.	९५५
मो राजि समः क्वौ	८ । ३ । २५	उ.	५३२	उ.	९८०
म्रियतेर्लुङ्लि०	१ । ३ । ६१	पू.	६८	पू.	२४२
म्वोश्च	८ । २ । ६५	उ.	५१२	उ.	०
यः सौ	७ । २ । ११०	उ.	४०५	उ.	७९८
यङश्चाप्	४ । १ । ७४	पू.	३५०	उ.	६३
यङि च	७ । ४ । ३०	उ.	४४७	उ.	८५६
यङोऽचि च	२ । ४ । ७४	पू.	१८०	पू.	४९२
यङो वा	७ । ३ । ९४	उ.	४३५	उ.	८३७
यचि भम्	१ । ४ । १८	पू.	८१	पू.	२७६
यच्चयत्रयोः	३ । ३ । १४८	पू.	२९४	पू.	७०४
यजजपदशां यङः	३ । २ । १६६	पू.	२५४	पू.	६५७
यजध्वैनमिति च	७ । १ । ४३	उ.	३५२	उ.	७१९

अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
३ । ३ । ९०	पू.	२७८	पू.	६८४
७ । ३ । ६६	उ.	४२८	उ.	८२६
६ । १ । ११७	उ.	११६	उ.	०
८ । ३ । १०४	उ.	५५३	उ.	०
२ । ३ । ६३	पू.	१५५	पू.	०
१ । २ । ३४	पू.	४०	पू.	१७२
५ । १ । ७१	उ.	२०	उ.	२५७
३ । ३ । ३१	पू.	२६६	पू.	६७४
२ । ४ । ६४	पू.	१७७	पू.	४९०
४ । १ । १६	पू.	३३४	उ.	३१
४ । १ । १०१	पू.	३६०	उ.	९८
२ । ३ । ४१	पू.	१४९	पू.	४३९
६ । १ । २१३	उ.	२०१	उ.	५२४
५ । २ । ३९	उ.	४७	उ.	२९५
७ । ३ । ३१	उ.	४१७	उ.	८१२
३ । ४ । २८	पू.	३०९	पू.	७२८
५ । २ । ६	उ.	३९	उ.	२८२
३ । ४ । ४	पू.	३०३	पू.	७१८
१ । ३ । १०	पू.	५५	पू.	२१९
२ । १ । ७	पू.	१०७	पू.	३५५
८ । १ । १४	उ.	४६९	उ.	८९४
८ । १ । ५६	उ.	४८२	उ.	९१०
८ । १ । ६६	उ.	४८५	उ.	९१२
३ । ३ । ६३	पू.	२७३	पू.	०
७ । २ । ७३	उ.	३९४	उ.	७८२
१ । २ । १५	पू.	३४	पू.	१६०
६ । २ । १५६	उ.	२५०	उ.	५६८
८ । ४ । ४५	उ.	५७०	उ.	१०३२
५ । २ । ३	उ.	३८	उ.	२८२
३ । २ । १७६	पू.	२४६	पू.	६५९
३ । १ । ७१	पू.	२००	पू.	५६७
२ । ४ । ६३	पू.	१७६	पू.	४८९
१ । ४ । १३	पू.	८०	पू.	२७०
२ । ३ । ९	पू.	१४०	पू.	४२३
२ । ३ । २७	पू.	१४८	पू.	४३८
२ । १ । १६	पू.	१०९	पू.	३५८
७ । २ । १५	उ.	३७६	उ.	७६०

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
यस्य हलः	६ । ४ । ४६	उ॰	३०८	उ॰	६५८
यस्येति च	६ । ४ । १४८	उ॰	३३२	उ॰	६६०
याजकादिभिश्च	२ । २ । ६	पू॰	१२७	पू॰	३६४
याज्यान्तः	८ । २ । ६०	उ॰	५२०	उ॰	६६५
याडापः	७ । ३ । ११३	उ॰	४३६	उ॰	८४२
याप्ये पाशप्	५ । ३ । ४७	उ॰	८३	उ॰	३४२
यावति विन्दजीवोः	३ । ४ । ३०	पू॰	३०६	पू॰	७२६
यावत्पुरानिपात॰	३ । ३ । ४	पू॰	२६०	पू॰	६६४
यावदवधारणे	२ । १ । ८	पू॰	१०७	पू॰	३५५
यावद्यथाभ्याम्	८ । १ । ३६	उ॰	४७६	उ॰	६०४
यावादिभ्यः कन्	५ । ४ । २६	उ॰	१०८	उ॰	३८१
यासुट् परस्मैपदे॰	३ । ४ । १०३	पू॰	३२५	पू॰	७५०
यीवर्णयोर्दीधीवे॰	७ । ४ । ५३	उ॰	४५२	उ॰	८६१
युक्तारोह्यादयश्च	६ । २ । ८१	उ॰	२३०	उ॰	५५०
युक्ते च	६ । २ । ६६	उ॰	२२७	उ॰	५४७
युग्यं च पत्रे	३ । १ । १२१	पू॰	२११	पू॰	५६६
युजेरसमासे	७ । १ । ७१	उ॰	३५६	उ॰	७२७
युप्लुवोर्दीर्घ॰	६ । ४ । ५८	उ॰	३१०	उ॰	०
युवाखलतिप॰	२ । १ । ६७	पू॰	१२३	पू॰	३८३
युवाल्पयोः कनन्य॰	५ । ३ । ६४	उ॰	८७	उ॰	३५२
युवावा द्विव॰	७ । २ । ६२	उ॰	४००	उ॰	७६०
युवोरनाको	७ । १ । १	उ॰	३४०	उ॰	६६६
युष्मत्ततत्तु॰	८ । ३ । १०३	उ॰	५५३	उ॰	१०११
युष्मदस्मदोः षष्ठी॰	८ । १ । २०	उ॰	४७१	उ॰	८६६
युष्मदस्मदोरनादे॰	७ । २ । ८६	उ॰	३६८	उ॰	७८७
युष्मदस्मदोरन्य॰	४ । ३ । १	पू॰	४२२	उ॰	१६१
युष्मदस्मदोर्ङसि	६ । १ । २११	उ॰	२०१	उ॰	५२३
युष्मदस्मद्भ्यां ङ॰	७ । १ । २७	उ॰	३४७	उ॰	७१०
युष्मद्युपपदे स॰	१ । ४ । १०५	पू॰	१०२	पू॰	३३७
यूनश्च कुत्सायाम्	४ । १ । १६७	पू॰	३७८	उ॰	१२०
यूनस्तिः	४ । १ । ७७	पू॰	३५१	उ॰	६४
यूनि लुक्	४ । १ । ६०	पू॰	३५६	उ॰	८५
यूयवयौ जसि	७ । २ । ६३	उ॰	४००	उ॰	
यू स्त्र्याख्यौ नदी	१ । ४ । ३	पू॰	७८	पू॰	
ये च	६ । ४ । १०६	उ॰	३२२	उ॰	
ये च तद्धिते	६ । १ । ६१	उ॰	१५६	उ॰	
ये चाभावकर्म॰	६ । ४ । १६८	उ॰	३३७	उ॰	

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
येन विधिस्तदन्तस्य	१ । १ । ७२	पू०	२९	पू०	१४२
येनाङ्गविकारः	२ । ३ । २०	पू०	१४३	पू०	४३०
ये यज्ञकर्मणि	८ । २ । ८८	उ०	५१९	उ०	९६४
ये विभाषा	६ । ४ । ४३	उ०	३०६	उ०	६५५
येषां च विरोधः शा०	२ । ४ । ९	पू०	१६१	पू०	४६४
योगप्रमाणे च०	१ । २ । ५५	पू०	४७	पू०	१९४
योगाद्यच्च	५ । १ । १०२	उ०	२८	उ०	०
योचि	७ । २ । ८९	उ०	३९८	उ०	७८७
योजनं गच्छति	५ । १ । ७४	उ०	२१	उ०	२५८
योपधाद्गुरूपोत्त०	५ । १ । १३२	उ०	३६	उ०	२८०
र ऋतो हलादेर्लघोः	६ । ४ । १६१	उ०	३३६	उ०	६९५
रक्ते	५ । ४ । ३२	उ०	१०९	उ०	३८२
रक्षति	४ । ४ । ३३	पू०	४६७	उ०	२०५
रक्षोयातूनां ह०	४ । ४ । १२१	पू०	४०४	उ०	२२१
रङ्कोरमनुष्ये०	४ । २ । १००	पू०	४१०	उ०	१५१
रजःकृष्यासु०	५ । २ । ११२	उ०	६७	उ०	३२४
रञ्जेश्च	६ । ४ । २६	उ०	३०२	उ०	६५१
रथवदयोश्च	६ । ३ । १०२	उ०	२८६	उ०	०
रथाद्यत्	४ । ३ । १२१	पू०	४५०	उ०	१८८
रदाभ्यां निष्ठातो नः	८ । २ । ४२	उ०	५०६	उ०	९४८
रधादिभ्यश्च	७ । २ । ४५	उ०	३८६	उ०	७७४
रधिजभोरचि	७ । १ । ६१	उ०	३५६	उ०	७२४
रभेरशब्लिटोः	७ । १ । ६३	उ०	३५७	उ०	७२५
रलो व्युपधाद्ध०	१ । २ । २६	पू०	३७	पू०	१६५
रश्मौ च	३ । ३ । ५३	पू०	२७१	पू०	६७१
रषाभ्यां नो णः स०	८ । ४ । १	उ०	५५७	उ०	१०१४
रसादिभ्यश्च	५ । २ । ९५	उ०	६२	उ०	३१८
राजदन्तादिषु०	२ । २ । ३१	पू०	१३४	पू०	४१३
राजनि युधि०	३ । २ । ९५	पू०	२३९	पू०	६३४
राजन्यबहुवचन०	६ । २ । ३४	उ०	२१६	उ०	५३४
राजन्यादिभ्यो वुञ्	४ । २ । ५३	पू०	३९४	उ०	०
राजन्वान्सौराज्ये	८ । २ । १४	उ०	४९८	उ०	९३६
राजश्वशुराद्यत्	४ । १ । १३७	पू०	३७०	उ०	१०७
राजसूयसूर्य०	३ । १ । ११४	पू०	२०९	पू०	५९८
राजा च	६ । २ । ५९	उ०	२२५	उ०	५४६
राजा च प्रशंसायाम्	६ । २ । ६३	उ०	२२५	उ०	५४७
राजाहःसखि०	५ । ४ । ९१	उ०	१२४	उ०	४०२

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
राज्ञः क च	४ । २ । १४०	पू॰	४२१	उ॰	०
रात्राह्नाहाः पुं॰	२ । ४ । २९	पू॰	१६६	पू॰	४७७
रात्रेः कृति वि॰	६ । ३ । ७२	उ॰	२८०	उ॰	६१०
रात्रेश्चाजसौ	४ । १ । ३१	पू॰	३३८	उ॰	३८
रात्र्यह संवत्स॰	५ । १ । ८७	उ॰	२४	उ॰	२६०
रात्सस्य	८ । २ । २४	उ॰	५०१	उ॰	९४१
राधीक्ष्योर्यस्य॰	१ । ४ । ३९	पू॰	८६	पू॰	२९६
राधो हिंसायाम्	६ । ४ । १२३	उ॰	३२६	उ॰	६८४
रायो हलि	७ । २ । ८५	उ॰	३९८	उ॰	७८७
राल्लोपः	६ । ४ । २१	उ॰	३००	उ॰	६४०
राष्ट्रावारपारा॰	४ । २ । ९३	पू॰	४०८	उ॰	१५०
रिक्ते विभाषा	६ । १ । २०८	उ॰	२०१	उ॰	५२३
रिङ् शयग्लि॰	७ । ४ । २८	उ॰	४४६	उ॰	८५६
रि च	७ । ४ । ५१	उ॰	४५१	उ॰	८६१
रीगृदुपधस्य च	७ । ४ । ९०	उ॰	४६१	उ॰	८७२
रीङृतः	७ । ४ . २७	उ॰	४४६	उ॰	८५५
रुग्रिकौ च लुकि	७ । ४ । ९१	उ॰	४६१	उ॰	८७२
रुच्यर्थानां प्रीयमाणः	१ । ४ । ३३	पू॰	८५	पू॰	२९२
रुजार्थानां भावव॰	२ । ३ । ५४	पू॰	१५२	पू॰	४५०
रुदविदमुषग्रहि॰	१ । २ । ८	पू॰	३३	पू॰	१५४
रुदश्च पञ्चभ्यः	७ । ३ । ९८	उ॰	४३६	उ॰	८३९
रुदादिभ्यः सार्व॰	७ । २ । ७६	उ॰	३९५	उ॰	७८३
रुधादिभ्यः श्नम्	३ । १ । ७८	पू॰	२०१	पू॰	५६८
रुष्यमत्वरसंघु॰	७ । २ । २८	उ॰	३८०	उ॰	७६५
रुहः पोऽन्यतरस्याम्	७ । ३ । ४३	उ॰	४२०	उ॰	८१६
रूपादाहतप्र॰	५ । २ । १२०	उ॰	६९	उ.	३२७
रेवतीजगती॰	४ । ४ । १२२	पू॰	४८४	उ॰	२२२
रेवत्यादिभ्यष्ठक्	४ । १ । १४६	पू॰	३७१	उ॰	१०८
रैवतिकादिभ्यश्छः	४ । ३ । १३१	पू॰	४५३	उ॰	१८९
रोः सुपि	८ । ३ । १६	उ॰	५३०	उ॰	९७८
रोगाख्यायां ण्वुल्॰	३ । ३ । १०८	पू॰	२८२	पू॰	६९६
रोगाच्चापनयने	५ । ४ । ४९	उ॰	११३	उ॰	३८८
रोणी	४ । २ । ७८	पू॰	४०२	उ॰	१४६
रोपधेतोः प्राचाम्	४ । २ । १२३	पू॰	४१५	उ॰	१५६
रो रि	८ । ३ । १४	उ॰	५२९	उ॰	९७७
रोः सुपि	८ । २ । ६९	उ॰	५१३	उ॰	९५५
र्वोरुपधाया॰	८ । २ । ७६	उ॰	५१५	उ॰	९५७

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
लः कर्मणि च भावे०	३ । ४ । ६९	पू.	३१८	पू.	७४०
लः परस्मैपदम्	१ । ४ । ९९	पू	१०१	पू.	३३४
लक्षणहेत्वोः०	३ । २ । १२६	पू.	२४५	पू.	अशु. ६६३ शु. ६४७
लक्षणे जायापत्योष्टक्	३ । २ । ५२	पू.	२२९	पू.	६२१
लक्षणेत्थंभूताख्यान०	१ । ४ । ९०	पू.	९९	पू.	३३०
लक्षणेनाभिप्रती०	२ । १ । १४	पू.	१०८	पू.	३५७
लङः शाकटायन०	३ । ४ । १११	पू.	३२७	पू.	७५३
लटः शतृशानचा०	३ । २ । १२४	पू.	२४५	पू.	अशु. ६६१ शु. ६४५
लट् स्मे	३ । २ । ११८	पू.	२४४	पू.	अशु. ६५९ शु. ६४३
लभेश्च	७ । १ । ६४	उ.	३५७	उ.	७२५
लवणाट्ठञ्	४ । ४ । ५२	पू.	४७१	उ.	०
लवणाल्लुक्	४ । ४ । २४	पू.	४६६	उ.	२०४
लशक्वतद्धिते	१ । ३ । ८	पू.	५५	पू.	२१८
लषपतपदस्था०	३ । २ १५४	पू.	२५२	पू.	६५५
लस्य	३ । ४ । ७७	पू.	३२१	पू.	७४४
लाक्षारोचनाशकल०	४ । २ । २	पू.	३८१	उ.	१२४
लिङः स लोपोऽनन्त्य०	७ । २ । ७९	उ.	३६६	उ.	७८४
लिङः सीयुट्	३ । ४ । १०२	पू.	३२५	पू.	७५०
लिङर्थे लेट्	३ । ४ । ७	पू.	३०४	पू.	७२०
लिङाशिषि	३ । ४ । ११६	पू.	३२८	पू.	०
लिङ् च	३ । ३ । १५९	पू.	२९७	पू.	७०८
लिङ् चोर्ध्वमौहू०	३ । ३ । ९	पू.	२६१	पू.	६६५
लिङ् चोर्ध्वमौहू०	३ । ३ । १६४	पू.	२९८	पू.	७११
लिङ्निमित्ते लृ०	३ । ३ । १३९	पू.	२९१	पू.	७०२
लिङ् यदि	३ । ३ । १६८	पू.	२९९	पू.	७१२
लिङ्याशिष्यङ्	३ । १ । ८६	पू.	२०२	पू.	[illegible]
लिङ्सिचावात्म०	१ । २ । ११	पू.	३३	पू.	१५८
लिङ्सिचोरात्म०	७ । २ । ४२	उ.	३८५	उ.	७६३
लिटः कानज्वा	३ । २ । १०६	पू.	२४१	पू.	शु. ६३६ अशु. ६५२
लिटस्तझयोरेशि०	३ । ४ । ८१	पू.	३२२	पू.	७४६
लिटि धातोरनभ्या०	६ । १ । ८	उ.	१४३	उ.	४२५
लिटि वयो यः	६ । १ । ३८	उ.	१५४	उ.	४३८
लिट् च	३ । ४ । ११५	पू.	३२८	पू.	७५५

	अ. पा. सू.	काशिका		पदमञ्जरी	
			पृ.		पृ०
लिट्यन्यतरस्याम्	२ । ४ । ४०	पू०	१७०	पू०	४८१
लिट्यभ्यासस्यो०	६ । १ । १७	उ०	१४७	उ०	४३१
लिड्यङोश्च	६ । १ । २६	उ०	१५१	उ०	४३४
लिति	६ । १ । १९३	उ०	१९७	उ०	५२०
लिपिसिचिह्वश्च	३ । १ । ५३	पू०	१९६	पू०	५६१
लिप्स्यमानसि०	३ । ३ । ७	पू०	२६१	पू०	६६५
लियः संमानन०	१ । ३ । ७०	पू०	७१	पू०	२५४
लीलोर्नुग्लुकाव०	७ । ३ । ३९	उ०	४२०	उ०	८१५.
लुक्तद्धितलुकि	१ । २ । ४९	पू०	४५	पू०	१८९
लुक् स्त्रियाम्	४ । १ । १०९	पू०	३६३	उ०	१०१
लुग्वा दुहदिह०	७ । ३ । ७३	उ०	४२९	उ०	८२८
लुङ्	३ । २ । ११०	पू०	२४२	पू०	अशु० ६५५ शु० ६३६
लुङि च	२ । ४ । ४३	पू०	१७१	पू०	०
लुङ्लङ्लृङ्०	६ । ४ । ७१	उ०	३१३	उ०	०
लुङ्सनोर्घस्लृ	२ । ४ । ३७	पू०	१७०	पू०	४८१
लुटः प्रथमस्य०	२ । ४ । ८५	पू०	१८२	पू०	४९६
लुटि च क्लृपः	१ । ३ । ९३	पू०	७७	पू०	२६०
लुपसदचरजप०	३ । १ । २४	पू०	१८९	पू०	५३०
लुपि युक्तवद्व्य०	१ । २ । ५१	पू०	४६	पू०	१९०
लुप् च	४ । ३ । १६६	पू०	४६०	उ०	१९८
लुबविशेषे	४ । २ । ४	पू०	३८२	उ.	१२६
लुब्योगाप्रख्या०	१ । २ । ५४	पू०	४७	पू०	१९४
लुभोविमोहने	७ । २ । ५४	उ०	३८९	उ०	७७६
लुम्मनुष्ये	५ । ३ । ९८	उ०	९६	उ०	३६६
लृटः सद्वा	३ । ३ । १४	पू०	२६३	पू०	६६८
लृट् शेषे च	३ । ३ । १३	पू०	२६२	पू०	६६८
लेटो डाटौ	३ । ४ । ९४	पू०	३२४	पू०	७४९
लोकसर्वलोका०	५ । १ । ४४	उ०	१३	उ०	०
लोटो लङ्वत्	३ । ४ । ८५	पू०	३२२	पू०	७४८
लोट् च	३ । ३ । १६२	पू०	२९७	पू०	७१०
लोट् च	८ । १ । ५२	उ०	४८१	उ.	९०८
लोडर्थलक्षणे च	३ । ३ । ८	पू०	२६१	पू०	६६५
लोपः पिबतेरी०	७ । ४ । ४	उ०	४४२	उ.	८४८
लोपः शाकल्यस्य	८ । ३ । १९	उ०	५३१	उ.	९७९
लोपश्चास्यान्यतर०	६ । ४ । १०७	उ०	३२१	उ०	६७८
लोपस्तआत्मनेप०	७ । १ । ४१	उ०	३५१	उ०	७१९

	अ॰ पा॰ सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
लोपे विभाषा	८ । १ । ४५	उ॰	४७६	उ॰	९०६
लोपो यि	६ । ४ । ११८	उ॰	३२४	उ॰	८८१
लोपो व्योर्वलि	६ । १ । ६६	उ.	१६२	उ॰	४४८
लोमादिपामादिपि॰	५ । २ । १००	उ॰	६४	उ॰	३२१
लोहितादिडाज्भ्यः	३ । १ । १३	पू.	१८६	पू॰	५२२
लोहितान्मणौ	५ । ४ । ३०	उ॰	१०९	उ॰	०
ल्यपि च	६ । १ । ४१	उ॰	१५४	उ॰	४३८
ल्यपि लघुपूर्वात्	६ । ४ । ५६	उ॰	३०९	उ॰	८६१
ल्युट् च	३ । ३ । ११५	पू.	२८४	पू॰	६९२
ल्वादिभ्यः	८ । २ । ४४	उ॰	५०७	उ॰	९४६
वच उम्	७ । ४ । २०	उ॰	४४५	उ॰	०
वचिस्वपियजादी॰	६ । १ । १५	उ॰	१४६	उ॰	४३०
वचोऽशब्दसंज्ञायाम्	७ । ३ । ६७	उ॰	४२८	उ॰	०
वञ्चिलुञ्च्यृतश्च	१ । २ । २४	पू.	३७	पू॰	१७५
वञ्चेर्गतौ	७ । ३ । ६३	उ॰	४२७	उ॰	८२५
वतण्डाच्च	४ । १ । १०८	पू॰	३६३	उ॰	१०१
वतोरिड्वा	५ । १ । २३	उ॰	८	उ॰	२४१
वतोरिथुक्	५ । २ । ५३	उ॰	५२	उ॰	३०४
वत्सरान्ताच्छश्छ॰	५ । १ । ९१	उ॰	२४	उ॰	२६१
वत्सशालाभिजिद॰	४ । ३ । ३६	पू॰	४२९	उ॰	१६९
वत्सांसाभ्यां कामबले	५ । २ । ९८	उ॰	६३	उ॰	३२०
वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्च	५ । ३ । ९१	उ.	९४	उ॰	३६४
वदः सुपि क्यप् च	३ । १ । १०६	पू॰	२०८	पू॰	५९४
वदव्रजहलन्तस्याचः	७ । २ । ३	उ॰	३६८	उ॰	७४९
वनं समासे	६ । १ । ११८	उ॰	२५६	उ॰	०
वनगिर्योः संज्ञायाम्	६ । ३ । ११७	उ॰	२६०	उ॰	६२२
वनं पुरगामिश्रका॰	८ । ४ । ४	उ॰	५५८	उ॰	१०१८
वनो र च	४ । १ । ७	पू॰	३३१	उ॰	२१
वन्विते भ्रातुः	५ । ४ । १५७	उ॰	१३९	उ॰	४१२
वमोर्वा	८ । ४ । २३	उ.	५६४	उ॰	१०२६
वयसि च	३ । २ । १०	पू॰	२२१	पू॰	६१४
वयसि दन्तस्य दतृ	५ । ४ । १४१	उ.	१३६	उ॰	४१०
वयसि पूरणात्	५ । २ । १३०	उ॰	७१	उ॰	३२९
वयसि प्रथमे	४ । १ । २०	पू॰	३३५	उ॰	३३
वयस्यासुमूर्ध्नोम॰	४ । ४ । १२७	पू॰	४८६	उ॰	२२३
वरणादिभ्यश्च	४ । २ । ८२	पू॰	४०६	उ॰	०
वर्गान्ताच्च	४ । ३ । ६३	पू॰	४३५	उ॰	०

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
वर्ग्यादयश्च	६ । २ । १३१	उ.	२४१	उ.	०
वर्चस्के ऽवस्करः	६ । १ । १४८	उ.	१८४	उ.	४६७
वर्णदृढादिभ्यः ष्यञ्च	५ । १ । १२३	उ.	३३	उ.	२७६
वर्णादनुदात्तात्तोप०	४ । १ । ३९	पू.	३४०	उ.	४२
वर्णाद्ब्रह्मचारिणि	५ । २ । १३४	उ.	७२	उ.	३३०
वर्णो चानित्ये	५ । ४ । ३१	उ.	१०६	उ.	३८२
वर्णो वर्णेन	२ । १ । ६९	पू.	१२३	पू.	३८४
वर्णो वर्णेष्वनेते	६ । २ । ३	उ.	२०६	उ.	५३०
वर्णौ वुक्	४ । २ । १०३	पू.	४१०	उ.	१५२
वर्तमानसामीप्ये व०	३ । ३ । १३१	पू.	२८७	पू.	६९६
वर्तमाने लट्	३ । २ । १२३	पू.	२४५	पू.	अशु. ६६० शु. ६४४
वर्षप्रमाणऊलोपश्चा०	३ । ४ । ३२	पू.	३१०	पू.	७२९
वर्षस्याभविष्यति	७ । ३ । १६	उ.	४१२	उ.	८०८
वर्षाभ्यष्ठक्	४ । ३ । १८	पू.	४२५	उ.	१६५
वर्षाभ्वश्च	६ । ४ । ८४	उ.	३१६	उ.	६७१
वर्षाल्लुक् च	५ । १ । ८८	उ.	२४	उ.	०
वले	६ । ३ । ११८	उ.	२६०	उ.	६२२
वशंगतः	४ । ४ । ८६	पू.	४७८	उ.	२१५
वश्चाम्यान्यतरस्यां०	६ । १ । ३९	उ.	१५४	उ.	४३८
वसतिक्षुधोरिट्	७ । २ । ५२	उ.	३८८	उ.	७७६
वसन्ताच्च	४ । ३ । २०	पू.	४२६	उ.	०
वसन्तादिभ्यष्ठक्	४ । २ । ६३	पू.	३९८	उ.	१४२
वसुस्रंसुध्वंस्वनडु०	८ । २ । ७२	उ.	५१४	उ.	८५६
वसोः समूहे च	४ । ४ । १४०	पू.	४८८	उ.	२२५
वसोः संप्रसारणम्	६ । ४ । १३१	उ.	३२८	उ.	६८६
वस्तेर्ढञ्	५ । ३ । १०१	उ.	९६	उ.	०
वस्नक्रयविक्रयाट्ठञ्	४ । ४ । १३	पू.	४६४	उ.	२०२
वस्नद्रव्याभ्यां ठन्कनौ	५ । १ । ५१	उ.	१५	उ.	२४९
वस्वेकाजाद्घसाम्	७ । २ । ६७	उ.	३९३	उ.	७८१
वहश्च	३ । २ । ६४	पू.	२३३	पू.	०
वहाभ्रे लिहः	३ । २ । ३२	पू.	२२५	पू.	०
वह्यं करणम्	३ । १ । १०२	पू.	२०७	पू.	५६४
वाकिनादीनां कुक् च	४ । १ । १५८	पू.	३७५	उ.	११४
वा क्यषः	१ । ३ । ९०	पू.	७६	पू.	२५८
वाक्यस्य टेः प्लुत उ०	८ । २ । ८२	उ.	५१७	उ.	८५९
वाक्यादेरामन्त्रित०	८ । १ । ८	उ.	४६५	उ.	८८७

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ. पा. सू.		पृ.		पृ.
वाक्रोशदैन्ययोः	६ । ४ । ६१	उ.	३१०	उ.	६६२
*वा गमः	१ । २ । १३	पू.	३४	पू.	१५६
वा घोषमिश्रशब्देषु	६ । ३ । ५६	उ.	२९६	उ.	६०४
वाचंयमपुरंदरौ च	६ । ३ । ६९	उ.	२९९	उ.	६१०
वा चित्तविरागे	६ । ४ । ९१	उ.	३१८	उ.	६७३
वाचियमो व्रते	३ । २ । ४०	पू.	२२७	पू.	६१९
वाचो ग्मिनिः	५ । २ । १२४	उ.	७०	उ.	३२८
वाचोऽव्याहृतार्थायाम्	५ । ४ । ३५	उ.	१०९	उ.	३८३
वा छन्दसि	३ । ४ । ८८	पू.	३२३	पू.	७४९
वा छन्दसि	६ । १ । १०६	उ.	१९३	उ.	४७८
वा जाते	६ । २ । १७१	उ.	२५४	उ.	५७०
वा जॄभ्रमुत्रसाम्	६ । ४ । १२४	उ.	३२६	उ.	०
वातातीसाराभ्यां०	५ । २ । १२९	उ.	७१	उ.	३२९
वा दान्तशान्तपूर्ण०	७ । २ । २७	उ.	३८०	उ.	७१५
वा द्रुहमुहष्णुहष्णिहाम्०	८ । २ । ३३	उ.	४०४	उ.	९४५
वा नपुंसकस्य	७ । १ । ७९	उ.	३६२	उ.	०
वा निंसनिक्षनिन्दाम्	८ । ४ । ३३	उ.	४६६	उ.	१०२९
वान्तो यि प्रत्यये	६ । १ । ७९	उ.	१६५	उ.	४५७
वान्यस्मिन्सपिण्डे०	४ । १ । १६५	पू.	३७७	उ.	११८
वान्यस्य संयोगादेः	६ । ४ । ६८	उ.	३१३	उ.	६६६
वा पदान्तस्य	८ । ४ । ५९	उ.	५७३	उ.	१०२४
वा बहूनां जातिपरि०	५ । ३ । ९३	उ.	९४	उ.	३६५
वा भावकरणयोः	८ । ४ । १०	उ.	५६०	उ.	१०२१
वा भुवनम्	६ । २ । २०	उ.	२११	उ.	५३३
वा भ्राशभ्लाशभ्रमु०	३ । १ । ७०	पू.	२००	पू.	५६७
वामदेवाड्ड्यड्ड्यौ	४ । २ । ९	पू.	३८३	उ.	१२७
वामि	१ । ४ । ५	पू.	७९	पू.	२६७
वाम्शसोः	६ । ४ । ८०	उ.	३१५	उ.	०
वामो	२ । ४ । ५७	पू.	१७४	पू.	*०
वाय्वृतुपित्रुषसो यत्	४ । २ । ३१	पू.	३८८	उ.	१३२
वारणार्थानामीप्सितः	१ । ४ । २७	पू.	८४	पू.	२८६
वा लिटि	२ । ४ । ५५	पू.	१७३	पू.	०
वा ल्यपि	६ । ४ । ३८	उ.	३०५	उ.	०
वावसाने	८ । ४ । ५६	उ.	५७२	उ.	१०३३
वा शरि	८ । ३ । ३६	उ.	५३५	उ.	९८५

* अत्र पङ्क्तिभेदोपेक्षितः सूत्रचिह्नं च ।

	अ॰ पा॰ सू॰	काशिका	पृ॰	पदमञ्जरी	पृ॰
वा शोकष्यञ्रोगेषु	६ । ३ । ५१	उ॰	२७४	उ॰	६०३
वा षपूर्वस्य निगमे	६ । ४ । ९	उ॰	२६६	उ॰	६३०
वा संज्ञायाम्	५ । ४ । १३३	उ॰	१३४	उ॰	०
वासरूपोऽस्त्रियाम्	३ । १ । ९४	पू॰	२०५	पू॰	५८७
वासुदेवार्जुनाभ्यां वुन्	४ । ३ । ९८	पू॰	४४३	उ॰	१८२
वा सुप्यापिशले	६ । १ । ९२	उ॰	१७०	उ॰	४७०
वाह ऊठ्	६ । ४ । १३२	उ॰	३२८	उ॰	६८६
वाहः	४ । १ । ६१	पू॰	३४७	उ॰	५६
वा ह च च्छन्दसि	५ । ३ । १३	उ॰	७६	उ॰	०
वाहनमाहितात्	८ । ४ । ८	उ॰	५५६	उ॰	१०२१
वाहिताग्न्यादिषु	२ । २ । ३७	पू॰	१३७	पू॰	०
वाहीकग्रामेभ्यश्च	४ । २ । ११७	पू॰	४१४	उ॰	१५५
विंशतिकात्खः	५ । १ । ३२	उ॰	१०	उ॰	२४५
विंशतित्रिंशद्भ्यां॰	५ । १ । २४	उ॰	८	उ॰	२४२
विंशत्यादिभ्यस्तमड॰	५ । २ । ५६	उ॰	५२	उ॰	३०५
विकर्णकुषीतका॰	४ । १ । १२४	पू॰	३६७	उ॰	०
विकर्णशुङ्गच्छग॰	४ । १ । ११७	पू॰	३६६	उ॰	१०४
विकुशमिपरिभ्यः॰	८ । ३ । ९६	उ॰	५५१	उ॰	१००९
विचार्यमाणानाम्	८ । २ । ९७	उ॰	५२१	उ॰	९६७
विज इट्	१ । २ । २	पू॰	३१	पू॰	१५०
विजुपे छन्दसि	३ । २ । ७३	पू॰	२३४	पू॰	६२७
विड्वनोरनुनासिक॰	६ । ४ । ४१	उ॰	३०६	उ॰	६५४
वित्तो भोगप्रत्यययोः	८ । २ । ५८	उ॰	५१०	उ॰	९५३
विदांकुर्वन्त्वित्यन्य॰	३ । १ । ४१	पू॰	१९३	पू॰	५५४
विदिभिदिच्छिदेः	३ । २ । १६२	पू॰	२५३	पू॰	६५७
विदूराञ्ञ्यः	४ । ३ । ८४	पू॰	४४०	उ॰	१८०
विदेः शतुर्वसुः	७ । १ । ३६	उ॰	३४९	उ॰	७१५
विदो लटो वा	३ । ४ । ८३	पू॰	३२२	पू॰	७४७
विद्यायोनिसंबन्धे॰	४ । ३ । ७७	पू॰	४३८	उ॰	१७९
विधिनिमन्त्रणा॰	३ । ३ । १६१	पू॰	२९७	पू॰	७०९
विध्यत्यधनुषा	४ । ४ । ८३	पू॰	४७७	उ॰	२१४
विध्वरुषोस्तुदः	३ । २ । ३५	पू॰	२२६	पू॰	६१८
विनञ्भ्यां नानाञौ॰	५ । २ । २७	उ॰	४४	उ॰	२८९
विनयादिभ्यष्ठक्	५ । ४ । ३४	उ॰	१०९	उ॰	३८३
विन्दुरिच्छुः	३ । २ । १६९	पू॰	२५४	पू॰	६५८
विन्मतोर्लुक्	५ । ३ । ६५	उ॰	८७	उ॰	३५२
विपराभ्यां जेः	१ । ३ । १९	पू॰	४७	पू॰	२२६

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ. पा. सू.		पृ.		पृ.
विपूयविनीयजि०	३ । १ । ११७	पू.	२१०	पू.	५९८
विप्रतिषिद्धं चानधि०	२ । ४ । १३	पू.	१६२	पू.	४६८
विप्रतिषेधे परं कार्यम्	१ । ४ । २	पू.	७८	पू.	२६२
विप्रसंभ्यो ड्वसंज्ञा०	३ । २ । १८०	पू.	२५७	पू.	६६०
विभक्तिश्च	१ । ४ । १०४	पू.	१०२	पू.	३३६
विभाषर्णोश्छन्दसि	६ । ४ । १६२	उ.	३३९	उ.	०
विभाषा	२ । १ । ११	पू.	१०८	पू.	०
विभाषा कथमि०	३ । ३ । १४३	पू.	२९२	पू.	७०३
विभाषा कदाकर्ह्योः	३ । ३ । ५	पू.	२६०	पू.	६६५
विभाषा कर्मकात्	१ । ३ । ८५	पू.	७५	पू.	०
विभाषा कार्षापणस०	५ । १ । २९	उ.	९	उ.	२४४
विभाषा कुरुयुग०	४ । २ । १३०	पू.	४१८	उ.	१५८
विभाषा कृञि	१ । ४ । ७२	पू.	९६	पू.	३२३
विभाषा कृञि	१ । ४ । ९८	पू.	१०१	पू.	३३३
विभाषा कृवृषोः	३ । १ । १२०	पू.	२११	पू.	५९९
विभाषाख्यानपरि०	३ । ३ । ११०	पू.	२८२	पू.	६९१
विभाषा गमहनविद०	७ । २ । ६८	उ.	३९३	उ.	७८२
विभाषा गुणेऽस्त्रि०	२ । ३ । २५	पू.	१४४	पू.	४३३
विभाषा ग्रहः	३ । १ । १४३	पू.	२१७	पू.	६०७
विभाषाग्रेप्रथमपूर्वेषु	३ । ४ । २४	पू.	३०८	पू.	७२४
विभाषा घ्राधेट्शाच्छा०	२ । ४ । ७८	पू.	१८१	पू.	४९४
विभाषाऽऽङि रुप्लुवोः	३ । ३ । ५०	पू.	२७१	पू.	०
विभाषा ङिश्योः	६ । ४ । १३६	उ.	३२९	उ.	६८८
विभाषा चत्वारिंश०	६ । ३ । ४९	उ.	२७४	उ.	६०३
विभाषा चिण्णमुलोः	७ । १ । ६९	उ.	३५८	उ.	७२६
विभाषा चेः	७ । ३ । ५८	उ.	४२६	उ.	०
विभाषा छन्दसि	१ । २ । ३६	पू.	४०	पू.	१७४
विभाषा छन्दसि	६ । २ । १६४	उ.	२५२	उ.	५६९
विभाषा छन्दसि	७ । ४ । ४४	उ.	४४९	उ.	८५९
विभाषा जसि	१ । १ । ३२	पू.	१५	पू.	८१
विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रि०	५ । ४ । ८	उ.	१०३	उ.	३७४
विभाषा तिलमाषो०	५ । २ । ४	उ.	३८	उ.	२८२
विभाषा तृतीया०	७ । १ । ९७	उ.	३६६	उ.	७४४
विभाषा तृन्नन्नती०	६ । २ । १६१	उ.	२५१	उ.	०
विभाषा दिक्समासे०	१ । १ । २८	पू.	१४	पू.	७९
विभाषा द्वितीयातृ०	७ । ३ । ११५	उ.	४३९	उ.	८४२
विभाषा धातौ सं०	३ । ३ । १५५	पू.	२९५	पू.	७०७

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
विभाषा धेट्श्व्योः	३ । १ । ४९	पू.	१९५	पू.	५६०
विभाषा ऽध्यक्षे०	६ । २ । ६७	उ.	२२७	उ.	५४८
विभाषा परावराभ्याम्	५ । ३ । २९	उ.	७९	उ.	०
विभाषा ऽऽपः	६ । ४ । ५७	उ.	३०९	उ.	६६२
विभाषा परेः	६ । १ । ४४	उ.	१५५	उ.	०
विभाषा पुरुषे	६ । ३ । १०६	उ.	२८७	उ.	६१८
विभाषा पूर्वाह्णापरा०	४ । ३ । २४	पू.	४२७	उ.	१६७
विभाषा पृष्टप्रतिवच०	८ । २ । ९३	उ.	५२०	उ.	९६६
विभाषा फाल्गुनीश्र०	४ । २ । २३	पू.	३८६	उ.	०
विभाषा बहोर्धाविप्र०	५ । ४ । २०	उ.	१०६	उ.	३८०
विभाषा भावादिक०	७ । २ । १७	उ.	३७७	उ.	७६१
विभाषा भाषायाम्	६ । १ । १८१	उ.	१९४	उ.	०
विभाषाभ्यवपूर्वस्य	६ । १ । २६	उ.	१५०	उ.	४३३
विभाषा मनुष्ये	४ । २ । १४४	पू.	४२१	उ.	१६०
विभाषा रोगातपयोः	४ । ३ । १३	पू.	४२५	उ.	०
विभाषा लीयतेः	६ । १ । ५१	उ.	१५७	उ.	४४२
विभाषा लुङ्लृङोः	२ । ४ । ५०	पू.	१७२	पू.	०
विभाषा वरस्य	५ । ३ । ४१	उ.	८२	उ.	३४१
विभाषा वर्षक्षरशरव०	६ । ३ । १६	उ.	२६४	उ.	०
विभाषा विप्रलापे	१ । ३ । ५०	पू.	९६	पू.	२४०
विभाषा विवधात्	४ । ४ । १७	पू.	४६४	उ.	२०२
विभाषा वृक्षमृगतृ०	२ । ४ । १२	पू.	१६२	पू.	४६६
विभाषा वेण्वन्धा०	६ । १ । २१५	उ.	२०२	उ.	५२४
विभाषा वेष्टिचेष्ट्योः	७ । ४ । ९६	उ.	४६३	उ.	०
विभाषाश्यावारो०	५ । ४ । १४४	उ.	१३७	उ.	४१०
विभाषा श्वेः	६ । १ । ३०	उ.	१५१	उ.	४३५
विभाषा स पूर्वस्य	४ । १ । ३४	पू.	३३९	उ.	४०
विभाषा सामीप्ये	२ । ४ । १६	पू.	१६३	पू.	४६९
विभाषा साकाङ्क्षे	३ । २ । ११४	पू.	२४३	पू. { अशु. / शु.	६५७ / ६४१
विभाषा सातिका०	५ । ४ । ५२	उ.	११४	उ.	३९०
विभाषा सुपो बहुच्पु०	५ । ३ । ६८	उ.	८८	उ.	३५६
विभाषा सृजिदृशोः	७ । २ । ६५	उ.	३९२	उ.	७८१
विभाषा सेनासुरा०	२ । ४ । २५	पू.	१६५	पू.	४७३
विभाषा स्वसृपत्योः	६ । ३ । २४	उ.	२६६	उ.	०
विभाषा हविरपूपादि०	५ । १ । ४	उ.	२	उ.	२३०
विभाषितं विशेषवच०	८ । १ । ७४	उ.	४८८	उ.	६१९

	अ. पा. सू.	काशिका		पदमञ्जरी	
			पृ.		पृ.
विभाषितं सोपसर्ग०	८ । १ । ५३	उ०	४८१	उ०	०
विभाषेटः	८ । ३ । ७६	उ०	५४२	उ०	१००४
विभाषोत्पुच्छे	६ । २ । १९६	उ०	२६०	उ०	५७६
विभाषोदरे	६ । ३ । ८८	उ०	२८३	उ०	६१५
विभाषोपपदेन प्रती०	१ । ३ । ७७	पू०	७३	पू०	२५६
विभाषोपयमने	१ । २ । १६	पू०	३५	पू०	०
विभाषोपसर्गे	२ । ३ । ५९	पू०	१५४	पू०	४५१
विभाषोर्णोः	१ । २ । ३	पू०	३२	पू०	१५०
विभाषोशीनरेषु	४ । २ । ११८	पू०	४१४	उ०	०
विभाषोषधिवनस्प०	८ । ४ । ६	उ०	५५८	उ०	१०१८
विमुक्तादिभ्योऽण्	५ । २ । ६१	उ०	५४	उ०	०
विरामोऽवसानम्	१ । ४ । ११०	पू०	१०३	पू०	३४२
विशाखयोश्च	१ । २ । ६२	पू०	४८	पू०	१९९
विशाखाषाढादण्०	५ । १ । ११०	उ०	२९	उ०	२६५
विशिपतिपदिस्क	३ । ४ । ५६	पू०	३१४	पू०	७३४
विशिष्टलिङ्गो नदीदे०	२ । ४ । ७	पू०	१६०	पू०	४६३
विशेषणं विशेष्ये०	२ । १ । ५७	पू०	१२०	पू०	३७८
विशेषणानां चाजातेः	१ । २ । ५२	पू०	४६	पू०	१९२
विश्वस्य वसुराटोः	६ । ३ । १२८	उ०	२९२	उ०	६२३
विषयो देशे	४ । २ । ५२	पू०	३९४	उ०	१३९
विष्किरः शकुनि०	६ । १ । १५०	उ०	१८४	उ०	४९८
विष्वग्देवयोश्च टेर०	६ । ३ । ९२	उ०	२८४	उ०	६१६
विसर्जनीयस्य सः	८ । ३ । ३४	उ०	५३४	उ०	९८३
विसारिणो मत्स्ये	५ । ४ । १६	उ०	१०५	उ०	३७७
विस्पष्टादीनि गुणव०	६ । २ । २४	उ०	२१३	उ०	५३३
वीरवीर्यौ च	६ । २ । १२०	उ०	२३९	उ०	५५८
वुञ्छणकठजिलसे०	४ । २ । ८०	पू०	४०२	उ०	१४७
वृकज्येष्ठाभ्यां ति०	५ । ४ । ४१	उ०	१११	उ०	०
वृकाट्टेण्यण्	५ । ३ । ११५	उ०	९९	उ०	०
वृक्षासनयोर्विष्टरः	८ । ३ । ९३	उ०	५५०	उ०	१००८
वृणोतेराच्छादने	३ । ३ । ५४	पू०	२७१	पू०	६७६
वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः	१ । ३ । ३८	पू०	६३	पू.	२३७
वृद्धस्य च	५ । ३ । ६२	उ०	८७	उ०	३५१
वृद्धस्य च पू०	४ । १ । १६६	पू०	३७७	उ०	११६
वृद्धाच्छः	४ । २ । ११४	पू०	४१३	उ०	१५४
वृद्धाट्ठक्सौवीरेषु	४ । १ । १४८	पू०	३७१	उ०	११०
वृद्धात्प्राचाम्	४ । २ । १२०	पू०	४१५	उ०	१५६

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
वृद्धादकेकान्तखो०	४ । २ । १४१	पू०	४२१	उ०	१६०
वृद्धिनिमित्तस्य च०	६ । ३ । ३९	उ०	२७०	उ०	५६६
वृद्धिरादैच्	१ । १ । १	पू०	६	पू०	३६
वृद्धिरेचि	६ । १ । ८८	उ०	१६८	उ०	०
वृद्धिर्यस्याचामादि०	१ । १ । ७३	पू०	३०	पू०	१४३
वृद्धेत्कोसलाजादा०	४ । १ । १७१	पू०	३७८	उ०	१२१
वृद्धो यूना तल्लक्षण०	१ । २ । ६५	पू०	५०	पू०	२०६
वृद्भ्यः स्यसनोः	१ । ३ । ९२	पू०	७७	पू०	२५९
वृन्दारकनागकुञ्ज०	२ । १ । ६२	पू०	१२२	पू०	३८२
वृषाकप्यग्निकुसि०	४ । १ । ३७	पू०	३४०	उ०	४२
वृषादीनां च	६ । १ । २०३	उ०	१९९	उ०	५२२
वृतो वा	७ । २ । ३८	उ०	३८४	उ०	७७२
वेः पादविहरणे	१ । ३ । ४१	पू०	६४	पू०	२३७
वेः शब्दकर्मणः	१ । ३ । ३४	पू०	६२	पू.	२३५
वेः शालच्छङ्कटचौ	५ । २ । २८	उ०	४४	उ०	२९०
वेः स्कन्देरनिष्ठायाम्	८ । ३ । ७३	उ०	५४६	उ०	०
वेः स्कभ्नातेर्नित्यम्	८ । ३ । ७७	उ०	५४७	उ०	१००३
वेञः	६ । १ । ४०	उ०	१५४	उ०	०
वेञो वयिः	२ । ४ । ४१	पू०	१७०	पू०	०
वेतनादिभ्यो जीवति	४ । ४ । १२	पू०	४६३	उ०	२०२
वेत्तेर्विभाषा	७ । १ । ७	उ०	३४२	उ०	७०३
वेरपृक्तस्य	६ । १ । ६७	उ०	१६२	उ०	४४९
वेशन्तहिमवद्भ्या०	४ । ४ । ११२	पू०	४८३	उ०	२२०
वेशोयशआदेर्भगा०	४ । ४ । १३१	पू०	४८७	उ०	०
वेश्च स्वनो भोजने	८ । ३ । ६९	उ०	५४५	उ०	१००२
वैतोऽन्यत्र	३ । ४ । ९६	पू०	३२४	पू०	७४९
वैयाकरणाख्यायां च	६ । ३ । ७	उ०	२६२	उ०	५८२
वैवावेति च छन्दसि	८ । १ । ६४	उ०	४८४	उ०	९१२
वोताप्योः	३ । ३ । १४१	पू०	२९१	पू०	७०३
वोतो गुणवचनात्	४ । १ । ४४	पू०	३४२	उ०	४६
वोपसर्जनस्य	६ । ३ । ८२	उ०	२८२	उ०	६१४
वो विधूनने जुक्	७ । ३ । ३८	उ०	४१९	उ०	८१५
वौ कषलसकत्थ०	३ । २ । १४३	पू०	२४९	पू.	०
वौ क्षुश्रुवः	३ । ३ । २५	पू०	२६५	पू०	०
व्यक्तवाचां समुच्चारणे	१ । ३ । ४८	पू०	६५	पू०	२३९
व्यञ्जनैरुपसिक्ते	४ । ४ । २६	पू०	४६६	उ०	२०४
व्यत्ययो बहुलम्	३ । १ । ८५	पू०	२०२	पू०	५७०

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ. पा. सू.		पृ.		पृ.
व्यो लिटि	७ । ४ । ६८	उ.	४५६	उ.	८६७
व्यधजपोरनुपसर्गे	३ । ३ । ६१	पू.	२७३	पू.	६८०
व्यन्सपत्ने	४ । १ । १४५	पू.	३७१	उ.	१०८
व्यवहिताश्च	१ । ४ । ८२	पू.	९७	पू.	३२७
व्यवहृपणोः समर्थयोः	२ । ३ । ५७	पू.	१५३	पू.	४५१
व्यवायिनोऽन्तरम्	६ । २ । १६६	उ.	२५३	उ.	५७७
व्यश्च	६ । १ । ४३	उ.	१५५	उ.	०
व्याङ्परिभ्यो रमः	१ । ३ । ८३	पू.	७४	पू.	०
व्याहरति मृगः	४ । ३ । ५१	पू.	४३२	उ.	१७२
व्युपयोः शेतेः पर्याये	३ । ३ । ३९	पू.	२६८	पू.	६७५
व्युष्टादिभ्योऽण्	५ । १ । ९७	उ.	२६	उ.	२६३
व्योर्लघुप्रयत्नतरः०	८ । ३ । १८	उ.	५३१	उ.	९७९
व्रजयजोर्भावे क्यप्	३ । ३ । ९८	पू.	२७९	पू.	६८६
व्रते	३ । २ । ८०	पू.	२३६	पू.	६२८
व्रश्चभ्रस्जसृजमृज०	८ । २ । ३६	उ.	५०४	उ.	९४६
व्रातच्फञोरस्त्रियाम्	५ । ३ । ११३	उ.	९९	उ.	३६८
व्रातेन जीवति	५ । २ । २१	उ.	४२	उ.	२२८
व्रीहिशाल्योर्ढक्	५ । २ । २	उ.	३८	उ.	२८२
व्रीहेः पुरोडाशे	४ । ३ । ४८	पू.	४५६	उ.	०
व्रीह्यादिभ्यश्च	५ । २ । ११६	उ.	६८	उ.	३२६
शकटादण्	४ । ४ । ८०	पू.	४७७	उ.	२१४
शकधृषज्ञाग्लाघट०	३ । ४ । ६५	पू.	३१७	पू.	७३८
शकि णमुल्कमुलौ	३ । ४ । १२	पू.	३०५	पू.	०
शकि लिङ् च	३ । ३ । १७२	पू.	३००	पू.	७१२
शकिसहोश्च	३ । १ । ९९	पू.	२०६	पू.	५९२
शक्तियष्ट्योरीकक्	४ । ४ । ५९	पू.	४७२	उ.	२०९
शक्तौ हस्तिकपाटयोः	३ । २ । ५४	पू.	२२९	पू.	६२१
शण्डिकादिभ्यो ञ्यः	४ । ३ । ९२	पू.	४४२	उ.	१८२
शतमानविंशतिकसह०	५ । १ । २७	उ.	९	उ.	२४२
शतसहस्रान्ताच्च०	५ । २ । ११९	उ.	६९	उ.	३२७
शताच्च ठन्यतावशते	५ । १ । २१	उ.	७	उ.	२३९
शतुरनुमो नद्यजादी	६ । १ । १७३	उ.	१९२	उ.	५१२
शदन्तविंशतेश्च	५ । २ । ४६	उ.	५०	उ.	३००
शदेः शितः	१ । ३ । ६०	पू.	६८	पू.	२४७
शदेरगतौ तः	७ । ३ । ४२	उ.	४२०	उ.	०
शप्श्यनोर्नित्यम्	७ । १ । ८१	उ.	३६३	उ.	७३५
शब्ददर्दुरं करोति	४ । ४ । ३४	पू.	४६७	उ.	२०६

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
शब्दवैरकलहाभ्र०	३ । १ । १७	पू.	१८७	पू.	०
शमामष्टानां दीर्घः	७ । ३ । ७४	उ.	४३०	उ.	८२८
शमिता यज्ञे	६ । ४ । ५४	उ.	३०६	उ.	६६१
शमित्यष्टाभ्यो घिनुण्	३ । २ । १४१	पू.	२४६	पू.	६५२
शमि धातोः संज्ञायाम्	३ । २ । १४	पू.	२८२	पू.	६१४
शम्याष्टलञ्	४ । ३ । १४२	पू.	४५५	उ.	१६३
शयवासवासिष्वकाला०	६ । ३ । १८	उ.	२६५	उ.	५८५
शरद्वच्छुनकदर्भा०	४ । १ । १०२	पू.	३६०	उ.	९८
शरादीनां च	६ । ३ । १२०	उ.	२९१	उ.	०
शरीरावयवाच्च	४ । ३ । ५५	पू.	४३३	उ.	१७३
शरीरावयवाद्यत्	५ । १ । ६	उ.	२	उ.	२३०
शरोऽचि	८ । ४ । ४९	उ.	५११	उ.	१०३२
शर्करादिभ्योऽण्	५ । ३ । १०७	उ.	९८	उ.	०
शर्कराया वा	४ । २ । ८३	पू.	४०६	उ.	१४७
शर्परे विसर्जनीयः	८ । ३ । ३५	उ.	५३४	उ.	९८५
शर्पूर्वाः खयः	७ । ४ । ६१	उ.	४५४	उ.	८६४
शल इगुपधादनिटः०	३ । १ । ४५	पू.	१९५	पू.	५५८
शलालुनोऽन्यतर०	४ । ४ । ५४	पू.	४७१	उ.	२०६
शश्छोऽटि	८ । ४ । ६३	उ.	५१३	उ.	१०३४
शसो न	७ । १ । २९	उ.	३४८	उ.	७१२
शाकलाद्वा	४ । ३ । १२८	पू.	४५२	उ.	१९६
शाखादिभ्यो यत्	५ । ३ । १०३	उ.	९७	उ.	०
शाच्छासाह्वाव्यावे०	७ । ३ । ३७	उ.	४१९	उ.	८१५
शाच्छोरन्यतरस्याम्	७ । ४ । ४१	उ.	४४६	उ.	८५८
शाणाद्वा	५ । १ । ३५	उ.	११	उ.	२४५
शात्	८ । ४ । ४४	उ.	५१०	उ.	१०३१
शारदेऽनार्तवे	६ । २ । ९	उ.	२०८	उ.	५३१
शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन्	४ । १ । ७३	पू.	३५०	उ.	९१
शालीनकौपीने अ०	५ । २ । २०	उ.	४२	उ.	२८८
शास इदङ्हलोः	६ । ४ । ३४	उ.	३०४	उ.	६५१
शासिवसिघसीनां०	८ । ३ । ६०	उ.	५४३	उ.	९९८
शा हौ	६ । ४ । ३५	उ.	३०४	उ.	६५२
शिखाया वलच्	४ । २ । ८९	पू.	४०७	उ.	१४८
शि तुक्	८ । ३ । ३१	उ.	५३३	उ.	९८२
शितेर्नित्याबह्वज्बहु०	६ । २ । १३८	उ.	२४३	उ.	५६१
शिलाया ढः	५ । ३ । १०२	उ.	९७	उ.	०
शिल्पम्	४ । ४ । ५५	पू.	४७२	उ.	२०६

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ० पा० सू०		पृ०		पृ०
शिल्पिनि चाकृञः	६ । २ । ७६	उ०	२२९	उ०	५५०
शिल्पिनि ष्वुन्	३ । १ । १४५	पू०	२१७	पू०	६०७
शिवशमरिष्टस्य करे	४ । ४ । १४३	पू०	४८९	उ०	२२६
शिवादिभ्योऽण्	४ । १ । ११२	पू०	३६४	उ०	१०१
शिशुक्रन्दयमसभ०	४ । ३ । ८८	पू०	४४१	उ०	१८१
शि सर्वनामस्थानम्	१ । १ । ४२	पू०	१८	पू०	८८
शीङः सार्वधातुके०	७ । ४ । २१	उ०	४४५	उ०	८५४
शीङो रुट्	७ । १ । ६	उ०	३४२	उ०	७०२
शीतोष्णाभ्यां कारिणि	५ । २ । ७२	उ०	५६	उ०	३०९
शीर्षश्छन्दसि	६ । १ । ६०	उ०	१५९	उ०	४४४
शीर्षच्छेदाद्यच्च	५ । १ । ६५	उ०	१९	उ०	२५६
शीलम्	४ । ४ । ६१	पू०	४७३	उ०	२१०
शुक्राद्घन्	४ । २ । २६	पू०	३८७	उ०	०
शुण्डिकादिभ्योऽण्	४ । ३ । ७६	पू०	४३८	उ०	१७९
शुभ्रादिभ्यश्च	४ । १ । १२३	पू०	३६७	उ०	१०५
शुषः कः	८ । २ । ५१	उ०	५०९	उ०	०
शुष्कचूर्णरूक्षेषु पिषः	३ । ४ । ३५	पू०	३१०	पू०	०
शुष्कधृष्टौ०	६ । १ । २०६	उ०	२००	उ०	०
शूद्राणामनिरवसि०	२ । ४ । १०	पू०	१६१	पू०	४६५
शूर्पादञन्यतरस्याम्	५ । १ । २६	उ०	८	उ०	२४२
शूलात्पाके	५ । ४ । ६५	उ०	११८	उ०	३६४
शूलोखाद्यत्	४ । २ । १७	पू०	३८५	उ०	१३०
शृङ्खलमस्य बन्धनं करभे	५ । २ । ७९	उ०	५८	उ०	३११
शृङ्गमवस्थायां च	६ । २ । ११५	उ०	२३८	उ०	०
शृतं पाके	६ । १ । २७	उ०	१५०	उ०	४३३
शॄदॄप्रां ह्रस्वो वा	७ । ४ । १२	उ०	४४३	उ०	८५२
शॄवन्द्योरारुः	३ । २ । १७३	पू०	२५५	पू०	०
शे	१ । १ । १३	पू०	९	पू०	६५
शे मुचादीनाम्	७ । १ । ५९	उ०	३१६	उ०	७२३
शेवलसुपरिविशाल०	५ । ३ । ८४	उ०	९२	उ०	३६४
शेश्छन्दसि बहुलम्	६ । १ । ७०	उ०	१६३	उ०	४५३
शेषात्कर्तरि परस्मै०	१ । ३ । ७८	पू०	७३	पू०	२५७
शेषाद्विभाषा	५ । ४ । १५४	उ०	१३९	उ०	४११
शेषे	४ । २ । ९२	पू०	४०८	उ०	१४८
शेषे प्रथमः	१ । ४ । १०८	पू०	१०३	पू०	३४०
शेषे लृडयदौ	३ । ३ । १५१	पू०	२९४	पू०	०
शेषे लोपः	७ । २ । ९०	उ०	३९९	उ०	७८७

	अ॰ पा॰ सू॰	काशिका		पदमञ्जरी	
			पृ॰		पृ॰
शेषे विभाषा	८ । १ । ४१	उ॰	४७७	उ.	९०५
शेषे विभाषा	८ । १ । ५०	उ॰	४८०	उ.	९०७
शेषे विभाषाकखा॰	८ । ४ । १८	उ॰	५६२	उ.	१०२४
शेषो घ्यसखि	१ । ४ । ७	पू॰	७९	पू.	२६८
शेषो बहुव्रीहिः	२ । २ । २३	पू॰	१३२	पू.	४०४
शोणात्प्राचाम्	४ । १ । ४३	पू॰	३४२	उ.	४५
शौनकादिभ्यश्छ॰	४ । ३ । १०६	पू॰	४५७	उ.	०
श्नसोरल्लोपः	६ । ४ । १११	उ॰	३२२	उ.	६७९
श्नान्नलोपः	६ । ४ । २३	उ॰	३०१	उ.	६४९
श्नाभ्यस्तयोरातः	६ । ४ । ११२	उ॰	३२२	उ.	६७९
श्याद्व्यधास्रुसं॰	३ । १ । १४१	पू॰	२१७	पू.	६०६
श्येनतिलस्य पाते॰	६ । ३ । ७१	उ॰	२८०	उ.	६१०
श्योऽस्पर्शे	८ । २ । ४७	उ॰	५०८	उ.	९५१
श्रज्यावमकन्याप॰	६ । २ । २५	उ॰	२१३	उ.	५३४
श्रविष्ठाफल्गुन्यन॰	४ । ३ । ३४	पू॰	४२८	उ.	१९८
श्राणामांसौदनाट्टिठन्	४ । ४ । ६७	पू.	४७४	उ.	२११
श्राद्धमनेन भु॰	५ । २ । ८५	उ॰	५६	उ.	३१३
श्राद्धे शरदः	४ । ३ । १२	पू॰	४२४	उ.	१६४
श्रिणीभुवोऽनु॰	३ । ३ । २४	पू॰	२६५	पू.	०
श्रीग्रामण्योश्छ॰	७ । १ । ५६	उ॰	३५५	उ.	७२२
श्रुवः शृ च	३ । १ । ७४	पू.	२००	पू.	०
श्रुशृणुपॄकृवृ॰	६ । ४ । १०२	उ॰	३२०	उ॰	६७६
श्रेण्यादयः कृता॰	२ । १ । ५९	पू॰	१२१	पू.	३८०
श्रोत्रियंश्छन्दो॰	५ । २ । ८४	उ.	५६	उ.	३१२
श्र्युकः किति	७ । २ । ११	उ॰	३७५	उ॰	७५५
श्लाघह्नुङ्स्थाश॰	१ । ४ । ३४	पू॰	८५	पू.	२९३
श्लिष आलिङ्गने	३ । १ । ४६	पू॰	१९५	पू.	५५६
श्लौ	६ । १ । १०	उ॰	१४४	उ.	४२६
श्वगणाट्ठञ्च	४ । ४ । ११	पू॰	४६३	उ॰	२०२
श्वयतेरः	७ । ४ । १८	उ॰	४४५	उ॰	८५३
श्वयुवमघोनामत॰	६ । ४ । १३३	उ॰	३२८	उ.	६८७
श्वशुरः श्वश्र्वा	१ । २ । ७१	पू	५२	पू॰	२०६
श्वसस्तुट् च	४ । ३ । १५	पू.	४२५	उ॰	१६४
श्वसोवसीयः श्रे॰	५ । ४ । ८०	उ.	१२२	उ॰	३६६
श्वादेरिञि	७ । ३ । ८	उ॰	४०६	उ॰	८०५
श्वीदितो निष्ठायाम्	७ । २ । १४	उ॰	३७६	उ॰	७६०
षः प्रत्ययस्य	१ । ३ । ६	पू॰	५४	पू॰	२१७

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ. पा. सू.		पृ.		पृ.
षट्कतिकतिप०	५ । २ । ५१	उ.	५१	उ.	३०३
षट् च काण्डादीनि	६ । २ । १३५	उ.	२४३	उ.	०
षट्चतुर्भ्यश्च	७ । १ । ५५	उ.	३५४	उ.	७२१
षट्त्रिचतुर्भ्यो०	६ । १ । १७६	उ.	१६४	उ.	५१४
षड्भ्यो लुक्	७ । १ । २२	उ.	३४८	उ.	७०६
षढोः कः सि०	८ । २ । ४१	उ.	५०६	उ.	०
षण्मासाण्यच्च	५ । १ । ८३	उ.	२३	उ.	२६०
षत्वतुकोरसि०	६ । १ । ८६	उ.	१६७	उ.	४६५
षपूर्वहन्धृत०	६ । ४ । १३५	उ.	३२६	उ.	६८७
षष्टिकाः षष्टिरा०	५ । १ । ९०	उ.	२४	उ.	२६१
षष्ठ्यादेश्चासंख्यादेः	५ । २ । ५८	उ.	५३	उ.	३०६
षष्ठाष्टमाभ्यां ञ च	५ । ३ । ५०	उ.	८४	उ.	३४३
षष्ठी	२ । २ । ८	पू.	१२७	पू.	३९३
षष्ठी चानादरे	२ । ३ । ३८	पू.	१४८	पू.	४३९
षष्ठी प्रत्येनसि	६ । २ । ६०	उ.	२२५	उ.	५४६
षष्ठीयुक्तश्छन्दसि वा	१ । ४ । ९	पू.	८०	पू.	२७०
षष्ठी शेषे	२ । ३ । ५०	पू.	१५१	पू.	४४८
षष्ठी स्थानेयोगा	१ । १ । ४९	पू.	३०	पू.	९४
षष्ठीहेतुप्रयोगे	२ । ३ । २६	पू.	१४४	पू.	४३३
षष्ठ्यतसर्थप्रत्य०	२ । ३ । ३०	पू.	१४८	पू.	४३५
षष्ठ्याः पतिपुत्रपृ०	८ । ३ । ५३	उ.	५४०	उ.	९९४
षष्ठ्या रूप्य च	५ । ३ । ५४	उ.	८५	उ.	३४४
षष्ठ्या व्याश्रये	५ । ४ । ४८	उ.	११३	उ.	३८७
षात्पदान्तात्	८ । ४ । ३५	उ.	५६७	उ.	१०२६
षिद्गौरादिभ्यश्च	४ । १ । ४१	पू.	३४१	उ.	४३
षिद्भिदादिभ्योऽङ्	३ । ३ । १०४	पू.	२८१	पू.	६८८
ष्टुना ष्टुः	८ । ४ । ४१	उ.	५६९	उ.	१०३१
ष्ठिवुक्लमुचमां शि०	७ । ३ । ७५	उ.	४३०	उ.	८२८
ष्णान्ता षट्	१ । १ । २४	पू.	१२	पू.	७४
ष्यङः संप्रसारणं०	६ । १ । १३	उ.	१४५	उ.	४२८
स उत्तमस्य	३ । ४ । ९८	पू.	३२५	पू.	७५१
स एषां ग्रामणीः	५ । २ । ७८	उ.	५७	उ.	३११
सः स्यार्द्धधातुके	७ । ४ । ४९	उ.	४५१	उ.	८६१
सः स्विदिस्वदिस०	८ । ३ । ६२	उ.	५४३	उ.	१०००
संयसश्च	३ । १ । ७२	पू.	२००	पू.	५५७
संयोगादिश्च	६ । ४ । १६६	उ.	३३७	उ.	६९८
संयोगादेरातो धा०	८ । २ । ४३	उ.	५०७	उ.	९४६

	अ॰ पा॰ सू॰	काशिका	पृ॰	पदमञ्जरी	पृ॰
संयोगान्तस्य लो०	८ । २ । २३	उ.	५०१	उ॰	६८०
संयोगे गुरु	१ । ४ । ११	पू.	८०	पू॰	०
संवत्सराग्रहा०	४ । ३ । ५०	पू.	४३२	उ॰	११२
संशयमापन्नः	५ । १ । ७३	उ.	२१	उ॰	२५८
संसृष्टे	४ । ४ । २२	पू.	४६५	उ॰	२०३
संस्कृतम्	४ । ४ । ३	पू.	४६२	उ॰	२०१
संस्कृतं भक्षाः	४ । २ । १६	पू.	३८५	उ॰	१२६
संहितशफल०	४ । १ । ७०	पू.	३४६	उ॰	६१
संहितायाम्	६ । १ । ७२	उ.	१६४	उ॰	४५४
संहितायाम्	६ । ३ । ११४	उ.	२८६	उ॰	६२१
सक्थं चाक्रां०	६ । २ । १९८	उ.	२६०	उ.	५७६
सख्यशिश्वीति०	४ । १ । ६२	पू.	३४७	उ॰	५७
सख्युरसंबुद्धौ	७ । १ । ९२	उ.	३६५	उ॰	७३६
सख्युर्यः	५ । १ । १२६	उ.	३४	उ॰	०
सगतिरपि तिङ्	८ । १ । ६८	उ.	४८६	उ॰	६१४
सगर्भसयूथस०	४ । ४ । ११४	पू.	४८३	उ॰	२२०
संकलादिभ्यश्च	४ । २ । ७५	पू.	४०१	उ॰	०
संख्यायाव्ययासन्ना०	२ । २ । २५	पू.	१३३	पू॰	४०८
संख्या	६ । २ । ३५	उ.	२१७	उ॰	५३६
संख्यापूर्वो द्विगुः	२ । १ । ५२	पू.	११९	पू॰	३७५
संख्याया अति०	५ । १ । २२	उ.	८	उ॰	२४१
संख्याया अवयवे०	५ । २ । ४२	उ.	४८	उ॰	२६७
संख्यायाः क्रियाभ्या०	५ । ४ । १७	उ.	१०५	उ॰	३७७
संख्यायाः संवत्सर०	७ । ३ । १५	उ.	४११	उ॰	८०८
संख्यायाः संज्ञासंघ०	५ । १ । ५८	उ.	१७	उ॰	२५०
संख्यायाः स्तनः	६ । २ । १६३	उ.	२५२	उ॰	०
संख्याया गुणस्य०	५ । २ । ४७	उ.	५०	उ॰	३००
संख्याया विधार्थे०	५ । ३ । ४२	उ.	८२	उ॰	३४१
संख्यायाश्च गुणान्ता०	५ । ४ । ५९	उ.	११६	उ॰	३६३
संख्या वंश्येन	२ । १ । १९	पू.	११०	पू॰	३६०
संख्याविसायपूर्व०	६ । ३ । ११०	उ.	२८८	उ॰	६९६
संख्याव्ययादेर्ङीप्	४ । १ । २६	पू.	३३७	उ॰	३६
संख्यासुपूर्वस्य	५ । ४ । १४०	उ.	१३६	उ॰	०
संख्यैकवचनाच्च	५ । ४ । ४३	उ.	१११	उ॰	३८५
संग्रामे प्रयोजन०	४ । २ । ५६	पू.	३६५	उ॰	१४०
संघाङ्कलक्षणे०	४ । ३ । १२७	पू.	४५२	उ॰	१८८
संघे चानौत्तरा०	३ । ३ । ४२	पू.	२६६	पू॰	६७६

	अ॰ पा॰ सू॰	काशिका	पृ॰	पदमञ्जरी	पृ॰
संघोद्घौ गणप्र०	३ । ३ । ८६	पू.	२७७	पू॰	६८३
संज्ञापूरण्योश्च	६ । ३ । ३८	उ.	२७१	उ॰	५६६
संज्ञायाम्	२ । १ । ४४	पू.	११६	पू॰	०
संज्ञायाम्	३ । ३ । १०९	पू.	२८२	पू॰	६९१
संज्ञायाम्	३ । ४ । ४२	पू.	३११	पू॰	७३२
संज्ञायाम्	४ । २ । ७२	पू.	३५०	उ॰	०
संज्ञायाम्	४ । ३ । ११७	पू.	४४६	उ॰	१८७
संज्ञायाम्	६ । २ । १५६	उ.	२५१	उ॰	५६८
संज्ञायाम्	८ । २ । ११	उ.	४६७	उ॰	९३५
संज्ञायां ललाट०	४ । ४ । ४६	पू.	४७०	उ॰	२०७
संज्ञायां शरदो०	४ । ३ । २७	पू.	४२७	उ॰	१३८
संज्ञायां श्रवणा०	४ । २ । ५	पू.	३८२	उ॰	१२६
संज्ञायां समजनि०	३ । ३ । ९९	पू.	२८०	पू॰	६८६
संज्ञायां कन्	४ । ३ । १४७	पू.	४५६	उ॰	०
संज्ञायां कन्	५ । ३ । ७५	उ.	९०	उ॰	०
संज्ञायां कन्	५ । ३ । ८७	उ.	९३	उ॰	०
संज्ञायां कन्थोशीनरेषु	२ । ४ । २०	पू.	१६४	पू॰	४७२
संज्ञायां गिरिनि०	६ । २ । ९४	उ.	२३३	उ॰	५५३
संज्ञायां च	५ । ३ । ९७	उ.	९५	उ॰	०
संज्ञायां च	६ । २ । ७७	उ.	२२९	उ॰	०
संज्ञायां जन्याः	४ । ४ । ८२	पू.	४७७	उ॰	२१४
संज्ञायां धेनुष्या	४ । ४ । ८९	पू.	४७८	उ॰	२१५
संज्ञायामनाचिता०	६ । २ । १४६	उ.	२४६	उ॰	५६५
संज्ञायामुपमानम्	६ । १ । २०४	उ.	२००	उ॰	५२२
संज्ञायां भृतॄवृजिधा०	३ । २ । ४६	पू.	२२८	पू॰	६२०
संज्ञायां मन्माभ्याम्	५ । २ । १३७	उ.	७३	उ॰	३३१
संज्ञायां मित्राजिनयोः	६ । २ । १६५	उ.	२५२	उ॰	५६६
संज्ञो ऽन्यतरस्यां०	२ । ३ । २२	पू.	१४४	पू॰	४३२
संज्ञौपम्ययोश्च	६ । २ । ११३	उ॰	२३७	उ॰	०
सत्यं प्रश्ने	८ । १ । ३२	उ.	४७६	उ॰	०
सत्यादशपथे	५ । ४ । ६६	उ.	११८	उ॰	३६४
सत्यापपाशरूपवीणा०	३ । १ । २५	पू.	१८९	पू॰	५३१
सत्सूद्विषद्रुह०	३ । २ । ६१	पू.	२३२	पू॰	६२५
सदिरप्रतेः	८ । ३ । ६६	उ॰	५४४	उ॰	१००३
सदृशप्रतिरूपयोः०	६ । २ । ११	उ.	२०६	उ॰	५३१
सदिस्वञ्जोः परस्य लिटि	८ । ३ । ११८	उ.	५५६	उ॰	१०१४
सद्यःपरुत्परार्यैषमः०	५ । ३ । २२	उ.	७८	उ.	३३६

	अ॰ पा॰ सू॰	काशिका	पृ॰	पदमञ्जरी	पृ॰
सधमादस्थयोश्छ०	६ । ३ । ९६	उ.	२८५	उ.	६१६
सनः क्तिचि लो०	६ । ४ । ४५	उ.	३०७	उ.	६५५
स नपुंसकम्	२ । ४ । १७	पू.	१६३	पू.	४७०
सनाद्यन्ता धातवः	३ । १ । ३२	पू.	१६२	पू.	५४४
सनाशंसभिक्ष उः	३ । २ । १६८	पू.	२५४	पू.	६५८
सनिंससनिवांसम्	७ । २ । ६९	उ.	३६४	उ.	७८२
सनि ग्रहगुहोश्च	७ । २ । १२	उ.	३७५	उ.	७५८
सनि च	२ । ४ । ४७	पू.	१७२	पू.	०
सनि मीमाघुरभल०	७ । ४ । ५४	उ.	४५२	उ.	८६१
सनीवन्तर्धभ्रस्जद०	७ । २ । ४९	उ.	३८७	उ.	७७५
सनोतेरनः	८ । ३ । १०८	उ.	५५४	उ.	१०१२
संधिवेलाद्यृतुनक्षत्रे०	४ । ३ । १६	पू.	४८५	उ.	१६५
सन्महत्परमोत्तमो०	२ । १ । ६१	पू.	१२१	पू.	३८२
सन्यङोः	६ । १ । ९	उ.	१४३	उ.	४२६
सन्यतः	७ । ४ । ७९	उ.	४५८	उ.	८६९
सन्लिटोर्जेः	७ । ३ । ५७	उ.	४२६	उ.	८२४
सन्वल्लघुनि चङ्परे०	७ । ४ । ९३	उ.	४६२	उ.	८७२
सपत्रनिष्पत्रादति०	५ । ४ । ६१	उ.	११७	उ.	३६४
सपूर्वाच्च	५ । २ । ८७	उ.	६०	उ.	३१३
सपूर्वायाः प्रथमाया०	८ । १ । २६	उ.	४७३	उ.	९००
सप्तनोऽञ्छन्दसि	५ । १ । ६१	उ.	१८	उ.	०
सप्तमीपञ्चम्यौ कार०	२ । ३ । ७	पू.	१३९	पू.	४२२
सप्तमी विशेषणे बहु०	२ । २ । ३५	पू.	१३६	पू.	४१६
सप्तमी शौण्डैः	२ । १ । ४०	पू.	११५	पू.	३६९
सप्तमी सिद्धशुष्कप०	६ । २ । ३२	उ.	२१५	उ.	५३४
सप्तमी हारिणौ धर्म्ये०	६ । २ । ६५	उ.	२२६	उ.	५४७
सप्तम्यधिकरणे च	२ । ३ । ३६	पू.	१४७	पू.	४३७
सप्तम्याः पुण्यम्	६ । २ । १५२	उ.	२४६	उ.	५६७
सप्तम्यां चोपपीड०	३ । ४ । ४९	पू.	३१३	पू.	७३२
सप्तम्यां जनेर्डः	३ । २ । ९७	पू.	२३९	पू.	६३४
सप्तम्यास्त्रल्	५ । ३ । १०	उ.	७६	उ.	०
सभायां नपुंसके	६ । २ । ९८	उ.	२३४	उ.	५५४
सभाया यः	४ । ४ । १०५	पू.	४८२	उ.	०
सभाराजाऽमनुष्यपूर्वा	२ । ४ । २३	पू.	१६५	पू.	४७३
समः क्ष्णुवः	१ । ३ । ६५	पू.	७०	पू.	२४६
समः प्रतिज्ञाने	१ । ३ । ५२	पू.	६६	पू.	२४०
समः समि	६ । ३ । ९३	उ.	२८४	उ.	०

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ. पा. सू.		पृ.		पृ.
समः सुवि	८ । ३ । ५	उ.	५२७	उ.	९७४
समयस्तदस्य०	५ । १ । १०४	उ.	२८	उ.	२६४
समयाच्च यापना०	५ । ४ । ६०	उ.	११७	उ.	३६३
समर्थः पदविधिः	२ । १ । १	पू.	१०३	पू.	३४३
समर्थानां प्रथ०	४ । १ । ८२	पू.	३५२	उ.	७०
समवप्रविभ्यः स्थः	१ । ३ । २२	पू.	५८	पू.	२३१
समवायान्समवैति	४ । ४ । ४३	पू.	४६६	उ.	२०७
समवाये च	६ । १ । १३८	उ.	१८२	उ.	४६४
समस्तृतीयायुक्तात्	१ । ३ । ५४	पू.	६७	पू.	२४०
समांसमां विजायते	५ । २ । १२	उ.	४०	उ.	२८५
समानकर्तृकयोः पूर्व०	३ । ४ । २१	पू.	३०७	पू.	७२३
समानकर्तृकेषु तुमुन्	३ । ३ । १५८	पू.	२९६	पू.	७०८
समानतीर्थे वासी	४ । ४ । १०७	पू.	४८२	उ.	२१९
समानस्य छन्द०	६ । ३ । ८४	उ.	२८२	उ.	६१४
समानोदरे श०	४ । ४ । १०८	पू.	४८२	उ.	२२०
समापनात्सपूर्व०	५ । १ । ११२	उ.	३०	उ.	०
समायाः खः	५ । १ । ८५	उ.	२३	उ.	२६०
समासत्तौ	३ । ४ । ५०	पू.	३१३	पू.	७३३
समासस्य	६ । १ । २२३	उ.	२०४	उ.	५२५
समासाच्च तद्वि०	५ । ३ । १०६	उ.	९७	उ.	३६७
समासान्ताः	५ । ४ । ६८	उ.	११८	उ.	३६५
समासेऽङ्गुलेः सङ्गः	८ । ३ । ८०	उ.	५४८	उ.	१००५
समासेऽनञ्पूर्वे०	७ । १ । ३७	उ.	३४९	उ.	७१५
समाहारः स्वरितः	१ । २ । ३१	पू.	३९	पू.	१९०
समि ख्यः	३ । २ । ७	पू.	२२०	पू.	०
समि मुष्टौ	३ । ३ । ३६	पू.	२६७	पू.	६७५
समि युद्रुवः	३ । ३ । २३	पू.	२६५	पू.	६७३
समुच्चयेऽन्यतरस्याम्	३ । ४ । ३	पू.	३०२	पू.	७१८
समुच्चये सामान्यव०	३ । ४ । ५	पू.	३०३	पू.	७१९
समुदाङ्भ्यो०	१ । ३ । ७५	पू.	७२	पू.	२५६
समुदोरजः पशुषु	३ । ३ । ६९	पू.	२७४	पू.	०
समुद्राभ्राद् घः	४ । ४ । ११८	पू.	४८४	उ.	२२१
समूलाकृतजीवे०	३ । ४ । ३६	पू.	३१०	पू.	७३१
समूहवच्च बहुषु	५ । ४ । २२	उ.	१०७	उ.	३८०
समो गम्यृच्छिप्रच्छि०	१ । ३ । २९	पू.	६०	पू.	२३३
संपरिपूर्वात्ख च	५ । १ । ९२	उ.	२५	उ.	०
संपर्युपेभ्यः करोतौ भूष०	६ । १ । १३७	उ.	१८१	उ.	४६४

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
संपादिनि	५ । १ । ९९	उ.	२१	उ.	२६४
संपृचानुरुधा०	३ । २ । १४२	पू.	२४६	पू.	६५३
संप्रतिभ्यामना०	१ । ३ । ४६	पू.	६५	पू.	२३८
संप्रसारणस्य	६ । ३ । १३९	उ.	२६४	उ.	६२४
संप्रसारणाच्च	६ । १ । १०८	उ.	१७४	उ.	४७६
संप्रोदश्च कटच्	५ । २ । २९	उ.	४४	उ.	२६०
संबुद्धौ च	७ । ३ । १०६	उ.	४३७	उ.	०
संबुद्धौ शाक०	१ । १ । १६	पू.	१०	पू.	६७
संबोधने च	२ । ३ । ४७	पू.	१५१	पू.	४४५
संबोधने च	३ । २ । १२५	पू.	२४५	पू. { अशु. ६६३ / शु. ६४७ }	
संभवत्यवहर०	५ । १ । ५२	उ.	१५	उ.	२४६
संभावनेलमिति०	३ । ३ । १५४	पू.	२६५	पू.	७०६
संभूते	४ । ३ । ४१	पू.	४३०	उ.	१७१
संमाननोत्संजना०	१ । ३ । ३६	पू.	६२	पू.	२३५
संयसश्च	३ । १ । ७२	पू.	२००	पू.	५६७
संयोगादिश्च	६ । ४ । १६६	उ.	३३७	उ.	६६६
सरूपाणामेकशे०	१ । २ । ६४	पू.	५०	पू.	२००
सर्तिशास्त्यर्तिभ्य०	३ । १ । ५६	पू.	१६७	पू.	५६२
सर्वकूलाभ्रकरीषेषु०	३ । २ । ४२	पू.	२२७	पू.	०
सर्वं गुणकार्त्स्न्ये	६ । २ । ९३	उ.	२३३	उ.	५५३
सर्वचर्मणः कृतः०	५ । २ । ५	उ.	३८	उ.	२८२
सर्वत्र लोहितादि०	४ । १ । १८	पू.	३३४	उ.	३१
सर्वत्र विभाषा गोः	६ । १ । १२२	उ.	१७७	उ.	४८४
सर्वत्र शाकल्यस्य	८ । ४ । ५१	उ.	५७१	उ.	१०३३
सर्वत्राण् च त०	४ । ३ । २२	पू.	४२६	उ.	१६५
सर्वदेवात्तातिल्	४ । ४ । १४२	पू.	४८६	उ.	०
सर्वनामस्थाने चासं०	६ । ४ । ८	उ.	२६६	उ.	६३०
सर्वनाम्नः स्मै	७ । १ । १४	उ.	३४४	उ.	७०६
सर्वनाम्नः स्याड्०	७ । ३ । ११४	उ.	४३९	उ.	८४२
सर्वनाम्नस्तृतीया०	२ । ३ । २७	पू.	१४५	पू.	४३३
सर्वपुरुषाभ्यां णढ०	५ । १ । १०	उ.	४	उ.	२३३
सर्वभूमिपृथि०	५ । १ । ४१	उ.	१२	उ.	२४७
सर्वस्य द्वे	८ । १ । १	उ.	४६३	उ.	८७५
सर्वस्य सुपि	६ । १ । १९१	उ.	१९७	उ.	५१६
सर्वस्य सोऽन्यत०	५ । ३ । ६	उ.	७५	उ.	३३४
सर्वादीनि सर्वना०	१ । १ । २७	पू.	१३	पू.	७५

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ॰ पा॰ सू॰		पृ॰		पृ॰
सर्वैकान्यकिंयत्तदः०	५ । ३ । १५	उ॰	७६	उ.	३३६
सवाभ्यां वामौ०	३ । ४ । ९१	पू॰	३२३	पू॰	०
सविधसनीडसमर्याद०	६ । २ । २३	उ॰	२१२	उ.	५३३
ससजुषोरुः	८ । २ । ६६	उ॰	५१३	उ.	९५५
ससूवेति निगमे	७ । ४ । ७४	उ॰	४५७	उ.	८६८
सस्नौ प्रशंसायाम्	५ । ४ । ४०	उ॰	१११	उ.	३८४
सः स्यार्द्धधातुके	७ । ४ । ४९	उ॰	४५१	उ.	८६१
सस्येन परिजातः	५ । २ । ६८	उ॰	५५	उ.	३०८
सहनञ्विद्यमानपू०	४ । १ । ५७	पू॰	३४६	उ.	५५
सहयुक्तेऽप्रधाने	२ । ३ । १९	पू॰	१४३	पू.	४२९
सह सुपा	२ । १ । ४	पू॰	१०५	पू.	३५१
सहस्य सः संज्ञायां	६ । ३ । ७८	उ॰	२८१	उ.	६१३
सहस्य सध्रिः	६ । ३ । ९५	उ.	२८५	उ.	०
सहस्रेण संमितौ घः	४ । ४ । १३५	पू.	४८७	उ.	२२५
सहिवहोरोदवर्णस्य	६ । ३ । ११२	उ.	२८९	उ.	६२०
सहेः पृतनर्ताभ्यां च	८ । ३ । १०९	उ.	५५४	उ.	१०१२
सहेः साडः सः	८ । ३ । ५६	उ.	५४१	उ.	९९४
सहे च०	३ । २ । ९६	पू.	२३९	पू.	६३४
साक्षात्प्रभृतीनि च०	१ । ४ । ७४	पू.	९६	पू.	३२३
साक्षाद् द्रष्टरि संज्ञायाम्	५ । २ । ९१	उ.	६१	उ.	३१४
साढ्यै साढ्वा साढेति०	६ । ३ । ११३	उ.	२८९	उ.	६२१
सात्पदाद्योः	८ । ३ । १११	उ.	५५५	उ.	१०१३
साधकतमं करणम्	१ । ४ । ४२	पू.	८७	पू.	२९६
साधुनिपुणाभ्याम०	२ । ३ । ४३	पू.	१४९	पू.	४३९
सान्तमहतः संयोगस्य	६ । ४ । १०	उ.	२९६	उ.	६३०
साप्तपदीनं सख्यम्	५ । २ । २२	उ.	४२	उ.	२८८
साम आकम्०	७ । १ । ३३	उ.	३४८	उ.	७१२
सा ऽऽमन्त्रितम्	२ । ३ । ४८	पू.	१५१	पू.	४४६
सामि०	२ । १ । २७	पू.	१११	पू.	३६२
सायंचिरंप्राह्णेप्रगे	४ । ३ । २३	पू.	४२६	उ.	१६६
सार्वधातुकमपित्	१ । २ । ४	पू.	३२	पू.	१५०
सार्वधातुकार्द्धधातु०	७ । ३ । ८४	उ.	४३२	उ.	८३१
सार्वधातुके यक्	३ । १ । ६७	पू॰	१९९	पू.	५६५
साल्वावयवप्रत्यग०	४ । १ । १७३	पू.	३७९	उ.	१२१
साल्वेयगान्धारि०	४ । १ । १६९	पू.	३७८	उ.	०
सावनडुहः *	७ । १ । ८२	उ.	३६३	उ.	७३५
सावेकाचस्तृतीया०	६ । १ । १६८	उ.	१९०	उ.	५१०

	अ. पा. सू.	काशिका	पृ.	पदमञ्जरी	पृ.
सास्मिन्पौर्णमासीति०	४ । २ । २१	पू.	३८६	उ.	१३०
सास्य देवता	४ । २ । २४	पू.	३८६	उ.	१३१
सिकताशर्कराभ्यां च	५ । २ । १०४	उ.	६५	उ.	३२३
सिचि च परस्मैपदेषु	७ । २ । ४०	उ.	३८५	उ.	७७३
सिचि वृद्धिः परस्मै०	७ । २ । १	उ.	३६८	उ.	७४६
सिचो यङि	८ । ३ । ११२	उ.	५५५	उ.	१०१३
सिजभ्यस्तविदि०	३ । ४ । १०६	पू.	३२६	पू.	७५२
सिति च	१ । ४ । १६	पू.	८१	पू.	२७४
सिद्धशुष्कपक्वबन्धैश्च	२ । १ । ४१	पू.	११५	पू.	३७०
सिध्मादिभ्यश्च	५ । २ । ९७	उ.	६३	उ.	३१६
सिध्यतेरपारलौकिके	६ । १ । ४६	उ.	१५६	उ.	४४१
सिन्धुतक्षशिलादि०	४ । ३ । ९३	पू.	४४२	उ.	१८२
सिन्ध्वपकराभ्यां कन्	४ । ३ । ३२	पू.	४२८	उ.	०
सिवि धातोर्वा	८ । २ । ७४	उ.	५१५	उ.	६५७
सिब्बहुलं लेटि	३ । १ । ३४	पू.	१६२	पू.	५४७
सिवादीनां वाड्व्य०	८ । ३ । ७१	उ.	५४६	उ.	१००३
सुः पूजायाम्	१ । ४ । ९४	पू.	१००	पू.	३३२
सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषु०	३ । २ । ८६	पू.	२३८	पू.	६३२
सुखप्रिययोर्हिते	६ । २ । १५	उ.	२१०	उ.	५३२
सुखप्रियादानुलोम्ये	५ । ४ । ६३	उ.	११७	उ.	३६४
सुखादिभ्यः कर्तृवे०	३ । १ । १८	पू.	१८७	पू.	५२४
सुखादिभ्यश्च	५ । २ । १३१	उ.	७२	उ.	३२६
सुञः	८ । ३ । १०७	उ.	५५४	उ.	१०१२
सुञोयज्ञसंयोगे	३ । २ । १३२	पू.	२४६	पू.	६५०
सुट्कात्पूर्वः	६ । १ । १३५	उ.	१८१	उ.	४६०
सुट् तिथोः	३ । ४ । १०७	पू.	३२६	पू.	७५२
सुडनपुंसकस्य	१ । १ । ४३	पू.	१६	पू.	८६
सुधातुरकङ् च	४ । १ । ९७	पू.	३५६	उ.	६६
सुधितवसुधितनेम०	७ । ४ । ४५	उ.	४४६	उ.	८५६
सुनोतेः स्यसनोः	८ । ३ । ११७	उ.	५५६	उ.	१०१४
सुप आत्मनः क्यच्	३ । १ । ८	पू.	१८४	पू.	५१३
सुपः	१ । ४ । १०३	पू.	१०२	पू.	३३६
सुपां सुलुक्पूर्वसव०	७ । १ । ३६	उ.	३५०	उ.	७१७
सुपि च	७ । ३ । १०२	उ.	४३७	उ.	८४०
सुपि स्थः	३ । २ । ४	पू.	२१६	पू.	६१२
सुपो धातुप्रातिप०	२ । ४ । ७१	पू.	१७६	पू.	४६१
सुप्तिङन्तं पदम्	१ । ४ । १४	पू.	८१	पू.	२७३

		काशिका		पदमञ्जरी	
	अ॰ पा॰ सू॰		पृ॰		पृ॰
सुप्तिसा मात्रार्थे	२ । १ । ९	पू.	१०७	पू॰	३५५
सुप्यजातौ णिनिस्ता॰	३ । २ । ७८	पू.	२३८	पू॰	६२८
सुप्रातसुश्वसुदिवशा॰	५ । ४ । १२०	उ.	१३१	उ॰	४०८
सुबामन्त्रिते पराङ्गव॰	२ । १ । २	पू.	१०४	पू॰	३४२
सुयजोर्ङ्वनिप्	३ । २ । १०३	पू.	२४०	पू॰	६३५
सुवास्त्वादिभ्योऽण्	४ । २ । ७७	पू॰	४०१	उ॰	१४८
सुविनिर्दुर्भ्यः सुपि॰	८ । ३ । ८८	उ.	५४६	उ॰	१००२
सुषामादिषु च	८ । ३ । ९८	उ.	५५२	उ॰	१०१०
सुसर्वार्धाज्जनपदस्य	७ । ३ । १२	उ.	४९०	उ.	८०६
सुहृद्दुर्हृदौ मित्रा॰	५ । ४ । १५०	उ.	१३८	उ॰	०
सूत्रं प्रतिष्णातम्	८ । ३ । ९०	उ.	५५०	उ॰	१००८
सूत्राच्च कोपधात्	४ । २ । ६५	पू.	३९८	उ॰	१४३
सूददीपदीक्षश्च	३ । २ । १५३	पू.	२५१	पू॰	६५५
सूपमानात्क्तः	६ । २ । १४५	उ.	२४६	उ॰	५९५
सूर्यतिष्यागस्त्यम॰	६ । ४ । १४९	उ.	३३२	उ॰	६९१
सृघस्यदः क्मरच्	३ । २ । १६०	पू.	२५३	पू॰	६५७
सृजिदृशोर्झल्यमकिति	६ । १ । ५८	उ.	१५८	उ॰	४४३
सृपितृदोः कसुन्	३ । ४ । १७	पू.	३०६	पू॰	०
सृ स्थिरे	३ । ३ । १७	पू॰	२६३	पू॰	६६६
सेधतेर्गतौ	८ । ३ । ११३	उ॰	५५५	उ॰	१०१३
सेनान्तलक्षणका॰	४ । १ । १५२	पू॰	३७३	उ॰	११२
सेनाया वा	४ । ४ । ४५	पू॰	४६६	उ॰	०
सेर्ह्यपिच्च	३ । ४ । ८७	पू॰	३२३	पू॰	७४८
सेऽसिचि कृतचृतच्छृ॰	७ । २ । ५७	उ.	३८६	उ॰	७७६
सो ऽचि लोपे चेत्पा॰	६ । १ । १३४	उ॰	१८७	उ॰	४८०
सोढः	८ । ३ । ११५	उ॰	५५६	उ॰	१०१३
सोदराद्यः	४ । ४ । १०९	पू॰	४८२	उ॰	२२०
सोपदादौ	८ । ३ । ३८	उ॰	५३५	उ॰	९८६
सोममर्हति यः	४ । ४ । १३७	पू॰	४८८	उ॰	२२५
सोमाट्ट्यण्	४ । २ । ३०	पू॰	३८८	उ॰	१३२
सोमे सुञः	३ । २ । ९०	पू॰	२३८	पू॰	६३३
सोमे ह्वरितः	७ । २ । ३३	उ.	३८२	उ.	७६६
सोरवक्षेपणे	६ । २ । १९५	उ॰	२५६	उ.	६०५
सोर्मनसी अलोमो॰	६ । २ । ११७	उ॰	२३८	उ॰	५५७
सोऽस्य निवासः	४ । ३ । ८९	पू॰	४४१	उ.	१८१
सोऽस्यांशवस्नभृतयः	५ । १ । ५६	उ॰	१६	उ.	२५०
सोऽस्यादिरिति छं॰	४ । २ । ५५	पू॰	३६५	उ.	१३६

	अ॰ पा॰ सू॰	काशिका	पृ॰	पदमञ्जरी	पृ॰
सो च	६ । ४ । १३	उ॰	२६८	उ.	०
स्कोः संयोगाद्योरन्ते०	८ । २ । २९	उ॰	५०३	उ.	९४३
स्तन्भेः	८ । ३ । ६७	उ॰	५४५	उ.	१००२
स्तम्भुस्तुम्भुस्कम्भु०	३ । १ । ८२	पू॰	२०१	पू.	५७०
स्तम्बकर्णयोरमिजपोः	३ । २ । १३	पू॰	२२१	पू.	६१४
स्तम्बशकृतोरिन्	३ । २ । २४	पू॰	२२४	पू.	६१७
स्तम्बे क च	३ । ३ । ८३	पू॰	२७७	पू.	६८३
स्तम्भुसिवुसहां०	८ । ३ । ११६	उ॰	५५६	उ.	१०१३
स्तुतस्तोमयोश्छन्दसि	८ । ३ । १०५	उ॰	५५३	उ.	१०११
स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मै०	७ । २ । ७२	उ॰	३६४*	उ॰	०
स्तेनाद्यन्लोपश्च	५ । १ । १२५	उ॰	३४	उ॰	२७८
स्तोः श्चुना श्चुः	८ । ४ । ४०	उ॰	५६८	उ.	१०३०
स्तोकान्तिकदूरार्थ०	२ । १ । ३९	पू॰	११५	पू.	०
स्तौतिण्योरेव षण्य०	८ । ३ । ६१	उ॰	५४२	उ.	९९८
स्त्यः प्रपूर्वस्य	६ । १ । २३	उ.	१४६	उ॰	४३२
स्त्रियाः	६ । ४ । ७९	उ॰	३१५	उ॰	६७०
स्त्रियाः पुंवद्भाषित०	६ । ३ । ३४	उ॰	२६८	उ॰	५८८
स्त्रियाम्	४ । १ । ३	पू॰	३३०	उ॰	१२
स्त्रियां संज्ञायाम्	५ । ४ । १४३*	उ॰	१३६	उ॰	४१०
स्त्रियां क्तिन्	३ । ३ । ९४	पू॰	२७८	पू॰	६८४
स्त्रियां च	७ । १ । ९६	उ॰	३६६	उ॰	७४२
स्त्रियामवन्तिकु०	४ । १ । १७६	पू.	३८०	उ.	१२२
स्त्रीपुंवच्च	१ । २ । ६६	पू.	५१	पू.	२०७
स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्स्नञ्०	४ । १ । ८७	पू.	३५४	उ.	७८
स्त्रीभ्यो ढक्	४ । १ । १२०	पू॰	३६४	उ.	१०५
स्त्रीषु सौवीरसाल्व०	४ । २ । ७६	पू.	४०१	उ.	०
स्थः क च	३ । २ । ७७	पू.	२३५	पू.	६२८
स्थण्डिलाच्छयित०	४ । २ । १५	पू.	३८५	उ.	१२९
स्थागापापचो भावे	३ । ३ । ९५	पू.	२७९	पू.	६८५
स्थाघ्वोरिच्च	१ । २ । १७	पू.	३५	पू.	१६०
स्थादिष्वभ्यासेन०	८ । ३ । ६४	उ.	५४३	उ.	१०००
स्थानान्तगोशाल०	४ । ३ । ३५	पू.	४२९	उ.	१६६
स्थानान्ताद्विभाषा	५ । ४ । १०	उ.	२०४	उ.	३७४
स्थानिवदादेशोऽन०	१ । १ । ५६	पू.	२२	पू.	१०३
स्थानेऽन्तरतमः	१ । १ । ५०	पू.	२०	पू.	९६
स्थालीबिलात्	५ । १ । ७०	उ.	२०	उ.	२५७
स्थूलदूरयुवह्रस्व०	६ । ४ । १५६	उ.	३३४	उ.	६९४

		काशिका		पद्ममञ्जरी	
	अ॰ पा॰ सू.		पृ॰		पृ॰
स्थूलादिभ्यः प्रकार०	५ । ४ । ३	उ.	१०२	उ.	३७०
स्थे च भाषायाम्	६ । ३ । २०	उ.	२६५	उ.	५८६
स्थेशभासपिसक०	३ । २ । १७५	पू.	२५५	पू.	६५६
स्नात्व्यादयश्च	७ । १ । ४९	उ.	३५३	उ.	०
स्नुक्रमोरनात्मनेपद०	७ । २ । ३६	उ.	३८३	उ.	७६८
स्नेहने पिषः	३ । ४ । ३८	पू.	३११	पू.	७३१
स्पर्धायामाङः	१ । ३ । ३१	पू.	६१	पू.	२३४
स्पृशोऽनुदके क्विन्	३ । २ । १५८	पू.	२३१	पू.	६२३
स्पृहिगृहिपतिद०	३ । २ । ५८	पू.	२५२	पू.	६५६
स्पृहेरीप्सितः	१ । ४ । ३६	पू.	८५	पू.	२६५
स्फायः स्फी निष्ठायाम्	६ । १ । २२	उ.	१४६	उ.	०
स्फायो वः	७ । ३ । ४१	उ.	४२०	उ.	०
स्फिगपूतवीणाञ्जो०	६ । २ । १८७	उ.	२५७	उ.	५७४
स्फुरतिस्फुलत्योर्घञि	६ । १ । ४७	उ.	१५६	उ.	०
स्फुरतिस्फुलत्योर्नि०	८ । ३ । ७६	उ.	५४७	उ.	०
स्मिपूङ्रञ्ज्वशां०	७ । २ । ७४	उ.	३६५	उ.	७८३
स्मे लोट्	३ । ३ । १६५	पू.	२६८	पू.	७११
स्मोत्तरे लङ् च	३ । ३ । १७६	पू.	३०१	पू.	७१३
स्यतासी लृलुटोः	३ । १ । ३३	पू.	१६२	पू.	५४५
स्यदो जवे	६ । ४ । २८	उ.	३०३	उ.	६५१
स्यश्छन्दसि बहुलम्	६ । १ । १३३	उ.	१८०	उ.	४६०
स्यसिच्सीयुट्तासिषु०	६ । ४ । ६२	उ.	३१०	उ.	६६२
स्रवतिशृणोतिद्रवति०	७ । ४ । ८१	उ.	४५६	उ.	८७०
स्रोतसो विभाषा०	४ । ४ । ११३	पू.	४८३	उ.	२२०
स्वं रूपं शब्दस्याश०	१ । १ । ६८	पू.	२८	पू.	१३६
स्वं स्वामिनि	६ । २ । १७	उ.	२११	उ.	०
स्वतन्त्रः कर्ता	१ । ४ । ५४	पू.	६०	पू.	३१३
स्वतवान्पायौ	८ । ३ । ११	उ.	५२६	उ.	९७६
स्वनहसोर्वा	३ । ३ । ६२	पू.	२७३	पू.	०
स्वपादिर्हिंसामच्य०	६ । १ । १८८	उ.	१६६	उ.	५१८
स्वपितृषोर्नजिङ्	३ । २ । १७२	पू.	२५५	पू.	०
स्वपिस्यमिव्येञां०	६ । १ । १९	उ.	१४८	उ.	४३२
स्वपो नन्	३ । ३ । ९१	पू.	*२७८	पू.	०
स्वमज्ञातिधनाख्या०	१ । १ । ३५	पू.	१९	पू.	८२
स्वमोर्नपुंसकात्	७ । १ । २३	उ.	३४६	उ.	७०६
स्वयं क्तेन	२ । १ । २५	पू.	१११	पू.	३६२

	अ॰ पा॰ सू॰	काशिका	पृ॰	पदमञ्जरी	पृ॰
स्वरतिसूतिसूयति०	७ । २ । ४४	उ.	३८६	उ.	७१३
स्वरादिनिपातमव्ययम्	१ । १ । ३७	पू.	१६	पू.	८३
स्वरितञितः कर्त्र०	१ । ३ । ७२	पू.	७२	पू.	२५४
स्वरितमाम्रेडिते०	८ । २ । १०३	उ.	५२३	उ.	९९९
स्वरितात्संहितायाम्०	१ । २ । ३९	पू.	४२	पू.	१७६
स्वरितेनाधिकारः	१ । ३ । ११	पू.	५५	पू.	२२१
स्वरितो वानुदात्ते०	८ । २ । ६	उ.	४९५	उ.	९३२
स्वसुश्छः	४ । १ । १४३	पू.	३७०	उ.	०
स्वागतादीनां च	७ । ३ । ७	उ.	४०९	उ.	८०५
स्वाङ्गाच्चेतोऽमानिनि	६ । ३ । ४०	उ.	२७१	उ.	५९७
स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसं०	४ । १ । ५४	पू.	३४५	उ.	५४
स्वाङ्गे तस्प्रत्यये कृभ्वोः	३ । ४ । ६१	पू.	३१६	पू.	७३६
स्वाङ्गेऽध्रुवे	३ । ४ । ५४	पू.	३१४	पू.	७३३
स्वाङ्गेभ्यः प्रसिते	५ । २ । ६६	उ.	५५	उ.	३०८
स्वादिभ्यः श्नुः	३ । १ । ७३	पू.	२००	पू.	५२७
स्वादिष्वसर्वनाम०	१ । ४ । १७	पू.	८१	पू.	२७५
स्वादुमि णमुल्	३ । ४ । २६	पू.	३०८	पू.	७२६
स्वापेश्चङि०	६ । १ । १८	उ.	१४८	उ.	४३१
स्वामिन्नैश्वर्ये	५ । २ । १२६*	उ.	७०	उ.	३२८
स्वामीश्वराधिपति०	२ । ३ । ३९	पू.	१४९	पू.	४३९
स्वे पुषः	३ । ४ । ४०	पू.	३११	पू.	७३१
स्वौजसमौट्छष्टाभ्यां०	४ । १ । २	पू.	३२६	उ.	११
ह एति	७ । ४ । ५२	उ.	४५१	उ.	८६१
हनः सिच्	१ । २ । १४	पू.	३४	पू.	१५६
हनश्च वधः	३ । ३ । ७६	पू.	२७५	पू.	६८२
हनस्त च	३ । १ । १०८	पू.	२०८	पू.	५९५
हनस्तोऽचिण्णलोः	७ । ३ । ३२	उ.	४१७	उ.	८१३
हनो वध लिङि	२ । ४ । ४२	पू.	१७१	पू.	४८२
हन्त च	८ । १ । ५४	उ.	४८१	उ.	९०९
हन्तेरत्पूर्वस्य	८ । ४ । २२	उ.	५६४	उ.	१०२९
हन्तेर्जः	६ । ४ । ३६	उ.	३०४	उ.	६५३
हरतेरनुद्यमनेऽच्	३ । २ । ९	पू.	२२१	पू.	६१३
हरतेर्दृतिनाथयोः०	३ । २ । २५	पू.	२२४	पू.	६१७
हरत्युत्सङ्गादिभ्यः	४ । ४ । १५	पू.	४३४	उ.	२०२
हरितादिभ्योऽञः	४ । १ । १००	पू.	३६०	उ.	९८
हरीतक्यादिभ्यश्च	४ । ३ । १६७	पू.	४६०	उ.	१९९
हलः	६ । ४ । २	उ.	२६५	उ.	६२७

	अ॰ पा॰ सू॰	काशिका	पृ॰	पदमञ्जरी	पृ॰
हलः श्नः शानज्झौ	३।४।८३	पू.	२०२	पू.	५७०
हलदन्तात्सप्तम्याः सं०	६।३।९	उ.	२६३	उ.	५८२
हलन्ताच्च	१।२।१०	पू.	३३	पू.	१५७
हलन्त्यम्	१।३।३	पू.	५३	पू.	२१४
हलश्च	३।३।१२१	पू.	२८५	पू.	६६४
हलश्चेजुपधात्	८।४।३१	उ.	५६६	उ.	१०२८
हलसीराट्ठक्	४।३।१२४	पू.	४५१	उ.	२१४
हलसीराट्ठक्	४।४।८१	पू.	४७७	उ.	२९४
हलसूकरयोः पुवः	३।२।१८३	पू.	२५८	पू.	६६१
हलस्तद्धितस्य	६।४।१५०	उ.	३३३	उ.	६६२
हलादिः शेषः	७।४।६०	उ.	४५३	उ.	८६३
हलि च	८।२।७७	उ.	५१५	उ.	०
हलि लोपः	७।२।११३	उ.	४०६	उ.	७६८
हलि सर्वेषाम्	८।३।२२	उ.	५३२	उ.	९८०
हलोऽनन्तराः संयोगः	१।१।७	पू.	७	पू.	५३
हलो यमां यमि लोपः	८।४।६४	उ.	५७४	उ.	१०३४
हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घा०	६।१।६८	उ.	१६२	उ.	४४६
हव्येऽनन्तः पादम्	३।२।६६	पू.	२३३	पू.	०
हशश्वतोर्लङ् च	३।२।११६	पू.	२४३	पू.	०
हशि च	६।१।११४	उ.	१७५	उ.	४८१
हश्च व्रीहिकालयोः	३।१।१४८	पू.	२१८	पू.	६०८
हस्ताज्जातौ	५।२।१३३	उ.	७२	उ.	३३०
हस्तादाने चेरस्तेये	३।३।४०	पू.	२८८	पू.	६७६
हस्ते वर्तिग्रहोः	३।४।३९	पू.	३११	पू.	७३१
हायनान्तयुवा०	५।१।१३०	उ.	३५	उ.	२७९
हिंसायां प्रतेश्च	६।१।१४१	उ.	१८२	उ.	४६५
हिंसार्थानां च समा०	३।४।४८	पू.	३१३	पू.	७३२
हि च	८।१।३४	उ.	४७६	उ.	९०४
हितं भक्षाः	४।४।६५	पू.	४७४	उ.	२११
हिनुमीना	८।४।१५	उ.	५६१	उ.	१०२३
हिमकाषिहतिषु च	६।३।५४	उ.	२७५	उ.	६०४
हिरण्यपरिमाणं धने	६।२।५५	उ.	२२४	उ.	५४६
हीने	१।४।८६	पू.	९८	पू.	३२६
हीयमानपापयोगाच्च	५।४।४७	उ.	११३	उ.	३८७
हुझल्भ्यो हेर्धिः	६।४।१०१	उ.	३२०	उ.	६५६
हुश्नुवोः सार्वधातुके	६।४।८७	उ.	३१७	उ.	६५१
हृक्रोरन्यतरस्याम्	१।४।५३	पू.	९०	उ.	३१२

	अ॰ पा॰ सू॰	काशिका	पृ॰	पदमञ्जरी	पृ॰
हृदयस्य प्रियः	४ । ४ । ९५	पू.	४८०	उ.	२१८
हृदयस्य हृल्लेखयद०	६ । ३ । ५०	उ.	२७४	उ.	६०३
हृद्भगसिन्ध्वन्ते पूर्वप०	७ । ३ । १९	उ.	४१३	उ.	८०६
हृषेर्लोमसु	७ । २ । २९	उ.	३८१	उ.	७६६
हेति च्चियायाम्	८ । १ । ६०	उ.	४८३	उ.	९११
हेतुमति च	३ । १ । २६	पू.	१९०	पू.	५३२
हेतुमनुष्यभ्यो ऽन्यत०	४ । ३ । ८१	पू.	४३९	उ.	१८०
हेतुहेतुमतोर्लिङ्	३ । ३ । १५६	पू.	२९६	पू.	७०७
हेतौ	२ । ३ । २३	पू.	१४४	पू.	४३२
हेमन्तशिशिराव०	२ । ४ । २८	पू.	१६६	पू.	४७६
हेमन्ताच्च	४ । ३ । २१	पू.	४२६	उ.	०
हे मपरे वा	८ । ३ । २६	उ.	५३२	उ.	९८१
हेरचङि	७ । ३ । ५६	उ.	४२६	उ.	८२४
हैयङ्गवीनं संज्ञायाम्	५ २ । २३	उ.	४३	उ.	२८९
हैहेप्रयोगे हैहयोः	८ । २ । ८५	उ.	५१९	उ.	९६३
हो ढः	८ । २ । ३१	उ.	५०३	उ.	९४५
होत्राभ्यश्छः	५ । १ । १३५	उ.	३७	उ.	२८१
हो हन्तेर्ञ्णिन्नेषु	७ । ३ । ५४	उ.	४२५	उ.	८२३
ह्म्यन्तक्षणश्वसजा०	७ । २ । ५	उ.	३९९	उ.	७५०
ह्रस्वः	७ । ४ । ५९	उ.	४५३	उ.	८६३
ह्रस्वं लघु	१ । ४ । १०	पू.	८०	पू.	२७०
ह्रस्वनद्यापो नुट्	७ । १ । ५४	उ.	३५४	उ.	७२१
ह्रस्वनुड्भ्यां मतुप्	६ । १ । १७६	उ.	१९३	उ.	५१३
ह्रस्वस्य गुणः	७ । ३ । १०८	उ.	४३८	उ.	८४१
ह्रस्वस्य पिति कृति०	६ । १ । ७१	उ.	१६४	उ.	४५४
ह्रस्वाच्चन्द्रोत्तर०	६ । १ । १५१	उ.	१८५	उ.	४९८
ह्रस्वात्तादौ तद्धिते	८ । ३ । १०१	उ.	५५२	उ.	१०११
ह्रस्वादङ्गात्	८ । २ । २७	उ.	५०२	उ.	९४३
ह्रस्वान्त्येऽन्त्यात्पूर्वम्	६ । २ । १७४	उ.	२५५	उ.	५७१
ह्रस्वे	५ । ३ । ८६	उ.	९३	उ.	३६४
ह्रस्वो नपुंसके०	१ । २ । ४७	पू.	४४	पू.	१८७
ह्वरेश्छन्दसि	७ । २ । ३१	उ.	३८२	उ.	७६६
ह्लादो निष्ठायाम्	६ । ४ । ९५	उ.	३१९	उ.	६७५
ह्वः संप्रसारणम्	६ । १ । ३२	उ.	१५२	उ.	४३६
ह्वः संप्रसारणं चाभ्य०	३ । ३ । ७२	पू.	२७१	पू.	६८२
ह्वावामश्च	३ । २ । २	पू.	२१९	पू.	६११

समाप्तं चेदं काशिकापदमञ्जर्याः सूचीपत्त्रम् ॥ शुभं भवतु ॥

श्रीगणपतयेनमः ॥

काशिकाव्याख्या पदमञ्जरी ।

"ङ्याप्प्रातिपदिकात्" ॥ 'अधिकारोयमिति'। विधेयपरिभाष्ययोरनिर्द्देशाद्वक्ष्यमाणानां च स्वादीनां प्रकृत्यपेक्षत्वात्स्वरितत्वाच्च 'आ पञ्चमाध्यायपरिसमाप्तेरिति'। अधिकारस्यावधिं दर्शयति। अधिकारोनेकप्रकारः संज्ञाधिकारो विशेषणाधिकारः प्रकृत्यधिकारश्चेति, तत्र कीदृशोयमधिकार इत्यत आह। 'स्वादिषु कप्पर्यन्तेषु प्रकृतिरधिक्रियतइति'। 'टाब्डाप्चापां चाबितीति'। सामान्यग्रहणमित्यनुषङ्गः। 'समाहारनिर्द्देश इति'। समाहारद्वन्द्वेन तेषां ङ्यादीनामयं निर्द्देश इत्यर्थः। ततश्च समाहारस्यैकत्वादेकवचनमेव युक्तं न बहुवचनमिति भावः। किमर्थमिदमुच्यते ङ्याप्प्रातिपदिकात्परे स्वादयो यथा स्युरिति केवलानां प्रयोगो मा भूत्, परश्चेति वचनात्केवलानां प्रयोगो न भविष्यति, इदं तर्हि प्रयोजनं ङ्याप्प्रातिपदिकादेव यथा स्युरिति प्रकृत्यन्तरान्मा भूवन्, असति ह्यस्मिन्नधिकारे धातुस्तिङन्तं वाक्यं सुबन्तं चेति ङ्याप्प्रातिपदिकव्यतिरिक्तापि चतुर्विधा प्रकृतिरस्ति, वक्ष्यमाणाश्च प्रत्ययाश्चतुर्विधाः स्वादयष्टाबादयो ऽणादयः स्वार्थिकाश्चेति, तदिह चतुर्विधाभ्यः प्रकृतिभ्यश्चतुर्विधाः प्रत्यया मा भूवन्निति कर्त्तव्य एवायमधिकारः, न कर्त्तव्यः। ननु चासत्यस्मिन् धात्वधिकाराद्धातोरेव स्युः कृदुपपदसंज्ञे च स्यातां वासरूपविधिश्च स्यात्। न, निवृत्तत्वाद्धातुग्रहणस्य, यदि परं धातोरपि स्युः, तदपि न, कर्मादीनामभावात्। कर्मादिषु च कारकेष्वेकत्वादिकायां च संख्यायां स्वादयो विधीयन्ते, न च धात्वर्थस्य कर्मादिभिर्योगः सम्भवति, कथं तर्हि कर्मणि तव्यदादयो भवन्ति, नैव धात्वर्थस्य कर्मत्वे तव्यदादयो भवन्ति किं तर्हि धात्वर्थं प्रति यत्कर्म तस्मिन्वाच्ये कर्त्तव्यः कट इति,स्वादयस्तु प्रकृत्यर्थस्य कर्मत्वे चरितार्था नान्यस्य कर्मत्वे भवितुमर्हन्ति, तव्यदादिभिश्च बाधितत्वाद्धतोः स्वादीनामभावः। ननु च

धात्वर्थस्यैव कर्मत्वं दृष्टं, सन्प्रकृतौ चिकीर्षतीत्यादौ, एवमपि संख्याभावः सिद्ध एव, अव्ययेभ्यस्त्वव्ययादाप्सुप इति ज्ञापकात्स्वादयो भवन्ति, यत्पुनर्बहुषु बहुवचनमित्यत्रोक्तं यत्र च संख्या सम्भवतीति तदस्यां दशायां तथा नाश्रीयते, टाबादयस्तर्हि धातोर्मा भूवन्निति, स्त्रियां टाबादयो विधीयन्ते, न च धात्वर्थस्य स्त्रीत्वेन योगोऽस्ति, कथं तर्हि स्त्रियां क्तिन्नादयो विधीयन्ते, नैवात्र धात्वर्थस्य स्त्रीत्वे क्तिन्नादयः स्मर्यन्ते, कस्य तर्हि, यस्तस्य सिद्धत्वं नाम धर्मस्तस्य, क्तिन्नादिभिश्च बाधितत्वाट्टाबादीनामभावः। अणादयस्तर्हि धातोर्मा भूवन्निति। अपत्यादिष्वर्थेष्वणादयो विधीयन्ते न च धात्वर्थस्यापत्यादिभिर्योगोऽस्ति, समर्थविभक्त्यभावाच्चाणादीनामनुत्पत्तिः, तस्यापत्यं, तेन रक्तं, तत्र भव, इत्येवमादिभिः षष्ठ्यादिविभक्त्यन्तादणादयो विधीयन्ते, न च धातोर्विभक्तिः सम्भवति, स्वार्थिका अपि स्वार्थिकैस्तुमुन्नादिभिर्बाधितत्वादेव धातोर्न भविष्यन्ति, तिङन्तात्तर्हि स्वादयो मा भूवन्निति, तिङन्तेषु क्रिया प्रधानभूता साधनं गुणभूतं, तत्र प्रधानभूतायाः क्रियायाः कर्मादीनामभावात्स्वादयो न भविष्यन्ति। पचति भवति, भवति वै किञ्चिदाचार्याः क्रियमाणमपि चोदयन्तीत्यादौ कर्तृत्वं दृष्टमिति चेत्, एवमपि संख्याया अभावः सिद्ध एव, यस्तु गुणभूतः कर्त्ताभिधीयते तत्राभिहितत्वादेव विभक्त्यभावः सिद्धः, न च गुणभूतस्य कर्त्तुः क्रियान्तरावेशः सम्भवति, यतः पाचकं पश्येत्यादिवद् द्वितीयादयो भवेयुः। ननु पुत्रीयवदेतत्स्यात्, तद्यथा, पुत्रीयशब्दादन्तर्भूतक्रियाकर्मवाचिनः कर्त्तरि लकार उत्पद्यते पुत्रीयतीति, तथेहापि पचतिशब्दात्कर्तृविशिष्टक्रियावाचिनः कर्मादिषु द्वितीयादयः स्युरेव, नैष दोषः। उक्तमेतत्, प्रकृत्यर्थस्य कर्मत्वे चरितार्थाः स्वादयो नान्यस्य कर्मत्वे भवितुमर्हन्तीति, न चैकक्रियापेतयोर्भिन्नयोः साधनयोरेकस्मिन्पदे युगपदभिधानं सम्भवति, पुत्रीयशब्दस्तु जीवित्यादिधातुवाद्विशिष्टक्रियावचन इति ततः कर्त्तरि लकारोत्पत्तिरविरुद्धा, अवश्यं चैतदेवं विज्ञेयम्, अर्थाभावादेव तिङन्ताद्द्वितीयादयो न भवन्तीति। यो हि मन्यते ङ्याप्प्रातिपदिकाधिकाराच्च भवन्तीति रूपवाक्यन्तात्तस्य द्वितीयादयः स्युरेव पच-

तिरूपं पश्य पचतिरूपेण कृतमित्यादि, भवति ह्येतत्प्रातिपदिकं, कथं तर्हि रूपबाद्यन्तात्प्रथमैकवचनमपि भवति उक्तत्वात्सङ्ख्यायाः, न हि तत्कर्त्तुः सङ्ख्यायामेकवचनं यदि तथा स्यात् पचतेरूपं पचन्तिरूपमिति द्विवचनबहुवचने स्यातां, प्रातिपदिकार्थेत्यत्र तु प्रातिपदिकग्रहणात्प्रातिपदिकमात्रानुबन्धिनी प्रथमा भवति तत्राप्येकवचनमेव, एकवचनमुत्सर्गः करिष्यतइति वचनात् । न चैवं तिङन्ते ऽपि प्रसङ्गः, तस्याप्रातिपदिकत्वात् । टाबादयस्तर्हि तिङन्तान्माभूवन्निति, स्त्रियां टाबादयो विधीयन्ते, न च तिङन्ते प्रधानस्यार्थस्य स्त्रीत्वेन योगोस्ति, यदि परं साधनस्य स्त्रीत्वे टाबादयः स्युः पचेद्ब्राह्मणी पचेरन् ब्राह्मण्य इति, तदपि न, स्वभावतो हि तिङन्तानि साधनाश्रयां सङ्ख्यामेवोपाददते न लिङ्गम् । उक्तं च॥

एकत्वेपि क्रियाख्याते साधनाश्रयसंख्यया ।
भिद्यते न तु लिङ्गाख्यो भेदस्तत्र तदाश्रयः ॥

इति । शोभनं पचतीत्यादौ क्रियाविशेषणस्यैव लिङ्गेन योगो न क्रियायास्तत्रापि नपुंसकेन । पचतिरूपमित्यादावपि रूपबाद्यन्तवाच्यायाः क्रियायाः स्वभावतो लिङ्गेन योगस्तत्रापि नपुंसकेन, विचित्रा हि शब्दानां शक्तयो यथादर्शनमभ्युपगन्तव्याः, न सामान्यतो दृष्टेनानुमानेन व्यवस्थापयितुं शक्यन्ते । अवश्यं चैतदेवं विज्ञेयं स्त्रीत्वाभावात्तिङन्ताट्टाबादयो न भवन्तीति, अन्यथा पचतिरूपं ब्राह्मणीत्यादौ रूपबाद्यन्ताट्टाप्स्यादेव, अणादयस्तर्हि तिङन्तान्माभूवन्निति, अपत्यादिष्वर्थेष्वणादयो विधीयन्ते, न च तिङन्ते प्रधानस्यापत्यादिभिर्योगोस्ति । अप्रधानस्य त्वप्रधानत्वादेवापत्यादिभिर्योगाभावः, समर्थविभक्त्यभावाच्चाणाद्यभावः सिद्धः, अवश्यं चैतदेवं विज्ञेयम्, अन्यथा यः पचतिरूपं तस्यापत्यमिति रूपबाद्यन्तादणादयः स्युरेव, स्वार्थिका अपि ज्ञापकात्तिङन्तान्न भविष्यन्ति यदयं क्व चित्तद्धितविधौ तिङ्ग्रहणं करोति अतिशायने तमबिष्ठनौ तिङश्चेति, वाक्यादपि नैव स्वादयो भवितुमर्हन्ति कर्मादीनामभावात् । न खलु क्रियारूपस्य संसर्गरूपस्य भेदरूपस्य वा वाक्यार्थस्य कर्मादिभिः स्त्रीत्वेनापत्यादिभिर्वा योगः सम्भवति । पश्य मृगो धावती-

त्यादौ दृष्टमिति चेदेवमपि संख्यायोगाभावः सिद्धः, स्वार्थिका अप्यभिधानाभावान्न वाक्याद्भविष्यन्ति । तथाहि । देवदत्तारोहाश्वमित्यस्माद्वाक्यात्प्रागिवीयेष्वर्थेषु के सुब्लुकि च कृते वाक्यार्थस्यासत्त्वभूतत्वाच्छक्तिलिङ्गसङ्ख्यायोगाभावात्स्वाद्युत्पत्तेरभावाद्देवदत्तारोहाश्वकेति भवितव्यम्, न चैवंभूतेन वाक्यार्थगताः कुत्सादयो गम्यन्तइति, सुबन्तादपि नैव स्वादयो भवितुमर्हन्ति नहि स्वादिषु विधीयमानेषु तदन्ता प्रकृतिः सम्भवति, यथोक्तं, सनन्तान्नेष्यतइति, किं च सुबन्तमपि सङ्ख्याप्रधानं कारकशक्तिप्रधानं वा, न चास्यापरैः कर्मादिभिर्योगः सम्भवति, टाबादयोऽपि स्त्रीत्वाभावान्न भविष्यन्ति । अणादिषु पुनर्नास्ति विशेषः सुबन्ताद्वोत्पत्तौ सत्यां प्रातिपदिकाद्वा, यथा चैतत्तथा समर्थानां प्रथमाद्वेत्यत्र प्रतिपादयिष्यामः, सर्वथा रूपबाह्यन्तात्प्रातिपदिकादप्यनिष्टः प्रत्ययो यद्वत् तद्वद्वा त्वादिकादपीति नार्थ एतेनेत्याक्षेप्ता शङ्कते तावत् । 'यद्यपीति'। 'प्रत्ययपरत्वेन[1] प्रकृतिर्लभ्यते,' पारिशेष्याच्चेयमेव प्रकृतिर्लभ्यतइत्यर्थः । परिहरति । 'तथापीति' । वृद्धादयो लक्षणं निमित्तं यस्य प्रत्ययविधेस्तत्र ङ्याप्प्रातिपदिकस्य विशेष्यत्वेन सम्प्रत्ययो यथा स्यादित्येवमर्थमित्यर्थः । 'इतरथा हीति' । यदि ङ्याप्प्रातिपदिकग्रहणं न क्रियेतेत्यर्थः । 'समर्थविशेषणमेतत्स्यादिति' । समर्थानां प्रथमाद्वेत्यधिकारात् । किं च समर्थं सुबन्तं, समर्थविशेषणे सति को दोषः, उदीचां वृद्धादगोत्रादिति फिञ् इह च प्रसज्येत त्रयाणां ब्राह्मणानामपत्यमिति एतद्धि समर्थं वृद्धम्, इह च न स्यात् त्रयोर्ब्राह्मणयोरपत्यमिति नह्येतत्समर्थं वृद्धम् । अवृद्ध । प्राचामवृद्धात्फिन् बहुलमिह च प्रसज्येत त्रयोर्ब्राह्मणयोरपत्यमिति, एतद्धि समर्थमवृद्धम् । इह च न स्यात् त्रयाणां ब्राह्मणानामपत्यमिति, नह्येतत्समर्थमवृद्धं, यत्र ह्यादेशादिवशेन सङ्ख्याविशेषाभिव्यक्तिर्भवति न भवति तत्र द्विवचनबहुवचनान्तानामपि वृत्तिस्तावकौ मामक इति, यथा इह च फिञुत्पद्यमानो बहुत्वमन्तरेण वृद्धत्वानुपपत्तेर्बहुत्वं गमयेत्, एवं फिन्नपि द्वित्वमिति स्यादेवायं प्रसङ्गः, अवर्णा । अत इञ्, इहैव स्यात्

१ पारिशेष्यादियमेवेति मुद्रितमूलपुस्तके पाठस्तु पदमञ्जर्यसंमतः ।

दक्षस्यापत्यमिति, दक्षयोर्दक्षाणामित्यत्र तु न स्यात्। स्वर। अनुदात्तादेरञ्, इह च प्रसज्येत वाचो विकारः त्वचो विकारः, एतद्धि समर्थमनुदात्तादि सावेकाचइति विभक्तेरुदात्तत्वात्, नन्वत्रैकाचो नित्यं मयटमिच्छन्तीति मयटा भाव्यम्, इदं तर्हि पञ्चानां विकार इति षड्त्रिचतुर्भ्यो हलादिरिति विभक्तेरुदात्तत्वे सति समर्थमनुदात्तादि, प्रातिपदिकं तु ञ्नः सङ्ख्याया इत्याद्युदात्तम्, इह च न स्यात् सर्वेषां विकार इति, सर्वस्य सुपीत्याद्युदात्तं पदं प्रातिपदिकं त्वन्तोदात्तं निपातितम्। ष्ठन्। नौद्व्यचष्ठन् इह च प्रसज्येत वाचा तरति त्वचा तरति, एतद्धि समर्थं द्व्यच्, नौग्रहणं तु नियमार्थं स्यात् औकारान्ताद्यदि भवति नौशब्दादेवेति, इह च न स्यात् घटेन तरतीति, साम्ना तरतीत्यादौ पुनरुभयथापि सिद्धं ङ्याप्प्रातिपदिकग्रहणे तु सति तत्सामर्थ्यात्तस्यैव विशेषणं वृद्धादि भवति समर्थाधिकाराच्च समर्थात्प्रत्ययः, तत्रैवमभिसम्बन्धः, वृद्धादि यन्ङ्याप्प्रातिपदिकं तस्मात्समर्थात्प्रत्यय इति, यस्मात्प्रत्ययविधिरिति प्रत्ययविधौ पञ्चमीनिर्दिष्टस्य विधीयमाना अङ्गभपदसंज्ञा ङ्याप्प्रातिपदिकस्य यथा स्युरित्येतत्तु प्रयोजनं न भवति, कथं दैवेन हि जानता यतः प्रत्ययो विहितस्तस्यैताः संज्ञाः पञ्चम्या निर्दिश्यतां मा वा निर्देशि, इह च कंसीयपरशव्ययोर्यञञौ लुक्चेति प्रातिपदिकात्परयोश्छयतोर्लुग्यथा स्यादौणादिकयोरुकारशब्दयोर्मा भूदित्येतदपि न प्रयोजनं, कथम्, उणादयो ऽव्युत्पन्नानि प्रातिपदिकानि, उणादिषु नावश्यं व्युत्पत्तिकार्यं भवतीत्यर्थः। एतच्चातः कृकमिकंसेत्यत्र कमिग्रहणेनैव सिद्धे पुनः कंसग्रहणाद्विज्ञायते, तस्माद् वृद्धाद्येव प्रयोजनमधिकारस्य। ङ्याब्ग्रहणं क्रियते प्रत्ययान्तत्वेनाप्रातिपदिकत्वात्, यूनस्तिः युवतिरित्यस्य तु तद्धितान्तत्वात्प्रातिपदिकत्वम्, ऊङुत इत्युवर्णान्तादूङ् विधीयते तत्रैकादेशस्यान्तवद्भावात्प्रातिपदिकत्वं, श्वशुरस्योकाराकारलोपश्चेति श्वश्रूरित्यत्र श्वशुरः श्वश्र्वेश्चेति निपातनाद्विभक्त्यादिसिद्धिः, एवं स्थिते चोद्यम्। 'अथेति' 'न प्रातिपदिकग्रहणादिति'। नञः काक्वा प्रयोगात्सिद्धमेवेत्यर्थः। अनेकार्थत्वाद्वा निपातानाम्। ननु शब्दस्यार्थे नशब्दो द्रष्टव्यः। 'लिङ्गविशिष्टस्येति'। लिङ्गनिमित्तप्रत्ययेना-

धिकस्येत्यर्थः । अस्याश्च परिभाषायाः प्रयोजनं सर्वनामस्वरसमासोपचारेष्टवद्भावाः । सर्वनाम । भवच्छब्दस्य विधीयमाना सर्वनामसंज्ञा भवतीशब्दस्यापि भवति, सर्वनाम्नस्तृतीया च, भवता हेतुना भवतो हेतोर्भवत्या हेतुना भवत्या हेतोरिति । स्वर । कुशूलकूपकुम्भशालं बिले, कुशूलबिलं कुशूलीबिलम् । समास । पूर्वसदृश । मातृसदृशः मातृसदृशी । सदृशप्रतिरूपयोरिति स्वरोऽप्यत्र भवति, तथा कुमारः श्रमणादिभिः कुमारी श्रमणा, कुमारश्रमणा, एवं युवतिर्बलिना युवबलिना । उपचार । अतः कृकमिकंसकुम्भ । अयस्कम्भः अयस्कुम्भी । इष्टवद्भाव । णाविष्ठवत्प्रातिपदिकस्य, कुमारीमाचष्टे कुमारयति, इह त्वचित्तहस्तिधेनोष्ठक् हस्तिनीनां समूहो हास्तिकमिति, भस्याढे तद्धिते इति पुंवद्भावेन ङीपि निवृत्ते हस्तिशब्द एवायमिति ठक्सिद्धिः, तद्धितइत्येषा हि विषयसप्तमी, अवश्यं च पुंवद्भाव एवाश्रयणीयः, अन्यथा हस्तिनीशब्दाट्ठकि यस्येतिलोपस्य स्थानिवद्भावाचस्तद्धितइति टिलोपो न स्यात्, इह च नेन्सिद्धबध्नातिषु च स्थण्डिलशायिनीति गतिकारकोपपदानां कृद्भिः सह समासवचनं प्राक् सुबुत्पत्तेरिति वचनादनुत्पन्नएव ङीपि, समासे सतीन्नन्तमेवोत्तरपदमित्यलुक्प्रतिषेधः सिद्धः, एवं शयवासवासिष्वकालात् ग्रामेवासिनीत्यलुक्, तथा क्यङ्मानिनोश्च स्वाङ्गाच्चेतोमानिनि दर्शनीयमानिनी दीर्घमुखमानिनी मानिन्शब्द एवोत्तरपदमिति पुंवद्भावः सिद्धः । इह च तृजकाभ्यां कर्त्तरि कर्त्तरि चेति कर्त्तरि यौ तृजकौ ताभ्यां योगे या षष्ठी तस्या येनयेन सह समासः प्राप्तः स सर्वो न भवतीति विज्ञानादपां स्रष्टीत्यत्रापि समासनिषेधः सिद्धः । यदि प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणं भवति अतिप्रसङ्गो भवति द्विषत्परयोस्तापेः द्विषतीताप इत्यत्रापि स्यात् । उक्तमत्र द्विषत्परयोरिति द्वितकारकोयं निर्देशः तकारान्तो द्विषच्छब्दइति, इह च गार्ग्या अपत्यं दाक्ष्या अपत्यमिति यञिञोश्चेति फकं परत्वात्स्त्रीभ्यो ढग्बाधते, इह च ञनित्यादिर्नित्यं दाक्षिः ग्लुचुकायनिरित्यस्यामवस्थायामाद्युदात्तत्वे कृते पश्चादितो मनुष्यजातेरिति ङीषि सति शिष्टः प्रत्ययस्वर एव भवति दाक्षी ग्लुचुकायनी, न चास्यामव-

स्यायामाद्युदात्तत्वं पुनः प्रवर्त्तते पूर्वमेव प्रवृत्तत्वात्, तथा बहवो गोमन्तोऽस्यां बहुगोमतीति प्रागेव बहुस्वरे प्रवृत्ते पश्चान्ङीप् पित्त्वादनुदात्तो भवति, न च पुनरपि बहोर्नञ्वदित्यस्य प्रवृत्तिः पूर्वमेव प्रवृत्तत्वात्समासाच्चात्र ङीबुत्पन्न इत्युत्तरपदं न लिङ्गविशिष्टम्, इह तर्हि राजाहःसखिभ्यष्टच् मद्राणां राज्ञीति टच् स्यात् ततश्च भस्याढेतद्धितइति पुंवद्भावेन ईकारे निवृत्ते टिलोपे च टित्त्वान्ङीपि मद्रराजीति स्यान्मद्रराज्ञीति चेष्यते, तथा महती प्रिया यस्य महतीप्रिय इति पुंवद्भावप्रतिषेधविषये आन्महत इत्यात्वं स्यात् तथाऽऽर्यो ब्राह्मणकुमारयोः, राजा च राजब्राह्मणीत्यत्रापि स्यात्, तथा विभक्त्याश्रयं यत्कार्यं विभक्तौ परतो विभक्तेर्वा तत्रापि दोषो यथा न गोश्वन्साववर्णेति, शुना शुन इत्यत्र सावेकाच इति प्राप्तं विभक्तेरुदात्तत्वं न भवति, तथा गौरादिङीषन्तात् शुन्या शुन्यै इत्यादावप्युदात्तयणो हल्पूर्वादित्यस्यापि निषेधः स्यात्, उगिदचामिति नुम् गोमतीत्यादावपि स्यात्, चतुरनडुहोराम् अनडुहीत्यत्रेकारात्परः स्याद्, पथिमथ्यृभुक्षामात् शोभनः पन्था अस्यामिति न पूजनादिति समासान्ते निषिद्धे ऋन्नेभ्यो ङीपि भस्य टेर्लोपे सुपथीत्यत्रापि स्यात्, अङ्गाधिकारे तदन्तस्यापि ग्रहणात्सुपन्थाइतिवत्पुंसोसुङ् सुपुंसीत्यत्रापि स्यात्, शोभनाः पुमांसोऽस्यामिति, उरःप्रभृतिषु पुमानिति विभक्त्यन्तस्य पाठादेकवचनान्तादेव नित्यं कप् भवति बहुवचनान्तस्य तु शेषाद्विभाषेति विकल्पित एवेति कबभावपक्षे पूङो ह्रस्वः मसुश्च प्रत्ययः, अकार उच्चारणार्थः, तत्र प्रत्ययस्योगित्त्वादुगितश्चेति ङीप्, सख्युरसम्बुद्धौ अनङ्साविति णित्त्वानङो सखी सख्यावित्यादावपि स्यातां सख्यशिश्वीति भाषायामिति ङीष्विधानं तु सखीभ्यामित्याद्यर्थं स्यात्, विभाषा भवद्भगवदघवतामित्यत्र त्ववशब्दः सम्बुद्धाविति विशेष्यते तत्र येन नाव्यवधानमित्येकेन वर्णेन व्यवाये ओत्वं प्रवर्त्तमानमिह न भवति हे भगवति हे अघवतीति तदभावात्तत्सन्नियोगशिष्टस्य रुत्वस्याप्यभावः, श्वयुवमघोनामतद्धितइत्यत्राप्यल्लोपोन इत्यतोन इत्यपकर्षाद्युवतीः पश्येति सम्प्रसारणाभावः, तदेवं लिङ्गविशिष्टपरिभाषायाः सन्ति प्रयोज-

नानि सन्ति च दोषाः, यानि प्रयोजनानि तदर्थमेषा कर्त्तव्या प्रतिविधेयं दोषेषु, प्रतिविधानं च शक्तिलाङ्गलेत्यत्र घटग्रहणेनैव सिद्धे घटीग्रहणमस्याः परिभाषाया अनित्यत्वज्ञापनार्थमिति, तदेवं स्थितमेतत् ङ्याब्ग्रहणमनर्थकं प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणादिति । परिहरति । 'नैतदस्तीति' । 'स्वरूपविधिविषय इति' । स्वरूपाश्रयो विधिः स्वरूपविधिः, स चासौ विषयश्च तत्रेत्यर्थः । किमुक्तं भवतीत्याह । 'प्रातिपदिकस्वरूपग्रहणे सतीति' । कुत एतदित्यत आह । 'तथा चेति' । यथा च युवञ्छब्दस्य जरतीशब्देन समासवचनमत्रार्थे ज्ञापकं तथा तत्रैव प्रतिपादितम् । 'तादृशमेवेति । प्रातिपदिकस्वरूपग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणं भवतीति यदुक्तं तदनुगुणमेवेत्यर्थः । यदि स्वरूपविधिविषये परिभाषेयं, कथमिष्टवद्भावः कुमारीमाचष्टे कुमारयतीति, बाहुलकात्सिद्धिं मन्यते, चुरादौ ह्येवं पठ्यते प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे बहुलमिष्टवच्चेति । भाष्ये तु यथाकथं चित्प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणमिति स्थितं, तथा च सर्वप्रातिपदिकेभ्य इत्येकइति क्विप् ङ्यन्तादपि भवति यामिनयन्त्यहानीति । किं चेत्यादिना प्रयोजनान्तरं समुच्चिनोति । 'कालितरेति' । कालशब्दाज्जानपदादिसूत्रेणङीषि तरपि घरूपकल्पेत्यादिना ह्रस्वः, किं पुनः कारणं तदन्तात्तद्धितविधिर्न सिद्ध्यतीत्याह । 'विप्रतिषेधाद्धीति' । स्त्रीप्रत्ययस्यावकाशः प्रकर्षाविवक्षायां कालीति, प्रकर्षप्रत्ययस्यावकाशः स्त्रीत्वाविवक्षायां कालतर इति, उभयविवक्षायामुभयप्रसङ्गे परत्वात्तद्धितः स्यात्, ङ्याब्ग्रहणे तु सति तदग्रविधौ प्रकृतित्रयाधिकारसामर्थ्यात्पूर्वं ङ्यापौ भवतः पश्चात्तरबिति सिद्धमिष्टम् । ननु च स्त्रीत्वस्यान्तरङ्गत्वात्तन्निमित्तः प्रत्ययोऽन्तरङ्गः प्रकर्षस्तु बाह्यप्रतियोग्यपेक्षत्वाद्बहिरङ्गः, ततस्तन्निमित्तस्य प्रत्ययस्यापि बहिरङ्गत्वं, योऽप्यज्ञातादिष्वर्थेषु प्रागिवात्को विधीयते सोऽप्यज्ञाताद्यर्थापेक्षत्वाद्बहिरङ्ग एव, विभक्त्यन्तस्य हि सतः पश्चादज्ञातादियोगो भवति, विभक्तयश्च संख्याकर्माद्यपेक्षाः प्रागेव संख्याकर्मादियोगाल्लिङ्गेन प्रातिपदिकं युज्यते । उक्तं च । स्वार्थमभिधाय शब्दो निरपेक्षो द्रव्यमाह

समवेतं, समवेतस्य तु वचने लिङ्गं संख्यां विभक्तिं चाभिधाय तान्विशेषानवेक्षमाणश्च पूर्णमात्मानमप्रियकुत्सनादिषु ततः प्रवर्त्तते ऽसौ विभक्त्यन्त इति, युक्तं चैतत् । तथाहि । नागृहीतविशेषणा विशेष्ये बुद्धिरिति पूर्वं विशेषणभूतः स्वार्थोऽभिधातव्यः पश्चात्तद्विशिष्टं द्रव्यं तस्य धर्मित्वेन प्रधानत्वा,त्ततो लिङ्गमन्तरङ्गत्वा,त्संख्या हि भेदापेक्षत्वाद्बहिरङ्गा सापि तु सजातीयापेक्षा विजातीयकर्मादिकारकशक्त्यपेक्षेभ्यः कारकेभ्योऽन्तरङ्गेति, ततस्तस्या अभिधानं, ततः कारकाणामेवं परिपूर्णार्थस्य पश्चात्कुत्सनादिभिर्योगः, स्वार्थादयो हि कुत्सनादिहेतवो द्रव्यस्य पण्डितक इत्यादौ तथावसायात्, तदेवमन्तरङ्गः स्त्रीप्रत्ययः बहिरङ्गास्तद्धिताः, अन्तरङ्गबहिरङ्गयोश्चायुक्तो विप्रतिषेधः । इह तर्हि वर्णे चानित्ये, रक्ते, कालाच्चेत्यस्यावकाशः स्त्रीत्वाविवक्षायां कालक इति, स्त्रीप्रत्ययस्य कालीत्यवकाशः, कालिकेत्यत्रोभयप्रसङ्गे परत्वात्कन् स्यात् तस्य चात्यन्तस्वार्थिकत्वान्न तदपेक्षं स्त्रीप्रत्ययस्यान्तरङ्गत्वमस्ति, नास्त्यत्र विशेषः, कालशब्दादप्युत्पत्तौ प्रत्ययस्यादितीत्वे कालिकेति सिद्धं, यदा तर्हि हरितशब्दान्न सामिवचनइति प्रतिषेधेन ज्ञापितोऽत्यन्तस्वार्थिकः कन् क्रियते तदा वर्णादनुदात्तादिति ङीन्नकारौ बाधित्वा परत्वात्कन् स्यात्ततश्च हरिणिकेति न स्यात्, हरितशब्देन समानार्थो हरिणशब्दोऽस्ति ततः कनीत्वे च भविष्यति, हरितशब्दात्तु हरितिकेति, अयं तर्हि लोहितान्मणावित्यत्यन्तस्वार्थिकः कन् वर्णादनुदात्तादिति ङीन्नकारौ परत्वाद्बाधेत ततश्च लोहितिकेत्येव स्यान्न लोहिनिकेति, उभयमपीष्यते तदर्थं ङ्याब्ग्रहणम् । ननु च लोहिताल्लिङ्गबाधनं वेत्यनेनैवैतत्सिद्धं, तन्न वक्तव्यं भवति, कथं, वर्णादनुदात्तादित्यत्र वेति वर्त्तते तत्र ङ्याबन्ताभ्यां लोहिनीलोहिताशब्दाभ्यां कनि विहिते यथायोगं ह्रस्वत्वेत्वयोः कृतयोर्लोहिनिका लोहितिकेति सिद्धमिष्टं, तदेवं सति ङ्याब्ग्रहणे लिङ्गनिमित्तेन प्रत्ययेन विकल्पेन बाधा यथा स्यान्नित्यं माभूदित्येवमर्थं तावन्न वक्तव्यं लोहिताल्लिङ्गबाधनं वेति, नापि प्रतिपदविहितत्वेन कना लिङ्गनिमित्तस्य प्रत्ययस्य नित्ये बाधे प्राप्ते विकल्पेन बाधा यथा स्यादित्येवमर्थ-

मपि वक्तव्यं, ङ्याब्ग्रहणस्यानन्यार्थत्वात्। यदि श्येतश्वेतशब्दाभ्यामत्यन्त-
स्वार्थिकः कनिष्यते तदा तत्र ङ्याब्ग्रहणस्य चरितार्थत्वाल्लोहितशब्दा-
त्प्रतिपदविहितेन कना ङीपो नित्ये बाधे प्राप्ते तद्वक्तव्यं, तदापि वा न
वक्तव्यं, लोहितान्मणाविंत्यस्यापि पुन्नपुंसकयोश्चरितार्थत्वात् । तदेव
मत्यन्तस्वार्थिकोऽपि कन् ङ्यन्तादयथा स्यादिति ङीब्ग्रहणं तावत्कर्त्त-
व्यम्, आब्ग्रहणं तु विस्पष्टार्थं, तत्र समासान्तेषु दोषः, बहवो गोमन्तो
ऽस्यां नगर्यामिति बहुव्रीहौ कृते स्त्रिया अन्यपदार्थत्वान्ङीप् च प्राप्नोति
कप् च ङ्याब्ग्रहणात् ङीपि कृते कप् स्यात् ततश्च बहुगोमतीकेति रूपं
स्यात् बहुगोमत्केति चेष्यते, नैष दोषः। समासार्थादुत्तरपदादकृत एव समासे
समासान्ता भवन्ति पश्चात्तदन्तेन समासः, एवं हि समासं प्रत्यन्तावय-
वत्वमुपपद्यते समासान्तानां, तथा च न कपीत्यत्र वक्ष्यति । तत्र चोत्त-
रपदे समासार्थाया विभक्तेः पुरस्तात्समासान्ता इति केचित् । परस्ता-
त्समासान्तेषु सुब्लुकि तद्धितान्तत्वेन ततः सुपि सुबन्तस्य समास इत्यन्ये ।
सर्वथा बहुचर्मिकेतीत्वं न प्राप्नोति, असुप इति प्रतिषेधात्, यथा बहुप-
रिव्राजका मथुरेति, कर्त्तव्योऽत्र यत्नः । नञस्तत्पुरुषादित्यादौ तु ग्रन्थ-
विरोधं तत्रतत्र परिहरिष्यामः । तदेवं स्थितमेतत् तदन्तात्तद्धितविधा-
नार्थं ङ्याब्ग्रहणं विप्रतिषेधाद्धि तद्धितबलीयस्त्वमिति । यद्येवं यूनस्तिः
ऊङुत इति त्यूङोरपि ग्रहणं कर्त्तव्यन्तदन्तात्तद्धितविधानार्थं युवतितरा ।
भाष्यकारप्रयोगात्तसिलादिष्वाकृत्वसुच इति पुंवद्भावो न भवति, खिद्घा-
दिषु पुंवद्भावाद् ह्रस्वत्वं विप्रतिषेधेनेति वा पर्जन्यवल्लक्षणप्रवृत्त्या ह्रस्वेन
बाधितत्वात्। ब्रह्मबन्धूतरा नद्याः शेषस्यान्यतरस्यामिति ह्रस्वाभावपक्षे
जातेश्चेति पुंवद्भावप्रतिषेधः । पूर्वत्र त्वनेन प्रतिषेधो न लभ्यते यौवन-
स्याजातित्वात्, यावद्द्रव्यभाविनी हि जातिः, तथा च युवजानिरित्युदा-
हृतम् । नन्वत्रान्तरङ्गत्वादेव त्यूङो भविष्यतः, अत्यन्तस्वार्थिके तु कनि
ब्रह्मबन्धुकेत्यत्र केण इति ह्रस्वे सति नास्ति विशेष ऊङन्ताद्वोत्पत्तौ सत्या-
मुकारान्ताद्वा,युवतिशब्दादपि कनि पुंवद्भावेन भाव्यमिति नास्त्येव विशेषः।
न चास्मात्कन्निष्यतइत्यत्रापि प्रमाणमस्ति तस्मान्नार्थस्त्यूङोर्ग्रहणेन ॥

"स्वौजसमौट्छष्टाभ्यांभिस्ङेभ्यांभ्यस्ङसिभ्यांभ्यस्ङसोसाम्ङ्योस्सुप्" ॥ 'उकारादयोनुबन्धा इत्यादि' । तत्र प्रथमैकवचनस्योकार एतत्तदोः सु लोपो हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात्सुतिसीत्यत्र केवलस्य व्यञ्जनस्योच्चारयितुमशक्यत्वादुच्चारणार्थः, अत्र तु सूत्रे औकारोपश्लेषाच्छक्यते सकारमात्रमुच्चारयितुम्, अनङ् सावित्यत्र विशेषणार्थस्तु न भवति व्यावर्त्यस्याभावात्, न चानङ् सीत्युच्यमाने वर्णनिर्देशे च तदादिविधिसम्भवात्सप्तमीबहुवचनेपि प्रसङ्गः, सर्वनामस्थानइत्यनुवृत्तेः । जसो जकारोस्मिन्नेव सूत्रे ऽसन्दिग्धोच्चारणार्थः, अन्यथा ह्यौकारस्यावादेशे सन्देहः स्यात् किमौकारस्योच्चारणमर्थावित्यस्येति । जसः शीत्यादौ विशेषणार्थस्तु न भवति, असः शीत्युच्यमानेप्यतिप्रसङ्गाभावात्, शसादीनां सानुबन्धकत्वात् । शसश्शकार औटष्टकारस्यासन्दिग्धोच्चारणार्थः, अन्यथा डकारष्टकार इति सन्देहः स्यात्, तस्माच्छस इत्यादौ विशेषणार्थस्तु न भवति जसादीनां सानुबन्धकत्वात् । टा इत्यत्र टकारष्टाङसिङसामिनात्स्या इति विशेषणार्थः, अन्यथा सुपां सुलुगित्यादिना विहितस्याकारस्यापि ग्रहणं स्यात् । तदेवमेषां चतुर्णामुकारादय उच्चारणविशेषणार्थाः, इत्संज्ञाप्येषां प्रयोगे श्रवणं मा भूदिति न पुनरित्कार्यं किं चिदस्ति । औटष्टकारः सुडिति प्रत्यहारग्रहणार्थः, ङेप्रभृतिषु ङकारो घेर्ङितीति विशेषणार्थः । ङसेरिकारो युष्मदस्मद्भ्यां ङसोशित्यत्र ग्रहणं मा भूदित्येवमर्थः । पकारः प्रत्याहारग्रहणार्थ इति । उकारादयोनुबन्धा यथायोगमुच्चारणविशेषणार्था इत्यनेनागतार्थत्वादिदमुक्तमेवं चौटष्टकारः सुडिति प्रत्याहारार्थ इत्ययमयन्थेन भवितव्यम् । क्व पुनरिमेर्थे स्वादयो भवन्तीत्याह । 'संख्याकर्मादयश्चेति' । 'शास्त्रान्तरेणेति' । बहुषु बहुवचनं, कर्मणि द्वितीयेत्यादिना । 'तेन सहास्यैकवाक्यतेति' । पूर्वं त्ववान्तरवाक्यभेदापेक्षया शास्त्रान्तरेणेत्युक्तम् आकाङ्क्षायोग्यता[1]वशेन भिन्नप्रकरणपठितानामप्येकवाक्यता भवत्येव, प्रकरणभेदेन तु पाठस्तिङादिविधिनाप्यै[2]कवाक्यत्वं यथा स्यादिति । बहुषु बहुवचनमित्यत्र तु भिन्नवा-

---

१ संनिधीत्यधिकं २ पुस्तके । २ वाक्यैकवाक्यतेति २ पुस्तके पाठः ।

लिङ्गं नोपलभ्यतइति, टाबादेस्तत्कृतस्यानन्यकार्यस्य दर्शनात्, यद्येवमितरेतराश्रयं प्राप्नोति लिङ्गावगमाट्टाबादिशब्दप्रयोगस्तत्प्रयोगाल्लिङ्गावगतिरिति, इन्द्रियदौर्बल्यं कदा चिदुपलब्धस्य कदा चिदनुपलम्भे कारणं शक्यमभिधातुं, खट्वादिषु च लिङ्गस्य कदा चिदप्यनुपलम्भाल्लिङ्गविविक्तखट्वादिवस्तुग्राहिणा प्रत्यक्षेण लिङ्गाभावनिश्चयात्तद्विरुद्धमनुमानं नोदेतुमर्हति, नहि शक्यते वक्तुमिहापि गृहे गजवद् देशत्वाद्गजशालावत्, प्रत्यक्षेणेन्द्रियदौर्बल्यात्तु गजो नोपलभ्यतइति, तस्मादसदेव लिङ्गं शब्दप्रयोगमहिम्ना खट्वादिषु प्रतीयते, भवत्वेवं श्रोतुः प्रतीतिः, यस्त्वसौ प्रयोक्ता स केन लिङ्गमवगम्य तदनुरूपं शब्दं प्रयुङ्क्ते, किं च कुमार्यर्थः कुमारी वस्त्विति कुमार्यादिष्वर्थवस्तुशब्दयोः पुन्नपुंसकयोरनुपपत्तिः, भाष्ये तु

आविर्भावस्तिरोभावः स्थितिश्चेत्यनपायिनः ।
धर्मा मूर्त्तिषु सर्वासु लिङ्गत्वेनानुदर्शिताः ॥

आविर्भाव उपचयः पुंस्त्वं, तिरोभावो ऽपचयः स्त्रीत्वम्, अन्तरालावस्था स्थितिर्नपुंसकत्वमित्यर्थः । कस्य पुनराविर्भावादिकं लिङ्गं सत्त्वरजस्तमसां गुणानां तत्परिणामरूपाणां च तदात्मकानां शब्दस्पर्शरूपरसगन्धानां, शब्दादिसङ्घातरूपाश्च सर्वा मूर्त्तयः प्रतिक्षणपरिणामस्वभावाश्च सत्त्वादयो गुणा न स्वस्मिन्नात्मनि मुहूर्तमप्यवतिष्ठन्ते, एवं शब्दादय आकाशादयो घटादयश्च । उक्तञ्च

सर्वमूर्त्त्यात्मभूतानां शब्दादीनां गणेगणे ।
त्रयः सत्त्वादिधर्मास्ते सर्वत्र समवस्थिताः ॥

इति ।

क्वथितोदकवच्चैषामनवस्थितवृत्तिता ।
अजस्रं सर्वभावानां भाष्यएवोपवर्णिता ॥

इति च । तथा ।

रूपस्य चात्ममात्राणां शुक्लादीनां प्रतिक्षणम् ।
का चित्प्रलीयते का चित्कथं चिदभिवर्द्धते ॥

इति ।

प्रवृत्तिमन्तः सर्वे हि तिसृभिश्च प्रवृत्तिभिः ।
सततं न वियुज्यन्ते वाचश्चैवात्र सम्भवः ॥

इति च । टाबाद्यन्तः शब्द एवैता अवस्था गोचरयतीत्यर्थः । पुरुषो यद्यप्यपरिणामी तथापि

अचेतनेषु सङ्क्रान्तं चैतन्यमिव दृश्यते ।
प्रतिबिम्बकधर्मेण यत्तद्वाचो निबन्धनम् ॥

ततश्च ।

यश्चाप्रवृत्तिधर्मार्थैश्चितिरूपेण गृह्यते ।
अनुयातीव सोऽन्येषां प्रवृत्तिर्विष्वगाश्रया ॥
सामान्यमपि गोत्वादि व्यक्तेरव्यतिरेकतः ।
प्रवृत्तिधर्मं तद्द्वारा शशशृङ्गादिवाचु तु ॥
तस्मादुक्तपदार्थस्य सम्भवाल्लिङ्गयोगिता ।
प्रवृत्तेरपि विद्यन्ते तिस्रो ह्येताः प्रवृत्तयः ॥
पुन्नपुंसकता स्त्रीत्वं तेन स्यादन्यलिङ्गता ।

तदेवं सर्वपदार्थव्यापित्वादुपचयापचयान्तरालावस्था स्त्रीणि लिङ्गानि, एवं च नक्षत्रे तारका तिष्यः, कुमार्यर्थो वस्तु इति एकस्याप्यर्थस्य नानालिङ्गयोग उपपद्यते, आविर्भावादित्रयस्यापि गुणभेदेन तस्मिन्नेवार्थे सर्वदा सम्भवात् । न चैवं तद्वृत्तेः सर्वस्यैव शब्दस्य त्रिलिङ्गता प्रसङ्गः, नह्यस्ति नियमो यः शब्दो यत्रार्थे पर्यवस्यति तत्र विद्यमानः सर्व एवाकारस्तेन शब्देनाभिधातव्य इति किं तु य आकारोऽभिधीयते तेन सता भवितव्यमित्येतावत् । तद्यथा तत्ता युवा कृष्णः कामुक इति तत्तादिशब्दानामेकार्थपर्यवसितानामपि व्यवस्थित एवाकारो वाच्यः, तथा लिङ्गेष्वपि द्रष्टव्यम्, उक्तं च,

सन्निधाने पदार्थानां किं चिदेव प्रवर्त्तकम् ।
यथा तत्तादिशब्दानां लिङ्गेषु नियमस्तथा ॥

इति । उपचीयते कुमारीत्यत्रापि कुमारीशब्दः स्वमहिम्ना कस्य चिद्धर्मस्यापचयमेवाह, शब्दान्तरप्रयोगात्तु धर्मान्तरस्योपचयः प्रतीयते, एवं

क्तेपि स्त्रीत्वे टाबादयो भवन्ति, तथानेकोऽपि प्रत्ययो नानुपपन्नः, तद्द्योतको हि तदा नानाप्रत्ययः, प्रदीपादेश्चानेकस्यापि द्योतकत्वं दृष्टं, प्रत्ययार्थपक्षेपि न दोषः, यद्यपि स्त्रीत्वमात्रे वाच्ये प्रत्ययः क्रियते तथापि स्त्रीत्वतदाश्रययोरभेदविवक्षया स्वाभाविकत्वाद्वा गुणप्रधानभावस्य द्वयोरपि दृष्टत्वेन सामानाधिकरण्यं वचनभेदश्च भविष्यति, गार्ग्यायणीत्यादौ च द्वाभ्यामेव स्त्रीत्वमभिधातुं शक्यते नैकेन स्वभावात्। यद्वा ष्फस्य षित्करणसामर्थ्यान्ङीष् सिद्धः, ष्यङि यङश्चाबिति वचनसामर्थ्याच्चाब् भविष्यति, तथाहि। अत्र यङ्ष्यङोः सामान्यग्रहणाय तदविघाताय च ष्यङोनुबन्धद्वयं कृतं, कालितरेत्यत्रान्यः प्रकर्षयुक्तोन्यश्चाप्रकर्षयुक्तस्तत्रावस्थाभेदादेक एवार्थो भिन्नतइति प्रकर्षयुक्तस्यानभिहितं स्त्रीत्वमिति तदभिधानाय टाबपि भविष्यति, स्त्रीशब्देपि स्त्रियामित्यस्मादेव निपातनादीकारः सिद्ध इति सुष्ठूक्तमुभयथापि युज्यतइति॥

"अजाद्यतष्टाप्" ॥ 'अदन्ताच्चेति'। अकारान्तादित्यर्थः। स्वरूपग्रहणं तु न भवति, अच्छब्दान्तात् नीलत् परीतत् कलिङ्गादित्यादेः स्त्रीलिङ्गादिति, तदाद्याचिख्यासायामित्यादेर्निर्देशात्। 'पकारः सामान्यग्रहणार्थ इति'। ङ्याप्प्रातिपदिकादित्यादौ, पकारानुरोधस्तु टाब्डापोः स्वरार्थः। 'टकारः सामान्यग्रहणाविघातार्थ इति'। अन्यथैकानुबन्धत्वादस्यैव ग्रहणं स्यान्न तु डाप्चापोः। 'खट्वेति'। कथं पुनरत्राकारान्ता प्रकृतिरवधार्यते, यावता नित्यमेवायमाबन्तः स्त्रियां वर्त्तते शास्त्रात्प्रयोगाच्च, शाकटायनदर्शने हि सर्वेषामेव व्युत्पत्तिः, पञ्चभिः खट्वाभिः क्रीतः पञ्चखट्व इत्यादौ स्त्रीप्रत्यये लुप्ते प्रयोगएवाकारान्तत्वं दृश्यते। 'शुभंयाः कीलालपा इति'। अन्येभ्योपि दृश्यन्तइति विच्, कः पुनरत्र टापि सति दोष इत्याह।'हल्ङ्याब्भ्य इति'। 'सुलोपः स्यादिति'। 'क्व चिज्जातिलक्षण इति'। गणपाठावसरे विभागं दर्शयिष्यति बलन्तानां त्वित्यादिः। 'अजादिग्रहणमिति'। प्रकृतस्य प्रथमान्तस्यान्वयासम्भवात्तदर्थमजादिग्रहणमिति शेषः। 'अमहत्पूर्वेति'। महच्छब्दस्यानुकरणत्वाल्लौकिकार्थाभिधायित्वाभावादान्महत इत्यात्वं न भवति।

'पुंयोगे तु ङीषेवेति' । जातिग्रहणस्य प्रयोजनमाह । ननु पुंयोगे सोयमित्यभिसंबन्धात्परशब्दः परत्र वर्त्ततइति गौणत्वादेव न भविष्यति, तस्मात्सुखप्रतिपत्त्यर्थं जातिग्रहणम् । अमहत्पूर्वेत्यस्यार्थमाह । 'महत्पूर्वस्येति' । अत्रापि जातिरिति संबध्यते, इह प्रतिषेधो माभूत् महती शूद्रा महाशूद्रेति, नह्यत्र महत्पूर्वः समुदायो जातिवचनः, क्क तर्हि प्रतिषेधः, यत्र समुदायो जातौ वर्त्तते, तदिदं दर्शितम् । 'महाशूद्रशब्दो ह्याभीरजातिवचन इति' । यद्येवं समुदाये जातिवचने गौरखरादिवदवयवार्थाभावाद्व्युत्पत्तिमात्रं क्रियते, तत्रावयवार्थस्य स्त्रीत्वस्याविवक्षितत्वात् पुंसि समासे कृते टापः प्रसङ्ग इति तत्रामहत्पूर्वेति प्रतिषेधः सार्थकः, ततः किममहत्पूर्वेत्यत्र जातिरिति न संबन्धनीयं, कथं महती शूद्रा महाशूद्रेत्यत्रान्तरङ्गत्वाट्टापि कृते पश्चात्सुप्, सुबन्तस्य समासः, ततश्चाभिनिर्वृत्तत्वाट्टापः प्रतिषेधस्याप्रसङ्गः, सत्यं, विस्पष्टार्थमेवात्रापि जातिरिति सम्बध्यते । ननु च शूद्रशब्दः पठ्यते, कः प्रसङ्गो यन्महाशूद्रशब्दात्स्यादत"आह । 'तदन्तविधिनेति' । 'अतिधीवरी अतिपीवरीति' । दधातेः पिबतेश्चातो मनिन्क्वनिब्वनिपश्चेति क्वनिपि कृते घुमास्थादिसूत्रेणेत्वं, धीवानमतिक्रान्ता पीवानमतिक्रान्तेति प्रादिसमासः, अत्र वनो र चेति ङीब्रौ भवतः, असति तु ज्ञापने वन इति प्रत्ययग्रहणमथापि कृद्ग्रहणं सर्वथातिक्रान्तप्रधाने समासे न स्यात् । 'अतिभवती अतिमहतीति' । उगितश्चेत्यत्रोगिदित्युगित्प्रातिपदिकस्यैव ग्रहणमित्यङ्गीकृत्येदं प्रयोजनं दर्शितं, तत्र तु वक्ष्यति उगिदिति प्रातिपदिकाप्रातिपदिकग्रहणं तेन ग्रहणवता प्रातिपदिकेनेति निषेधाभावात्तदन्तविधिरिति, यदाह्युगिच्चस्य सम्भवति यथाकथं चिदिति तदन्तात्प्रातिपदिकादिति च । अतिमहतीत्यत्र शतृवद्भावादौणादिकादुगिल्लक्षणो ङीप्, के चिद्गौरादिपाठाद् ङीषं वर्णयन्ति, तदयुक्तम्, मनुपसर्जनाधिकारात् । किं च गौरादिपाठस्य प्रयोजनमपि न पश्यामः । ननु च महतीशब्दोन्तोदात्त इष्यते, सत्यं, शतुरनुम इत्यत्र नद्यजाद्युदात्तत्वे बृहन्महतोरुपसंख्यानमित्यनेनैव सिद्धं, विभक्त्युदात्तार्थं

तदिति चेत् तदेव ङीबुदात्तार्थमपि भविष्यति, अतिमहतीत्यादौ च ङीषभावस्योक्तत्वात् ङीबुदात्तार्थमप्युपसंख्यानमेष्टव्यं. यदि तदन्तविधिर्न्नाष्यते पञ्चानामजानां समाहारः पञ्चाजी द्विगोरपि टाप् प्राप्नोति । अत्राहुः । अजाद्यत इति षष्ठी अजादीनामजन्तानां च या स्त्री तद्वाच्येर्थे यत् स्त्रीत्वं समवेतं तत्र टाबिति, प्रत्यासत्त्या च स्त्रीत्वविशेषोपलक्षणानामेव प्रकृतित्वं विज्ञायतइति मत्वा वृत्तिकारेणोक्तम् अजादिभ्यः प्रातिपदिकेभ्योदन्ताच्चेति, न च पञ्चाजीत्यत्राजार्थे समवेतं स्त्रीत्वं किं तर्हि समाहारे, एवं चामहत्पूर्वेति प्रतिषेधः शक्योकर्तुं, नहि महाशूद्रीत्यत्र शूद्रार्थगतं स्त्रीत्वं, तदन्तविधिस्त्वनुपसर्जनादित्यत्र ज्ञापयिष्यते । 'सत्प्राक्काण्डेति' । पाककर्णेत्यत्र वार्त्तिकं सदच्काण्डप्रान्तशतैकेभ्यः पुष्पात्प्रतिषेध इति, तत्रैव भाष्यं प्राक्पुष्पा च प्रत्यक्पुष्पा चेति, तस्मादत्रापि प्राक्शब्दो न पठनीयः सदच्काण्डेत्येव पठनीयम् ॥

"ऋन्नेभ्यो ङीप्" ॥ 'ङकारः सामान्यग्रहणार्थ इति' । ङ्याप्प्रातिपदिकादित्यादौ, पकारः सामान्यग्रहणाविघातार्थ इति तु पूर्वानुसारेण गम्यमानत्वान्नोक्तम्, अत्रापि पकारानुरोधोनुदात्तार्थः ॥

"उगितश्च" ॥ 'यथाकथं चिदिति' । यदि वर्णो उगित् संभवति यदि वा प्रत्ययो ऽथापि प्रातिपदिकं सर्वथा यत्रैषामन्यतमः प्रकारः संभवतीत्येष यथाकथंचिदित्यस्यार्थः । एतदेव स्पष्टयति । 'तदुगिच्छब्दरूपमिति' । प्रत्ययाप्रत्यययोः प्रातिपदिकाप्रातिपदिकयोः शब्दरूपमन्यपदार्थः, न प्रातिपदिकमेव नापि प्रत्यय एवेत्यर्थः । तत्रोगिता प्रातिपदिकस्य विशेषणात्तदन्तविधिर्भवतीत्याह । 'तदन्तादिति' । 'पचन्तीति' । अत्र शतृप्रत्यय उगित् तदन्तं प्रातिपदिकम् अतिभवती अतिमहतीत्यत्रापि भवति, ग्रहणवता प्रातिपदिकेनेत्ययं तु प्रतिषेधो यत्र सूत्रोपात्तं प्रातिपदिकस्यासाधारणं रूपं तत्रैव भवतीत्यत्रापि व्यपदेशिवद्भावेन भवति, व्यपदेशिवद्भावो ऽप्रातिपदिकेनेत्ययं तु निषेधः प्रातिपदिकस्यैवासाधारणरूपग्रहणे, अतिगोमतीत्यत्रापि भवति, प्रत्ययग्रहणपरिभाषा तु प्रत्य-

यस्यैवासाधारणरूपग्रहणे भवति । 'धातोस्तूगितः प्रतिषेध इति' । वक्तव्य इति शेषः, स तर्हि वक्तव्यः, न वक्तव्यः । उगिदचामित्यत्रोगित्त्वादेव सिद्धेऽञ्चतिग्रहणं नियमार्थमिह शास्त्रे उगितो यत्कार्यं विधीयते तद्धातोर्यदि भवति अञ्चतेरेवेति, कार्यमात्रं नियम्यते न नुमागम एव, अधातुग्रहणं चाधातुपूर्वस्यापि नुमर्थमिति तत्रैव वक्ष्यते । अपर आह, उगितश्चेति योयं चशब्दः सोऽञ्चतेर्लुप्तनकारस्यानुकरणं, विभक्तेश्च सुपां सुलुगिति लुक्, भाविनं चाकारलोपमाश्रित्य चेति निर्देशः कृतः, ततश्चाञ्चतिग्रहणं नियमार्थमकारनकारलोपयोश्चातन्त्रत्वान्नाञ्चेः पूजायामिति लोपनिषेधविषयेपि ङीब् भवति, प्राञ्ची प्रत्यञ्ची ब्राह्मणीति । 'उखास्रत्पर्णध्वद्विति' । क्विप् चेत्यत्रानयोर्व्युत्पत्तिः कृता ॥

"वनो र च" ॥ वन इति क्वनिब्वनिब्ङ्वनिपां प्रत्ययानां सामान्येन ग्रहणं, न वन षण संभक्तौ, वनु याचनइति धात्वोर्विजन्तयोः, कुतः, प्रत्ययाप्रत्यययोः प्रत्ययस्यैव ग्रहणमिति, अत एव शुनो निष्क्रान्ता युवानमतिक्रान्ता निःशुनी अतियूनीत्यत्रापि न भवति, अनर्थकत्वाद्वा । 'शर्वरीति' । शृ हिंसायाम्, अन्येभ्योपि दृश्यन्तइति वनिप् । 'परलोकदृश्वरीति' । दृशेः क्वनिप् । 'वनो न हश इति' । विहितविशेषणं हश्ग्रहणं हशन्ताद्धातोर्यो वन्विहितस्तदन्तात्प्रातिपदिकान् ङीब्रौ न भवत इत्यर्थः, तेन शर्वरीत्यत्र प्रतिषेधाभावः, तथा ओणृ अपनयने वनिपि विड्वनोरनुनासिकस्यादित्यात्वे अवादेशे अवावन्नित्यत्र संप्रति हशः परत्वाभावेपि हशन्ताद्विहितत्वात् प्रतिषेधो भवत्येव अवावा ब्राह्मणीति, एष एव स्थितः सिद्धान्तः । बहुलं छन्दसि ङीब्रौ वक्तव्यौ । यज्वरीरिषः । प्रईरिशवोस्तुट् च, प्रेत्वरी ॥

"पादोऽन्यतरस्याम्" ॥ 'पादिति कृतसमासान्तः पादशब्दो निर्दिश्यतइति' । उत्तरसूत्रे ऋच्यभिधेयायां तस्यैव संभवात्, तेन पादयतेः क्विबन्तस्य ग्रहणं न भवति । 'द्विपदीति' । द्वौ पादावस्या इति बहुव्रीहौ संख्यासुपूर्वस्येत्यकारलोपे पादः पदिति पद्भावः ॥

"टाबृचि" ॥ 'ऋचीत्यभिधेयनिर्देश इति' ॥ व्याप्तिः, विषयनिर्देशे हि ऋग्वेदविषयएव हि प्रयोगे स्यान्नान्यत्र ॥

"न षट्स्वस्रादिभ्यः" ॥ टाबृचीति पादन्ताद्विहितस्य टापोऽत्राप्रसङ्गात्तदनन्तरस्य ङीपोऽयं प्रतिषेध इत्याशङ्कामपनयति । 'यो यत इति' । तत्र सर्वेभ्य एव ङीप् प्राप्नोति, टाप्तु नलोपे सत्यकारान्ततायामुपजातायां षड्भ्य एव, यो यः प्राप्त इति तु युक्तः पाठः, अन्यथा स ततो न भवतीति वाच्यं स्यात्, व्याप्तिश्च न गम्येत । 'पञ्च ब्राह्मण्य इति' । ननु चात्र ब्राह्मणीशब्दसामानाधिकरण्यात् स्त्रीत्वावगतिः, संख्याशब्दस्तु स्वमहिम्ना भेदगणनमाह । तथाहि । पञ्चेत्युक्ते नानात्वमात्रं द्रव्यस्य गम्यते न लिङ्गविशेषः, तथा च लिङ्गानुशासनेषु ष्णान्ता संख्येत्यलिङ्गत्वमुक्तं, यद्येवमेका द्वे बह्व्य इत्यत्रापि प्रत्ययो न स्यात्, संख्याशब्दत्वेन भेदगणनामात्रस्य शब्दार्थत्वात् । अथ तत्र स्त्रीत्वमपि शब्दार्थः, पञ्चादिष्वपि स्यात्, वक्तव्यो वा विशेषः, सति तस्मिन् प्रतिषेधे नान्तरेणानुप्रयोगं पञ्चेत्यादौ स्त्रीत्वाद्यभिव्यक्तिरिति लिङ्गानुशासनेष्वलिङ्गत्वमुक्तमसति तु प्रतिषेधे पञ्चादिभ्यः स्त्रीप्रत्ययो न भवति, एकादिभ्यस्तु भवतीति न शास्त्रैकशरणाः प्रतिपत्तुमर्हन्तीति । ननु विभक्तौ परतः त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृभावः, तत्र संनिपातपरिभाषयैव ङीबभावः सिद्धस्तत्किं तिसृचतसृशब्दयोः स्वस्रादिपाठेन । ज्ञापनार्थं तु । एतज् ज्ञापयति अनित्या संनिपातपरिभाषेति, तेन त्यदाद्यत्वे कृते टाब् भवति या सा इमे द्वे इति, ङीपोनन्तरस्यायं प्रतिषेधो युक्त इत्याश्रित्य चोदयति । 'षट्संज्ञानामिति' । 'कस्माच्च स्यादिति' । अत इति हि प्राप्नोति, असिद्धो नलोपस्तस्यासिद्धत्वाच्चैतददन्तं, परिगणितेषु कार्येषु नलोपोऽसिद्धो भवति, नलोपः सुप्स्वरेत्यस्य नियमार्थत्वात्, नेदं तत्र परिगण्यते, इदमपि तत्र परिगण्यते, कथं, सुबिति न सप्तमीबहुवचनेन प्रत्याहारः किं तर्हि यङश्चाबिति चापः पकारेण, ततश्च टापोपि प्रत्याहारेऽन्तर्भावात्तद्विधिरपि सुब्विधिरेवेति, तदेतदाह । 'प्रत्याहाराच्चापेति' । न स्यादित्यनुषङ्गः, कस्माच्च स्यादिति प्रश्नः । चापा

प्रत्याहाराच्च स्यादिति परिहारः । इदं चाचार्यदेशीयस्य वचनम्, आचार्यसिद्धान्तं दर्शयितुमेतद् दूषयति । 'सिद्धं दोषस्त्वित्त्वइति' । सत्यं सिद्धमिदं चापा प्रत्याहारे, इत्त्वे तु दोषो भवति, बहूनि चर्माण्यस्याः बहुचर्म्मिकेति, कथं तत्र सुब्विधिरिति सर्वविभक्त्यन्तावयवः समास आश्रितः, सुपो विधिः सुपि विधिरिति, ततश्च यथा राजभ्यामित्यत्र सुपि चेति दीर्घत्वं न भवति तथा टापि सुपि विधीयमानमित्वमपि सुब्विधिरिति तत्र कर्त्तव्ये नलोपस्यासिद्धत्वात्कात् पूर्वाकारो न भवतीतीत्वं न स्यादित्यर्थः । सिद्धान्तमाह । 'तस्मान्नोभाविति' । स्त्रियामित्यर्थमात्रमपेक्ष्य तत्र यदुक्तं तन्न भवतीत्येवं ङीप्टापावुभावपि प्रतिषेध्याविन्यर्थः । ननु च सकृत्प्रतिषेधस्य प्रवृत्तिः, स च स्वप्रवृत्तिसमये यस्य प्रसङ्गस्तमेव प्रतिषेधति, ततश्च पूर्वं ङीपि प्रतिषिद्धे नलोपे च कृते पश्चात्प्राप्नुवतष्टापः कथं प्रतिषेधः, आत्माश्रयो हि स्यात् स्वप्रवृत्तिमपेक्ष्य स्वप्रवृत्तिरिति, तस्मात्तन्त्रावृत्त्येकशेषाणामन्यतमाश्रयणेन द्विरस्य प्रवृत्तिः, तत्र द्वितीयया प्रवृत्त्या टापः प्रतिषेधः ॥

"मनः" ॥ 'अनिनस्मन् ग्रहणानीति' । अन् इन् अस् मन् इत्येतेषां ग्रहणे अर्थवत्परिभाषा न व्याप्रियते, तेनैषामनर्थकानामपि ग्रहणं भवति, एभिश्चार्थवद्भिरनर्थकैश्च तदन्तविधिर्भवतीत्यर्थः, सीमन्शब्दोऽव्युत्पन्नं प्रातिपदिकम्, अतिक्रान्ता महिमानमतिमहिमा अत्रापीमनिच एवार्थवत्त्वं न तु मनः ॥

"अनो बहुव्रीहेः" ॥ 'अनुपधालोपी बहुव्रीहिरिहोदाहरणमिति' । कुत एतदित्याह । 'उपधालोपिनो हीत्यादि' 'विभाषां वक्ष्यतीति' । अन उपधालोपिनोऽन्यतरस्यामित्यनेन । 'सुपर्वेत्यादि' । शोभनं पर्वास्याः शोभनं चर्मास्या इति बहुव्रीहिः, अयं च न संयोगाद्वमन्तादित्यल्लोपस्य प्रतिषेधादनुपधालोपी । 'बहुव्रीहेरिति किमिति' । समासादिति वाच्यमिति भावः । 'अतिराज्ञीति' । राजाहः सखिभ्य इति टज् न भवति समासान्तविधेरनित्यत्वात् ॥

"डाबुभाभ्यामन्यतरस्याम् ॥ 'अन्यतरस्यांग्रहणं किमिति' । डापा मुक्ते प्रतिषेधो यथा स्यादित्येवमर्थं तावदेतन्न कर्त्तव्यं, कथं डाबप्युच्यते प्रतिषेधोऽपि तावुभौ वचनाद्भविष्यतः, यदि हि नकारान्तस्य श्रवणं न स्यात्तदा डापैवापवादेन ङीपो बाधात् प्रतिषेधोऽनर्थकः स्यात्, अथ डाप्प्रतिषेधाभ्यां मुक्ते ङीबपि यथा स्यादित्येवमर्थमन्यतरस्यांग्रहणं तदपि न, बहुराज्ञीत्यादावन उपधालोपिनोऽन्यतरस्यामित्यनेनैव ङीपः सिद्धत्वात्, यत्र तर्हि तेन न सिद्ध्यति अतिशर्मेत्यादौ तदर्थमेतत्स्यात्, यद्येवमनेनैवोपधालोपिनोऽपि सिद्धत्वादन उपधालोपिन इत्येतदनर्थकं स्यात्, एवं तर्हि तदन्यतरस्यांग्रहणं न करिष्यामीतीदमन्यतरस्यांग्रहणं क्रियते, कथमनेनैवान्यतरस्यांग्रहणेनोपधालोपिनोऽनुपधालोपिनश्च ङीपि प्रापिते सत्यन उपधालोपिन इत्येतावदपि क्रियमाणं नियमार्थं भविष्यति, अनो बहुव्रीहेर्यन् ङीब्विधानं तदुपधालोपिन एवेति, ततश्च तदन्यतरस्यांग्रहणं न कर्त्तव्यं भवति, तदवश्यं कर्त्तव्यम्, असति हि तस्मिन्ननेनान्यतरस्यांग्रहणेन बहुव्रीहिमात्राड्डाप्प्रतिषेधङीप्सु त्रिष्वपि प्राप्तिषूपधालोपिनो डाप्प्रतिषेधौ बाधित्वा नित्यं ङीबेव यथा स्यादित्येवमर्थं तत्स्यात्, अतस्तदवश्यं कर्त्तव्यम्, इदं तु न कर्त्तव्यमिति प्रश्नः, परिहरति । 'बहुव्रीहाविति' । अयमभिप्रायः, डाप्प्रतिषेधाभ्यां मुक्ते ङीबपि यथा स्यादित्येवमर्थमिदं तावदन्यतरस्यांग्रहणं, न चान उपधालोपिन इत्यस्य वैयर्थ्यं, नियमार्थत्वात्, अनो बहुव्रीहेर्यदन्यतरस्यां ङीब्विधानं तदुपधालोपिन एवेति, तेन सुपर्वा सुशर्मेत्यादावनेनान्यतरस्यांग्रहणेन प्रापितो ङीब् न भवति बहुराज्ञीत्यादावेव तु भवति, नन्वेवमिदमन्यतरस्यांग्रहणं मा भूत् अन उपधालोपिन इत्येतदेव विध्यर्थमस्तु को वा विशेषः, अनेनान्यतरस्यांग्रहणेन बहुव्रीहिमात्रान् ङीपि प्रापिते तन्नियमार्थं स्याद् असति वास्मिन् डाप्प्रतिषेधयोरेव प्राप्तयोरुपधालोपिनो ऽप्राप्तो ङीप् पक्षे विधीयतइति । अयमस्ति विशेषः । अस्मिन्नन्यतरस्यांग्रहणे सति डाप्प्रतिषेधाभ्यां मुक्ते स्वेनस्वेन शास्त्रेण ङीब् भवन्वन्नन्तेषु वनो र चेत्यनेनैव भवतीति बहुधीवरीत्यादौ रेफोऽपि

भवति, एवमनेन वन्नन्तादुपधालोपिनोनुपधालोपिनश्च बहुव्रीहेर्बहुधीवन्सुपर्वन्नित्यादेर्ङीब्रेफयोः प्रापितयोरन्यत्र बहुराजन्सुशर्मन्नित्यादौ केवले ङीपि प्रापिते सत्यन उपधालोपिनोन्यतरस्यामित्येतन्नियमार्थं भवति, तेन च नियमेन सुशर्मेत्यादौ ङीब् व्यावर्त्यते, सुपर्वेत्यादौ ङीपि व्यावर्त्तिते तत्सन्नियोगशिष्टत्वाद्रेफोपि न भवति, बहुराज्ञीत्यादौ तु यथाप्राप्तो ङीबवस्थितः, बहुधीवरीत्यादौ च वनो र चेत्यनेन प्राप्तौ ङीब्रेफाववस्थिताविति सर्वमिष्टं सिद्ध्यति, असति त्वस्मिंस्तस्मिंश्च विध्यर्थे ऽपूर्व एव ङीप् तेन विधीयतइति वन्नन्ते बहुव्रीहावृन्नेभ्यो ङीबित्येतत्सन्नियुक्तं वनो र चेत्येतन्न प्रवर्त्ततेति केवले ङीपि सति बहुधीवनीति स्यात्, अतो ऽन उपधालोपिन इत्येतन्नियमार्थं यथा स्यात्स्वतन्त्रो विधिर्मा भूदित्येवमर्थमिहान्यतरस्यांग्रहणं क्रियतइति तदिदमन उपधालोपिन इत्यत्र वृत्तिकारः स्पष्टयिष्यति । यद्यनेनान्यतरस्यांग्रहणेन पत्ते ङीबपि प्राप्यते दामेत्यादौ मन्नन्तादपि प्राप्नोति, नैष दोषः, योगविभागः क्रियते डाबुभाभ्यां भवति, ततो ऽन्यतरस्याम्, अनो बहुव्रीहेरित्येव वर्त्तते, मन इति निवृत्तम् ॥

"अनुपसर्जनात्" ॥ प्रसज्यप्रतिषेधोयमित्याह । 'उत्तरसूत्रेऽनुपसर्जनप्रतिषेधं करोतीति' । पर्युदासे को दोषः, कुक्कुटीपाद इत्यत्र न स्यात् पूर्वपदस्योपसर्जनत्वात्, न । अन्तरङ्गत्वात्प्रागेव ङीपि कृते तदन्तस्य समासः, न चेदानीमुपसर्जनत्वे ङीषः पर्युदासः, पूर्वमेवाभिनिर्वृत्तत्वात् । किं च प्रसज्यप्रतिषेधेप्येष दोषः समानः, कुक्कुटीत्यत्रैव तर्हि न प्राप्नोति, किङ्कारणमन्वर्थमुपसर्जनमप्रधानमुपसर्जनमिति, अस्त्वेवमनुपसर्जनं तूपसर्जनादन्यत्सर्वं न तु प्रधानमेव, तेनापेक्षणीयस्याभावेप्यप्रधानादन्यत्वाद्भविष्यति,यदा तर्ह्यधर्मानृतादिवद्विरोधिवचनोनुपसर्जनशब्दस्तदा न प्राप्नोति, तस्मात्प्रसज्यप्रतिषेधः । 'अनुपसर्जनादित्येवं तदिति' । उपसर्जनान्न भवतीत्येवमित्यर्थः । 'वक्ष्यति टिड्ढाणञिति ङीबिति' । कथं प्रथमान्तस्य वक्ष्यतीत्यनेन सम्बन्धः । अत्राहुः । वक्ष्यति टिड्ढाणञित्येतावान् ग्रन्थः, टिड्ढाणञिति वक्ष्यतीत्यर्थः । कः पुनरत्र प्रत्यय इत्यत्राह । 'ङीबिति' । एवं

जातेरिति ङीष् इत्यत्रापि यन्यक्छेदः, तत्र च पूर्वस्मिन्वक्ष्यतीत्यनुषङ्गः । 'कुरुचरीति' । चरेष्टः । 'बहुकुरुचरेति' । बहुव्रीहिः सर्वोपसर्जनः । 'कथं पुनरित्यादिः' । प्रत्युदाहरणे यदुपसर्जनं न तत् स्त्रियां वर्त्तते, यदा च स्त्रियां वर्त्तते तदा भवत्येव प्रत्ययः, बह्वयः कुरुचर्योऽस्यां बहुकुरुचरीका बहुकुक्कुटीका मधुरेति, यः स्त्रियां वर्त्तते बहुव्रीहिस्ततोऽटित्त्वादजातित्वाच्चाप्रसङ्गः । तथाहि । टित्प्रातिपदिकं गृह्यते तच्च किंचित्साक्षाट्टिद्भवति यथा नदट् चोरडिति, किं चित्त्ववयवटित्त्वद्वारेण, यत्र ह्यवयवटित्त्वमकिंचित्करं तत्र समुदायार्थं तद्विज्ञायते, स चावयवः क्वचिद्धातुः स्तनन्धयीति, क्व चित्कृल्ल्युडादिः, क्व चित्तद्धितष्ठ्यस्युलादिः, तत्र यं समुदायं योऽवयवो न व्यभिचरति तदर्थं तस्य टित्त्वमिति कुरुचरशब्द एव टित् तत्कुतो बहुकुरुचरशब्दात्प्रसङ्ग इति प्रश्नः । परिहरति । 'तदन्तविधिनेति' । ननु यद्ग्रहणवता प्रातिपदिकेन तदन्तविधिः प्रतिषिध्यते, ग्रहणं चोपादानमात्रं न तु स्वरूपेणोच्चारणमेव तत्कथं तदन्तविधिः । स्यादेतत् । यत्र गृह्यमाणं रूपं प्रातिपदिकस्यैवासाधारणं तत्र तदन्तविधिप्रतिषेधः, इह चोरडित्यादि प्रातिपदिकमपि टित् ल्युडादिप्रत्ययोऽपि धेडिति धातुरपि, ततश्च यथोगितश्चेत्यत्र वर्णाप्युगित्प्रत्ययोऽपि प्रातिपदिकमपीति तदन्तविधिर्भवति तथेहापि प्रसङ्ग इति, स्यादयं प्रसङ्गो यदि टिता प्रातिपदिकं विशेष्येत टिति च प्रातिपदिकेन विशेष्यमाणे नानेन विशेषणेन तदन्तविधिः, प्रातिपदिकेन चासम्भवादिति नैव बहुकुरुचरशब्दात्प्रसङ्ग इत्यत आह । 'ज्ञापितं चैतदिति' । शूद्रा चामहत्पूर्वेत्यत्र ज्ञापितमेतत् । अवश्यञ्चैतज् ज्ञापितमुत्तरत्रापि परिपालनीयमित्याह । 'तथा चेति' । अनाश्रीयमाणे ज्ञापकेऽणन्ताद्विधीयमानो ङीप् प्रत्ययग्रहणपरिभाषया कारशब्दादेव स्यान्न त्वणन्तात्कुम्भकारशब्दात्, ज्ञापकात्तु ततोऽपि भवतीत्यर्थः । ननु च कृद्ग्रहणपरिभाषया कुम्भकारशब्दस्याणन्तत्वं, नेत्याह । 'न वाणिति' । 'कृद्ग्रहणमिति' । किं कारणमित्यत्राह । 'तद्धितोऽप्यणस्तीति' । यत्र तु गृह्यमाणं रूपं कृत एवासाधारणं तत्रैषा परिभाषा, इह त्वौपगवीति तद्धितस्यापि ग्रहणमिति

नायमस्या विषय इत्यर्थः । अथ कारशब्दादुत्पत्तौ सत्यां को दोषः, कौम्भकारेयो न सिद्ध्यति, प्रत्ययग्रहणपरिभाषया कारीशब्दात्स्त्रीभ्यो ढकि तस्यैव वृद्धिस्वरौ स्यातां, ष्यङः सम्प्रसारणञ्च्च भविष्यति, तद्यथा, ष्यङन्तस्योच्यमानं सम्प्रसारणं परमकारीषगन्धीपुत्र इत्यत्रापि भवति स्त्रीप्रत्यये तदादिनियमाभावात् तथा कारशब्दादप्युत्पत्तौ कुम्भकारीशब्दस्यापि स्त्रीप्रत्ययान्तत्वाद्भविष्यति, एवमपि कारीशब्दादपि कदा चित्स्यात्, अथ ब्रूयाः, कारीशब्देन कुम्भशब्दः समसिष्यते, स्त्रीभ्यो ढगित्यत्र च ङ्याप्प्रातिपदिकादिति त्रितयाधिकारसामर्थ्यात्स्त्रीप्रत्ययान्तात्प्रातिपदिकादिति प्रत्ययो विधास्यते, स्त्रीप्रत्ययान्तस्य च प्रातिपदिकत्वं समासमन्तरेणानुपपन्नमिति कुम्भकारीशब्दादेव ढगुत्पत्स्यते, ङ्याब्ग्रहणानुवृत्त्या च सौपर्णेय इत्यत्रापि भविष्यतीति, एवमपि ङ्याबनुवृत्तेः सौपर्णेय इतिवत् कारीशब्दादपि स्यात्, गतिकारकोपपदानामिति वचनाच्च ङ्यन्तेन समासो दुर्लभः, ततः कुम्भकारशब्दादेव ङीब्यथा स्यादित्युत्तरत्रापि तदन्तविधिरभ्युपगन्तव्यः । न च कुम्भकारशब्दादप्युत्पत्तौ तदादिनियमाभावात्कारीशब्दादपि ढक् प्रत्ययप्रसङ्गः; किं कारणं स्त्रीप्रत्यये चानुपसर्जनेनेत्यनेन, प्रत्ययग्रहणे यस्मात्स तदादेरधिकस्य ग्रहणमभ्यनुज्ञायते न न्यूनस्यापि। ननु च सत्यप्युत्तरत्र तदन्तविधौ कुम्भकारीत्यत्र समुदायादपि भवतु, केवलात्कारशब्दादपि प्रसङ्गो यथोपगवीत्यादौ, ततश्च कौम्भकारेयः पक्षे दुष्यत्येव, एवं तर्हि कारशब्दादप्युत्पत्तौ कुम्भेनैकार्थीभूतस्य तावतो निष्कृष्यापत्येनायोगात्तदादिनियमाभावाच्च समुदायादेव ङीब्भविष्यति । यद्वा कुम्भेनैकार्थीभूतस्य कारस्य स्त्रीत्वेनायोगात्स्त्रीप्रत्यय एव न भविष्यति, असति पुनरुत्तरत्र तदन्तविधौ स्त्रीप्रत्ययस्यात्राप्रसङ्गः, किं कारणं, यदणन्तं न तस्य निष्कृष्य स्त्रीत्वेन योगः, यस्य च स्त्रीत्वेन योगो न तदणन्तम् । अत उत्तरत्राप्यवश्यं प्रधानेन तदन्तविधिरभ्युपगन्तव्यस्तत्र यथा प्रधानेन भवति तथोपसर्जनेनापि स्यादिति प्रतिषेधोयमारभ्यते, तथा च पूर्वत्रोपसर्जनेनापि तदन्तविधिर्भवति, न षट्स्वस्रादिभ्यः प्रियपञ्चा द्रौपदीति, अतिक्रान्ता भवन्तमतिभवतीति । स्यादेतत् । पूर्व-

त्रोपात्तं तदन्तं वा स्त्रियामित्यनेन विशेष्यते, टिड्ढाणञित्यादिषूपात्तमेव टिदादिकं, तेन ज्ञापितेपि तदन्तविधौ बहुकुरुचरेत्यादौ टिदादेरस्त्रीत्वाच्च भविष्यति, कुम्भकारीत्यत्र त्वगन्तस्य स्त्रियां वृत्तेस्तदन्तादपि भविष्यति नार्थ एतेनेति, तच्च । त्वदुक्तस्य विषयविभागस्य दुर्ज्ञानत्वात्, अतो विषयविभागज्ञापनार्थमिदमारभ्यते । नन्वारब्धेप्यस्मिन्नेव विषयविभागः शक्य आस्थातुं, पञ्चाजीत्यत्राजानामस्त्रीत्वेन तदन्तस्य स्त्रियां वृत्तेरजाद्यतष्टाबिति टाप् प्रसङ्गात्, अतो विशेषणविशेष्यभावं प्रति कामचारादजाद्यतष्टाबित्यत्र टिड्ढाणञित्यादौ चोपात्तं स्त्रीत्वेन विशेष्यते, वनो र चेत्यादावुपात्तं तदन्तस्य चेति नार्थ एतेन । एवं तर्हि तदन्तविधिज्ञापनार्थमिदमारभ्यते, अमहत्पूर्वेत्येतत्तु शक्यमकर्त्तुं, नहि महाशूद्रेत्यत्र समुदाये जातिवचने शूद्रशब्दः स्त्रियां वर्त्तते । अपर आह । लौकिकस्याप्रधानस्योपसर्जनस्येह ग्रहणं तेनापिशलिना प्रोक्तमित्रश्चेत्यण्, ततोऽध्येत्र्यां तदधीतइत्यण्, तस्य प्रोक्ताल्लुगिति लुक्, आपिशला ब्राह्मणी, अत्र इञश्चेति विहितस्य प्रोक्तप्रत्ययस्याणो ऽप्रधानत्वात्तदन्तान्ङीब् न भवति, नन्विदानीमध्येतृप्रत्यये लुप्ते प्रकृतिरेव तदर्थमाहेति प्रधानस्त्रियामध्येत्र्यामणन्तस्य वृत्तेः स्यादेव ङीप् प्रत्ययः । स्यादेतदेवं यद्यणन्तादनुपसर्जनादित्युच्येत वयं त्वणमेवानुपसर्जनत्वेन विशेषयिष्यामः, अणयानुपसर्जन इति, अर्थद्वारकं चाणः प्राधान्यमप्राधान्यं च, तदेतदुक्तं भवति, यस्मिन्नर्थेणुत्पन्नः स यदा प्राधान्येनोच्यते तदा तदन्तान्ङीब् भवति, यदा तु गुणभावेन तदा नेति, इह चाध्येत्र्यां सङ्क्रान्तत्वात्प्रथमस्याणोऽर्थो गुणभूत इति तदाश्रयस्तावन्ङीब् न भवति, यस्त्वध्येत्र्यामुत्पन्नस्तदाश्रयोपि न भवति तस्य लुप्तत्वात् । प्रत्ययलक्षणेनापि न भवति, अणाकारस्य विशेषणात्, टिड्ढाणञित्यत्र अत इति वर्त्तते तत्राणन्तादकारान्तादिति विज्ञायमाने स्यात्प्रत्ययलक्षणमणा त्वकारे विशेष्यमाणे वर्णनिमित्तो ङीप् प्रत्ययः कथं प्रत्ययलक्षणेन स्यात् । ननु स्त्रियामित्यनुवृत्तेनाणं विशेषयिष्यामो योऽण् स्त्रियां विहित इति, एवमपि काशकृत्स्निना प्रोक्ता मीमांसा काशकृत्स्नी तामधीते काशकृत्स्ना ब्राह्मणीति द्वितीयोऽण

प्रोक्ताल्लुगिति लुप्तेपि प्रथमोऽयण् स्त्रियामेवोत्पन्नस्तदन्ताद्वाह्मण्यां वर्त्तमानान्ङीप्प्रसङ्गः, तस्मात्प्रधानाद्यथा स्यादप्रधानान्मा भूदित्येतत्प्रयोजनं सूत्रस्येति ॥

"टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्वरपख्युनाम्" ॥

'इह कस्मादिति'। लडादेशस्य स्थानिवद्भावेन टित्त्वमस्तीति प्रश्नः । 'पवमाना यजमानेति' । ननु शानजादिषु लट इत्यस्य निवृत्तत्वाद् अनादेशपक्षः स्थापितः, पवमानेत्यादिषु शानजुदाहर्त्तव्यः । 'ह्यनुबन्धकत्वाल्लट इति' । लडादिष्वकारादयोप्यनुबन्धा इति भावः । एतेन लिड्लृटौ व्याख्यातौ अनूचाना यक्ष्यमाणेति । 'ल्युडादिषु कथमिति' । ह्यनुबन्धकत्वात्तेषामपि ग्रहणेन न भाव्यमिति प्रश्नः । 'टित्करणसामर्थ्यादिति' । न च लडादिष्वपि टित्करणसामर्थ्यमित्याह । 'इतरत्रेति' । 'पठिता विद्येति' । कथमित्यनुषङ्गः । इटष्टित्त्वमुभयार्थं स्यादिति प्रश्नः । 'आगमटित्त्वमनिमित्तमिति' । आगमानां टित्त्वं ङीपो निमित्तं न भवतीत्यर्थः । कुत इत्यत आह । 'ट्युट्युलौ तुट् चेति लिङ्गादिति' । यद्यागमटित्त्वं ङीपो निमित्तं स्यात्ततः सायन्तनीत्यादौ तुट आगमस्य टित्त्वान्ङीप् सिद्ध इति ट्युट्युलोष्टित्करणमनर्थकं स्यादिति भावः । ननु च पुराणप्रोक्तेष्विति निर्द्देशेन यदा तुण् न भवति तदा ङीबर्थं तयोष्टित्त्वं स्यात्तत्र, पुराणशब्दाद्बाह्वादिषु पाठान्ङीषा भवितव्यम्, अन्तोदात्तो हि पुराणीशब्दः पुनःपुनर्जायमाना पुराणीति यथा । एवमपि न ज्ञापकं बाह्वादिभ्यश्चेत्यत्र वेति वर्त्तते, ततश्च ङीषा मुक्ते ङीब् यथा स्यादिति ट्युट्युलोष्टित्त्वं स्यादिति चिन्त्यमेतत् । 'सौपर्णेयीति,'। सुपर्णीशब्दात्पाककर्णादिङीषन्तात्स्त्रीभ्यो ढक्, ननु च सानुबन्धत्वादस्य ग्रहणेन न भवितव्यमत आह । 'निरनुबन्धक इति' । यद्यपि शिलाया ढ इति निरनुबन्धको ढशब्दोस्ति स इह स्वभावान्नपुंसकलिङ्ग इति स्त्रियां नास्तीत्युक्तं, योपि सभाया यः, ढश्छन्दसीति ढः सोपि स्त्रियां न वर्त्तते कथं, तत्र तत्र साधुरिति वर्त्तते कथं च स्त्री नाम सभायां साध्वी स्याद्यज्ञसभायां हि विदुषामधिकारः । ननु मा नाम भूद्यज्ञसभायां

साध्वी शालायां स्त्रीसभे च साध्वी भविष्यति, तत्रयज्ञसभायां साध्वी ब्राह्मणपरिषदित्यत्रापि प्रसङ्गः, एवं तर्ह्येवंविधे विषये छन्दसि सभेयीशब्दस्य प्रयोगाभावोत्र हेतुः । 'णपि क्व चिदणकृतं कार्यं भवतीति'। शीलं छत्रादिभ्यो ण इति यो णस्तत्राण् कृतं कार्यं भवतीति । कथं, ज्ञापकात्, यदयं कार्मस्ताच्छील्यइति टिलोपार्थं निपातनं करोति, यदि हि ताच्छीलिके णे ऽणकृतं कार्यं न स्यान्निपातनमनर्थकं स्यात्, कर्मशब्दाच्छत्रादिलक्षणे णे कृते नस्तद्धितइत्येव टिलोपस्य सिद्धत्वा,च्च चान्निति प्रकृतिभावः, अणि हि स प्रकृतिभावः, । 'चौरी तापसीति''। चुरातपःशब्दौ छत्रादिषु पठितव्यौ । क्व चिदित्यस्य व्यावर्त्यं दर्शयति। 'दाण्डा मौष्ठेति'। दण्डमुष्टिशब्दाभ्यां तदस्यां प्रहरणमिति णः । 'औत्सी औदपानीति'। उत्सोदपानशब्दाभ्यां भवार्थे उत्सादिभ्योञ्, अथ शार्ङ्गरवादिसूत्रे पुनरञ्ग्रहणं किमर्थं, यावता ऽनेनैव सिद्धं, न रूपभेदो न स्वरभेदस्तत्राह । 'शार्ङ्गरवाद्यञ इत्यादि'। बिदस्यापत्यं बैदी, अनृष्यानन्तर्ये बिदादिभ्योञ्, गोत्रं च चरणैः सहेति जातिः, तत्रौत्सीत्यादौ चरितार्थमिमं ङीपं बाधित्वा जातिलक्षणो ङीष् प्राप्नोति, यदि तर्हि तस्य निबन्धनमस्ति तदेवाञ्ग्रहणमस्तु किमत्राञ् ग्रहणेन, न वा जात्यधिकारात्, जातेरिति हि तत्र वर्त्तते, अनधिकारे हि पुंयोगादाख्यायां ङीन् प्रसङ्गः, बैदस्य स्त्री बैदी । ऊरुद्वयसीत्यादौ प्रमाणे द्वयसज्दघ्नञ्मात्रः । 'पञ्चतयीति'। संख्याया अवयवे तयप्, द्वयसजादिषु अनुबन्धोच्चारणं प्रातिपदिकानां ग्रहणं मा भूत् किमस्य द्वयसं किमस्य मात्रमिति । तयशब्दोपि तयतेः पचाद्यजन्तः सम्भवति । 'ठनादिनिवृत्त्यर्थमिति'। दण्डोस्या अस्ति, अत इनिठनौ,दण्डिका, काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठौ काशिकेत्यादौ मा भूदित्येवमर्थम् । 'तादृशीति'। त्यदादिषु दृशोनालोचने कञ्च, आ सर्वनाम्नः, कञो अकारोच्चारणमातोनुपसर्गे क गोदेत्यादौ माभूत् । 'इत्वरीति'। इण्नशिजिसर्त्तिभ्यः क्वरप् । 'आढ्यङ्करणीति'। आढ्यसुभगेत्यादिना ख्युन् । 'नञ्स्नञीकक्ख्युंस्तरुणतलुनानामिति'। भाष्ये तु कञ्क्वरप्इत्येतावत्सूत्रं ख्युनः पाठो नार्थ इति

तस्याप्युपसंख्यानमेव कृतम्। 'स्त्रैणी पौंस्नीति'। स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्स्नञौ भवनात्। 'शाक्तिकी याष्टिकीति'। प्रहरणाधिकारे शक्तियष्ट्योरीकक्। 'तरुणी तलुनीति'। एतयोरवयोर्थं ग्रहणं तरुणी सुरेति, वयसि तु वयसि प्रथमइत्येव सिद्धं, न सिद्ध्यति, गौरादिपाठान्ङीष् प्राप्नोति, तस्माद्वयस्य-वयसि च ङीब्ङीषोर्विकल्पः, क्व चिद्गौरादिपाठात्सिद्धमिति पठ्यते तद्रूपमात्रसिद्ध्यभिप्रायं द्रष्टव्यं, स्वरार्थं तूपसंख्यानं कर्त्तव्यमेव॥

"यञश्च"॥ 'आपत्यग्रहणमिति'। अपत्ये भव आपत्यः, यञ,आपत्यादितिसूत्रं कर्त्तव्यमित्यर्थः। 'द्वैप्येति'। भवादावर्थे यञ्। 'योगविभाग उत्तरार्थ इति'। उत्तरत्र यञ एवानुवृत्तिर्यथा स्याट्टिढादीनां मा भूदिति॥

"प्राचां ष्फ तद्धितः"॥ 'षकारो ङीषर्थ इति'। ननु च ष्फप्रत्ययेनैव स्त्रीत्वस्य द्योतितत्वान्ङीषा न भाव्यं तत्राह। 'प्रत्ययद्वयेनेति'। 'तद्धितग्रहणं प्रातिपदिकसंज्ञार्थमिति'। प्रातिपदिकसंज्ञा तु ङीषर्था। ननु च सिद्धोऽत्र ङीष् षित्करणसामर्थ्यात्, धातोस्तु त्रपादेः षित्त्वमङ्विधौ चरितार्थमिति त्रपा त्रमेत्यादौ ङीषभावः, तदेतत्साध्यासिकं तिष्ठतु तावत्। 'सर्वत्रग्रहणमित्यादि'। सर्वत्रग्रहणं तावद् उत्तरसूत्रे न कर्त्तव्यम्, आरम्भसामर्थ्यादेव प्राचामित्यस्य निवृत्तौ सर्वत्र सिद्धत्वादतस्तदिहापकृष्यते, तदयमर्थो भवति, सर्वत्र बाधकविषयेऽपि प्राचां मतेन यञन्तात्ष्फो भवतीति, एवं सप्तम्यर्थोऽपि समञ्जसो भवति। 'आवट्याच्चापं वक्ष्यतीति'। असति पुनरपकर्षे आवट्याच्चाबुदीचां मते सावकाशः परत्वात्ष्फं बाधेत सर्वत्रग्रहणात्ष्फ एव भवति, एवं च षाच्च यञ इति चाब्विषयेऽपि प्राचां ष्फ एव भवति शार्कराक्ष्यायणी पौतिमाष्यायणी गौकक्ष्यायणीति॥

"सर्वत्र लोहितादिकतन्तेभ्यः"॥ लोहितादीति पृथक्पदं लुप्तविभक्तिकं, पूर्वत्र च प्राचां मते ष्फो विहित इह तु सर्वत्र मते, कोऽर्थः सर्वेषां मतइत्यर्थः, तदाह। '[१]सर्वेषामाचार्याणां मतइति'। मतेनेति तृतीयान्तपाठे सूत्रे षष्ठ्यन्तान्वत्, । 'स्वतन्त्रमिति'। योऽन्यस्यावयवो न भवति तत्स्व-

१ मुद्रितमूलपुस्तके सर्वेषामाचार्याणां मतइति नास्ति।

तन्त्रं प्रातिपदिकं, कः पुनरसावित्यत्राह । 'कपिशब्दात्पर इति' । लोहित्यायनीत्यादिर्गर्गाद्यन्तर्गणः, बभ्रुशब्दोपि तत्रैव पठ्यते यञ्, तु मधुबभ्र्वोर्ब्राह्मणकौशिकयोरित्यनेनैव भवति । 'कण्वात्त्वित्यादि' । कण्वशब्दात्पूर्वः कतशब्दादुत्तरः शकलशब्द इष्यते, कतशकलकण्वेत्येवमेषां संनिवेशः कार्य इत्यर्थः । किमेवं सति भवतीत्याह । 'पूर्वोत्तराविति' । शकलशब्दोन्त आदिश्च यथाक्रमं ययोः पूर्वोत्तरयोर्गणयोस्तौ तथोक्तौ पूर्वो गणो लोहितादिः शकलशब्दान्तो भवति, उत्तरश्च गणः शकलशब्दादिर्भवतीत्यर्थः, सत्यमेवं भवति प्रयोजनं तु किमित्यत आह । 'ष्फाणाविति' । श्लोकं व्याचष्टे । 'प्रातिपदिकेष्वन्यथा पाठ इति' । कपिकत कुरुकत अनडुह कण्व शकलेत्येवं गर्गादिषु गणसन्निवेशः, । 'स एवं व्यवस्थापयितव्य इति' । 'एवमिति' श्लोकोक्तयानुपूर्व्येत्यर्थः । अनडुह्कुरुकतशब्दावस्मात्स्थानादपकृष्यान्यत्र पाठ्यौ, शकलशब्दस्तु कतकण्वयोर्मध्ये पठितव्य इति यावत् । नन्वेवं गणद्वयादपि प्रच्युतः शकलशब्दः ष्फाणौ द्वावपि न प्रतिपद्येत, तत्राह । 'कतन्तेभ्य इति' । 'बहुव्रीहितत् पुरुषयोरेकशेष इति' । कतस्यान्तः समीपभूतः कतन्त इति तत्पुरुषेण शकलशब्द उच्यते, शकन्ध्वादित्वान्निपातनाद्वा पररूपं, तथा कतोन्तो येषां तानि कतन्तानीति बहुव्रीहिः, तत्र बहुव्रीहितत्पुरुषयोः सह विवक्षायां बहुव्रीहिः शिष्यते स्वरभिन्नानां यस्योत्तरस्वरविधिः स शिष्यतइति वचनात् । 'तथेत्यादि' । कण्वादिभ्य इत्यपि बहुव्रीहितत्पुरुषयोरेकशेष इत्यर्थः । कण्वस्यादिः समीपभूतः कण्वादिः शकलशब्दः, कण्व आदिर्येषां तानि कण्वादीनि ततः पूर्ववदेकशेषः, तत्र, बहुव्रीहितत्पुरुषयोर्मध्ये तत्पुरुषवृत्त्या, तत्पुरुषसमासेन । 'मध्यवर्त्तीति' । गणद्वयस्य । 'प्रत्ययद्वयमपीति' । ष्फाणावित्यर्थः । 'शाकलादिति' । आपत्यस्येति यलोपः । अपर आह । पूर्वोत्तरौ तदन्तादी याह्याविति शेषः, पूर्वो गणस्तदन्तोयाह्यः, सर्वत्र लोहितादिशकलान्तेभ्य इति, उत्तरो गणस्तदादिर्याह्यः शकलादिभ्यो गोत्रइति । एवं ष्फाणौ प्रयोजनमिति ॥

"कौरव्यमाण्डूकाभ्यां च" ॥ 'कौरव्यमाण्डूकयोरित्यादि'। अस्मिन्सूत्रे आसुरेरपि ग्रहणं कर्त्तव्यम् । आसुरिकौरव्यमाण्डूकेभ्यश्चेति वक्तव्यमित्यर्थः । 'आसुरायणीति'। ष्फस्य तद्धितत्वाद्यस्येति चेति इञो लोपः, तदिदं तद्धितग्रहणमेव लिङ्गं भवत्यासुरेरपि ष्फ इति, यञादिष्वकारान्तेषु सवर्णदीर्घत्वेनापि रूपं सिद्धम् । 'शैषिकेषु चार्थेष्विति'। आसुरीप्रसङ्गादिदमत्रोक्तम् । अन्यथा द्विरासुरिग्रहणं कर्त्तव्यं स्यात् । 'आसुरीय इति'। असुरस्यापत्यमासुरिः, तेन प्रोक्त आसुरीयः कल्प इति ॥

"वयसि प्रथमे" ॥ 'श्रुत्येति'। श्रवणमात्रेण प्रकरणाद्यनपेक्षयेत्यर्थः । 'कुमारीति'। प्रथमवयोवचन एवायं न पुंयोगाभावहेतुकः, पुंस्यपि प्रयोगात्, यस्तु वृद्धायां प्रयोगो वृद्धकुमारीति, स पुंयोगाभावात्साधर्म्याद्वेदितव्यः । 'वयस्यचरमइति'। चरममन्त्यमचरमे अनन्त्ये, इह के चिच्चत्वारि वयांसीच्छन्ति कौमारं यौवनं मध्यत्वं वृद्धत्वमिति, यथाहुः ॥

प्रथमे वयसि नाधीतं द्वितीये नार्जितं धनम् ।
तृतीये न तपस्तप्तं चतुर्थे किं करिष्यति ॥

इति । अन्ये तु त्रीणि ।

पिता रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने ।
पुत्रस्तु स्थविरीभावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥

इति । अन्ये तु बालत्वमध्यत्ववृद्धत्वानि त्रीणि ।

आषोडशाद्भवेद्बालो यावत् क्षीरान्नवर्त्तकः ।
मध्यमः सप्ततिर्यावत्परतो वृद्ध उच्यते ॥

एषु सर्वेषु दर्शनेषु यौवनं द्वितीयं वयो भवति, यौवनवचनौ च वधूटचिरण्टशब्दौ, अतो न प्राप्नोति तदाह । 'द्वितीयवयोवचनावेताविति'। यदा तु द्वे एव वयसी उपचयापचयलक्षणे तदैतन्न वक्तव्यं, यौवनस्यापि प्रथमवयोरूपत्वात् । अस्या वर्त्तत इति यदुक्तं तस्य व्यावर्त्यं दर्शयति । 'उत्तानशया लोहितपादिकेति नैता वयःश्रुतय इति'।

श्रुत्या श्रवणमात्रेण नेति वयः प्रतिपादयन्तीत्यर्थः । इह तावदुत्तानशयेति, क्रियाकारकसम्बन्धमात्रं प्रतीयते, तदेव च प्रवृत्तिनिमित्तम् । उत्तानादिषु कर्तृष्विति शेरतेरच् प्रत्ययः, सर्वत्र च कदा चिदुत्ताना शेते उच्यते चेदमुत्तानशयेति तत्र नियमो गम्यते, अन्यथा स्वप्तुमप्राम-र्ष्यादुत्तानैव शेतइति, एवमपि सन्देहः, बाला वृद्धेति, तस्मादुत्तानैव-शेतइति नियमे वृद्धत्वाभावे च प्रकरणादिना उर्वसिते बाल्यं गम्यते, लोहितपादिकेत्यत्रापि अन्यपदार्थमात्रं श्रुत्या प्रतीयते । प्रकरणादिना स्वभावत एवास्या रक्तौ पादौ नालक्तकादिनेति प्रतीतौ सत्यां बालेति गम्यते, इतिशब्दः प्रकारे, एवंप्रकारा न वयःश्रुतय इत्यर्थः । अत एव बहुवचनं, तेन द्विवर्षेत्यादावपि न भवति, अत्रापि प्रकरणादिना वयो गम्यते, परिमाणमात्रं तुशब्दार्थः, शालादावपि प्रयोगात्, द्वे वर्षे भूता इति ठञो वर्षाल्लुक्च, चित्तवति नित्यमिति लुक् ॥

"अपरिमाणबिस्ताचितकम्बल्येभ्यो न तद्धितलुकि" ॥ 'तद्धित-लुकि सतीति' । परसप्तमी त्वेषा नोपपद्यते, अभावरूपेण लुका पौर्वा-पर्यासम्भवात् । 'सर्वतो मानं परिमाणमिति' । परिमाणं तु सर्वत इत्यस्य ग्रहणं न परिच्छेदकमात्रस्येत्यर्थः । 'पञ्चभिरश्वैः क्रीतेति' । तद्धितार्थे द्विगुः, आर्हीयष्ठक् । 'कालः सङ्ख्या च न परिमाणमिति' । नहि ताभ्यां सर्वत आरोहतः परिणाहतश्च मीयते, एवं च कालः सङ्ख्या चेति प्रदर्श-नार्थत्वात्प्रमाणमपि परिमाणं न भवति, तथा चोत्तरसूत्रे काण्डशब्द-स्यापरिमाणवाचित्वादिति वक्ष्यति, प्रमाणविशेषः काण्डमिति च, तेन द्वौ शमौ प्रमाणमस्या इति मात्रचः प्रमाणे लो द्विगोर्नित्यमिति लुकि द्विशमा त्रिशमेति भवति, यद्येवमुन्मानमपि परिणं न स्यात्, कश्चिदा-ह,इष्टमेवैतदुन्मानमपि नेवात्र परिमाणग्रहणेन गृह्यते द्वाभ्यां निष्काभ्यां क्रीता प्राग्वतीयस्य ठञो द्वित्रिपूर्वान्निष्कादिति लुक्, द्विनिष्का त्रिनि-ष्केति भवतीति । अपर आह, बिस्तकम्बल्यग्रहणं ज्ञापकमुन्मानमप्यत्र परिमाणग्रहणेन गृह्यतइति तयोरुन्मानविशेषत्वात्, सुवर्णबिस्तो हेमोत्वे, कम्बलाच्च सञ्ज्ञायां कम्बल्यमूर्णापलशतमिति । न्यासकारस्तु द्वौ

बिस्तो परिमाणमस्येति विगृह्णन् बिस्तं परिपरिमाणं मन्यते । 'द्विवर्षेति' । कृतव्युत्पादनमेतत् । 'द्विशता त्रिशतेति' । द्वाभ्यां शताभ्यां क्रीतेति पणपादमाषशताद्यदिति नित्ये यति प्राप्ते शाणाद्वेत्यत्र शताच्चेति वक्तव्यमिति वचनात्पक्षे सङ्ख्याया अतिशदन्तायाः कन्निति कन्, तस्याध्यर्द्धपूर्वेति लुक् । 'द्विबिस्तेति' । परिमाणत्वे ठञो लुक्, उन्मानत्वे ठकः । 'द्व्याचितेति' । आचितो दशभाराः स्युः, द्वावाचितौ पचति, आढकाचितपात्रात्खोऽन्यतरस्यां, द्विगोष्ठंश्चेति पक्षे ठन्खौ, ताभ्यां मुक्ते प्राग्वतीयष्ठञ्, तस्य पूर्ववल्लुक् । 'द्विकम्बल्येति' । क्रीतार्थे ठञो लुक्, द्व्याढकी द्व्याचितेत्यनेन तुल्यम् । 'पञ्चाश्वीति' । समाहारे द्विगुः । इमौ द्वौ प्रतिषेधावुच्येते तत्रैकः शक्यो वक्तुं, कथम्, एवं वक्ष्यामि परिमाणात्तद्धितलुकीति, तन्नियमार्थं भविष्यति, परिमाणान्तादेव तद्धितलुकि ङीब् भवतीति, तेन द्व्याढकीत्यादौ च भविष्यति, पञ्चाश्वेत्यादौ च न भविष्यति, ततो बिस्ताचितकम्बल्येभ्यो नेति, नैवं शक्यं विपरीतोऽपि नियमः सम्भाव्येत परिमाणान्तात्तद्धितलुक्येवेति, तत्र को दोषः, परिमाणात्समाहारे न स्यात् द्विकुडवी पञ्चाढकी, पञ्चाश्वेत्यादौ तु व्यावर्त्तकाभावात्स्यादेव ङीप्, तस्माद्यथान्यासमेवास्तु ॥

"काण्डान्तात्क्षेत्रे" ॥ मानदण्डः काण्डं, द्विगोरित्यधिकारादेव पूर्वसूत्रवत्तदन्तविधौ सिद्धे किमर्थमन्तग्रहणम्, अक्रियमाणेऽन्तग्रहणे क्षेत्रइत्येतत् काण्डस्यैव विशेषणं विज्ञायेत क्षेत्रे यः काण्डशब्दस्तदन्ताद्द्विगोरिति श्रुतत्वात् न तदन्तस्य, यथोत्तरसूत्रे प्रमाणे यः पुरुषशब्दस्तदन्तादिति, ततश्चेह प्रसज्येत द्वाभ्यां काण्डाभ्यां काण्डप्रमिताभ्यां क्षेत्राभ्यां क्रीता द्विकाण्डी वडवेति, इह तु न स्यात् द्वे काण्डे प्रमाणमस्याः द्विकाण्डा क्षेत्रभक्तिरिति, अन्तग्रहणे तु सति तदन्तस्यैव विशेषणं क्षेत्रं न काण्डस्य बहुव्रीहौ गुणभूतत्वात् ॥

"पुरुषात् प्रमाणेऽन्यतरस्याम्" ॥ 'प्रमाणे यः पुरुषशब्द इति' । पञ्चारत्निः पुरुष इति शुल्वविदः, तत्र द्वौ पुरुषौ प्रमाणमस्या इति

वाक्ये प्रमाणशब्देन सम्बन्धात् जातिवचनोऽपि पुरुषशब्दः प्रमाणे वर्त्तते, वृत्तौ तु तत्स्वभावादेव प्रमाणे वृत्तिर्द्रष्टव्या ॥

"बहुव्रीहेरूधसो ङीष्" ॥ 'ऊधसो ऽनङिति समासान्ते कृत इति'। स[1]मासार्थादुत्तरपदाद्ध्रुवन्समासान्तः पूर्वं भवति ततः स्त्रीप्रत्ययः। 'अनो बहुव्रीहेरिति'। उपलक्षणमेतत्। अनो बहुव्रीहेः, डाबुभाभ्यामन्यतरस्यामिति चेत्यर्थः। 'कुण्डोध्नीति'। कुण्डमिव ऊधोऽस्या इति विग्रहः, ङीष्यल्लोपोऽन इत्यकारलोपः। 'प्राप्तोधा इति'। प्राप्तापन्ने च द्वितीययेति तत्पुरुषः, अत्वसन्तस्य चेति दीर्घः,। 'अन उपधालोपिन इत्यादि'। असत्यां पुनरनुवृत्तौ मध्येऽपवादन्यायेन डाप्प्रतिषेधयोरेवायं ङीष् बाधकः स्यात् नान उपधालोपिन इत्यस्य ङीपः। ननु च डाबुभाभ्यामित्यत्रानेनान्यतरस्यांग्रहणेन ङीबपि प्राप्यते, अन उपधालोपिन इत्ययं तु नियम इत्यवादीति कुतोऽयमनिष्टप्रसङ्गः। सत्यम्। अन उपधालोपिन इत्यस्य तु विधित्वाभ्युपगमेनैतदुक्तम्। इह बहुव्रीहेरूधसो ङीष् नश्चेति वक्तव्यम्, ऊधःशब्दान्ताद्बहुव्रीहेः स्त्रियां ङीष् भवति तत्सन्नियोगेन चान्त्यस्य नकारः, समासान्तप्रकरणे तु ऊधसोऽनङिति न वक्तव्यं, धनुषोऽनङित्येव पठितव्यं, कः पुनरेवं सति गुणो भवति, अन उपधालोपिन इत्यत्रास्यानुवृत्तिर्नाश्रयितव्या भवति, अपि च महोधाः पर्जन्यः कुण्डोधो धैनुकमिति सिद्धं भवति अन्यथा ऊधसोऽनङित्यत्र स्त्रियामिति वक्तव्यं स्यादत आह। 'समासान्तश्च स्त्रियामेवेति'। इष्यतइत्यनुषङ्गः, तत्रैव स्त्रियामिति वक्तव्यमित्यर्थः, इतरथा हि कब्विधिप्रसङ्गः, कपोऽवकाशः ऽन्यो बहुव्रीहिः, अयवकः, अव्रीहिकः, ङीषस्तु विभाषा कप् यदा न कप् सोऽवकाशः, कप्प्रसङ्ग उभयं प्राप्नोति परत्वात्कप् स्यात् ॥

"संख्याव्ययादेर्ङीप्" ॥ 'पूर्वेण ङीषि प्राप्ते ङीब् विधीयतइति'। यत्र पूर्वपदप्रकृतिस्वरस्तत्र बहुव्रीहौ, अन्तोदात्ते तु बहुव्रीहौ ङीप्ङीषोर्नास्ति विशेषः, सूध्री, नञ्सुभ्यामित्यन्तोदात्तत्वं तत्राल्लोपे ङीबप्यु-

१ सामर्थ्यादिति २ पु॰ पाठः।

दात्तनिवृत्तिस्वरेणोदात्तो भवति । 'द्व्यूधीत्यादि' । द्वे ऊधसी यस्या अतिगतमूधोस्या निर्गतमूधोस्या इति विग्रहः । 'आदिग्रहणं किमिति' । संख्याव्ययाभ्यामुत्तरो य ऊधःशब्दस्तदन्ताद्बहुव्रीहेरिति विज्ञायमाने द्व्यूधीत्यादि सिद्धमिति प्रश्नः । 'द्विविधोध्नीति' । असत्यादिग्रहणे संख्याव्ययाभ्यामिति पञ्चमीनिर्देशात्ताभ्यामनन्तरो य ऊधःशब्दस्तदन्तादेव स्यात्पदान्तरव्यवाये तु न स्यादिति भावः ॥

"दामहायनान्ताच्च" ॥ स्वरितेनाधिकार इत्यत्र द्वौ पक्षौ शब्दाधिकारोर्थाधिकारश्चेति, तत्राद्ये पक्षे यस्यैव शब्दस्य स्वरितत्वं प्रतिज्ञातं स एवानुवर्त्तते, द्वितीये तु द्वन्द्वार्थस्यैकत्वात्तस्यैवानुवृत्तिः स्याद्वा न वा, तदिहाद्यं पक्षमाश्रित्याह । 'संख्याग्रहणमनुवर्त्तते नाव्ययग्रहणमिति' । 'हायनो वयसि स्मृत इति' । प्रकृतिरिति शेषः । हायनान्तो बहुव्रीहिर्वयसि गम्यमाने ङीपः प्रकृतिराचार्यैः स्मृत इत्यर्थः । 'त्रिहायना शालेति' । प्राणिधर्मो वयः शालाया न सम्भवति । अथ सूत्रेोदाहरणवत्त्रिचतुर्भ्यां हायनस्येत्यौपसंख्यानिकं णत्वं कस्मान्न भवतीत्यत आह । 'णत्वं चेत्यादि' । बहुव्रीह्यधिकारादेव तदन्तविधिसिद्धेरन्तग्रहणं विस्पष्टार्थम् ॥

"अन उपधालोपिनोऽन्यतरस्याम्" ॥ ईति परत उपधालोपो यस्य सम्भवति स उपधालोपी । 'ननु सिद्धा एवेत्यादि' । एतच्च डाबुभाभ्यामित्यत्रैव व्याख्यातम् । 'अनुपधालोपिनो ङीप्प्रतिषेधार्थं वचनमिति' । अनो बहुव्रीहेर्यदन्यतरस्यां ङीब्विधानं तदुपधालोपिन एवेत्येवं नियमार्थमित्यर्थः । अस्य च नियमस्यानुपधालोपिनो ङीब्निवृत्तिः फलमिति फलतः प्रतिषेधवाचो युक्तिः । 'बहुराजे इति' । औङ आप इति शी भावः, द्विवचननिर्देशो डापोभिव्यक्तये, एकवचने डाप्प्रतिषेधयो रूपस्य तुल्यत्वात् । 'बहुमत्स्येति' । सूर्यतिष्यागस्त्येत्यादिना उपधालोपविधानादुपधालोप्येष बहुव्रीहिः । 'सुपर्वेति' । न संयोगाद्वमन्तादिति निषेधवायमुपधालोपी ॥

"नित्यं संज्ञाछन्दसोः" ॥ ननु छन्दसि दृष्टमेवानुविधीयते नापूर्वमुत्प्रेक्ष्यते, तत्र च ङीबेव चेद्दृश्यते तस्य च लक्षणमस्ति क इदानीं तदभावं प्रयोक्तुं प्रभवति, संज्ञाशब्दा अप्यनादिप्रयुक्ता नियतानुपूर्वीका स्तत्रापि ङीबेव चायं दृश्यते न तदभावः शक्यते कर्त्तुं, किमर्थमिदं सूत्रं, संज्ञाछन्दसोरिति पदमुत्तरार्थं वक्तव्यं, नित्यग्रहणमुत्तरत्र विकल्पनिवृत्त्यर्थम् ॥

"केवलमामकभागधेयपापापरसमानार्यकृतसुमङ्गलभेषजाच्च" ॥ 'केवलेति भाषायामिति'। असंज्ञाविषयइति भावः। 'मामकीति'। मयेयमिति युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्चेत्यण्, तवकममकावेकवचनइति ममकादेशः, तत्राणन्तत्वाट्टिड्ढाणञित्येव सिद्धे नियमार्थे मामकग्रहणं संज्ञाछन्दसोरेव ङीम्नान्यत्रेति। 'मामिकेति'। टापि मामकनरकयोरुपसंख्यानमितीत्वम्। 'भागधेयीति'। भागशब्दात्पुल्लिङ्गात्स्वार्थे धेयप्रत्ययः, स्वार्थिकाश्च क्व चिदतिवर्त्तन्ते प्रकृतितो लिङ्गमिति स्त्रीलिङ्गता। 'पापेति'। अभेदोपचारात्तद्वति वर्त्तमानः पापशब्दोऽभिधेयवल्लिङ्गः, अवरीत्यत्र द्वितीयो वर्णो दन्त्योष्ठ्यो न पवार्यः। 'आर्यकृतेति'। प्राक् सुबुत्पत्तेः समासे ऽकारान्तत्वम्। 'भेषजीति'। भिषज इयमित्यणि आदिवृद्धेरभावो ऽस्मादेव निपातनादेकारः, एवं च भेषजग्रहणमपि नियमार्थम् ॥

"रात्रेश्चाजसौ" ॥ 'कथमित्यादि'। दीर्घान्ताज्जसि दीर्घाज्जसि चेति पूर्वसवर्णदीर्घप्रतिषेधाद्यणादेशे रात्र्य इति प्रयोग उपपद्यते, ह्रस्वान्तस्य तु जसि चेति गुणे रात्रय इति रूपं स्यात्, दीर्घान्तश्च रात्रिशब्दः संज्ञाछन्दसोरपि जसि न सम्भवति, अजसाविति प्रतिषेधात् किंपुनर्भाषायामिति प्रश्नः। 'ङीषयमित्यादि'। बह्वादिषु रात्रिशब्दो न पठ्यतइति चेत् तत्राह। 'तत्र हीति'। कृत इकारः कृदिकारः, तदन्तान्ङीष् भवति, दृजागृभ्यां विः, दर्विः, दर्वी, यस्तु क्तिन्संबन्धी तदन्ताच्च भवति कृतिः कृतिः। 'सर्वत इति'। कृदिकारादकृदिकाराच्चेत्यर्थः। यस्तु क्तिचर्थस्तस्माच्च भवति आक्रोशेनञ्यनिः, अकरणिरहरणिः। रात्रिशब्दोयं राशदिभ्यां त्रिबिति व्युत्पत्तिपक्षे कृदिकारान्तः, अव्युत्पत्तिपक्षे सर्वतोक्तिचर्थो-

दिति ङीष्, सूत्रं तु ङीबर्थं रात्री अव्यत्, रात्रीभिरस्मात्रहभिर्देशस्येत्, अन्तोदात्तत्वं भवति ॥

"अन्तर्वत्पतिवतोर्नुक्" ॥ 'निपातनसामर्थ्याच्चेति'। कार्यान्तर-सदर्थविशेषवृत्तिरपि लभ्यतइति भावः। कस्मिन्विशेषइत्यत्राह। 'अन्तर्व-त्पतिवदिति गर्भभर्तृसंयोगइति'। अन्तर्वदिति गर्भसंयोगे गर्भि-ण्यामित्यर्थः। पतिवदिति भर्तृसंयोगे भर्तृमत्यामित्यर्थः, जीवपत्या-मिति यावत्। 'इह न भवति अन्तरस्यां शालायां विद्यतइति'। अस्मि-न्विषये एवं विधं वाक्यमेव भवति न तु मतुबादीत्यर्थः। क्व-चिदन्तर्वती शालेति पठ्यते तदयुक्तम्, अत्र मतुबभावस्योक्तत्वात्। 'पतिमती पृथिवीति'। स्वामिपर्यायोऽत्र पतिशब्दः। 'मतुन्निपात्य-तइति'। अधिकरणप्रधानस्यान्तःशब्दस्यास्तिना ऽसामानाधिकरण्याच्च प्राप्नोतीति कृत्वा। 'वत्वं तु सिद्धमिति'। मादुपधायाश्चेत्यनेना-दुपधत्वात्। 'अन्तर्वत्पतिवतोरित्यादि'। एतयोः शब्दयोर्निपात-नान्मतुब्वत्वे भवतः, नुक् विधीयते यथाक्रमं गर्भिण्यां जीवपत्यां चाभिधेयायां, जीवः पतिरस्याः जीवपतिः, विभाषा सपूर्वस्येति ङीन्नकारयोरभावपक्षे रूपं, तत्र ङिति ह्रस्वश्चेति नदीसंज्ञापक्षे इदु-द्भ्यामिति ङेरामादेशः, जीवत्पत्यामिति भवति। वा तु छन्दसि नुग्विधिः, छन्दसि विषये तु विकल्पेन नुग्विधिर्भवति, अन्तर्वती अन्तर्वत्नी, पुंस्यपि दृश्यते सोन्तर्वानभवत् ॥

"पत्युर्नो यज्ञसंयोगे" ॥ यद्यत्र यज्ञशब्देन पतिशब्दस्य संबन्धो यज्ञसंयोग इत्यर्थः स्यात् यज्ञस्य पतिरियं ब्राह्मणीत्यत्रैव स्यात्, अस्ति ह्यर्थद्वारकः संबन्धः स्वरूपेण चानन्तर्यलक्षणः, अथ यज्ञवाचिना संयोगो यज्ञसंयोगः तथापि पत्नीसंयाज इत्यादावेव स्यान्न त्वियमस्य पत्नीत्यादौ, तस्माद्यज्ञशब्दस्य योर्थस्तेन पतिशब्दार्थस्य संबन्धो यज्ञसंयोग इत्याह। 'यज्ञेन संयोगइति'। अन्यथा यज्ञशब्देनेत्य-वक्ष्यत्। एवं च पतिशब्दार्थस्येत्यप्युक्तं भवति, नहि पतिशब्दस्य यज्ञेनार्थेन वाच्यवाचकभावः संबन्धान्तरं वा सम्भवति। 'तत्सा-

धनत्वादिति’ । देवतोद्देशेन स्वद्रव्यत्यागो यागः, मध्यकं च दम्पत्योर्धनं कुटुम्बिनौ धनस्येशाते जायापत्योर्न विभागो विद्यतइति हि स्मर्यते, ततश्च त्यागे भार्याया अप्यनुमतिरपेक्ष्यतइति, तत्रास्या अनुमत्या साधनत्वं, पत्न्यवेक्षितमाज्यं भवतीत्यादौ च साक्षादेव कर्तृत्वं मदभिलषितसाधनतया मदर्थं कर्मेत्येवं रूपोऽधिकारलक्षणसंबन्धोऽस्तीत्याह । ‘फलग्रहीतृत्वादिति’ । कर्तृत्वमात्रं विवक्षितं न स्त्रीत्वमिति ङीन्न कृतः, कर्त्तरि चेति समासप्रतिषेधः कर्मणि षष्ठ्या एव न शेषषष्ठ्या इति तस्यानेनोपपन्नः समासः, फलगृहीतत्वादिति पाठे गृहीतं फलं ययेति बहुव्रीहौ फलशब्दस्य जातिवचनत्वाद् निष्ठायाः पूर्वनिपाते जातिकालसुखादिभ्यः परवचनमिति गृहीतशब्दस्य परनिपातः । ‘कथमित्यादि’ । शूद्रस्यैव यज्ञे ऽनधिकृतत्वाद्यज्ञेनासंयोगात्कथं तद्भार्याया यज्ञसंयोग इति प्रश्नः । ‘उपमानादिति’ । अग्निसाक्षिकं यत्पाणिग्रहणं तद्रूपलादीनामप्यस्ति तदाश्रयमुपमानम् ॥

“विभाषा सपूर्वस्य” ॥ सहशब्दोऽयमस्ति तुल्ययोगे यथा सशिष्यो गुरुरागत इति, अस्ति च विद्यमानवचनः, यथा सहैव दशभिः पुत्रैर्भारं वहति गर्दभीति, इत्थम्भूतलक्षणे तृतीया, विद्यमानेष्वेव पुत्रेष्वित्यर्थः, पूर्वशब्दोऽप्यस्ति व्यवस्थावचनः, पूर्वं मथुरायाः पाटलिपुत्रमिति, अस्ति चावयवशब्दः पूर्वं कायस्येति, तत्र तुल्ययोगे सहशब्दः पूर्वशब्दश्च व्यवस्थायामिति पक्षे ग्रामस्य पतिरियमिति वाक्ये प्राप्नोति, पूर्वस्य चापि प्राप्नोति, विद्यमानवचनसहशब्दः पूर्वशब्दश्च व्यवस्थावचन इति पक्षे पूर्वस्य माभूद्वाक्ये तु स्यादेव, अवयववचनः पूर्वशब्दः तुल्ययोगे सहशब्द इति पक्षे वाक्येऽपि स्यात्, तत्रापि पतिशब्दस्य पूर्वावयवः पकारस्तस्यापि स्यात्तस्माद्विद्यमानवचनः सहशब्दः पूर्वशब्दश्चावयववचन इति पक्ष आश्रीयते, तेन सहेत्यत्र तुल्ययोगइति विशेषणस्य प्रायिकत्वात्समासः, एवं च स्थिते सपूर्वस्येति पतिशब्दविशेषणं नोपपद्यते कथं पकारेण सपूर्वत्वमव्यभिचाराद्विशेषणं शब्दान्तरं तु पतिशब्दस्यावयवो न सम्भवति ततश्च सामर्थ्यात्प्रातिपदिकं पतिश-

ब्देन विशेष्यते न तु तेन । 'पतिशब्द इति' । पतिशब्देन तदन्तस्य ग्रहणम्, अनुपसर्जनग्रहणेनापि तदन्तं प्रातिपदिकमेव विशेष्यते न विशेषणभूतः पतिशब्दः, अन्यथा बहुव्रीहौ न स्यात् जीवः पतिरस्याः जीवपतिर्जीवपत्नीति, षष्ठीसमासएव तु स्यादाशापतिराशापत्नीति, तदेतत् सर्वमालोच्याह । 'पतिशब्दान्तस्य सपूर्वस्यानुपसर्जस्येति' । 'ग्रामस्य पतिरियमिति' । असति सपूर्वग्रहणे तदन्तविधेरभावादत्रैव स्यात्, अथाप्यमहत्पूर्वेति ज्ञापकात्तदन्तेपि भवेत्केवलस्यापि स्यादेव तस्मात्सपूर्वस्येति वक्तव्यम् ॥

"नित्यं सपत्न्यादिषु" ॥ यानि समानादिपूर्वपदानि पत्यन्तानि प्रातिपदिकानि ते सपत्न्यादयः, कुत एतत्, समानादीनामेव गणे पाठात्, सपत्न्यादीनां चापाठात्, यद्येवं समानादिष्विति वक्तव्यं पूर्वपदानुवृत्तेः, समादिषु पूर्वेष्ववयवेषु सत्स्वित्यर्थः, सत्यं, समानस्य सभावार्थं तु सपत्न्यादिष्वित्युक्तं, क्व चित्तूदाहरणानन्तरं समानादिष्विति वक्तव्यं सभावार्थमेवमुक्तमिति वृत्तावेव पठ्यते, अपर आह । समुदायोच्चारणसामर्थ्यात्सपत्नीभार्य इत्यत्र पुंवद्भावो न भवतीति नात्राप्तोक्तिरस्ति । किं च सभावार्थं समुदायोच्चारणमिदमिति समार्थ्यमपि चिन्त्यं, तथा हि सपत्नि निःसपत्निः सपत्न्यृच्छति सपत्न्या सपत्न्यै इत्यादावपि ह्रस्वयणादेशौ न स्यातां तस्मात्सभावार्थमेव सपत्न्यादिष्वित्युक्तम् । 'नित्यग्रहणं विस्पष्टार्थमिति'। आरम्भसामर्थ्यादेव नित्यं भविष्यतीति भावः । 'दासाच्छन्दसीति' । दासपत्नीरहिगोपाः ।

"पूतक्रतोरै च" ॥ यद्ययमैकारः प्रत्ययः स्यादुत्तरसूत्रउदात्तवचनमनर्थकं स्यात् प्रत्ययत्वादेव सिद्धेः, तस्मादादेशोयं विज्ञायतइत्याह । 'ऐकारश्चान्तादेश इति' । 'त्रय एते योगा इति' । पुंयोगादाख्यायामित्यत्रानुवर्त्तयितव्या इत्यर्थः । इह करणसामर्थ्याच्च ङीप्सहिता एवानुवर्त्तन्ते, तेन यदा पुंयोगात्स्त्रियां पूतक्रत्वादयो वर्त्तन्ते तदा ङीषं बाधित्वा ऐकारादिसहितो ङीप् भवति ॥

"वृषाकप्यग्निकुसितकुसीदानामुदात्तः" ॥ 'वृषाकपिशब्दो मध्योदात्त इति'। लघावन्ते द्वयोश्च बह्वषो गुरुरिति वचनात्। अस्यार्थः। अन्ते एकस्मिन्लघौ द्वयोश्च लघ्वोः परतो बह्वषः शब्दस्य गुरुरुदात्तो भवतीति, बह्वष इति, बह्वच इत्यर्थः। योऽस्माकं चकारेण प्रत्याहारः सोऽन्येषां षकारेण। 'अग्न्यादिषु पुनरिति'। फिषित्यनेनाग्न्यादीनामन्तोदात्तत्वं, फिषिति प्रातिपदिकस्यान्याचार्यसञ्ज्ञा, ये तु कुसीदेति मध्ये गुरुमधीयते तेषां लघावन्तइति मध्योदात्तप्रसङ्गः ॥

"मनोरौ वा" ॥ 'ऐकारश्चोदात्त इति'। औकारस्त्वनुदात्त एव। 'वाग्रहणेन द्वावपि विकल्प्येते इति'। यदा च द्वावपि न भवतस्तदा ङीबपि न भवति सन्नियोगशिष्टत्वात्। 'मनुशब्द आद्युदात्त इति'। मन ज्ञाने, भृमृशीतॄचरित्सरितनिधनिमिमश्जिभ्य उरिति वर्त्तमाने धान्ये नित्दिति च, शॄस्वृस्निहित्रप्यसिवसिहनिक्लिदिबन्धिमनिभ्यश्चेति उप्रत्ययः, नित्त्वादाद्युदात्तत्वं, भरुः, मरुः, शयुः, तरुः, चरुः, त्सरुः, तनुः, धनुः, मयुः, मद्गुः, न्यङ्क्वादिपाठात्कुत्वं, प्रथमस्योदाहरणानि। शरुः, स्वरुः, स्नेहुः, त्रपु, असुः, वसुः, हनुः, क्लेदुः, बन्धुः, मनुरितिद्वितीयस्य ॥

"वर्णादनुदात्तात्तोपधात्तो नः" ॥ 'वर्णानां तणतिनितन्तानामिति'। तशब्दान्तानामेतादीनां णशब्दान्तानां शोणादीनां तिशब्दान्तानां शितिप्रभृतीनां निशब्दान्तानां पृश्निप्रभृतीनां तकारान्तानां च पृषत्प्रभृतीनां वर्णवाचिनामादिरुदात्तो भवतीत्यर्थः। 'गतिस्वरेणेति'। गतिरनन्तर इत्यनेन। 'घृतादित्वादिति'। घृतादीनीति फिषि पठ्यते। 'पिशङ्गादिति'। लघावन्तइति मध्योदात्तत्वादुत्तरसूत्रेण ङीपि प्राप्ते ङीब्विधीयते। 'असितपलितयोरिति'। वर्णानां तणतिनितन्तानामित्याद्युदात्तावेतौ। 'छन्दसीत्यादि'। तौ न इति नकारे प्राप्ते क्नशब्दं ङीष्सहितमिच्छन्ति। 'भाषायामपीष्यतइति'। भाष्ये तु नैतल्लक्षितम्, अवदातशब्दो न वर्णवाची किं तर्हि विशुद्धवाची, एवं ह्याह।

त्रीणि यस्यावदातानि विद्यायोनिश्च कर्म च ।
एतत्त्रयं विजानीहि ब्राह्मणाग्र्यस्य लक्षणम् ॥

इति । तेनावदातेत्यत्र ङीन्न भवति ।

"अन्यतो ङीष्" ॥ सारङ्गकल्माषशब्दौ लघावन्तइति मध्योदात्तौ, शप आक्रोशे, कल तृपः, शपेर्बश्चेति कलप्रत्ययः, पकारस्य बकारः प्रत्ययस्वरेण मध्योदात्तः शबलशब्दः, खट्वाशब्दो नित्स्वरेणाद्युदात्तः, खट् काङ्क्षे, अशूप्रुषिलटिकणिखटिविशिभ्यः क्वन्, कृष्णशब्दोन्तोदात्तः, कृषेर्वर्णइति नक् प्रत्ययः, इलचि प्रकृते कपेश्चेति उणादिषु सूत्रं, कपिः सौत्रो धातुः, कपिलशब्दोन्तोदात्तः ॥

"षिद्गौरादिभ्यश्च" ॥ 'षिद्भ्यः प्रातिपदिकेभ्य इति' । ष्वुनादेः प्रत्ययस्य षित्त्वमवयवे ऽचरितार्थं समुदायस्य विशेषकं भवतीति प्रातिपदिकानां षित्त्वं, धातोस्तु त्रपादेः षित्त्वमङ्विधौ चरितार्थमिति न तेन प्रातिपदिकं षिद्भवति । 'रजकीति' । शिल्पिनि ष्वुनित्यत्र ष्वुस्यादित्तं, गौरादिषु गौरशब्दस्य वर्णवाचिनोप्यन्तोदात्तत्वात्पाठः, मत्स्यादीनां योपधानामयोपधादिति जातिलक्षणस्य ङीषः प्रतिषेधात्पाठः, अन्येषां जातिशब्दानां स्त्रीविषयार्थः पाठः, श्वन्तक्षचित्येतयोर्डापि प्राप्ते । 'अनडुही, अनड्वाहीति' । अनकारान्तत्वादप्राप्ते ङीषि सम्प्रत्यययोः पाठः, ङीषि परतो विकल्पेनान्यथा स्यात् । 'एषणकरण इति' । करणसाधन एषणशब्दो ङीषमुत्पादयति, इष्यतेनयेत्येषणी, अधिकरणे ल्युडिति टित्त्वान् ङीबेव भवति, अन्येषामपि ल्युडन्तानां ङीपि प्राप्ते पाठः, मेधशब्दस्याजातिवाचित्वाद् गौतमस्य शार्ङ्गरवादित्वान् ङीनि प्राप्ते वचनात्पक्षे सोपि भवति, आयस्थूणशब्दः शिवाद्यणन्तः, भौरिक्यादय इञन्तास्तेषामणिञोरिति ष्यङ्प्राप्तौ, आपिच्छिका नाम राजानः, जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ्, तस्यातश्चेति लुकि कृते प्रत्ययलक्षणेन ङीप्प्राप्तिः, अग्रे हायनमस्य अग्रहायनः, प्रज्ञादित्वात्स्वार्थिकेणि, अस्मादेव निपातनाण्णत्वम्, आग्रहायणः, ङीपि प्राप्ते पाठः, के चिदाग्रहायणीमीकारान्तं पठन्ति, तस्य प्रयोजनमाग्रहायणीभार्य इत्यादौ पुंवद्भावो

मा भूदित्याहुः । एतेन प्रत्यवरोहणीति व्याख्यातम् । 'सुमङ्गला-त्संज्ञायामिति' । केवलमामकेति ङीपि प्राप्ते पक्षे सोपि भवति स्वरे विशेषः, सुमङ्गलशब्दो बहुव्रीहिस्तत्र नञ्सुभ्यामित्यन्तोदात्तत्वा-न्ङीप्यपि सत्युदात्तनिवृत्तिस्वरेण भाव्यमिति नास्ति विशेषः, तथा च छन्दसि सुमङ्गलीरियं वधूरित्यन्तोदात्तत्वं दृश्यते, तस्माज्जाति-वचनो ऽव्युत्पन्नः स्त्रीविषयः सुमङ्गलशब्दो लघावन्तइति मध्योदात्तो द्रष्टव्यः, तरुणतलुनयोर्नेञ्स्नञीकक्ख्युँस्तरुणेति ङीपि प्राप्ते पक्षे सोपि भवति, बृहन्महच्छब्दयोरनर्थकः पाठ इति प्रागेवोक्तम्, कृष्णान्तः सोधर्मशब्दः । 'रोहिणी नक्षत्रइति' । नक्षत्रादन्यत्र रोहिणी । 'रेवती नक्षत्रइति' । रयिरिति धननाम, रयिर्विद्यतेस्या इति मतुपि रयेर्मतौ बहुलमिति सम्प्र-सारणं, निपातनाद्ध्रस्वं, नक्षत्रादन्यत्र ङीब् भवति, विकलादीनां टापि प्राप्ते । कटाच्छ्रोणि वचने, कटी श्रोणिः, अन्यत्र कटा । 'पिप्पल्यादय-श्चेति गणसूत्रं, पिप्पली हरीतकीत्यादिकं तु तस्योदाहरणप्रदर्शनम् । 'पृथिवीति' । प्रथेः षिवन्सम्प्रसारणं चेति षित्त्वादेव सिद्धे प्रत्यया-न्तस्य पाठः पुंवद्भावनिवृत्त्यर्थः, पृथिवीभार्य इति । स्त्रीविषय-स्यास्य पुंवद्भावप्राप्तिश्चिन्त्या, क्रोष्टुशब्दस्य स्त्रियां चेति तृज्वद्भावः । क्रोष्ट्रीत्यत्र निरूपणीयमस्ति स्त्रियां चेत्यत्र निरूपयिष्यामः । 'षित्त्वा-देव सिद्धइति' । मातरि षिच्चेति वार्त्तिककारवचनात्षित्त्वं निपातनसा-मर्थ्याद्वा, उक्तं हि

धातुसाधनकालानां प्राप्त्यर्थं नियमस्य च ।
अनुबन्धविकाराणां रूढ्यर्थं च निपातनम् ॥

इति । 'दंष्ट्रेति' । येषामजादिषु दंष्ट्रेति पाठो नास्ति तेषामिदं प्रयोजनम् ॥

"जानपदकुण्डगोणस्थलभाजनागकालनीलकुशकामुककबराद्वृत्य-मत्रावपनाकृत्रिमाश्राणास्थौल्यवर्णानाच्छादनायोविकारमैथुनेच्छाकेशवे-शेषु" ॥ वर्त्ततेनया सा वृत्तिः जीविका, । 'स्वरे विशेष इति' ।

तमेव दर्शयति । 'उत्सादिपाठादञि कृतइति' । अमत्रं भाजनम् । 'कुण्डान्येति' । क्रियाशब्दोयं, कुडि दाहे, गुरोश्च हल इत्यकारप्रत्ययः, अवटपर्यायस्तु कुण्डशब्दो नपुंसके नियतः, यस्तु पत्यौ जीवति कुण्डः स्यादिति मनुष्यजातिवचनस्ततो जातिलक्षणो ङीष् भवत्येव कुण्डीयं न गोलीति । अमत्रवाचिनस्तु जातिशब्दादपि स्त्रीविषयत्वाभ्ङीष् विधीयते । 'आवपनञ्चेदिति' । यत्र धान्यादि प्रक्षिप्य नीयते सा गोणी यस्याः पुनर्यादृच्छिकं नाम सा गोणा । 'स्थलान्येति' । कृत्रिमा पुरुषव्यापारेण निष्पादिता, यथा स्थलयोदकं परिगृह्णन्तीति । 'भाजीति' । भज विश्राणने चुरादिः, णयासश्रन्थो युजिति युचि प्राप्ते ऽस्मादेव निपातनात् स्त्रियामप्यरच् । 'श्राणेति' । श्रा पाके, क्तः, संयोगादेरिति नत्वम् । 'स्थौल्यं चेदिति' । द्रव्ये वर्त्तमानस्य नागशब्दस्य स्थौल्यं चेत्प्रवृत्तिनिमित्तमित्यर्थः । 'नागशब्दो गुणवचन इति' । गजवाची नागशब्दस्तत्सहचरितं स्थौल्यमुपादाय स्त्र्यन्तरे प्रयुक्त उदाहरणं, सर्पे दृष्टस्तद्गतं दैर्घ्यमुपादाय स्त्र्यन्तरे प्रयुक्तः प्रत्युदाहरणमित्यर्थः । 'वर्णश्चेदिति' । प्रवृत्तिनिमित्तमित्यर्थः । 'कालान्येति' । यस्या यादृच्छिकीयं संज्ञा । 'नीलान्येति' । नील्या रक्ता शाटी, नील्या अन्वक्तव्य इत्यन् । 'अयोविकारश्चेदिति' । फाल इति यस्याभिधानम् । 'कुशान्येति' । छन्दोगाः स्तोत्रियागणनार्थानौदुम्बरान् शङ्कून् कुशा इति व्यवहरन्ति । 'कामुकान्येति' । यस्या मैथुनादन्यत्कामयितुं शीलम् । 'मैथुनेच्छावती भण्यतइति' । कामुकशब्दस्य लषपतेति कर्त्तरि व्युत्पादितत्वादिच्छामात्रे वृत्त्यभावात्सूत्रे तु प्रवृत्तिनिमित्तमात्रं निष्कृष्योक्तं, मैथुने इच्छा यस्याः सा मैथुनेच्छेति व्यधिकरणपदो बहुव्रीहिराश्रयणीय इति भावः । 'केशवेश इति' । केशसन्निवेशविशेष इत्यर्थः ॥

"शोणात् प्राचाम्" ॥ शोणशब्दोयं वर्णवाची वर्णानां तणतिनितन्तानामित्याद्युदात्तः, तत्रान्यतो ङीषित्येव सिद्धे नियमार्थं वचनं प्राचामेव नान्येषामिति ॥

"वोतो गुणवचनात्" ॥ 'गुणमुक्तवान्गुणवचन इति'। कृत्य- ल्युटो बहुलमिति भूते कर्त्तरि ल्युटं दर्शयति, स पुनर्यः प्राग्गुणमभि- धाय पश्चान्मतुब्लोपादभेदोपचाराद्वा तद्वति वर्त्तते स वेदितव्यः। 'शुचिरिति'। उत इत्यस्मिन्नसत्त्वेपि पद्धीत्यादिसिद्ध्यर्थमेवात इत्यस्या- सम्बन्धो व्याख्येयस्ततश्चेहापि प्रसङ्ग इति भावः। 'गुणवचनान्ङी- बिति'। मनोरौ वेत्यस्यानन्तरमिदं पठितव्यमित्यर्थः। उत्तरसूत्रं बह्वा- दिभ्यो वेति पठितव्यम्। 'आद्युदात्तार्थमिति'। आद्युदात्तेषु गुणवचनस्य ङीब्विधानस्य प्रयोजनमित्यर्थः। अन्तोदात्तेषूदात्तयणो हल्पूर्वादिति ङीबप्युदात्त इति नास्ति विशेषः। आद्युदात्तेषु तु ङीबनुदात्त एवावति- ष्ठते। 'वस्वीति'। शृस्वृस्निहीत्यादिना वसेरुप्रत्ययः, नित्त्वादाद्युदात्तो वसुशब्दः, गुणवचनश्चायं नैर्मल्यवचनः, प्रशस्तवचन इत्यन्ये, तथा चाति- शयेन वसुर्वसिष्ठो भवति, पटुशब्दोप्याद्युदात्तः, धान्ये निदित्यधिकारे फलिपाटिनमिमनिजनां गुक्पटिनाकिधतश्चेति उप्रत्ययः, फलेर्गुगागमः, पाटेश्च पटिरादेशः, फल्गुः, पटुः, नाकुः, मधुर्जन्तु इत्युदाहरणानि। मृदु- शब्दस्त्वन्तोदात्तः, म्रद क्षोदे कुश्चेत्यधिकारे प्रथिम्रदिभ्रस्जां सम्प्रसा- रणं सलोपश्चेति कुप्रत्ययः, पृथुः, मृदुः, भ्रस्जेः सलोपः सम्प्रसारणञ्च, न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम्, भृगुः,। 'खरुरिति'। खरुः कन्या पतिंवरेति निघण्टुः, तत्र पाणिग्रहणोत्कण्ठाभिधायित्वाद्गुणवचनत्वम्। तपरकरणं किम्। पटुमिच्छति पटूयति, पटूयतेः क्विप् पटूः स्त्री, अत्र मा भूत्, यद्यप्ययं सम्प्रति क्रियावचनस्तथापि पूर्वं गुणमुक्तवानिति कृत्वा स्यात्प्रसङ्गः, इहोत इति विशेषणाद्वचनग्रहणाच्च शास्त्रीयोदङ्गुणो न गृह्यते, लोके तूपसर्जनं गुण उच्यते शास्त्रेपि यस्य गुणस्य हि भावादिति विशेषणमात्रं गुणो गृह्यते, शुक्लादौ च प्रसिद्धतरो गुणशब्दः, वैशेषिकादयस्तु रूपरसादय- श्चतुर्विंशतिर्गुणा इति प्रतिपन्नास्तदिह जिघृक्षितं गुणं लक्षयति। 'सत्त्वे निविशतइत्यादि'। सीदन्त्यस्मिञ्जातिगुणक्रिया इति सत्त्वं द्रव्यं तत्र यो निविशते समवैति स गुणः, यो निविशते स गुण इत्युच्यमाने गुणक्रियाजात्योर्गुणत्वप्रसङ्गात्सत्त्वइत्युक्तम्। एवमपि सत्ता जातिर्गुणः

स्यात्सा हि द्रव्यगुणकर्मसु त्रिष्वपि समवैति तदर्थं द्रव्यएवेत्यवधारणं द्रष्टव्यम्, एवमपि द्रव्यत्वजातिर्गुणः स्यात्सत्त्वे निवेशात्तत्रैव च निवेशादित्यत आह । 'अपैतीति' । ततः सत्त्वादपैति अपगच्छति क्व चिद्वा कदा चिद्वा न भवतीत्यर्थः । यथाम्रफले श्यामता पूर्वमुपैति रक्ततायां तत्र जातायामपैति च, द्रव्यत्वजातिस्तु सर्वदा द्रव्ये निविशते नापैति, यदि हि कदा चित्क्व चिद्वा न स्याद् द्रव्यमेवैतन्न स्यात्, एवमपि गोत्वादिजातिर्गुणः स्यात्सा हि सत्त्वे निविशते ऽपैति च, ततोऽश्वादिष्वभावादित्यत आह । 'पृथग् जातिष्विति' । पृथगिति पृथक्पदं, पृथग्भूतासु जातिष्वित्यर्थः, जात्याधारेषु द्रव्येषु दृश्यमानो जातिषु दृश्यतइत्युपचर्यते, समासे तु सति जात्यन्ताच्छ इति नित्याधिकारपरिगणितशङ्कः प्रसज्येत, तदेवमुक्तलक्षणोपेतो यः पृथग्जातीयेषु दृश्यते स गुणः, न चैवंरूपा गोत्वादिजातिः, यद्यपि खण्डमुण्डादिरूपेण खण्डमुण्डादयः पृथग्जातीयास्तथापि गोत्वेन तासामेकजातीयत्वमेव, ये त्वपैतीत्यस्य सत्येवाधारे तत्परित्यागमर्थमाहुस्तेषां पृथग्जातिष्वित्यनर्थकं गोत्वादिजातेरप्यपैतीत्यनेनैव व्यावृत्तिसिद्धेः । तस्मात्पूर्वोक्त एवार्थः, एवमपि हि क्रिया गुणः स्यात्सा हि द्रव्ये निविशते यदा सक्रियं तत्रैव च निविशते ऽपैति च ततो यदा निष्क्रियं द्रव्यं, पृथग्जातीयेषु गवाश्वादिषु दृश्यते ऽत आह । 'आधेयश्चेति' । आधेयो निष्पाद्यः । यथा पाकनिष्पत्तिषु घटादिषु रक्तता गुणः अक्रियाजः, अनुत्पाद्यो यथा तेजःपरमाणुषु स एव रक्तता गुणः, तदेवमाश्रयभेदेनोत्पाद्यानुत्पाद्यस्वभावो गुण इति नित्योत्पाद्यस्य कर्मणो गुणत्वाभावः । एवमपि द्रव्यं गुणः प्राप्नोति तदपि शरीरादिकं पादादिषु द्रव्येष्वेवं पृथग्जातीयेषु निविशते संयोगविनाशे च ततोपैति, आधेयं चाक्रियाजम्, अवयविद्रव्यस्योत्पाद्यत्वादाकाशादेश्चानुत्पाद्यत्वादित्यत आह । 'सोऽसत्त्वप्रकृतिर्गुण इति' । य उक्तलक्षणोपेतः सत्त्वप्रकृतिर्न भवति द्रव्यस्वभावको न भवति स गुण इत्यर्थः । अत्रोत्तरार्द्धेनैव सर्वजातीनां व्यावृत्तिसिद्धेः पूर्वार्द्धं व्यर्थं, जातीनां नित्यत्वेनोत्पाद्यत्वाभावात्, नैतदेवम्, असति पूर्वार्द्धे न जातिर्व्यावर्त्तते, यथा तैजसानां परमा-

गूनां यद्रूपं यच्चेष्टकादिपाक्यद्रव्यगतं तदुभयं मिलितमुत्पाद्यानुत्पाद्यस्वभावमित्युभयोरपि गुणत्वं भवति न पुनः प्रत्येकमुभयस्वभावत्वात्, तथा पाक्यद्रव्यरूपं जातिश्चेत्युभयं मिलितमुत्पाद्यानुत्पाद्यस्वभावमिति जातिरपि गुणः स्यादेव, नहि सजातीयत्वे सतीति विशेषणमुपात्तमतः पूर्वार्द्धेन जातिव्यावृत्तिः । नन्वेवमपि पृथग्जातिषु दृश्यत इत्यनेनैव सर्वजातिव्यावृत्तिसिद्धेः पूर्वकं विशेषणद्वयं व्यर्थमेव, तस्मात्सत्त्वे निविशत इति स्वभावकथनं ततोपैति पृथग्जातिषु दृश्यत इति च विकल्पेन जातीर्व्यावर्त्तयतः, अपैतीत्यस्य च तत्रैव कियन्तं चित्कालं स्थित्वा तमाधारन्त्यजतीत्ययमर्थः । तदेवं सत्त्वे निविशते अपैति आधेयश्चाक्रियाजश्चेत्येकं लक्षणं, सत्त्वे निविशते पृथग्जातिषु इत्यादिकं चापरमिति लक्षणद्वयमनुमन्तव्यम् ॥

“बह्वादिभ्यश्च” ॥ ‘शक्तिः शस्त्र इति’ । शक्तिशब्दः शस्त्रेऽभिधेये ङीषमुत्पादयति शक्तिः शक्ती । शस्त्र इति किम् । शक्तिः सामर्थ्यम् । अन्ये शक्तिशस्त्री इति शब्दद्वयं पठन्ति, शस्त्रः शस्त्री, इतः प्राण्यङ्गादीत्यादीनि त्रीणि वाक्यानि यथोत्तरमधिकविषयाणि, तत्रोत्तरं वाक्यद्वयं रात्रेश्चाजसावित्यत्रैव व्याख्यातम् । इकारान्तात्प्राण्यङ्गवाचिनो वा ङीष् भवति, धमनिः धमनी । सर्वतोऽक्तिन्नर्थादित्येव ङीषि सिद्धे शकट्यादीनामिकारान्तानां पाठः प्रपञ्चार्थः । पद्धतिशब्दः क्तिन्नन्तः, पादस्य हतिः पद्धतिः, हिमकाषिहतिषु चेति पद्भावः, अहतिचेति पठ्यते न स केवलः स्त्रियां वर्त्तते, तस्मात्तदन्तो बहुव्रीहिरुदाहार्यः, दीर्घमहरस्याः दीर्घाह्नी शरत्, पाठसामर्थ्यादनुपसर्जनादिति न प्रवर्त्तते, अस्य ङीषो विकल्पितत्वाड्डाप्प्रतिषेधावपि भवतः, अन उपधालोपिन इति ङीप् च । ‘बहुशब्दो गुणवचन इति’ । अन्तोदात्तश्च लङ्घिबंह्योर्नलोपश्चेत्युप्रत्ययान्तः । किमर्थं तर्हि तस्येह पाठ इत्यत आह । ‘तस्येति’ ॥

“नित्यं छन्दसि” ॥ ‘नित्यग्रहणमुत्तरार्थमिति’ । इह त्वारम्भसामर्थ्यादेव नित्यो विधिः सिद्धः, योगारम्भश्चिन्त्यप्रयोजनः ॥

"भुवश्च" ॥ 'विभ्वी प्रभ्वीति' । विप्रसंभ्यो ड्वसञ्ज्ञायामिति डुप्रत्ययान्तान्ङीष् । 'स्वयंभूरिति' । भवतेः क्विप् । 'ह्रस्वादेवेयमिति'। यद्येवं घेर्ङितीति गुणे कृते भोरिति निर्द्देशः प्राप्नोति तत्राह । 'सौत्रोयं निर्द्देश इति' । गुणस्यैव कृतस्य छान्दस उवङादेश इत्यर्थः ॥

"पुंयोगादाख्यायाम्" ॥ 'पुंसा योगः पुंयोग इति' । योगः सम्बन्धः । 'पुंयोगाद्धेतोरिति' । हेतौ पञ्चमीं दर्शयति । आख्याग्रहणं गुणभूतेनापि पुंसैव सम्बध्यते ऽन्येन सम्बन्धासम्भवात् । गणकादयो हि शब्दाः पुंयोगात्स्त्रियां वर्त्तमाना न पुंयोगस्याख्या भवन्ति,स्त्रियां च पुंयोगमन्तरेण न प्रवर्त्तन्तइति स्त्रिया अपि नाख्यास्तदाह । 'पुंस आख्याभूतमिति'। भूतग्रहणेनैतद्दर्शयति यत्प्रातिपदिकं प्राक् पुंसो वाचकमभूत्सम्प्रति तु पुंयोगाद्धेतोः स्त्रियां वर्त्ततइति । 'गणकीत्यादि'। गणयतीति गणकः, ण्वुल्,प्रतिष्ठते प्रष्ठः, प्रष्ठोग्रगामिनीति षत्वं, कथं पुनरेते पुंशब्दा इत्यत आह । 'पुंसि शब्दप्रवृत्तिनिमित्तस्य सम्भवादिति'। गणयति प्रतिष्ठतइति व्युत्पत्त्या पुंसि रूढा एते न स्त्री गणयति प्रतिष्ठते वा, महामात्रशब्दस्यापि प्रवृत्तिनिमित्तं हस्तिपकानामाज्ञापनं, हस्तिपकाधिपतिर्हि महामात्रः, या तु स्वयं गणयति प्रतिष्ठते वा न तस्यां पुंयोगाच्छब्दप्रवृत्तिः, अपि तर्हि स्वयमेव क्रियासम्बन्धादिति टापैव तत्र भाव्यं, कथं तर्हि स्त्रियां प्रवृत्तिरित्यत आह । 'तद्योगादिति'। कोर्थः ॥

तस्येदमिति सम्बन्धादिति चेत्तद्धितो भवेत् ।
ङीषेव बाधकः स्याच्चेन्नित्यं बाधः प्रसज्यते ॥

गणकस्येयमिति भेदसम्बन्धे विवक्षिते तस्येदमिति तद्धितः प्राप्नोति, अथ नाप्राप्ते तद्धिते ङीषारभ्यमाणस्तस्य बाधक इत्युच्यते कदा चिदपि तद्धितो न स्यात्, उभयमपि त्विष्यते प्राष्ठी प्रष्ठीति। स्यान्मतमेतत् । एतदेव ङीष्विधानं ज्ञापकं भेदविवक्षायामपि तद्धितमन्तरेण प्रष्ठादयः स्त्रियां वर्त्ततइति, तेन न केवला प्रकृतिः प्रयोक्तव्येति निय-

सोत्र बाध्यते, सति हि तद्धिते प्राष्ठीत्यत्र ङीबेव सिद्धः, तस्य चोदा-
त्तनिवृत्तिस्वरेणोदात्तत्वमिति किं ङीष्विधानेनेति, तन्न । येनीकारा-
न्तास्तद्धिताः भानोरियं भानवीयेति तदर्थमेतत्स्यात्, एवं तत्संख्या-
ग्रहणं ज्ञापकं नात्र तद्धितोत्पत्तिरिति, नहि तद्धितान्तः प्रकृत्यर्थे पुंसि
वर्त्तते, एवमपि ज्ञापकेन तद्धितस्य नित्यं बाधात्प्राष्ठीति न स्यात्,
तस्माद्दुष्ट एवायं पक्षः, एवं तर्हि यथा मञ्चाः क्रोशन्ति, गौर्वाहीकः,
गङ्गायां घोषः, यष्टीः प्रवेशयेत्यादौ तात्स्थ्यात्ताद्धर्म्यात्तत्सामीप्यात्तत्सा-
हचर्याच्चातस्मिन्नपि तत्त्वाध्यारोपेण तच्छब्दप्रवृत्तिस्तद्वदत्रापि प्रष्ठा-
दिसाहचर्यात्तच्छब्दप्रवृत्तिर्भविष्यति, तत्राभेदेन भेदसम्बन्धस्य निवृत्त-
त्वान्न तद्धितप्रसङ्गः, विवक्षिते च भेदे तद्धितोत्पत्त्या प्राष्ठीत्यादि भवि-
ष्यति । तत्राहुः । यस्त्वया धर्मश्चरितव्यः सोनया सहेति भार्यायाः
शास्त्रसिद्धं साहचर्यमिति तस्यामेवैतन्ङीष्विधानमिति, भट्टिकाव्ये
दुहितृष्वपि दृष्टः प्रयोगः । कौसल्यया ऽसावि सुखेन रामः प्राक्केकयी
भरतस्ततोऽभूदिति, केकयस्य दुहिता केकयी; जनपदशब्दादपत्यप्रत्यये
तु कैकयीति प्राप्नोति, न च तस्यातश्चेति लुक्, न प्राच्यभर्गादीति
प्रतिषेधात्तस्मात्सोयमित्यभिसम्बन्ध इत्ययमेव पक्षो ग्राह्यः । यद्वा यथा
स्वामिदासौ पचत इति स्वामिनः संविधातृत्वात्कर्तृत्वं दासस्य तु
साक्षात् तथा पुरुषः साक्षात्प्रतिष्ठते स्त्र्यपि संविधातृत्वात्पुरुषगतायाः
प्रस्थानक्रियायास्तस्यामारोपात्प्रतिष्ठत इति, तस्यामेव प्रष्ठशब्दो व्युत्पा-
द्यते न तु पुरुषे व्युत्पादितः सन् तेन सहाभेदोपचारात्तस्यां वर्त्तते, न
चैतावता पुंयोगादेव हेतोः स्त्रियां वर्त्तत इत्यस्य हानिः, साक्षात्स्वयम-
कर्तृत्वात् । अत्र पक्षे प्रस्थ इति स्थिते सुबन्तस्य समासः, सुप् च संख्यानि-
मित्तः, प्रातिपदिकं च पूर्वं लिङ्गमभिधत्ते पश्चात्संख्यामिति तन्निमित्तसुब-
पेक्षात्समासात्प्रागेवोत्तरपदात्स्थशब्दाट्टाप्प्रसङ्गः, न च स्थशब्दादप्यनेनैव
ङीप् लभ्यते प्रष्ठशब्दो हि पुंस आख्या न तु स्थशब्दमात्रं, नैष दोषः । गति-
कारकोपपदानां कृद्भिः सह समासवचनं प्राक् सुबुत्पत्तेरिति कृदन्ताव-
स्थायामेव समासः, सा पुंस आख्येति ङीप् भविष्यति, परिभाषाप्रयो-

जनान्युपपदमतिङित्यत्र प्रतिपादितानि । 'देवदत्तेति' । स्त्रिया एव कस्याश्चिदेषा संज्ञा, 'परिसृष्टा प्रजातेति'। प्रसूतेत्यर्थः । 'पुंयोगादेते शब्दाः स्त्रियां वर्त्तन्तइति'। परिसर्गः प्रसवः, प्रजन इत्यनर्थान्तरं स च न पुंयोगमन्तरेण सम्भवति, तस्मात्पुंयोगाद्धेतोः स्त्रियां वर्त्तते। परिसृष्टा प्रजातेति द्वौ प्रकृतौ, एते शब्दा इति बहुवचनं तु य एवं जातीयकाः शब्दाः प्रसूतादयस्तदपेक्षं द्रष्टव्यम् । 'गोपालिकादीनामिति'। सिद्ध्यइति शेषः । 'सूर्याद्देवतायां चाब्वक्तव्य इति'। ङीष एव प्रतिषेधे वक्तव्ये चाब्विधानमन्तोदात्तार्थं, सूर्यशब्दोयमाद्युदात्तस्तत्र टापि सति आद्युदात्तत्वमेवावतिष्ठेत। 'सूरीति'। सूर्यस्य स्त्री मानुषी कुन्त्यादिः, सूर्येति यलोपः ॥

"इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुक्" ॥ 'येषामिति' । इन्द्रादीनामृडान्तानामातुलाचार्ययोश्च । 'अन्येषामिति'। हिमादीनाम् । 'हिमारण्ययोर्महत्वइति'। महत्वयोगेनानयोः स्त्रीत्वम्, अन्यत्र नपुंसकत्वम् । दुष्टो यव इति[1] पाठः । 'यवानीति'। जात्यन्तरमेवाभिधीयते, अयमेव च दोषो यदुत यवत्वजातेरभावे तदाकारानुकृतिः । 'यवनाल्लिप्यामिति'। के चिज्जनपदिनो यवनास्तेषां लिपिः, तस्येदमित्यणो बाधको ङीष्, लिपिशब्दः स्त्रीलिङ्गः। 'उपाध्यायमातुलाभ्यां वेति'। उपाध्यायमातुलाभ्यां यो ङीष् तत्सन्नियोगेनानयोर्वा ऽऽनुगागमो भवतीति वक्तव्यमित्यर्थः, तत्रोपाध्यायस्याप्राप्तौ मातुलस्य तु नित्यं प्राप्त आनुग्विकल्प्यते । 'आचार्यादणत्वं चेति'। क्षुभ्नादिषु पठितव्यमित्युक्तं भवति । 'अर्यक्षत्रियाभ्यां वेति'। ङीषानुकौ द्वावप्यप्राप्तौ विकल्प्येते। 'स्वार्थएवायं विधिरिति'। यदि तु पुंयोगे ऽयं विधिः स्याच्छूद्रापि क्षत्रियस्य भार्या क्षत्रियाणी स्यात् ब्राह्मणभार्या च क्षत्रियाणी न स्यात्, तस्मात्स्वार्थएव स्त्रीत्वविशिष्टेयं विधिः । 'मुद्गलादिति'। ङीषो लित्वादानुगाकारस्य लित्स्वरः । अथ किमर्थमानुग्विधीयते न अनुगेवोच्येत, अकारोच्चारणसामर्थ्यादतो

१ नेत्यधिकम् २ पुस्तके ।

गुणे पररूपं बाधित्वा सवर्णदीर्घत्वं भविष्यति, अन्यथा नुगेवोच्येत, यथैव तर्हि पररूपं न भवति तथैव सवर्णदीर्घत्वमपि न स्यात्, नैष दोषः । यं विधिं प्रत्युपदेशोनर्थकः स विधिर्बाध्यते यस्य तु विधेर्निमित्तमेव नासौ बाध्यते, तस्मादनुगेव वक्तव्यः । अपर आह । इन्द्रमाचष्टे इन्द्रयति, इन्द्रयतेः क्विप्, णिलोपः, इन्द्रः स्त्री इन्द्राणी, अत्र दीर्घस्य श्रवणं, दीर्घोच्चारणसामर्थ्यादत इत्यधिकारो बाध्यते इति, एवमपि क्विबन्त पुंस आख्या न भवति ॥

"क्रीतात्करणपूर्वात्" ॥ पूर्वशब्दोवयववचन इत्याह । 'करणं पूर्वमस्मिन्नित्यादि' । व्यवस्थावाचिनि तु पूर्वशब्दे करणं पूर्वमस्मादिति वाच्यं स्यात्, एवं च क्रीतस्य करणवाचिशब्दान्तरमवयवो नोपपद्यतइति तद्व्यतिरिक्तमेव प्रातिपदिकं करणपूर्वत्वेन विशेष्यते, क्रीतशब्देनापि विशेषितस्यैव विशेषणात्तदन्तविधिरित्याह । 'क्रीतशब्दान्तात्प्रातिपदिकादिति' । यदि तु व्यवस्थावाचिनं पूर्वशब्दमाश्रित्य क्रीतशब्दो विशेष्यते करणं पूर्वमस्मादिति ततो वाक्येपि स्याद् अश्वेन क्रीतेति, तस्मादवयववाची पूर्वशब्दः प्रातिपदिकं च विशेष्यमिति सम्यगुक्तम् । 'वस्त्रक्रीतीति' । गतिकारकोपपदानामितिवचनात् प्रागेव सुबुत्पत्तेः क्रीतशब्देन सह समासः, । 'टाबन्तेन समास इति' । एकादेशस्य पूर्वं प्रत्यन्तवत्त्वा[1]त्क्तदन्तताया अविघातादविरुद्धष्टाबन्तेन समासः, अथ टाबन्तेनापि समासे कस्मादेवात्र न भवति तत्राह । 'अत इतीति' । ननूदाहरणवत्प्रागेव टाबुत्पत्तेरत्रापि समासः प्राप्नोति, वक्तव्यो वा विशेषो ऽत आह । 'गतिकारकोपपदानामित्यादि' । न तत्र बहुलग्रहणमस्तीति चेत्तत्राह । 'कर्तृकरणे कृता बहुलमिति' । कर्तृकरणे कृता बहुलमित्यनेन तावदत्र समासः, स च बहुलग्रहणात् प्राक् सुबुत्पत्तेः क्व चिद्भवति, क्व चिदुत्पन्ने सुपीति मन्यते, एतावतैव च बहुलं तदुच्यतइति सामान्येनोक्तं न पुनः कर्तृकरणे कृता बहुलमित्ययमेव समासः प्राक् सुबुत्पत्तेरिष्यते, यथा तु भाष्यं तथा नैतदिष्यते ॥

१ अन्तवद्भावादिति २ पु॰ पाठः ।

"क्तादल्पाख्यायाम्" ॥ 'अल्पाख्यायामिति समुदायोपाधिरिति'। ननु चाल्पैरभ्रैर्विलिप्तेति पूर्वपदार्थस्यैवाल्पता गम्यते न विलिप्तार्थस्य, एवं मन्यते, अभ्राणामल्पत्वे सति त[1]द्विलेपनस्याल्पत्वमवश्यम्भावीति । 'अभ्रविलिप्तीति' । वृत्तौ गतार्थत्वादल्पशब्दस्याप्रयोगः, । 'चन्दनानुलिप्तेति' । बहुलेन चन्दनेनानुलिप्तेत्यर्थः, कृद्ग्रहणपरिभाषया समुदायस्य क्तान्तत्वम् ॥

"बहुव्रीहेश्चान्तोदात्तात्" ॥ 'बहुव्रीहिर्योऽन्तोदात्त इति'। अत्र क्तादित्यनुवृत्तिसामर्थ्यात्प्रत्ययग्रहणपरिभाषा कृद्ग्रहणपरिभाषा च न प्रवर्त्ततइति बहुव्रीहेः क्तान्तत्वम् । 'शङ्खभिन्नीति'। निष्ठेति पूर्वनिपातो न भवति, जातिकालसुखादिभ्यः परवचनमिति वचनात्, शङ्खादयो हि जातिवचनाः, अत एव जातिकालसुखादिभ्य इत्यन्तोदात्तत्वं भवति । 'गलोत्कृत्तीति'। कृती छेदने, उत्पूर्वात् क्तः, गलमुत्कृत्तमस्या इति विग्रहः । 'पादपतितेति'। कर्त्तृकरणे कृता बहुमिति समासः, थाथादिस्वरेणान्तोदात्तत्वम् । 'अन्तोदात्ताज्जातप्रतिषेध इति'। अन्तोदात्ताद्बहुव्रीहेर्ङीष्विधाने जातशब्दान्तात्प्रतिषेधो वक्तव्यः, स त्वन्तग्रहणादेव सिद्धः, कथम्, इहान्तग्रहणं न कर्त्तव्यं वर्णादनुदात्तादितिवद् उदात्तान्तादिति विज्ञास्यते, तत् क्रियते नित्ययोगे यथा बहुव्रीहिर्विज्ञायेत, दन्तजातादौ तु वा जातइति विकल्पेनान्तोदात्तत्वम् । 'पाणिगृहीत्यादीनां विशेष इति' । सिद्ध्यइति शेषः । अग्निसाक्षिकं यस्याः पाणिर्गृह्यते सा पाणिगृहीतीति भवति । 'कथं चिदिति'। यथोक्तात्प्रकारादन्येन प्रकारेणेत्यर्थः । 'अबहुनञित्यादि'। बह्वादिपूर्वपदाद्बहुव्रीहेर्ङीष्न भवतीति वक्तव्यमित्यर्थः । 'बहुकृतेति'। बहूनि कृतान्यनयेति विग्रहः, बहोर्नञ्वदुत्तरपदभूम्नीत्यन्तोदात्तत्वम् । 'अकृता सुकृतेति'। न विद्यते कृतमनया शोभनं कृतमनयेति विग्रहः, नञ्सुभ्यामित्यन्तोदात्तत्वम् । 'मासजातेति'। मासो जातोतीतोस्याः, सुखं जातं प्राप्तमनया, दुःखं जातमनयेति विग्रहः, सुखादयः सुखादिभ्यः कर्त्तृवेद-

---

१ धात्वर्थस्येति २ पु॰ पाठः ।

नायामित्यत्र पठिता गृह्यन्ते । अथ वा बहुव्रीहेश्च जातिपूर्वादिति वक्तव्यं, बहुव्रीहावन्तोदात्तनिमित्तेष्वन्येषु प्रतिषिद्धेषु जातिरेवान्तोदात्तनिमित्तं क्तान्तस्यावशिष्यतइति जातिग्रहणमेवात्र कर्त्तव्यमित्यर्थः ॥

"अस्वाङ्गपूर्वपदाद्वा" ॥ 'शार्ङ्गजग्धीत्यादि' । शार्ङ्गं जग्धम-नया पलाण्डुर्भक्षितानयेति विग्रहः, शार्ङ्गादिरभक्ष्यजातिः, सर्वत्र जाति-कालसुखादिभ्य इत्यन्तोदात्तत्वम्, 'वस्त्रच्छन्नेति' । छद अपवारणे चुरादिः, वा दान्तशान्तेत्यादिना छन्नशब्दो निपातितः, अत्रानाच्छादना-दिति प्रतिषेधात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमेव भवति । प्रवृद्धा चेत्यादिना विग्र-हविशेषेण तत्पुरुषं दर्शयति ॥

"स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादसंयोगोपधात्" ॥ 'अतिकेशीति' । अति-क्रान्ता केशानिति तत्पुरुषः, एकविभक्ति चेति केशशब्दस्योपसर्जनत्वम् । 'अशिखेति' । असत्युपसर्जनग्रहणेत्रैव प्राप्नोति न मूलोदाहरणेष्वनुप-सर्जनादित्यधिकारात् । अथ बहुव्रीह्यधिकारादत्र न भविष्यतीत्युच्येत, अतिकेशीत्यत्रापि तर्हि न स्यात्, अङ्गगात्रेत्यादिभाष्येनुक्तमप्येतत्प्रयो-गबाहुल्याद्वृत्तिकारेणोक्तं, यद्यत्र स्वमङ्गं स्वाङ्गं गृह्येत श्लक्ष्णमुखा शाला, अत्रापि प्राप्नोति, मुखस्य शालाङ्गत्वात्, दीर्घकेशी रथ्येत्यत्र च न स्यात्, केशानां रथ्याङ्गत्वाभावात्, तदव्याप्त्यतिव्याप्तिपरिहारार्थं स्वाङ्गं परिभाष्यते । 'अद्रवमिति' । तत्र प्राणिस्थं स्वाङ्गमित्यनेन श्लक्ष्णमुखा शालेत्यत्र न भवति, एवमपि बहु[1]कफा ऽत्र प्राप्नोति, तदर्थमाह । 'अद्रवमिति' । द्रवतीति द्रवं, ततोन्यदद्रवम् । एवमपि बहुज्ञाना ऽत्रापि प्राप्नोत्यत आह । 'मूर्त्तिमदिति' । असर्वगतद्रव्यपरिमाणं मूर्तिः, असर्वगतानि यानि द्रव्याणि तेषां यत्परिमाणं ह्रस्वत्वादि सा मूर्त्तिः, स्पर्शवद्द्रव्यपरिमाणं मूर्त्तिरित्यन्ये, सा यस्यास्ति तन्मूर्तिमत्, एवमपि बहुशोफा ऽत्र प्राप्नोत्यत आह । 'अविकारजमिति' । विकारो वातादिवैषम्यं ततो यज्जायते तन्न भवतीत्यविकारजं, शोफस्तु श्वयथु-संज्ञको विकारजः, यदि प्राणिस्थं स्वाङ्गं रथ्यादिपरिगतानां केशानां

१ बहुस्वेदेति २ पु॰ पा॰ ।

स्वाङ्गत्वं न स्यात्, सम्प्रत्यप्राणिस्थत्वात्, ततश्च दीर्घकेशी रथ्येति न सिद्ध्यत्यत आह। 'अतत्स्थमिति'। सम्प्रत्यप्राणिस्थमपि कदा चित्प्राणिनि दृष्टं चेत्तदपि स्वाङ्गं भवत्येवेत्यर्थः। एवमपि प्रतिमावयवानां मुखादीनां स्वाङ्गत्वं न प्राप्नोति, अप्राणिस्थत्वात्ततश्च दीर्घमुखी प्रतिमेत्यत्र न सिद्ध्यति तत्राह। 'तेन चेदिति'। अतत्स्थमित्यनुषङ्गः, अप्राणिस्थमपि मुखादि स्वाङ्गं तेन चेन्मुखादिना तदप्राणिद्रव्यं तथा युतं भवति यथा प्राणिद्रव्यमित्यर्थः। अन्येषां पाठस्तस्य चेत्तथा युतमिति, तत्रार्थः। अप्राणिस्थमपि मुखादि स्वाङ्गं तस्य चेदप्राणिनः तन्मुखादि तथा युतं भवति, तादृशसंस्थानं भवति यादृशं संस्थानं प्राणिन इत्यर्थः॥

"नासिकोदरौष्ठजङ्घादन्तकर्णशृङ्गाच्च"॥ 'सहनञ्विद्यमानलक्षणस्तु प्रतिषेधो भवत्येवेति'। कथं, नासिकोदरयोस्तावदयं योगः पुरस्तादपवादन्यायेनानन्तरं बह्वज्लक्षणमेव प्रतिषेधं बाधते, ओष्ठादिष्वपि मध्येपवादन्यायेन पूर्वं संयोगोपधलक्षणमेव प्रतिषेधं बाधते न सहादिलक्षणम्, अतोसौ भवत्येव सनासिका ऽनासिका विद्यमाननासिकेति। 'बिम्बोष्ठीति'। ओत्वोष्ठयोर्वा समासे पररूपं वक्तव्यमिति पररूपम्। 'कबरपुच्छीति'। कबरं नानावर्णं पुच्छमस्याः सा मयूरी, मणिः पुच्छमस्या, विषं पुच्छमस्याः मणिपुच्छी विषपुच्छी वृश्चिकी, उलूक इव पक्षोस्या उलूक इव पुच्छमस्या इति विग्रहः॥

"न क्रोडादिबह्वचः"॥ 'कल्याणक्रोडेति'। अश्वानामुरः क्रोडा, स्त्रीलिङ्गोयं, तत्र बहुव्रीहौ पूर्वपदस्य पुंवद्भावः, उत्तरपदस्योपसर्जनह्रस्वत्वम्। 'कल्याणनखेति'। अयन्योयं, नखमुखात्सञ्ज्ञायामिति प्रतिषेधात्, असञ्ज्ञायां ङीष इष्टत्वात्, तस्मात्कल्याणोखेति पाठः। उखेति हि पठ्यते। क्रोडा बालखुरोखाः शफा गुदं भगगलौ चेति॥

"सहनञ्विद्यमानपूर्वाच्च"॥ पूर्वग्रहणमकृत्वा सहनञ्विद्यमानेभ्य इत्युच्यमाने सहादिभ्यः परं यत्स्वाङ्गन्तदन्तान्ङीष् न भवतीत्यर्थो भवति ततश्चेह प्रतिषेधः प्रसज्येत विद्यमानं मुखमस्य विद्यमानमुखः,

कल्याणो विद्यमानमुखोस्याः कल्याणविद्यमानमुखीति, भवति ह्येतद् यथोक्तविशेषणम्, इह च न स्याद् विद्यमानकल्याणमुखेति, नह्यत्र यथोक्तं विशेषणमस्ति तस्मात्पूर्वग्रहणम् ॥

"नखमुखात् संज्ञायाम्"॥ 'शूर्पणखेति'। पूर्वपदात्सञ्ज्ञायामग इति णत्वम्, एवं च शूर्पणखा वा राक्षसी शूर्पनखी वा, यदि योगमात्रं न संज्ञा शूर्पनखी, संज्ञायां शूर्पणखा, न पुनः शूर्पणखीति णत्वङीषोः समावेशः साधुः॥

"दीर्घजीह्वी चच्छन्दसि"॥ 'निपातनं नित्यार्थमिति'। दीर्घजिह्वादित्युच्यमाने प्रकृतस्य ङीषो विकल्पितत्वादिहापि विकल्पो विज्ञायेत॥

"दिक्पूर्वपदात् ङीप्" ॥ दिक्पूर्वपदान्ङीषोनुदात्तत्वं स्वाङ्गाच्चेत्यादिना विहितस्य ङीष एवास्मिन्विषयेनुदात्तत्वं वक्तव्यं, ङीब्विधाने ह्यन्यत्रापि ङीब्विषयान्ङीप्प्रसङ्गः, अपूर्वे हि ङीपि विधीयमाने प्राग्गुल्फा प्राग्जघनेति ङीब्विषयादन्यत्रापि ङीप्प्राप्नोति ङीषः प्रतिषेधाभावात्, इत्यस्मिन्पूर्वपक्ष इदमाह। 'विधिप्रतिषेधविषयः सर्वोप्यपेक्ष्यत इति'। तत्र विधिविषयापेक्षायाः फलं दर्शयति। 'यत्र ङीब्विहित इति'। 'स्वरे विशेष इति'। ङीपः पित्त्वादनुदात्तत्वं भवति, ङीषस्तु प्रत्ययाद्युदात्तत्वप्रसङ्गः। 'प्राङ्मुखेति'। ङीपा मुक्ते स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादिति ङीषपि न भवति, कथम्, उक्तमेतत्, यत्रोत्सर्गापवादौ द्वावपि विकल्पितौ तत्रापवादेन मुक्ते उत्सर्गो न प्रवर्त्तत इति। प्रतिषेधापेक्षयाः फलं दर्शयति। 'इह न भवतीति'। एवं च कृत्वा वाक्यभेदः कर्त्तव्यः, दिक्पूर्वपदादसंयोगोपधस्वाङ्गान्तानासिकाद्यन्तान्ङीप् भवति, क्रोडादिबह्वजन्तात्तु नेति अपरः कल्पः, अत्र ङीषनुवर्त्तते, तस्य दिक्पूर्वपदादिति पञ्चम्या षष्ठी प्रकल्प्यते, दिक्पूर्वपदादुत्तरस्य ङीषो ङीबादेशो भवतीत्यर्थः, तेन यत्र ङीष् तत्रैव ङीबिति सिद्धम्, एवं चोत्तरत्र ङीषेव स्वर्यत इत्युपपन्नं भवति ॥

"वाहः"॥ 'सामर्थ्यादिति'। कर्मण्युपपदे वहेर्णिवविधानात्केवलस्य वाहः सम्भवो नास्तीत्येतत्सामर्थ्यम्। 'दित्यौहीति'। छन्दसि सहः, वहश्चेति ण्विः, उपधावृद्धिः, ङीषि वाह ऊठ्, तत्र सम्प्रसारण मित्यनुवृत्तेः सम्प्रसारणाच्चेति पूर्वरूपत्वम्, एत्येधत्यूठ्स्विति वृद्धिः॥

"सख्यशिश्वीति भाषायाम्" ॥ भाषायामित्युच्यते तत्रैतन्न सिध्यति सखी सप्तपदी भव, आ धेनवो धुनयन्तामशिश्वीरिति । नैष दोषः । इतिकरणोऽत्र क्रियते स भिन्नक्रमः, भाषायामित्यस्यानन्तरं द्रष्टव्यः, स च प्रकारे वर्तते, तेन छन्दस्यपि क्वचिद्भविष्यति, भाषाग्रहणं तु नित्यार्थम् ॥

"जातेरस्त्रीविषयादयोपधात्" ॥ अस्त्रीविषयादित्यनन्यभावे विषयशब्द इत्याह । 'न च स्त्रियामिति' । स्त्रियामेव यस्य नियमेन वृत्तिस्तत्स्त्रीविषयं ततोऽन्यदस्त्रीविषयमित्यर्थः । इह लौकिकजातिग्रहणे ब्राह्मणत्वादीनां गोत्रस्य च नाडायनादेर्जातित्वे वादिनां विप्रतिपत्तेः चरणशब्दानां च कठादीनामध्ययनक्रियासम्बन्धनिबन्धनत्वेन पाचकादिवत्क्रियाशब्दत्वेनाव्याप्तिरित्यभिमतां जातिं लक्षयति । 'आकृतिग्रहणा जातिरिति' । गृह्यतेऽनेनेति ग्रहणमिति करणसामान्ये पदं संश्रियते, पश्चादाकृतिशब्दसमवधाने स्त्रीत्वं प्रतीयमानं बहिरङ्गत्वात् प्रत्ययस्य निमित्तं न भवति, ग्रहणमाकृतिर्यस्या इति ग्रहणरूपोद्देशेनाकृतिरूपता विधीयते न त्वाकृतिरूपोद्देशेन ग्रहणरूपतेत्यर्थः । आकृतिः संस्थानं सा ग्रहणं यस्याः साऽऽकृतिग्रहणा, अवयवसन्निवेशविशेषव्यङ्ग्येत्यर्थः । अनेन गोत्वादिजातिर्लक्षिता, ब्राह्मणत्वादिजातिस्तु न संगृहीता भवति, ब्राह्मणक्षत्रियादीनां संस्थानस्य सदृशत्वादिति तत्संग्रहायाह । 'लिङ्गानां चेति' । सर्वाणि लिङ्गानि न भजतीत्ययमर्थो विवक्षितः, तत्र सर्वशब्दस्य लिङ्गापेक्षत्वेपि गमकत्वाद्भजो णिवप्रत्ययः समासश्च । लिङ्गानामिति कर्मणि षष्ठी । अप्राप्तप्रापणार्थं चेदं वचनं न त्वाकृतिग्रहणेत्यस्य सङ्कोचकं, तेन तटादेः सर्वलिङ्गत्वेपि आकृतिग्रहणत्वाज्जातित्वं भवत्येव, इह कस्मान्न भवति देवदत्तः देवदत्तेति, उपदेशापेक्षमिदं लक्षणं, कोर्थः, असर्वलिङ्गेषु येषु जातिवाचित्वमाचार्या उपदिशन्ति तेष्वेव भवतीत्यर्थः । आकृतिग्रहणाया जातेरेकत्वनित्यत्वप्रत्येकपरिसमाप्तत्वलक्षणान्धर्मानाह । 'सकृदिति' । एकस्मिन्पिण्डे सकृदुपदिष्टा ऽयं गौरिति पिण्डान्तरे निर्ग्राह्या निश्चेतुं शक्येत्यर्थः । यदि चैका न स्याच्चैव गृह्येत, तथा

नित्यत्वाभावेऽपि पिण्डेन सह विनाशात्पिण्डान्तरे न गृह्येत, यदि च प्रत्येकं सर्वात्मना परिसमाप्ता न स्यात् तस्मिन्नपि तावत्पिण्डे सर्वात्मना न गृह्येत यत्राभ्याता किं पुनः पिण्डान्तरे, कथं पुनरेकमेव वस्तु बहुत्र युगपत्कात्स्न्येन वर्त्तते नहि देवदत्तस्तदानीमेव स्रुघ्ने भवति मथुरायां च, दृश्यते चेत्को दोषः, नहि दृष्टेनुपपन्नं नाम। 'गोत्रमिति'। अपत्यमित्यर्थः। चरणशब्देन शाखाध्यायिनो गृह्यन्ते, गोत्रस्यानाकृतिग्रहणत्वात् सर्वलिङ्गत्वाच्च पृथगुपादानं, नाडायनं नपुंसकमिति दर्शनात्, चरणशब्दस्त्वध्ययनक्रियासम्बन्धेन प्रवृत्तत्वात्क्रियाशब्द एव न जातिशब्दः। 'कुक्कुटी सूकरीति'। आकृतिग्रहणाया जातेरुदाहरणं, ब्राह्मणी वृषलीत्यसर्वलिङ्गायाः, तत्र ब्राह्मणीति रूपोदाहरणं, शार्ङ्गरवादिष्वस्य पाठाद् वृषलीत्येतदेव ङीष उदाहरणम्। 'नाडायनी चारायणीति'। गोत्रलक्षणाया नडादिभ्यः फक्, अपत्यमात्रस्य ग्रहणादनन्तरापत्येऽपि भवति, अवन्ती कुन्तीति,इतो मनुष्यजातेरिति ङीष् भवति, इह तु कुलस्यापत्यं कुलीना ब्राह्मणीति ङीष् न भवत्यजादिषु दर्शनादित्याहुः। 'कठीति'। कठेन प्रोक्तं, वैशम्पायनान्तेवासित्वाणिनिः, तस्य कठचरकादिति लुक्, ततस्तदधीतइत्यण्, तस्य प्रोक्ताल्लुगिति लुक्। 'बह्वृचीति'। बह्व्य ऋचोऽस्या इति बहुव्रीहिः, बह्वृचश्चरणाख्यायामित्यकारः समासान्तः, कथं पुनः स्त्री नामाधीते, मा नामाधिगीष्ट तद्वंश्यत्वात्तु ताच्छब्द्यं भविष्यति यथानधीयाने माणवके। अत्रापरं जातिलक्षणमुक्तं भाष्ये॥

प्रादुर्भावविनाशाभ्यां सत्त्वस्य युगपद्गुणैः।
असर्वलिङ्गां बह्वर्थां तां जातिं कवयो विदुः॥

इति। सत्त्वस्य प्रादुर्भावविनाशाभ्यां या ऽऽविर्भावतिरोभावौ प्राप्नोति यावद्द्रव्यभाविनीत्यर्थः। गुणैश्च युगपद् द्रव्येण संबध्यते यथा निर्गुणं द्रव्यं न भवति तथा जातिरहितमपीत्यर्थः। बह्वर्थामिति, अर्थशब्दो विषयवाची बहुविषयां बहुव्यक्तिव्यापिनीमित्यर्थः। असर्वलिङ्गामिति, पूर्ववल्लक्षणान्तरं, तत्र यथा पूर्वलक्षणं तथा कुमारीभार्य इति

भवितव्यं, कथं, कौमारमयावद्द्रव्यभाव्यपि आकृतिग्रहणत्वाद्भवति जातिः, ततश्च जातेश्चेति पुंवद्भावप्रतिषेधः, वृद्धा स्थविरेत्यादौ च जातिलक्षणो ङीष्प्राप्नोति, यथा पुनरुत्तरं तथा कौमारादिकं जातिर्न भवति, अयावद्द्रव्यभावित्वात्, तत्र पूर्वकं लक्षणं भाष्यकारस्याभिमतं नोत्तरम्, अपर आहेत्यभिधानात् । तथा च ङ्याप्सूत्रे युवतितरेत्यत्र तसिलादिष्विति प्राप्तस्य पुंवद्भावस्य जातेश्चेति निषेध आश्रितः, अत एव वृत्तिकारेणाप्येतदेव लक्षणमुपन्यस्तमिति के चिदाहुः । एवमपि युवजानिरित्यत्र पुंवद्भावो न प्राप्नोति. तस्माद् द्वितीयमेव लक्षणं साधीयो मन्यामहे, अत एव वृद्धा स्थविरेति जातिलक्षणो ङीन्न भवति, युवतितरेत्यत्र तु भाष्यकारप्रयोगात्पुंवद्भावाभावः । 'मुण्डेति' । गुणशब्दोयम् । 'मक्षिकेति' । स्त्रियामेवायं नियतः । इह कस्मान्न भवति माला बलाकेति, मालाशब्दो मलनं माल इति घञन्तः पुंलिङ्गः, क्षेत्रविशेषे नपुंसकः, स्रजि स्त्रीलिङ्गः, बलाकाशब्दो हि बलां कायतीति यौगिकः सर्वलिङ्गः, बकजातिवचनः स्त्रीलिङ्गः, नात्र यथाकथञ्चिदस्त्रीलिङ्गविषयत्वं विवक्षितं किं तर्हि यस्मिन्प्रवृत्तिनिमित्ते स्त्रीलिङ्गस्तस्मिन्नेव निमित्ते यल्लिङ्गान्तरेपि वर्त्तते तदस्त्रीविषयं, यथापुनरयं शब्दार्थस्तथास्त्रियाः पुंवदित्यत्र वक्ष्यामः, तेन निमित्तभेदेन नानालिङ्गेषु नायं विधिर्भवति, यद्येवं द्रोणी कुटी पात्रीत्यत्र न प्राप्नोति, द्रोणशब्दः प्रमाणविशेषे पुलिङ्गः, गवादिन्यान्तु स्त्रीलिङ्गः, कुटशब्दो घटे पुल्लिङ्गो गेहे तु स्त्रीलिङ्गः, पात्रशब्दो भाजनसामान्ये ऽर्द्धर्चादित्वादुभयलिङ्गः, भाजनविशेषे स्त्रीलिङ्गः, गौरादिपाठात्सिद्धम् । 'हयगवयेत्यादि' । गौरादिष्विदानींतनैर्हयादयः प्रक्षिप्ता इति वार्तिककारवचनाद्विज्ञायते ॥

"पाककर्णपर्णपुष्पफलमूलबालोत्तरपदाच्च" ॥ 'स्त्रीविषयत्वादेतेषामिति' । पूर्वत्र समानायामाकृतौ यदस्त्रीविषयमित्याश्रयणान्निमित्तभेदेन नानालिङ्गानामेषां न सिध्यतीति भावः । ओदनपाकादयः सञ्ज्ञाशब्दा यथाकथंचिद्व्युत्पाद्याः ॥

"इतो मनुष्यजातेः" ॥ 'अवन्ती कुन्तीति' । अवन्तिकुन्तिशब्दाभ्यामपत्येर्थे वृद्धेत्कोसलाजादाञ्ञ्यङ्, तस्य स्त्रियामवन्तिकुन्तिकुरुभ्यश्चेति

लुक्। 'दात्ती प्लात्तीति'। अत इञ्। 'विट् दरदिति'। विट्शब्दाज्जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ्, दरच्छब्दाद् वृद्धेत्कोसलाजादाञ्यङ् इत्यादिना ण्य, तयोरतश्चेति लुक्, उदाहरणमिथ्यप्रेमेवात इत्यस्यानुवृत्तिर्न शक्याऽऽश्रयितुमित्यत्रापि प्रसङ्गः। 'औदमेयीति'। उदकं मेयमस्य उदमेयः, उदकस्योदः सञ्ज्ञायामित्युदभावः, तस्यापत्यम्, अत इञ्। 'सौतङ्गमी मौनिचित्तीति'। सुतङ्गममुनिचित्तशब्दाभ्यां तेन निर्वृत्तमित्यत्रार्थे इञ् प्रत्ययः॥

"ऊङुतः"॥ 'कुरूरिति'। कुरुनादिभ्यो ण्यः, तस्य स्त्रियामवन्तीत्यादिना लुक्। 'ब्रह्मबन्धूर्जीवबन्धूरिति'। वृत्तस्वाध्यायहीनानां ब्राह्मणजातावेतौ बहुव्रीही वर्त्तते। 'ऊकार इत्यादि'। नोधात्वोरित्युच्यमाने यवाग्वा यावाग्वे अत्राप्युदात्तयणो हल्पूर्वादिति प्राप्तस्य विभक्त्युदात्तस्य निषेधः स्यात्, वर्णग्रहणे ह्यर्थवद्ग्रहणपरिभाषा नोपतिष्ठते, अथ दीर्घोच्चारणं किमर्थं न उङुत इत्येवोच्येत, सवर्णदीर्घत्वेन सिद्धं, न सिध्यति सत्यपि सवर्णदीर्घत्वे गोस्त्रियोरुपसर्जनस्येति ह्रस्वत्वं प्राप्नोति, न प्राप्नोति, किं कारणम्, उभयत आश्रयणे नान्तादिवत्, तथाहि। एकादेशस्यान्तवत्त्वेन प्रातिपदिकसञ्ज्ञा सम्पाद्या ऽप्रत्यय इति निषेधात्, आदिवत्त्वेन च स्त्रीप्रत्ययत्वं सम्पाद्यम्, इह तर्हि ब्रह्मबन्ध्वृच्छत्रं षत्वतुकोरसिद्धत्वाद् ह्रस्वलक्षणो नित्यस्तुक् प्रसज्येत, दीर्घोच्चारणात्त्वेकादेशस्यासिद्धत्वेपि दीर्घ एवायमिति दीर्घात्पदान्ताद्वेति विकल्पः सिध्यति, एतदपि नास्ति प्रयोजनं, पदान्तपदाद्योरेकादेशोऽसिद्धः, न चैष पदान्तपदाद्योरेकादेशः, तस्मादनर्थकं दीर्घोच्चारणमित्याशङ्क्याह। 'दीर्घोच्चारणङ्कपो बाधनार्थमिति'। शेषाद्विभाषेति कपोवकाशो ऽयवको ऽव्रीहिकः, ऊङोवकाशः कुरूरिति, ब्रह्मबन्ध्वादेर्बहुव्रीहेरुभयप्रसङ्गे परत्वात्कप् प्राप्नोति, दीर्घोच्चारणाच्च भवति, कथम्, उकारद्वयं दीर्घेण निर्दिष्टं तत्र द्वितीय उकारः कपो बाधनार्थः। 'अध्वर्युरिति'। अध्वरं यातीति मृगय्वादयश्चेत्युणादिषु दर्शनात्कुप्रत्ययो ऽध्वरशब्दस्यान्तलोपश्च, चरणानामेवं जातिः, अध्वर्युशाखाध्यायिनि वंशे भवेत्यर्थः। 'अप्राणिजातेश्चेति'। अत्रोत इति नापेक्ष्यते तेनालाबूकर्कन्धूशब्दाभ्यां दीर्घान्ताभ्यामपि भवति

कृषिचमितनिधनिसर्जिखर्जिभ्य ऊरिति वर्त्तमाने णित्कशिपद्यर्त्तेरित्यतो णिदिति च, नञिलम्बेर्नलोपश्च, लबि अवस्रंसने, तस्मान्नञ्पूर्वादूप्रत्ययो भवति नलोपश्च, णित्त्वाद्वृद्धिः, अन्दूदृम्भूकर्कन्धूरिति निपातनादूकारान्तः कर्कन्धूशब्दः, एवमलाबूकर्कन्धूशब्दौ दीर्घान्तौ, ऊङ्विधानमलाब्वा कर्कन्ध्वा इत्यादौ नोङ्धात्वोरिति विभक्त्युदात्तत्वप्रतिषेधार्थम् । 'कृक-वाकुरिति' । कृके वचः कश्च, कृकशब्दउपपदे वचेर्धातोरुण् प्रत्ययो भवति कश्चान्तादेशः । 'रज्जुरिति' । सृजेरसुम् च, आदिलोपः प्रकृतः, सृजेरुप्रत्यय आदेश्च लोपोऽसुगागमश्च, व्रश्चादिना षत्वे जश्त्वे ष्टुत्वे च, सकारस्य जस्त्व-चर्त्वे, सृज्यतेसौ रज्जुरिति । 'हनुरिति' । युष्लिहित्यादिना हन्तेरुप्रत्ययः ॥

"पङ्गोश्च" ॥ 'श्वशुरस्येति' । पुंयोगलक्षणस्य ङीषो ऽपवाद ऊङ् विधीयते, शावशेराप्तौ, शुशब्दे ऽश्नोतेरुरन् प्रत्ययो भवति, किमिदं शुरिति, आशुशब्दस्यायमादिलोपो निपातितः, आश्वाप्तव्यः श्वशुरः, तस्य स्त्री श्वश्रूः, श्वशुरः श्वश्चेत्यादिनिपातनाद्विभक्त्यादि प्रातिपदिक-कार्यं भवति ॥

"ऊरूत्तरपदादौपम्ये" ॥ उपमीयतेऽनयेत्युपमा तद्भाव औपम्यं, कथं विचकरे च करेणुकरोरुभिरिति, निरङ्कुशाः कवयः, करेणु वरोरुभिरिति पाठः । करेणु विचकरे वरोरुभिरिति ॥

"संहितशफलक्षणवामादेश्च" ॥ संहितशब्दः सहितपर्यायः लक्षणशब्दो ऽर्शआद्यच्प्रत्ययान्तः, वामशब्दः शोभनपर्यायः । 'सहित-सहाभ्यां चेति' । समो वा हिततत्योरिति मलोपे सति यः सहित-शब्दस्तस्य संहितग्रहणेनैव सिद्धम्, एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात्, यस्तु सह हितेन वर्त्तत इति व्युत्पन्नः सहितशब्दस्तस्येदं ग्रहणमित्याहुः । 'सहोरूरिति' । सहेते इति सहौ, तादृशावूरू यस्या इत्यर्थः । विद्यमा-नस्य वा सहशब्दस्य ऊर्वतिशयप्रतिपादनाय प्रयोगः ॥

"कद्रुकमण्डल्वोश्छन्दसि" ॥ गुग्गुल्वादीनां छन्दसि, व्यत्य-येन स्त्रीत्वं, पतयालुशब्दः स्पृहिगृहीत्यादिना ऽऽलुजन्तः ॥

"शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन्" ॥ 'एते णान्ता इति' । शृङ्गरुकपटु-

गुगुनुबन्धन्नचित्येतेभ्यः प्राग्दीव्यतोऽण्, गोतमशब्दादृष्यण्, गौरादिष्वप्ययं पठितः। 'एते ठगन्ता इति'। बाहुल्यादेवमुक्तं, कमण्डलुशब्दाच्चतुष्पाद्भ्यो ढञ्, इतरेभ्यस्तु शुभ्रादिलक्षणो ढक्। 'एतौ फगन्ताविति'। वात्स्यशब्दाद्गर्गादियञन्ताद्यूनि यञिञोश्चेति फक्। ननु न स्त्रियां युवसञ्ज्ञा गोत्राद्यून्यस्त्रियामिति वचनात्, गोत्रे चैको गोत्रइति नियमः, एवं तर्हि वात्स्यायनशब्दस्यास्मिन् गणे पाठसामर्थ्यात्स्त्रियां युवसञ्ज्ञा भविष्यति, गोत्रएव वा प्रत्ययद्वयं, मुञ्जशब्दो नडादिः। 'जातिरिति'। गोत्रलक्षणा। 'ढगन्त इति'। कीकसाशब्दः शुभ्रादिः,। '[1]ञ्यङन्ताविति'। वृद्धेत्कोसलाजादाञ् ञ्यङिति कविशिविभ्यां ञ्यङ्, यङश्चाबत्र प्राप्नोति। 'एहि पर्येहीति'। इह चेष्टायां आङ्पूर्वात्पर्याङ्पूर्वाच्च सर्वधातुभ्य इनितीन् प्रत्ययः, अश्मरथशब्दो गर्गादिः, उदपानशब्दः शुण्डिकादिरुत्सादिश्च, तत्राह। 'शुण्डिकाद्यणन्तः प्रयोजयतीति'। अन्ते तु ङीपा ङीना वा नास्ति विशेषः। 'जातिरिति'। अरालचण्डालयोरसर्वलिङ्गत्वाज्जातित्वं, वतण्डशब्दस्य गोत्रत्वात्, वतण्डस्यापत्यं स्त्री वतण्डाच्चेति यञ्, लुक् स्त्रियामिति तस्य लुक्। 'भोगवद्गौरिमतोरिति'। मत्वन्तत्वादुगितश्चेति ङीपि प्राप्ते वचनं, ननु भोगशब्दो घञन्तः, गौरिशब्दोऽपि इञन्तः, तौ ञित्स्वरेणाद्युदात्तौ, ताभ्यां मतुप्, पित्त्वादनुदात्तः, ततश्च न ङीम्ङीनोरत्रास्ति विशेषस्तत्राह। 'घादिषु नित्यमिति'। उगिल्लक्षणे ङीपि सति नद्याः शेषस्यान्यतरस्याम्, उगितश्चेति विकल्पेन ह्रस्वत्वं स्यात्, ङीनि तु सति घरूपकल्पेति नित्यं सम्भवति, कथं भवति, यावता उगितः परा या नदी तस्या विकल्पो विहितः, ङीनपि चोगितः परा नदी, भोगवद्गौरिमतोरुगित्त्वात्। नैष दोषः। उगितश्चेतीत्यर्थेयं चशब्दः, उगित इत्येवमुगित्संशब्दनेन या नदी विहिता न चानेन विहिता ङीनेव विहिता नदी भवति, यथा तु युवोरनाकावित्यत्र भाष्यं तथोगितः परा या नदीत्येतदेव स्थितं, सञ्ज्ञाया अन्यत्र ङीबेव भवति ह्रस्वश्च विकल्पितः। 'नृनरयोर्वृद्धिश्चेति'।

१ यञञाविति मुद्रितमूलपुस्तके उपलभ्यमानः पाठः पदमञ्जर्यसंमतः।

नृशब्दादृभ्यो ङीपि नरशब्दाज्जातिलक्षणे ङीषि प्राप्ते वचनम् । 'वृद्धिश्चेति' । वक्ष्यामीति च अन्यतरस्यग्रहणेपि नारीतीष्टं सिद्धमन्यतरस्यानिष्टनिवृत्त्यर्थं तु द्वयोरुपादानं, तत्र नरशब्दे ऽन्त्यस्य वृद्धौ सत्यां यस्येतिलोपादानर्थक्यमिति, यस्येति लोपस्तावद्भवति तत्र कृते रेफस्य वृद्धिः प्राप्नोति, का ऽविशेषात्पर्यायेण सर्वैव, नैष दोषः । स्थानेन्तरतम इत्यत्रान्तरतमे स्थाने षष्ठीत्यपि पक्षो व्याख्यातः, ततो नृनरयोरिति येषा षष्ठी सा वृद्धेरन्तरतमे नृनरावयवे स्थानिन्यनुसंह्रियते, यत्र च षष्ठी तत्रादेश इत्यकारस्यैव भविष्यति, अत्र पुत्रशब्दं केचित्पठन्ति न स केवलः स्त्रियां वर्त्ततइति तदन्तस्य समासस्य ग्रहणं, तत्रापि बहुपुत्रा ऽतिपुत्रेत्यादावनुपसर्जनाधिकारान्न भवति, क्व तर्हि भवति, पुत्रप्रधाने, ननु पुत्रप्रधाने समासे सैव पुंल्लिङ्गता, सत्यं,सूतोग्रराजभोजमेरुभ्यो दुहितुः पुत्रड्डिति वार्त्तिककारेण यत्र पुत्रडादेशो विहितस्तान्युदाहरणानि, सूतपुत्री, राजपुत्रीति, अत्र स्वभात्पुत्रशब्दो दुहितृशब्देन समानार्थो न पुत्रडादेश इति पठतामभिप्रायः । अन्ये तु प्रद्योतपुत्री शैलपुत्रीति वार्त्तिकविषयादन्यदेव ङीन उदाहरणं, पुत्रडादेशस्तु ङीपि स्वरार्थ इति मन्यन्ते, नात्राप्तभाषितमस्ति ॥

"यङश्चाप्" ॥ पकारो ङ्याप्प्रातिपदिकादित्यत्र सामान्यग्रहणार्थः, स्वरस्तु परत्वाच्चित्स्वर एव भवति । 'ञ्यङः ष्यङश्च सामान्यग्रहणमिति' । यद्यपि ष्यङ् स्त्रियामेव विधीयते तथापि ङित्करणसामर्थ्यात्तस्याप्यत्र ग्रहणमिति भावः । 'आम्बष्ठ्येत्यादि' । आम्बष्ठादिभ्योपत्ये वृद्धेत्कोसलाजादाञ् ञ्यङ् । 'कारीषगन्ध्येति' । स्वादिसूत्रे व्युत्पादितम् । वराहशब्दादत इञ्,शर्कराक्षपूतिमाषगोकक्षशब्दा गर्गादयः । ननु च गौकाक्ष्यशब्दः क्रौड्यादिषु पठ्यते, ततः ष्यङि यङ इत्येव चाप् सिद्धः, मा पाठि तत्र षाच्च यञ इत्यनेनैव शर्कराक्ष्यादिवद् गौकाक्ष्येति सिद्धं, यद्येवं गौकाक्षीपुत्रः ष्यङः सम्प्रसारणं न प्राप्नोति, नात्र सम्प्रसारणमिष्यते, गौकाक्ष्यापुत्र इत्येव भवति, एवं हि सौनागाः पठन्ति ष्यङः सम्प्रसारणे गौकाक्षाया: प्रतिषेधः ॥

"तद्धिताः" ॥ 'युवतिरिति'। तद्धितसञ्ज्ञायां सत्यां कृत्तद्धितसमासाश्चेति प्रातिपदिकसञ्ज्ञा भवति। 'बहुवचनमित्यादि'। प्रत्यय इत्यादिवदेकवचनएव कर्त्तव्ये बहुवचनेन सञ्ज्ञिनां बहुत्वसूचनादनुक्तोपि तद्धितः परिगृह्यत इति मन्यते, स्त्रीप्रत्ययानामादितस्तद्धिताधिकारे क्रियमाणे प्राचां ष्फ तद्धित इत्यत्र तद्धितग्रहणं न कर्त्तव्यं यस्येति चेत्यत्र चकारग्रहणं ङ्याप्प्रातिपदिकादित्यत्र तु तदन्तात्तद्धितविधानार्थं ङ्याब्ग्रहणं कर्त्तव्यमेव, सत्य.ङीबादीनां ङकारस्येत्सञ्ज्ञा न स्यादतद्धितइति प्रतिषेधात्, सत्यामपि वा पट्वीत्यादावेर्गुणः स्यात्तस्माद्यथान्यासमेवास्तु ॥

"यूनस्तिः" ॥ 'युवतिरिति'। त्यन्तादितो मनुष्यजातेरिति ङीष्न भवति तिप्रत्ययेनैव स्त्रीत्वस्योक्तत्वात्, यौवनस्य वा ऽजातित्वात् ॥

"अणिञोरनार्षयोर्गुरूपोत्तमयोः ष्यङ् गोत्रे" ॥ इह सम्भवे व्यभिचारे च सति विशेषणविशेष्यभावो भवति, तेन गोत्रे ऽनार्षयोरिति चाणिञ्मात्रस्य विशेषणं गुरूपोत्तमयोरित्येतत्तदन्तस्य, तदाह। 'गोत्रे यावणिञौ विहितावनार्षौ तदन्तयोरिति'। यद्यप्यपत्याधिकारादन्यत्र लौकिकस्य गोत्रस्य ग्रहणं तथाप्यत्र पारिभाषिकस्य ग्रहणं, लौकिकग्रहणस्यानार्षयोरिति पर्युदासाश्रयणेनैव सिद्धत्वात्, इहायं ष्यङ् प्रत्ययो वा स्यादादेशो वा, प्रत्ययविधावपि हि गापोष्टगित्यादौ षष्ठीदर्शनात्, उत्तरत्र क्रौड्यादिभ्यश्चेति पञ्चमीनिर्द्देशाच्च प्रत्ययपक्षोपि सम्भवत्येव, तत्राद्यपक्षे उदमेघस्यापत्यं स्त्री, अत इञ्, औदमेघि इति स्थिते तदन्तात् ष्यङि विहिते औदमेघ्यायाश्छात्रा औदमेघाश्छात्राः, औदमेघ्यानां सङ्घ औदमेघः सङ्घः, इञश्च सङ्घाङ्कलक्षणइति च इञन्ताद्विधीयमानोण् न स्यात्, अथापि लिङ्गविशिष्टपरिभाषया इञन्ताद्विधीयमानोण् ष्यङन्तादपि स्यात्, एवमप्यापत्यस्य च तद्धितेनातीति यलोपो न स्यात्, ष्यङोनापत्यत्वात्, नैष दोषः। भस्याढे तद्धितइति पुंवद्भावात्प्रागेवाण उत्पत्तेः ष्यङ्निवर्त्तते, तस्मिन्निवृत्ते इञ इत्यण् भविष्यति, यकारस्य च श्रवणं न भविष्यति, इह तर्ह्यौदमे-

घ्याया अपत्यं, स्त्रीभ्यो ढक्, औदमेयेय इति यलोपो न स्यात्, पुंवद्भावश्च नास्ति अढइति प्रतिषेधादितीममाद्ये पक्षे दोषं दृष्ट्वा द्वितीयं पक्षमाश्रित्याह । 'ष्यङादेशो भवतीति' । नन्वस्मिन्पक्षे उडुलोम्नोपत्यं स्त्री बाह्वादिषु लोमन्शब्दस्य पाठात्केवलस्यापत्येन योगाभावात्सामर्थ्यात्तदन्तस्य ग्रहणादिञि तस्य ष्यङादेशे सति ये चाभावकर्मणोरिति प्रकृतिभावाद्यस्तद्धितइति टिलोपो न स्यात्ततश्चौडुलोमन्येति स्यादौडुलोम्येति चेष्यते, प्रत्ययपक्षे तु इञा व्यवधानान्नास्ति प्रकृतिभावः, यस्येति लोपे ऽपि कृते स्थानिवद्भावाद्व्यवधानमेव, नैष दोषः । नात्राकृते टिलोपे ष्यङ् प्राप्नोति, किङ्कारणमगुरूपोत्तमत्वात्, तस्मादिञ्येव टिलोपः, ततो गुरूपोत्तमत्वं, ततः ष्यङित्यानुपूर्व्यात्सिद्धम् । अयं तर्हि दोषः प्रत्ययग्रहणपरिभाषया ऽणिञन्तयोर्ग्रहणं, तयोर्विधीयमानः ष्यङनेकाल्त्वात्सर्वादेशः प्राप्नोति, ङिच्चेत्यन्त्यस्य भविष्यति, तातङ्न्यायेन सर्वादेशः प्राप्नोति, यत्र हि ङकारस्य प्रयोजनान्तरमपि सम्भाव्यते तत्र ङिच्चेत्येतदनन्यार्थङित्स्विष्वनङादिषु सावकाशं बाधित्वा ऽनेकाल्शित्सर्वस्येत्येतद्भवति यथा तातङि, इह च सर्वादेशत्वेपि यङश्चाबिति विशेषणं प्रयोजनं सम्भवति तस्मात्सर्वादेशः प्राप्नोति, तत्राह । 'निर्दिश्यमानस्येत्यादि' । यद्ययमुत्तमशब्दोव्युत्पन्नः स्यात्तदोच्छब्दात्तमपि कृते किमेत्तिङव्ययघादित्याम् प्राप्नोति, न वा द्रव्यप्रकर्षत्वात्, उच्छब्दो हि ससाधनक्रियावचन उद्गते वर्त्तते, तस्य क्रियाद्वारकः प्रकर्षो ऽतिशयेनोद्गत इति, ततश्च द्रव्यनिष्ठत्वात्प्रकर्षस्याद्रव्यप्रकर्षइति प्रतिषेधो भविष्यति, एवमपि तमपः पित्त्वादाद्युदात्तत्वप्रसङ्गः, न वोञ्छादिषु पाठात्, उञ्छादिषु हि उत्तमशश्वत्तमौ सर्वत्रेति पठ्यते, एवमपि स तावत्पाठः कर्त्तव्यः, क्रियामात्रस्य च प्रकर्षे उत्तमामित्याम्प्रसङ्गश्च, अतोनभिधानादुच्छब्दात्तमपोनुत्पत्तिरेषितव्या । किं च व्युत्पन्न उत्तमशब्दस्त्रिषुप्रभृतिषु वर्त्तते, कथम्, ऊर्ध्वमुच्चारित उद्गतः स च प्रथमोच्चारितमपेक्षते, ततश्च त्रिषु द्वावुद्गतौ तयोश्च द्वितीयोतिशयेनोद्गतः, द्वयोश्च सम्प्रधारणायां तरपा भाव्यं, ततश्च यत्रोद्गता एव त्रयस्तत्रैव स्यात् च-

शीर्षगन्येत्यादौ, वाराह्येत्यादौ तु न स्यात्, तदेवं व्युत्पत्तिपक्षे दोषं पश्यन्नव्युत्पत्तिपक्षमाश्रित्याह । 'उत्तमशब्द इति' । 'स्वभावादिति' । न व्युत्पत्तिवशादित्यर्थः । त्रिप्रभृतीनामितिवचनाद्द्वासीप्रासीत्यादौ न भवति टिड्ढाणञिति ङीबेव भवतीति प्राप्तिमात्राभिप्रायेणेदमुक्तम्, अत्र हि जातित्वाच्छार्ङ्गरवाद्यञ इति ङीना भाव्यम् । 'वानिष्टीति' । स्वप्य-न्यकेत्यादिनाण । 'आहिच्छत्रीति' । जातादावर्थेण, एवमत्रादेशपक्षः स्थापितः । यद्येवं हस्तिशिरसोऽपत्यं बाह्वादित्यादिञ्, अचि शीर्ष इति शीर्षादेशइञः ष्यङादेशः, ततः स्थानिवद्भावेन शीर्षशब्दस्य शिरोग्रहणेन ग्रहणाद्ये च तद्धितइति शीर्षन्नादेशः प्राप्नोति, अस्तु नस्तद्धितइति टिलोपो भविष्यति, ये चाभावकर्मणोरिति प्रकृतिभावः प्राप्नोति, ततश्च हास्ति-शीर्षण्येति स्यात्, प्रत्ययपक्षे त्विञाव्यवहितत्वान्नास्ति शीर्षन्नादेशः, यस्येति लोपेऽपि कृते स्थानिवद्भावाद्व्यवधानमेव, तेन हास्तिशीर्ष्येति सिद्ध्यति, तस्मात्प्रत्ययपक्ष आश्रयणीयः, तदेतद्ये च तद्धितइत्यत्र वामनो वक्ष्यति यदि प्रत्ययः कथमिदमेवेय इति, अपत्यादिविहितः ष्यङ् सोऽप्या-पत्य एव, तत्र यलोपे सिद्धमिति, जयादित्यस्तु मेने शीर्षादेशसन्निपातेन ष्यङ् स तद्विघातं न करिष्यतीति, यद्यप्यजादिप्रत्ययनिबन्धः शीर्षा-देशः कथं तमजादिं विहन्यात्, ततः किं, ष्यङादेशोऽपि न प्राप्नोति, अनित्या सन्निपातपरिभाषा तेन ष्यङ् भवति शीर्षादेशश्च न भविष्यति, अयं तत्रादेशपक्षे दोषः । अनुबन्धौ कर्त्तव्यौ यङश्चाबिति सामान्यग्रह-णातदविघातार्थौ, अन्यथा ऽणादेशे ष्यङि टिड्ढाणञित्यादिना ङीप् स्यात्, इञादेशे त्विञ उपसङ्ख्यानमिति ङीप्प्रसङ्गः, नैष दोषः । टिड्ढाणञि-त्यत्रात इति वर्त्तते तत्र चाणा ऽकारो विशेष्यते ऽणो योऽकार इति, तत्र ष्य-ङादेशेऽनल्विधाविति स्थानिवद्भावाभावान्ङीप् भविष्यति, अणन्तादका-रान्तादिति हि विज्ञायमाने स्याश्रयमकारान्तत्वं स्थानिवद्भावादणन्तत्वं चेति स्यान्ङीपः प्रसङ्गः, इञ उपसङ्ख्यानमित्यत्रापि इतो मनुष्यजातेरित्यत इत इत्यपेक्ष्यते इञ्य इकारः तदन्तादिति, इञन्तादिकारान्तादिति वा विज्ञायमाने ष्यङादेशे सति वाराह्येत्यादिविकाराभावान्ङीपभावः सिद्धः,

एवमपि स्वार्थश्चावेष्टव्यः, अन्यथा इञादेशः ष्यङ् स्थानिवद्भावेन ञित् टाबपि पित्त्वादनुदात्त इति ञित्स्वरेणाद्युदात्तं पदं स्यात् । स्यादेतत् । इञो ञकारस्येत्सञ्ज्ञायाः प्रागेव प्रतिपदविधानात्ष्यङादेशः करिष्यते, तत्र ञित्स्वराभावात् प्रत्ययस्वरे सति टाप्यपि सिद्धः स्वर इति, यथैव तर्हि ञित्स्वरो न भवति एवं वृद्धिरपि न स्याद्, अतो ञकारस्य सत्यामित्सञ्ज्ञायामादेश इत्यास्थेयं, ततश्च स्वरे दोषप्रसङ्गाच्चावर्थमनुबन्धौ कर्त्तव्यावेव, प्रत्ययपक्षे तु सति शिष्टे ष्यङः प्रत्ययस्वरे कृते तदन्तादापि सिद्धमिष्टं न रूपभेदो न स्वरभेदः । ननु च ष्यङैव स्त्रीत्वस्य द्योतितत्वादाप्न स्यात्, नैष दोषः । यथा गार्ग्यायणीत्यादौ द्वाभ्यां स्त्रीत्वं द्योत्यते तथा ऽत्रापि द्वयोरेव सामर्थ्यमिति टाबपि भविष्यति, ष्यङः सम्प्रसारणमित्यत्र विशेषणार्थं तर्हि त्वयाप्यनुबन्धौ कर्त्तव्यौ, इह माभूत्पाशानां समूहः पाश्या, पाशादिभ्यो यः, पाश्यापतिरिति, एवं तर्ह्येकोनुबन्धः करिष्यते, क एकः, षकारे ङीषप्रसङ्गः, ङकारे यङः सम्प्रसारणमित्युच्यमाने लोलूयापुत्र इत्यत्रापि प्राप्नोति, अप्रत्ययादित्यकारे ऽतो लोपे च सति अकारेण व्यवहितत्वान्न भविष्यति, वाराहीपुत्र इत्यत्रापि तर्हि टापा व्यवधानमेकादेशस्य पूर्वं प्रत्यन्तवत्त्वान्नास्ति व्यवधानं, ननु ष्यङः सम्प्रसारणमित्यत्र लिटि धातोरित्यतो धातुग्रहणमनुवर्त्तते आदेच उपदेशेऽशितीत्यात्वं धातोर्यथा स्याद्गोभ्यामित्यादौ मा भूदित्येवमर्थं, तत्र यङन्तस्य धातोः पुत्रपत्योरनन्तरयोः सम्प्रसारणं भवतीत्युक्ते यो धातुर्लोलूयादिर्नासावनन्तरः, यश्चानन्तरो वाराह्यादिर्न स धातुस्तत्र धातुत्वानन्तर्ययोरन्यतररूपपरित्यागेन भवत्सम्प्रसारणं यथा वाराहीपुत्र इत्यादौ असत्यपि धातुत्वे आनन्तर्यमात्राश्रयणेन भवति तथा लोलूयापुत्र इत्यत्रासत्यप्यानन्तर्ये धातुत्वाश्रयणेन स्यात्, अथ ब्रूया यङ्धात्वोर्न परस्परेण विशेषणविशेष्यभावो ऽपि तर्हि समुच्चयः पुत्रपत्योरनन्तरस्य यङो धातोश्चेति, तत्र वाराहीपुत्र इत्यादौ भविष्यति न तु लोलूयापतिरित्यादौ धातोर्व्यवधानात्, ततश्च सामर्थ्याद्धातुग्रहणस्योत्तरार्थैवानुवृत्तिः सम्पद्यत इति, यद्येवं वाक्पतिरित्यत्र वचेः सम्प्र-

सारणप्रसङ्गः, एवं तर्हि धातोरिति निवर्त्तिष्यते, आत्वं पुनर्गवादेः प्रातिपदिकस्य न भवति उपदेशाभावात्, स्वरूपज्ञापनप्रधानो निर्द्देश उपदेशः, गोट्टाचः नौट्टाच इत्यादौ तु कार्यान्तरार्थमुच्चारणं न स्वरूपज्ञापनार्थं, तदेवं प्रत्ययपक्षएव एवानुबन्धः कर्त्तव्यः। अत्र संग्रहश्लोकाः ॥

पुंवद्भावाद्यजादौ यलुगणापि परस्मिन् ष्यङि स्त्रोदमेघे
स्वार्थे ष्यङ् तद्यलुके क्रमत इह भवेद्दौडुलोम्या परस्मिन् ।
ष्यङ्शीर्षाधीनलाभस्तदभिविहतये न प्रभूर्हास्ति शीर्ष्ये
सर्वादेशोपि तातङ्किव न यङणिञोःस्थानिनोरुक्तिहेतोः ॥ १ ॥
स्युक्तावप्याप्परस्मिन्निह सुलभ इति ष्ङो विधेयो न वा ये
ऽणादेशे ङीनिवृत्त्यै त्वणा इञ इति चेद्द्वौ विशेष्यौ न दोषः ।
ञित्त्वादादेरुदात्तः प्रसजति सहजादेशने वृद्धभावः
पाश्यापुत्रे निवृत्त्यै यणा इक इह येत्वे कके ङीप्ङ्येस्तु ॥ २ ॥
लौलूयापुत्र इत्यद्धावहित इतरत्रापि दीर्घान्तवत्स्यात्
धात्वानन्तर्ययोगे विरधिरिति स यथानन्तरेऽधौ तथा धोः ।
धात्वानन्तर्ययोश्चेन्मिथ इह न हितेपेक्षिता वाक्यतादि[illegible]
धोनोत्राधिक्रियात्वे ह्युपदिशिरिति गोर्नो तदेवं ममैकः ॥ ३ ॥

"गोत्रावयवात्" ॥ गोत्रशब्दोयमस्ति पारिभाषिकोपत्यं पौत्रप्रभृतिगोत्रमिति, अस्ति च लौकिकोपत्यमात्रवचनः, अस्ति च व्युत्पत्त्या गूयन्ते शब्द्यन्ते ऽनेन स्वसन्तानप्रभवा इति प्रधानभूत आदिपुरुषः, स्वप्रवभस्यापत्यं सन्तानस्य सञ्ज्ञाकारी गोत्रमित्युच्यते, यथा भरतो रघुर्यदुरिति, अवयवशब्दोप्यस्ति एकदेशे यत्सम्बन्धादवयवतीति समुदाय उच्यते, अस्ति च पृथग्भावे, अवयुत्यानुवाद इत्यादाववपूर्वस्य यौतेः पृथग्भावेपि दर्शनात्, अस्ति चाप्रधाने ऽवयवभूतोयमस्मिन् ग्राम इति, तत्र पारिभाषिके गोत्रे एकदेशे चावयवे च वचनमनर्थकमिदं स्यात्, कथं, पौत्रप्रभृत्यपत्यसमुदायो गोत्रं तदवयवश्चतुर्थादिस्तदपि गोत्रमेव, तद्वाचिनो ऽणिञन्तात्पूर्वेणैव सिद्धः ष्यङ्, अथ कस्मिंश्चिन्महागोत्रे यान्यवान्तर-

गोत्राणि यथा भार्गवगोत्रस्य च्यवनादीनि ते गोत्रावयवास्तेष्वगुरूपोत्तमार्थो ऽयमारम्भः, यद्येवं सप्तर्षीणामगस्त्याष्टमानामष्टौ महागोत्राणि प्रवराध्याये पठ्यन्ते तद्व्यतिरिक्तेभ्यः सर्वेभ्यः ष्यङः प्रसङ्गः, न चैतदिष्टमगुरूपोत्तमेभ्योऽपि पुणिकादिभ्य एवेष्यते पृथग्भाववचने त्ववयवशब्दे गोत्रादन्यवाचिनो ऽणिञन्तात्ष्यङि विधीयमाने पूर्वसूत्रे गोत्रग्रहणमनर्थकम्, अथाप्रधानवचनोवयवशब्दः पारिभाषिकमेव गोत्रं प्रवराध्याये पाठाच्चाप्राधान्यं ततोयमर्थः स्यात्, येणिञन्ता गोत्रापत्यवाचिनः प्रवराध्याये न पठ्यन्ते तेभ्यः ष्यङिति तत्रानृषिभ्यो गुरूपोत्तमेभ्यः पूर्वेणैव सिद्धः, अगुरूपोत्तमेभ्यस्तु सञ्ज्ञाकारिभ्य एवेष्यते, पारिभाषिके च गोत्रे सञ्ज्ञाकारित्वं विशेषो न लभ्यतइति, इहापि प्रसज्येत तुषजको नाम कश्चित्तस्य गोत्रं स्त्री, अत इञ्, तौषजकी, अपत्यमात्रे तु गोत्रे यद्येकदेशोवयवस्ततो ऽपत्यसमुदायस्य पौत्रप्रभृत्यपत्यमवयव इति तद्वाचिनो ऽणिञन्तात्पूर्वेणैव सिद्धः, पृथग्भावे त्वपत्यादन्यवाचिन आहिच्छत्रादेरेव प्रसङ्गः, अप्राधाने त्वप्रधानापत्यवाचिनोणिञन्तादगुरूपोत्तमात्र सर्वत्रेष्यते किं तु सञ्ज्ञाकारिभ्यस्तत्रापि गोत्रे, व्युत्प त्तेगोत्रे एकदेशवचनोवयवशब्दो न सम्भवति, नहि येन पुरुषेण स्वसन्तानप्रभवा गूयन्ते तदवयवाद्धस्तपादादेर्गोत्रेणिञो ऽसम्भवः, अथ गोत्रं च तदवयवश्चेति कर्मधारयस्तदा भार्गवादिगोत्रेषु ये ऽवान्तरव्यपदेशकारिणश्च्यवनादयस्तेभ्यः प्रसङ्गः, पृथग्भावे च ये सञ्ज्ञाकारिभ्यः पृथग्भूतास्तुषजकादयस्तेभ्य एव स्यात्, अत एवमेषु पक्षेषु दोषसम्भवाद्व्युत्पन्नो गोत्रशब्दो ऽप्रधानावचनोवयवशब्दः, कर्मधारयश्चसमासो निपातनाद्विशेषणस्य परनिपातः, प्रवराध्याये ऽपाठाच्चाप्राधान्यं, तदेतदाह। 'गोत्रावयवा गोत्राभिमता इति'। गोत्रमित्येवमभिमताः गोत्राभिधायिन इत्येव लोके प्रसिद्धाः न पुनः प्रवराध्याये पठिता इत्यर्थः। काः पुनस्ता इत्यत्राह। 'कुलाख्या इति'। कुलमाख्यायते आभिरिति कुलाख्याः, पुणिकादिभिर्हि कुलमाख्यायते पुणिका वयं गोत्रेणेत्येवमादि। 'तत इति'। यथोक्तविशेषणविशिष्टाभ्यः कुलाख्याभ्यः। 'अगुरूपोत्तमार्थ आरम्भ

इति’ । गुरूपोत्तमयोरिति निवृत्तमन्यत्सर्वमनुवर्त्ततइति भावः । ‘पौणिक्येत्यादिः’ । पुणिकभुणिकमुखरशब्देभ्योत इञ्, तस्य ष्यङादेशः । ‘ते क्रौड्यादिषु द्रष्टव्या इति’ । अवृत्करतत्वात्तस्येति भावः ॥

“क्रौड्यादिभ्यश्च” ॥ ‘ष्यङ् प्रत्ययो भवतीति’ । क्रौड्यादिभ्य इति पञ्चमीनिर्द्देशात्प्रत्ययपक्षेप्यत्र दोषाभावाच्चैवमुक्तम् । ‘अगुरूपोत्तमार्थ इत्यादि’ । तत्र क्रौड्यादयः प्राक्चौपयतशब्दादत इञन्ताः, चैपयतप्रभृतयः प्राग् सौधातकिशब्दादणन्ताः, सौधातकिशब्दः सुधातुरकङ् चेति इञन्तः । ‘सूत युवत्यामिति’ । सूतशब्दः ष्यङमुत्पादयति युवत्यां प्राप्तयौवनायामभिधेयायां, सूत्या, अन्यत्र क्रियाशब्दाट्टाब् भवति सूता,जातिवाचिनस्तु ङीष् भवति सूती । ‘भोज क्षत्रियइति’ । जातिलक्षणस्य ङीषोपवादः, भोज्याः, क्रियाशब्दात्तु टाबेव भवति भोजयतीति भोजा, ततः परे इञन्ताः, गौकक्ष्यशब्दो गर्गादियञन्तः ॥

“दैवयज्ञिशौचिवृक्षिसात्यमुग्रिकाण्ठेविद्धिभ्योन्यतरस्याम्” ॥ देवा यज्ञा यष्टव्या अस्य देवयज्ञः, शुचिर्वृक्षो ऽस्य शुचिवृक्षः, सत्यमुग्रमस्य सत्यमुग्रः, निपातनाद्विशेष्यस्य पूर्वनिपातो मुमागमश्च, कण्ठे विद्धमस्य कण्ठे वा विद्धः, अमूर्द्धमस्तकादित्यलुक्, काण्ठेविद्धिभ्य इत्यन्ये पठन्ति, काण्डेन विद्धः, कर्तृकरणे कृता बहुलमिति समासः, निपातनात्काण्डशब्दस्यैकारः, सर्वे इञन्ताः ॥

“समर्थानां प्रथमाद्वा” ॥ प्रत्येकमत्र पदानां स्वरितत्वं प्रतिज्ञायते न समुदायस्यैकमित्याह । ‘त्रयमपीति’ । अत्र च प्रयोजनमेकस्य निवृत्तावपरस्य निवृत्तिर्माभूदिति, एतदेव स्पष्टयति । ‘समर्थानामिति चेति’ । ‘स्वार्थिकप्रत्ययावधिश्चायमिति’ । स्वस्याः प्रकृतेरर्थे भवाः स्वार्थिकाः, अध्यात्मादिः, भाष्यकारप्रयोगाद् द्वारादिकार्याभावः, स्वशब्दस्य तु द्वारादिषु पाठादस्ति प्रसङ्गः, तदादिविधिर्हि तत्र भवति आकृतिविशेषणत्वाद् द्वारादीनां, यथा द्वारपालस्येदं दौवारपालमिति । ‘प्राग्दिशो विभक्तिरिति यावदिति’ । तत आरभ्य हि स्वार्थिकाः प्रत्यया विधीयन्ते,

किं पुनः कारणं स्वार्थिकेष्वेष न प्रवर्ततइत्याह । 'स्वार्थिकेष्वित्यादि' । तत्र समर्थानामिति सम्बद्धार्थानां चेत्यर्थः । तत्र वाक्ये सम्बद्धार्थता, व्यपेक्षा हि तत्र सामर्थ्यमपेक्षा आकाङ्क्षा अन्योन्यापेक्षा व्यपेक्षा, अनया ऽऽकाङ्क्षासन्निधियोग्यत्वेषु सत्सु यः सम्बन्धः स लक्ष्यते, वृत्तौ संसृष्टार्थता, एकार्थीभावो हि तत्र सामर्थ्यं, वृत्तौ ह्युपसर्जनपदानि स्वार्थमुपसर्जनीकृत्य प्रधानार्थपराणि भवन्ति, यथा गङ्गायां घोष इति गङ्गापदं गङ्गोपसर्जनं तीरमाह, तथौपगव इत्यत्रोपगुशब्दः स्वार्थोपसर्जनमपत्यमाह, अत एव ऋद्धस्यौपगव इति ऋद्धत्वमुपगोर्विशेषणं न भवति, यत्र हि शब्दः पर्यवस्यति तत्रैव विशेषणसम्बन्धः, यदि च वाक्यवद्वृत्तावपि स्वार्थएव पर्यवस्येत्तद्वदेव विशेषणसम्बन्धो भवेत्, प्रधानपदान्यप्युपसर्जनविशिष्टमेव स्वार्थं ब्रुवते, यदि तु वाक्यवद्वृत्तावपि प्रधानपदानि स्वार्थमेव ब्रुवीरन् ततो यथोपगोरपत्यं देवदत्तः कल्याणश्चेत्युभाभ्यामपत्यार्थस्य सम्बन्धस्तथौपगवः कल्याणश्चेत्यप्युक्ते स्यात्, न चैव,मतो यादृशस्य सम्बन्धस्य भावादयं विशेषः स एकार्थीभावः, न च स्वार्थिकेषु प्रकृत्यर्थादर्थान्तरं सम्भवति यत्प्रत्यायनाय शब्दान्तरं प्रयुज्येत येन सह समर्थता स्यात्, एतेन प्राथम्यं व्याख्यातमतः प्रतियोग्यपेक्षया सामर्थ्यप्राथम्ययोरभावात्स्वार्थिकेषु नास्योपयोग इति सिद्धं, विकल्पो ऽपि तत्रानवस्थित इति क्व चित्प्रवर्त्तते क्व चिन्न, एतच्चापडन्तादिसूत्रे वक्ष्यते, इह प्रथमादित्येतद्विशेषणं शास्त्रवाक्यगतमाश्रीयते न विग्रहवाक्यगतमनियतत्वात्, वाक्ये हि प्रयोगो ऽनियत इति सर्वेषां प्राथम्यसम्भवात् कदा चिदपत्यवद्वाचिनोपत्ये प्रत्ययः स्यात् कदा चिदपत्यवाचिनस्तद्वति, अयं च प्रकारोसत्यपि प्रथमादित्यस्मिँल्लभ्यतइत्यनर्थकं तत्स्यात् । ननु च यस्मिन्वाक्ये यत्प्रथमोच्चारितं तस्मिंस्तत एव यथा स्याच्चरमोच्चारितान्मा भूदित्येतत्प्रयोजनं स्यात् । तत्र । नहि वृत्तिवाक्ययोः सहप्रयोगः, ततश्च वाक्यगते प्राथम्ये व्यवस्थापके सति वृत्तेः प्रयोगो न नियत इति व्यर्थमेव प्रथमादिति विशेषणं स्यात्तस्माच्छास्त्रवाक्यगतमेव प्राथम्यं व्यवस्थापकमित्याह । 'लक्षणवाक्यानी-

त्यादि'। 'समर्थानामिति निर्द्धारणे षष्ठीति'। ततश्च निर्द्धारणस्य तुल्यजातीयविषयत्वात्प्रथमात्समर्थात्प्रत्ययो भवति, तत्र समर्थात्प्रथमादिति वक्तव्ये समर्थानां प्रथमादिति वचनं प्रधानपदस्याप्युपसर्जनपदैनैकार्थीभावप्रतिपादनार्थम्, अन्यथा वाक्यवद्वृत्तावपि प्रधानपदस्यान्येनापि सम्बन्धः शङ्क्येत, यदि तर्हि लक्षणवाक्ये प्रथमोच्चारितात्प्रत्ययः, एवं सति तस्यापत्यमित्यादौ सर्वनाम प्रथमनिर्दिष्टमिति तत एव प्रत्ययः स्यात् नोपग्वादेः, नहि तल्लक्षणवाक्ये प्रथमनिर्दिष्टमित्यत आह। 'तस्येति'। 'सामान्यमित्यादि विशेषलक्षणं,'[1] विशेषोपलक्षणमित्यर्थः। तस्यापत्यमित्यादौ हि विशेषा एव निर्दिष्टुमिष्टास्तेषां तु सर्वेषां प्रत्येकमुपादाने गौरवं स्यात्, एकस्योपादानेऽनुपात्ताद्विशेषान्तराच्च स्यात्कथाद्भिः संस्कृतमित्यादाविति, सर्वेषामुपलक्षणत्वेन तस्येत्यादिकमुपात्तम्। 'तस्योपग्वादेरिति'। न तु स्वयं कार्यितया, नहि तस्येत्यस्य सामान्यवचनस्य प्रकरणाद्यभावेन विशेषेऽनवस्थितस्यापत्यं प्रति सम्बन्धिविशेषप्रतिपादनेन सम्बन्ध्यन्तरव्यवच्छेदाख्य उपकारः सम्भवति, सम्बन्धिसामान्यं त्वपत्यशब्दस्य सम्बन्धिशब्दत्वादेवावगतमतो यत्सूत्रे साक्षात्प्रथमोच्चारितं सामान्यवाचि न तस्मात्प्रत्ययो यस्माच्च प्रत्ययो न तत्सूत्रे साक्षात्प्रथमोच्चारितमिति अगत्या उपलक्षणगतं प्राथम्यमुपलक्ष्याणां विज्ञायते तदाह। 'तदीयं प्राथम्यं विशेषाणां विज्ञायतइति'। 'कम्बलउपगोरित्यादि'। यथापत्यशब्दस्य पूर्वपराभ्यां यथेष्टमभिसम्बन्धो भवति एवमणापि सम्भाव्येतेति भावः। अत्र च प्रत्यये सत्यनर्थकस्यापि समुदायस्य तद्धितान्तत्वेन प्रातिपदिकसञ्ज्ञायामेकत्वाद्यभावेऽपि अव्ययेभ्य इव स्वादयः स्युः। ननु तस्यापत्यमिति श्रयमाणसम्बन्ध्यपेक्षायां विभक्तौ विज्ञायमानायां नात्र प्रसङ्गः, नैतदेवं, नहि लक्षणवाक्ये विभक्त्युच्चारणं सम्बन्धप्रतिपादनार्थंसामान्यस्य सम्बन्धासम्भवात्, किं तर्हि षष्ठ्यन्तात्प्रत्ययविध्यर्थमतथापि विशेषोपलक्षणद्वारेण सम्बन्धः स्यात्, एवमपि चटुस्योपगोरपत्यमित्यादौ सापेक्षादपि स्यादेव,

[1] विशेषलक्षणार्थमिति मुद्रितपुस्तके पाठः पदमञ्जर्यंसंमतः।

समर्थपरिभाषया तर्हि व्यवस्था भविष्यति, स्यादेवं, यद्येतस्मात्सूत्रात्प्रागेव सुबन्तात्तद्धिता इति व्यवस्थितं स्यात्, इह तु ङ्याप्प्रातिपदिकाधिकारात् षष्ठ्यादिविभक्त्यर्थवृत्तेस्तत एव तद्धिताः स्युः, सति त्वस्मिन्सम्बन्धप्रतिपत्तेर्विभक्त्यायत्तत्वात्सुबन्तादेव तद्धिता भवन्ति, न चैवं सति पदकार्यप्रसङ्गः, तथाहि । राजन्ये वार्चघ्न इत्यादौ भसञ्ज्ञयोपजातया लुप्तविभक्त्याश्रयापि पदसञ्ज्ञा एकसञ्ज्ञाधिकाराद्बाधिष्यते, राजत्वं राजतेत्यादौ तु प्रातिपदिकादप्युत्पत्तौ स्वादिष्विति पदसञ्ज्ञा भवत्येव, ननु तद्धितलुकि सर्वनामस्थाने दोषः, काश्यपेन प्रोक्तमधीयते काश्यपकौशिकाभ्यामृषिभ्यां णिनिः, छन्दोब्राह्मणानीति तद्विषयतायां तदधीते तद्वेदेति द्वितीयान्तात्काश्यपिन्शब्दादुत्पन्नस्याणः प्रोक्ताल्लुकि यद्यपि काश्यपिन इत्यादौ भसञ्ज्ञया लुप्तविभक्तिनिमित्ताया अपि पदसञ्ज्ञाया बाधाददोषः काश्यपिभ्यामित्यादौ तु भवत्येव पदसञ्ज्ञा, तथापि काश्यपिनौ काश्यपिन इत्यादौ सर्वनामस्थाने भसञ्ज्ञाया अभावाल्लुप्तामन्तर्वर्त्तिनीं विभक्तिमाश्रित्य पदसञ्ज्ञा स्यात् । न चासर्वनामस्थानइति प्रतिषेधः, किं कारणं, स्वादिष्विति या प्राप्तिस्तस्या एव स निषेधः, एवं तर्ह्यसर्वनामस्थानइति विभज्यते प्रसज्यप्रतिषेधश्चाश्रीयते तत्सामर्थ्यादनन्तरस्य विधिर्वेत्येतच्चाश्रीयते तेन सर्वनामस्थाने परतः पूर्वस्यावधेर्या च यावती पदसञ्ज्ञा स्वादिष्विति वा सुबन्तमिति वा सा सर्वा प्रतिषेत्स्यते, यद्येवं राजा दण्डीत्यादौ सावपि न स्यात्, यचि भमित्यतोचीत्येतदसर्वनामस्थानइत्यत्रापेक्ष्यते, तेनाजादावेव सर्वनामस्थाने सर्वा पदसञ्ज्ञा निषेत्स्यते सौ हलादौ स्वादिष्विति वा सुबन्तमिति वा भविष्यतीत्यदोषः, तदेवं सत्यस्मिन् वचने सुबन्तात्तद्धिते न कश्चिद्दोष इति स्थितम् । अत एव पूर्वाह्णेतरां पूर्वाह्णेतमामित्यादौ घकालतनेष्वित्यलुक् विधास्यते, ननु सत्यप्यस्मिन् स्वार्थिकेष्वस्याव्यापारात्कथं सुबन्तात्तरप् स्यात्, एवं तर्ह्ययंक्रम एवायमीदृशो यदुत पूर्वं विभक्त्या योगः पश्चात्तरपा, उक्तं हि प्रियकुत्सनादिषु ततः प्रवर्त्तते ऽसौ विभक्त्यन्तइति, एवं च कृत्वा ऽलुग्विधानमप्युपपद्यते, यदि तु तदे-

वालुग्विधानं ज्ञापकं तस्यापत्यमित्यत्र्ट्रा न विभक्त्यर्थमात्रे तात्पर्यं किं तु षष्ठ्यादिविभक्त्यन्ता गवोपलक्षयितुमिष्टाः, ङ्याप्प्रातिपदिकाधिकारस्तु वृद्धादिविशेषणत्वेनैवोपयुज्यतइति, तथा सति पदविधित्वात्समर्थपरिभाषयैव व्यवस्था सिद्धयति, किं चानभिधानादसामर्थ्ये न भविष्यति नार्थं समर्थंत्र चनेन, इदं तर्हि प्रयोजनं यदर्थाभिधानमसमर्थं तस्मात्प्रया स्यात्किं पुनस्तत्कृतवर्णानुपूर्वीकं पदं सौत्थितः वैत्तमाणिरिति, अत्र सवर्णदीर्घत्वे कृते प्रत्ययो भवति सुउत्थित विईत्तमाणइत्यस्यामवस्थायां न भवति, यदि स्यात् सावुत्थितिः वायीत्तमाणिरिति प्राप्नोति; वार्णादाङ्गं बलीय इति वृद्धिप्रसङ्गात् । नन्वन्तरङ्गत्वाद्गुणादिषु कृतेषु प्रत्ययो भविष्यति, एवं तर्ह्येतदर्थं समर्थवचनं कुर्वन्नेतज् ज्ञापयति अस्तीयं परिभाषा 'अकृतव्यूहाः पाणिनीयाः' कृतमपि शास्त्रं निवर्तयन्तीति, व्यूहः शास्त्रकार्यं तदन्तरङ्गत्वात्प्राप्तमपि पश्चादस्य निमित्तविघातो भविष्यतीति बुद्ध्या न कृतं यैस्ते ऽकृतव्यूहाः, एवंभूता भवन्ति पाणिनीया इत्यर्थः, कृतमपीत्यत्र चशब्दोध्याहार्यः, कृतमपि वा शास्त्रकार्यं निवर्तयन्ति निमित्ताभा[१]व उत्पत्स्यमानइत्यर्थः । तेन पपुष इत्यादि सिद्धं भवति, अत्रान्तरङ्गत्वात्पूर्वंकृतोपीडागम एतत्परिभाषावशान्निवर्तते पूर्वमेव वा न क्रियते, ततः शसि सम्प्रसारणे कृते घलादित्वादिडभावः । 'प्रथमान्तादिति' प्रथमानिर्दिष्टादपत्यविशेषवाचिनो देवदत्तादिशब्दादित्यर्थः । अन्यथा सास्य देवतेति यथा इन्द्रो देवतास्य ऐन्द्रः स्थालीपाक इति प्रथमान्तात् षष्ठ्यर्थे प्रत्ययो भवति, एवमिहापि स्यात्, देवदत्तो ऽपत्यमस्य दैवदत्तिरुपगुरिति । 'वाग्रहणं किमिति' । वृत्तिवाक्ययोर्व्यपेतेकार्थीभावलक्षणादर्थभेदादेवं बाध्यबाधकभावो न भविष्यतीति प्रश्नः । 'वाक्यमपि यथा स्यादिति' । तद्यथा गोशब्देन गावीशब्दो निवर्त्तते सत्यामपि स्त्रीत्वप्रतिपत्तौ तथेहाप्यौपगवमानयेत्युक्ते य आनीयते उपगोरपत्यमानयेत्यप्युक्ते स एवेति प्रधानार्थाभेदाद्वृत्त्या वाक्यं वाध्येतेति भावः । 'यद्येवं समासवृत्तिस्त-

१ विघात इति २ पु॰ पाठः ।

द्धितवृत्त्या बाध्येतेति'। यत्रोत्सर्गापवादौ विभाषा तत्रापवादेन मुक्ते उत्सर्गो न प्रवर्त्ततइति राज्ञोनन्तरो राजानन्तर इत्यादिषु सावकाशा समासवृत्तिस्तद्धितवृत्त्या बाध्येत यथा दाक्षिरित्यण् प्रत्यय इञेति भावः। 'एतदपीति'। समासवृत्त्याख्यं कार्यमित्यर्थः॥

"प्राग्दीव्यतोण्"॥ 'तेन दीव्यतीति वक्ष्यतीति'। यदि तस्येदमनुकरणं प्राग्दीव्यतेरिति वक्तव्यं कथं प्राग्दीव्यतइति निर्द्देशोत आह। 'तदेकदेश इति'। भवति हि समुदायगुणीभूतस्याप्येकदेशस्य पृथक्कृत्यानुकरणं यथास्य वामीयमित्यत्रेति भावः। प्रत्यय इत्यादिवदणित्येवाधिकारे सत्यत इञित्यादिनापवादप्रकरणेन विच्छिन्नस्याणस्तेन रक्तं रागादित्यादिष्वर्थेषूपस्थानं न स्यात् तस्मादधिकारपरिमाणख्यापनार्थं प्राग्दीव्यतइत्युक्तम्। 'त्रिष्वपि दर्शनेष्वित्यादि'। नन्वधिकारपक्षेपि प्रतियोगमुपस्थानादत इञ् अश्वेत्यणपि प्राप्नोति, परिभाषापक्षेपि प्राग्दीव्यतीयाः प्रकृतयस्ताभ्यः सर्वाभ्योण् परिभाष्यमाणः केनापवादविषये न स्यात्, एवं विधिपक्षेपि सर्वत्र प्रसङ्गः, एवं मन्यते यदयं पीलाया वेति सूत्रमारभते तज्ज्ञापयति नापवादविषयेण् भवतीति अन्यथा द्व्यच इति ढक् सिद्धः, अनेन चाणित्यनर्थकं तत्स्यादिति, उदश्वितोन्यतरस्यामिति विकल्पवचनमप्यस्मिन्नर्थे लिङ्गम्। वयं तु ब्रूमः। प्राग्दीव्यत इति नेदं दीव्यतीतिशब्दैकदेशस्य दीव्यच्छब्दस्यानुकरणं किं तर्हि तत्रत्योऽर्थो निर्द्दिश्यते दीव्यतोर्थात्प्रागिति, तत्र दिवेर्लटि कृते ऽर्थादित्यनेन गम्यमानार्थत्वादप्रयुक्तेनाप्यप्रथमान्तेन सामानाधिकरण्याल्लटः शत्रादेशः कृतः, तत्रावधेरर्थत्वादवधिमन्तोप्यर्था एव प्रतीयन्ते सजातीयविषयत्वेन प्रसिद्धतरत्वादवध्यवधिमद्भावस्य, ततश्च प्राग्दीव्यतो येर्थास्तेष्वेवास्य त्रिष्वपि पक्षेषु व्यापारः, तत्र समानेर्थे प्रकृतिविशेषादुत्पद्यमानोपवादो ऽणं बाधतइति सिद्धमिष्टम्॥

"अश्वपत्यादिभ्यश्च"॥ 'प्राग्दीव्यतीयेष्विति'। अपपरिबहिरञ्चवः पञ्चम्येत्यव्ययीभावाद्भवार्थे वृद्धाच्छः, अव्ययानां भमात्रे इति टिलोपो न भवति, लुङ्मुखस्वरोपचारा इति परिगणनात्। अत एवा-

ष्ययास्यत्रपि न भवति, अभिहक्कतमित्रेभ्य इति परिगणनाद्वा, गणपति-
शब्दस्यात्र पाठाद्गाणपत्यो मन्त्र इत्यपशब्दः । एतेन त्रैत्रपत्यं व्याख्या-
तम्, चैत्रपत्यं चरुं निर्वपेदिति तु छान्दसं, चैत्रपत्यं प्राश्नन्तीति छन्दो-
वदृषयः कुर्वन्ति ॥

"दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः" ॥ पतिशब्दस्योत्तरपदश-
ब्देन[1] बहुव्रीहौ कृते पश्चाद् द्वन्द्वो न तु द्वन्द्वस्योत्तरपदशब्देन बहुव्रीहि-
रित्याह । 'पत्युत्तरपदाच्चेति' । एतच्च प्रत्यासत्तेर्व्याख्यानाद्वा लभ्यते,
अदितिग्रहणं तु तदुत्तरपदपरिग्रहार्थं स्यात्, नह्यदित्युत्तरपदं दित्युत्तर-
पदं भवति, पत्यन्तादिति नोक्तं बहुच्पूर्वान्माभूदिति । 'वाङ्मतिपितृ-
मतामिति' । कुर्वादिषु मतिपितृमच्छब्दयोः पाठोऽपत्यार्थो भाषायामपि
ण्यो यथा स्यादिति, अनेन तु छन्दसि सर्वेष्वेव प्राग्दीव्यतीयेषु ण्यविधिः,
केचिद्वाक्शब्दमपि तत्रैव पठन्ति, तेन याना वाच्या एते वत्सा इति
प्रयोगोपपत्तिः । 'यमाच्चेति' । यमशब्दोऽपि सूत्रे पठितव्य इत्यर्थः ।
'पृथिव्या ञाञाविति' । ञाञोः स्त्रियां विशेष इत्याह । 'पार्थिवा
पार्थिवीति' । 'स्थाम्न इति' । बलवचनोऽयं, तस्य केवलस्य यद्यप्यपत्येन
योगो नास्ति जातादिना तु योगः सम्भवत्येव, सर्वेषु च प्राग्दीव्यतीये-
ष्वयं विधिः, तस्मादश्वत्थाम इति भाष्योदाहरणादत्र तदन्तविधिर्भ-
वति । 'अश्वत्थाम इति' । अश्वस्येव स्थाम यस्येति बहुव्रीहौ अकार-
ष्टिलोपः, पृषोदरादित्वात्सकारस्य तकारः । 'लोम्नोपत्ये बहुष्विति' ।
बाह्वादिष्वयं पठ्यतइतीञि प्राप्ते बहुष्वकारः, केवलस्यापत्येनायोगात्सा-
मर्थ्यात्तदन्तविधिः । 'उडुलोमा इति' । उडूनीव लोमान्यस्य, शरा इव
लोमान्यस्येति बहुव्रीहिः, । ननु बाह्वादिलक्षणे इञ्यपि कृते तस्य बहुच
इति लुकि सुबन्तादिञुत्पन्न इति प्रत्ययलक्षणेन सुबन्तं पदमिति पद-
सञ्ज्ञायां नलोपेन सिद्धं, सिद्ध्यतु नामेदमुडुलोमैः उडुलोमभ्य इत्येवमादौ
सुप्विधौ नलोपस्यासिद्धत्वादैसादिर्न स्यात्, इञो लुगपि प्राच्यभरतगो-

---

[1] सहेत्यधिकं २ पु. ।

त्रादन्यत्र न सिद्ध्यति, न वात्र पदसञ्ज्ञा, असर्वनामस्थानइति निषेधात् । यथा च प्रत्ययलक्षणेन प्राप्तायाः सुबन्तमित्यस्या अपि पदसञ्ज्ञायाः स निषेधस्तथोक्तं पुरस्तात् । 'सर्वत्रेति' । नापत्यएव, यद्वा प्राग्दीव्यतीयेन्यत्र च, तेन गवा चरतीत्यत्रापि गव्य इति भवति । 'गोरूप्यमिति' । हेतुमनुष्येभ्योन्यतरस्यां रूप्यः, मयड् वेति रूप्यमयटौ । 'ण्यादय इति' । येन नाप्राप्तिन्यायेनाण एव ण्यादयोपवादा अणपवादैस्तु ठगादिभिः सह सम्प्रधारणायां परत्वात्तएव स्युरिति वार्त्तिकारम्भः, अर्थविशेषो ऽपत्यादिलक्षणं निमित्तं यस्य सोर्थविशेषलक्षणः, यस्तु तस्येदमित्यर्थसामान्यलक्षणोणपवादः स परत्वाद्भवति, उष्ट्रपतिर्नाम पत्रं तस्येदमौष्ट्रपतं, पत्राध्वर्युपरिषदश्चेत्यञ् भवति न तु ण्यः । 'दितेरपत्यमिति' । अत्रेतश्चानिञ इति ढक् न भवति, डैतेय इत्यादावेव तु भवति । 'वानस्पत्यमिति' । अचित्तादिलक्षणष्ठक् न भवति आपूपिकादावेव तु भवति । 'कथं दैतेय इति' । 'अत्र तर्हीति' । गम्यमानत्वाच्च प्रयुक्तं, यदि ण्यादयोर्थविशेषलक्षणादणपवादात्पूर्वविप्रतिषेधेन भवन्ति, कथं तर्हि दैतेयः सिध्यतीत्यर्थः । 'दितिशब्दादित्यादि' । ननु प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणमिति ङीषन्तादपि ण्य एव प्राप्नोति, तत्राह । 'लिङ्गविशिष्टपरिभाषा चानित्येति' । अन्ये तु भाष्यवार्त्तिकयोरनुक्तत्वाद्दैतेय इत्यसाधुरिति स्थिताः ॥

"उत्सादिभ्योञ्" ॥ 'तदपवादानां चेति' । इञादीनाम् । 'बष्कयासइति' । बष्कयशब्दोञमुत्पादयति, असे, असमास इत्यर्थः । पूर्वाचार्यसंज्ञेयं,बाष्कयः । असइति किम् । गोबष्कयिः,[1] ग्रहणवता प्रातिपदिकेन तदन्तविधिप्रतिषेधादेवात्र न भविष्यति, ज्ञापनार्थं तु, एतज् ज्ञापयति भवत्यत्र तदन्तविधिरिति, किं सिद्धं भवति, धेनुशब्दोत्र पठ्यते तदन्तादपि भवति अधेनूनां समूह आधेनवमिति । 'उदस्थानदेश इति' । उदस्थानशब्दोञमुत्पादयति देशे वाच्ये, औदस्थानो देशः, देशादन्यत्र यदृच्छया कश्चिदुदस्थानः, तस्यापत्यमौदस्थानिः । 'पृषदंश-

१ पारमबष्कयिरित्यधिकं २ पु॰ ।

इति'। पृथक्छन्दोऽत्रमुत्पादयति अंशे वाच्ये, पार्षतोंशः, अंशादन्यत्रा-णेव भवति। 'ग्रैष्मी त्रिष्टुबिति'। ग्रीष्मो देवता अस्या इत्यशेषार्थ-विवक्षायामौत्सर्गिकोऽणेव भवति, ग्रीष्मे भवेत्यादिशेषविवक्षायां तु ऋत्व-णेव सिद्धं, नक्षत्रेनानेन शैषिकस्याणो बाधप्रसङ्गः, अर्थविशेषलक्षणा-नामेव प्रत्ययानां यदादिभिर्बाधनात्, ऋत्वण् तु शेषमात्रे विधानादर्थ-विशेषलक्षणः, कक्षान्तरप्राप्तश्च, कथं, कालाट्ठञ् अणोऽपवादः तस्याप्यृ-त्वण्। 'छन्दश्चेह वृत्तं गृह्यतइति'। यस्य त्रिष्टुबादयो विशेषाः। 'न वेद इति'। तेन वेदविषये ऽपि वृत्तेभिधेये ऽञः प्रतिषेधादणेव भवति ग्रैष्मी त्रिष्टुबिति॥

"स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्स्नञौ भवनात्"॥ 'स्त्रीशब्दात्पुंस्शब्दाच्चेति'। स्त्र्यधिकारविहितानां टाबादीनां पुंसि सञ्ज्ञायां घ इत्येतदधिकार-विहितानां च प्रत्ययानां ग्रहणं न भवति, स्त्रीपुंस्शब्दयोरस्वरितत्वात्, नापि स्त्रीपुंसार्थग्रहणं, स्वंरूपं शब्दस्येति वचनात्। 'पौंस्नमिति'। संयोगान्तस्य लोप इति पुंस्शब्दसकारस्य लोपः, तत्र कर्त्तव्ये ऽनुस्वारस्या-सिद्धत्वात्सकारस्य संयोगान्तत्वात्। अत एव संयोगान्तलोपप्रसङ्गा-न्नञ्स्नञौभाभ्यां न विधीयते, एवं हि मा भूवन् मा च भूत्स्नञ् अञ् प्रकृतस्तत्रैतावदस्तु स्त्रीपुंसयोर्नुक्चेति, तत्रायमप्यर्थः, स्त्रैणी पौंस्नी अत्र इतीकारः सिद्धो भवति, नैवं शक्यं स्त्रैणाः पौंस्नाः, यञञोश्चेति बहुषु लुक् प्राप्नोति, इह च स्त्रैणानां सङ्घः सङ्घाङ्कलक्षणेष्वञ्यञिञा-मित्यण् प्राप्नोति, नैष दोषः। उभयत्रापि गोत्रइति वर्त्तते, लौकिकस्य च गोत्रस्य ग्रहणं ऋषिग्रजनं च लोके गोत्रमुपचरन्ति, न च स्त्र्यर्थेनापि पुंशब्दवाच्यं सामान्यं, नस्तद्धितइति टिलोपस्तर्हि प्राप्नोति, प्रकृत्यैका-जिति प्रकृतिभावो भविष्यति, इष्ठेमेयस्स्विति तत्रानुवर्त्तते, एवं तर्हि नुग्विधानसामर्थ्याट्टिलोपो न भविष्यति, यं विधिं प्रत्युपदेशोऽनर्थकः स विधिर्बाध्यते यस्य तु विधेर्निमित्तमेव नासौ बाध्यते तत्र टिलोपार्थमेव नुग्विधानं स्यात् स्त्रीशब्दस्यापि नुगेव लोपस्य निमित्तम्, अन्यथा यस्येति लोपात्परत्वाद्वृद्धिः स्यात्, यथा श्रीर्देवता अस्य श्रायं हविरिति,

तस्माद्यथान्यासमेवास्तु । 'योगापेतं चेति' । स्त्रीपुंसाभ्यामित्यय योगो वत्यर्थे न प्रवर्त्ततइत्येवं ज्ञापनशरीरं न तु स्नञ् वत्यर्थे न प्रवर्त्ततइत्यर्थः । कथं स्त्रीत्वं स्त्रीता पुंस्त्वं पुंस्ता चेति, आ च त्वादित्यत्र परिहारो भविष्यति ॥

"द्विगोर्लुगनपत्ये" ॥ 'द्विगोरिति षष्ठीति' । आनन्तर्यलक्षणायां तु पञ्चम्यां पञ्चकपालस्य पुरोडाशस्येदं, तस्येदमित्यण्, पाञ्चकपालमित्यत्रापि प्राप्नोतीति भावः । षष्ठ्यपि यद्यानन्तर्ययोगे स्यात्स एव दोषो यः पञ्चम्यां, ततश्च षष्ठ्याश्रयणमनर्थकं स्यादिति मत्वाह । 'द्विगोर्यः सम्बन्धी निमित्तत्वेनेति' । यस्य तद्धितस्यार्थे तद्धितार्थोत्तरपदेति द्विगुर्विहितः स निमित्तत्वेन सम्बन्धी । 'पञ्चकपाल इति' । संस्कृतं भक्षा इत्यत्रार्थे विवक्षिते द्विगुः, अण्, तस्य लुक्, । 'द्विवेद इति' । तदधीते तद्वेदेत्यत्रार्थे द्विगुः । 'द्वैदेवदत्तिरिति' । द्वयोर्देवदत्तयोरपत्यम्, अत इञ्, अपतनादपत्यं, यस्य पित्रादिषु द्वौ देवदत्तसञ्ज्ञकौ स एवमुच्यते, एकस्य वा दत्तपुत्रोन्यस्य साक्षात्पुत्रः । 'द्विगुनिमित्तविज्ञानादिति' । द्विगुनिमित्तस्य प्रत्ययस्य लुग्विधानादित्यर्थः । 'पञ्चकपालस्येदमिति' । अत्र संस्कृतार्थे यः प्रथममुत्पन्नः प्रत्ययः स एव द्विगोर्निमित्तं न द्वितीय इति तस्य लुङ् न भवति । 'अथ वेत्यादि' । पूर्वं लुगित्यनेनोपस्थापितस्य प्रत्ययस्य द्विगोरित्यनेन वैयधिकरण्यमाश्रित्य व्याख्यातम्, इदानीं सामानाधिकरण्यमित्येष विशेषः । कथं पुनर्द्विगोरेव लुग् लभ्यतइत्याह । 'द्विगोरिति स्थानषष्ठीति' । 'ननु चेत्यादि' । प्रत्ययस्य लुक्श्लुलुप इति प्रत्ययादर्शनस्य लुगादयः संज्ञा विहितास्ततश्च द्विगोर्लुगिति नैव समञ्जमिति भावः । 'उपचारेण त्वित्यादि' । अतस्मिंस्तद्रूपारोप उपचारः, परत्र परशब्दप्रयोगो लक्षणा, उपचारेण निमित्तेन या लक्षणा तयेत्यर्थः । अन्ये तूपचारेणेत्यस्य विवरणं लक्षणयेत्येतदित्याहुः । अद्विगुरूपस्तद्भिन्नो द्विगुरूपतया यया बुद्ध्या विवक्ष्यते सा लक्षणा । 'उपचार एवेति' । उपचारस्य निबन्धनं द्विगुनिमित्तत्वं, भवति हि कारणे कार्योपचार आयुर्घृतमिति यथा ।

'द्विगुनिमित्तकोऽपि तर्हीत्यादि'। कार्येऽपि कारणवदुपचारो दृश्यते यथा पुरातनं कर्म भुज्यतइति, ततश्च द्विगुर्यस्य प्रत्ययस्य निमित्तं सोऽपि गुणकल्पनया गुणशब्देनोपचारस्य निमित्तभूतो धर्मो विवक्षितः, तन्निमित्ता कल्पना गुणकल्पना सा पुनरुपचारात्मिका बुद्धिः, तया कस्माच्च द्विगुरित्युच्यते, अर्हत्येवायमेवंविधं वचनमित्यर्थः। परिहरति। 'न तस्येति'। तत्र हि सन्निहितमपि द्विगुत्वं प्रत्ययोत्पत्तौ नोपयुज्यते, नह्यसौ द्विगोरित्येवं विधीयते किं तर्हि प्रातिपदिकादित्येवमित्यर्थः। 'इतरास्त्विति'। प्रत्ययः, यस्य लुग्दर्शितो द्विगुत्वस्यैव निमित्तमिति तदर्थे हि समासो विधीयते तस्यैव च द्विगुसंज्ञा तेनासौ द्विगुत्वस्यैव निमित्तम्। 'यद्येवमित्यादि'। उभयोरपि पक्षयोरेतच्चोद्यं, नह्यत्र द्विगोर्निमित्तत्वेन सम्बन्धी तद्धितः, नापि द्विगुनिमित्तत्वादुपचारेण तद्व्यपदेशार्हः, अत्र हि समाहारे द्विगौ निष्पन्ने पश्चात्तद्धित उत्पद्यते, स च द्विगोर्निमित्तं न भवतीति चोद्यार्थः। परिहरति। 'नैवात्र तद्धित उत्पद्यतइति'। अनभिधानादिति भावः। यदि नोत्पद्यते कथमस्मिन्वर्णे पञ्चकपाल इति रूपसिद्धिस्तस्मादुत्पद्यतएवात्र तद्धितस्तस्य च लुग्विधेय इत्यत आह। 'त्रैशब्द्यं हीति'। त्रय एव शब्दास्त्रैशब्द्यं, चातुर्वर्ण्यादिः। इह ह्यस्माभिस्त्रैशब्द्यं साध्यं तच्च पञ्चकपालीशब्दात्तद्धितोत्पत्तिमन्तरेणापि सिद्ध्यतीति नास्मात्तद्धित उत्पद्यते, तानेव त्रीन् शब्दान्दर्शयति। 'पञ्चसु कपालेष्विति'। 'द्वयोः शब्दयोरिति'। यः समाहारे द्विगुः यश्च तद्धितार्थे द्वावपि तौ समासौ तयोरेकेन पूर्वेण विग्रहः। अवधारणमत्र द्रष्टव्यं विग्रह एव न तद्धितोत्पत्तिरनभिधानात्, अपरस्मात्पञ्चकपालादुत्पत्तिः, सोऽयमन्यविकल्पाय उच्यते, तद्यथा अवेर्मांसमित्यविशब्देन विग्रह एव, अविकशब्दाद्धुत्पत्तिर्विग्रहश्च आविकमविकस्य मांसमिति। 'सा च व्यवस्थितविभाषेति'। एवं कृत्वा त्रैविद्यः पाञ्चनदं षाट्कुल इत्यत्रापि लुङ् न भवति, त्रय आ अवयवा विद्या त्रिविद्या शाक्यपार्थिवादि,स्तामधीते त्रैविद्यः, विद्यात्रयरूपस्य च समुदायस्य विद्यात्वं विवक्षितमित्यर्थभेदाभावः। पञ्चानां नदीनां समा-

हारः पञ्चनदं, नदीभिश्चेत्यव्ययीभावः, गोदावर्याश्च नद्याश्चेत्यच् समासान्तः, पञ्चनदे भवः पाञ्चनदः । अथ वा ऽभिधाने हि सति समाहारद्विगोरपि भवत्येव तद्धितः, तथा षण्णामादिपुरुषाणां कुलानि तत्र भवः षाट्कुलः, अव्यविकन्यायाच्च तिस्रो विद्या अधीते पञ्चसु नदीषु भवः षट्सु कुलेषु भव इति विग्रह एव न द्विगुर्नापि तद्धितः ॥

"गोत्रे ऽलुगचि" ॥ पूर्वत्रोत्तरत्र च लुग्विधानादिह नञ् प्रश्लिष्यते । 'यस्कादिभ्यो गोत्रइत्यादिनेति' । प्राग्दीव्यतइत्युपजीवनाय तु प्रकरणोत्कर्षः, प्रसज्यप्रतिषेधश्चायम् । 'अचीति' । यद्येषा परसप्तमी स्याच्छविधावितरेतराश्रयं प्राप्नोति, गार्गीया वात्सीया इतिच्छे परतो ऽलुका भवितव्यमलुकि च सति वृद्धत्वाच्छेन भवितव्यमिति । ननु नच्छे परतो ऽलुग्विधीयते किं तर्ह्यजादिमात्रे, तत्र य एवाजादिः सम्भवति तत्रैवालुग्भविष्यति, तद्यथा गर्गाणां छात्राः, प्राग्दीव्यतोण्, तत्र परतो यञञोश्चेति प्राप्तस्य लुकः प्रतिषेधे गार्गा इति भवति, यद्यप्यत्र सत्यसति वा लुकि नास्ति विशेषः, आपत्यस्य च तद्धितइति यलोपविधानात् । इह त्वत्रेरपत्यानि बहूनि इतश्चानिञ इति ढको ऽत्रिभृग्विति लुकि कृते ऽत्रीणां छात्रा इत्यणि परतः प्रतिषेधे सति आत्रेया इति भवति, असति तु प्रतिषेधे आत्रा इति स्यात् । स्यादेतदेवं यदि लुप्तस्य प्रत्ययस्य पुनः प्रादुर्भावो विधीयेत, इह त्वलुगिति वचनाल्लुकः प्रतिषेधो विधेयः, प्राप्तस्य चानभिनिर्वृत्तस्य प्रतिषेधेन निवृत्तिः शक्यते कर्त्तुं, ततश्च यद्यत्राणजादिरभिप्रेतः स्यात् प्रागेव लुकः प्रवृत्तिरभ्युपगन्तव्या ऽन्यथा वृद्धत्वाच्छ एव स्यात्, लुक् चेत्प्रवृत्तः प्रतिषेधः किं करिष्यति, यो हि भुक्तवन्तं प्रति ब्रूयान्मा भुङ्क्था इति किं तेन कृतं स्यात्, तदिहाजादौ प्रवृत्ते ऽलुका भवितव्यमलुकि च प्रवृत्ते ऽजादिना भवितव्यमिति व्यक्तमितरेतराश्रयं, विप्रतिषेधात्सिद्धं, लुकोवकाशो यत्र प्राग्दीव्यतीयार्थो न विवक्ष्यते गर्गा वत्सा इति, छस्यावकाशः शालीय[1]

१ माळीय इत्यधिकं २ पुस्तके ।

इति, गार्गीय इत्यत्रोभयप्रसङ्गे परत्वाच्छो भविष्यति, तत्र परतो लुकः प्रतिषेधः, अन्तरङ्गो लुग् अपत्यबहुत्वमात्रापेक्षत्वात्, बहिरङ्गश्छः प्राग्दीव्यतीयार्थापेक्षित्वात्, अन्तरङ्गबहिरङ्गयोश्चायुक्तो विप्रतिषेधः, एवं तर्ह्युच्यते चेदमञादौ परतो लुग्भवतीति, यदि च तावत्येव निमित्तमस्तीति बहुत्वमात्रापेक्षो लुक् प्रवर्त्तेत प्रतिषेधविधानमनर्थकं स्यादिति यावत्प्राग्दीव्यतीयोऽजादिर्नोत्पद्यते तावल्लुङ् न प्रवर्त्ततइति कल्प्यते, ततश्च वृद्धत्वाच्छे सति लुकि प्रतिषिद्धे गार्गीय इति सिद्धमिष्टं, विषयसप्तम्यां तु न किंचिदप्यसाध्यं, गर्गाणां छात्रा इत्यर्थविवक्षायामजादौ प्रत्यये विवक्षिते बुद्धिस्थेऽनुत्पन्नएव लुकि प्रतिषिद्धे वृद्धत्वाच्छो भवतीति, तस्माद्विषयसप्तमीमाश्रित्याह । 'प्राग्दीव्यतीये प्रत्यये विषयभूतइति' । 'खारपायणीया इति' । खरपस्यापत्यानि बहूनि नडादिभ्यः फक्, तस्य यस्कादिभ्यो गोत्रइति प्राप्तस्य लुकः प्रतिषेधः । 'कौवलं बादरमिति' । कुवलीबदरीशब्दौ गौरादिङीषन्तावन्तोदात्तौ, ताभ्यां फले विकारेऽनुदात्तादेश्चेत्यञ्, तस्य फले लुगिति प्राप्तस्य लुकः तस्येदमित्यर्थविवक्षायां प्रतिषेधो न भवति, तेनावृद्धत्वादणेव भवति । 'गर्गरूप्यमिति' । यद्यत्रालुक् स्याद् गार्ग्यरूप्यमिति स्यात् । 'गर्गीयमिति' । तस्मैहितमिति प्राक्क्रीताच्छः, विषयसप्तम्या एव फलं दर्शयति । 'गोत्रस्येत्यादिः' । 'गोत्रस्येति' । गोत्रप्रत्ययस्येत्यर्थः । 'बहुषु लोपिन इति' । बहुष्वर्थेषु विधीयमानलोपस्येत्यर्थः । 'बहुवचनान्तस्य प्रवृत्ताविति' । प्रवृत्तिरर्थान्तरसङ्क्रान्तिः, बहुवचनान्तस्य सतोऽर्थान्तरसङ्क्रान्तौ सत्यामित्यर्थः । 'द्व्येकयोरिति' । यत्रार्थान्तरे सङ्क्रान्तस्तस्य द्वित्वैकत्वयोः सतोरित्यर्थः, सा चार्थान्तरसङ्क्रान्तिस्तदन्ताद्यदा यूनि प्रत्यय उत्पद्यते तस्य च लुक् क्रियते तदा भवति, लुप्ते हि युवप्रत्यये प्रकृतिरेव तदर्थमाहेति भवति सङ्क्रान्तिः । 'बिदानामिति' । बिदस्यापत्यानि बहूनि अनृष्यानन्तर्ये बिदादिभ्योऽञ्, बिदास्तेषां बिदानामपत्यं युवा युवानौ वेति विवक्षायामत इञिति इञि विवक्षिते गोत्रप्रत्ययस्याञो लुकः प्राप्तस्यानेन प्रतिषेधः, इञो ण्यक्षत्रियार्षेति लुकि बैदः बैदाविति भवति, परमसप्तमीपक्षे त्वलुङ् प्राप्नोति

अजादेरभावात् । इदमिह सम्प्रधार्यम् इञो लुक् क्रियतामयं वा ऽलु-गिति, परत्वादलुग्भवति, इञो लुङ्नित्यः, कृतेप्यस्मिन्नलुकि प्राप्नोति अकृतेपि, अयं पुनरलुगनित्यः, नहीञो लुकि कृते प्राप्नोति अजादेरभावात्, प्रत्यलक्षणेन भविष्यति, वर्णाश्रये नास्ति प्रत्यलक्षणं, नात्र वर्णो निमित्तं किं तर्हि प्रत्ययस्तस्यैव तु विशेषणमचीति, तत्र यथा हलादौ पिति सार्वधातुके विधीयमानस्तृणह इम् अतृ-णेडित्यत्रापि भवति प्रत्ययलक्षणेन तद्वदिहापि भविष्यति, सत्यम्, विषयसप्तमीपक्षे नैवं क्लेशोनुभवनीयो भवति, ननूभयोरपि पक्षयोरिहापि न प्राप्नोति बिदानामपत्यं बहुवो माणवका बिदा इति, नैष दोषः । द्वे अत्र बहुत्वे युवबहुत्वं गोत्रबहुत्वं च, तत्र गोत्रबहुत्वाश्रयस्य लुकः प्रतिषेधोस्तु पुनर्युवबहुत्वाश्रयो लुग्भविष्यति, लुग्विधौ हि लौकिकस्य गोत्रस्य ग्रहणं युवापि च लोके गोत्रमित्युपचर्यते गार्ग्यायणोस्मि गोत्रेणेति । अथ युवब-हुत्वाश्रयस्यापि लुकः पुनः प्रतिषेधः कस्मान्न भवति, विषयसप्तम्यां तावद् यस्यामवस्थायां लुक् प्राप्तः तस्यामवस्थायां यदि कश्चिदजादि-र्विषयभूतस्ततो ऽलुका भवितव्यमिह चाजादिर्विषयभूत उत्पन्नो लुप्तश्च, पश्चाद्युवसु बहुषु सङ्क्रान्तौ सत्यां लुक् प्राप्तः, न चास्यामवस्थायां कश्चिदजादिर्विषयभूत इति पुनर्लुङ् भविष्यति, परसप्तम्यामपि गोत्रे वर्त्तमानस्यालुग्भवत्यजादौ परतः, कस्मिन्नजादौ, प्राग्दीव्यतो येर्थास्तेषु योजादिस्तस्मिन्नित्युच्यमाने यस्मिन् गोत्रे वर्त्तमानस्य लुक् प्राप्तस्तद्व्यति-रिक्ते प्राग्दीव्यतीयेर्थे योजादिस्तत्रेति गम्यते, इह चेञेवाजादिस्तदर्थे एव च गोत्रे लुगिति प्रतिषेधो न भविष्यति, यद्वा समर्थानां प्रथमादित्यतः प्रथमादिति वर्त्तते, तच्च षष्ठ्यन्तं विपरिणम्यते, प्रथमार्थवृत्तित्वाच्च प्राथम्य-माश्रीयते, तदयमर्थो भवति, प्रथमस्य गोत्रप्रत्ययस्य लुङ् भवति, यस्मिन्नर्थे प्रत्यय उत्पन्नस्तत्रैवार्थे वर्त्तमानस्य यो लुक् प्राप्तः स न भवति, इह तु द्वितीयमर्थमुपसङ्क्रान्तस्य लुक् प्राप्त इति न प्रतिषिध्यते, अवश्यं चैतदेवं विज्ञेयं प्रथमस्य लुक् प्रतिषिध्यतइति, अन्यथा अत्रेरपत्यमितश्चानिञ इति ढक्, तस्यापत्यं बहवो युवानः, अत इञो ण्यक्षत्रिय.र्षेति लुक्,

ढकोत्रिभृग्विति लुक्, अत्रयः, भरद्वाजशब्दाद्विदाद्यञ्, तदन्ताद्युवबहुत्वे इञो लुक्, अञो यञञोश्चेति लुक्, अत्रयश्च भरद्वाजाश्च अत्रिभरद्वाजास्तेषां मैथुनिकाद् द्वन्द्वाद्वुन्, अत्रिभरद्वाजिकाः, तत्रालुक् प्राप्नोति, कुत्साद्वृष्यणोत्रिभृग्विति लुक्, कुशिकादजन्तादिञो लुकि कुशिकाः, कुत्सकुशिकिका वसिष्ठकश्यपिका भृग्वङ्गिरसिकाः, अथ वा गोपवनादिषु गर्गभार्गविकाशब्दः पठ्यते, भार्गवशब्दस्य युवबहुत्वे प्राप्तस्य लुकः प्रतिषेधार्थं तन्नियमार्थं भविष्यति, एतस्यैव द्वितीयमर्थमुपसङ्क्रान्तस्यालुग्भवतीति, नैव वा पुनरत्र युवबहुत्वे वर्त्तमानस्यालुक् प्राप्नोति, किङ्कारणं, गोत्रइत्युच्यते, यद्यप्यपत्याधिकारादन्यत्र लौकिकं गोत्रं गृह्यते, इह तु पारिभाषिकस्य ग्रहणं युवशब्दसाहचर्यात्, अन्यथा गोत्रयुवसंज्ञयोः समावेशे यो ऽयं दोषो वक्ष्यते शालङ्करपत्यं यजिञोश्चेति फक्, तस्य पैलादिभ्यश्चेति लुक्, शालङ्कर्यूनश्छात्रा इत्यर्थविवक्षायां गोत्रे ऽलुगचीत्यलुक् प्राप्नोति, ततश्च यूनि लुगित्यस्य फक्फिञोरन्यतरस्यामिति विकल्पितत्वात्पक्षे फकः श्रवणं प्राप्नोतीति स तदवस्थ एव स्यात्, असमावेशेपि यूनो लौकिकगोत्रत्वादेवालुक् प्रसङ्गात्, तदेवं गोत्रस्य बहुषु लोपिन इत्यादि न वक्तव्यमिति स्थितम्। 'एकवचनद्विवचनान्तस्येत्यादि'। एकवचनान्तस्य गोत्रप्रत्ययस्य द्विवचनान्तस्य वा बहुष्वर्थेषु युवसंज्ञकेषु प्रवृत्तौ सङ्क्रान्तौ सत्यामित्यर्थः। 'लोप इति'। लुगित्यर्थः। लोपे हि प्रत्ययलक्षणेन वृद्धिस्वरप्रसङ्गः। ननु च युवबहुत्वाश्रयो यञञोश्चेत्येवात्र लुक् सिद्धस्तत्राह। 'नह्यत्राञ् बहुषूत्पन्न इति' अञो बहुषु यञो बहुष्विति विज्ञायमाने लुङ् सिध्यतीत्यर्थः। यदा त्वञन्तं यद्बहुषु यञन्तं यद्बहुष्विति विज्ञायते तदाञन्तस्य बहुषु युवसु वृत्तेर्लौकिकस्य च गोत्रस्यापत्यमात्रस्य तत्र ग्रहणात्सिद्ध एव लुक्, तथा च गार्ग्यश्च वात्स्यश्च वाज्यश्च गर्गवत्सवाजाः, बैदश्च और्वश्च भारद्वाजाश्च बिदौर्वभारद्वाजा इति यञञोरुत्पत्तिवेलायामबहुत्वेपि द्वन्द्वे युगपदधिकरणवचनतया यञन्तस्याञन्तस्य च बहुत्वोपजननाल्लुग्भवति, न चैवं काश्यपस्यैकस्य बह्वः प्रतिकृतयः काश्यपा इति इवे प्रतिकृताविति विहितस्य कनो जीविकार्थे चापण्यइति

लुप्, हरीतक्यादिषु व्यक्तिरिति वचनाद् युक्तवद्वचनाभावे ऽञन्तस्य बहुषु वृत्तेर्लुक् प्रसङ्गः, गोत्रबहुत्वे लुग्विधानात् ॥

"यूनि लुक्" ॥ अत्रापि यद्यचीति परसप्तमी स्यात् प्रत्ययस्य यथेष्टप्रसङ्गः, युवप्रत्यये श्रूयमाणे यः प्राप्नोति स तावत्कर्त्तव्यस्तत्र कृते युवप्रत्ययस्य लुकि तस्य श्रवणं प्राप्नोति, विषयसप्तम्यां त्वजादौ विषयभूतएव युवप्रत्यये लुप्ते यो यतः प्राप्नोति ततः सस भवतीति सिद्धमिष्टम्, । एतच्चोदाहरणेषु व्यक्तीकरिष्यते, तदेतदाह । 'अजादौ प्रत्यये विवक्षितइत्यादि' । 'इञश्चेत्यण् भवतीति' । परसप्तम्यां तु वृद्धाच्छ एव स्यात् । 'फेश्छ चेति' । 'यमुन्दश्च सुयामा च वार्ष्यायणिः फिञः स्मृता' इति परिगणनं भाष्यकारेण नाश्रितं तेन तैकायनेरपिच्छो भवति । 'तैकायनीया इति' । अत्र परसप्तम्यामप्यदोषः, एयत्त्रियार्षञित इत्यत्र तु वृत्तिकारेणाणो लुगुदाहृतस्तैकायनिः पिता तैकायनिः पुत्र इति, स परिगणनाश्रयेण द्रष्टव्यः, तदा च तैकायनीया इत्यनुदाहरणम् 'कापिञ्जलादा इति' । अत्रापि परसप्तम्यां वृद्धाच्छः स्यात्, एवं ग्लौचुकायना इत्यत्रापि द्रष्टव्यम्, इह तु औपगवेर्यूनश्छात्रा इञो लुकि वृद्धाच्छो भवति, परसप्तम्यामिञश्चेत्यण् स्यात्, नैतदस्य योगस्योदाहरणं, कथम्, इञश्चेत्यत्र गोत्रइति वर्तते, तेनेञं विशेषयिष्यामः, गोत्रे य इञ् विहित इति, पारिभाषिकं च गोत्रं गृह्यते, कथं, कण्वादिभ्यो गोत्रइत्यत्र तावद्गोत्रे कुञ्जादिभ्य इत्यस्य गोत्रस्यानुवादः कण्वादिभ्यो गोत्रे यः प्रत्ययो विहितस्तदन्तादण् भवतीति, तत्र च परिभाषिकं गृह्यते तस्यैव चानुवादः, तदेव चेञश्चेत्यत्राप्यनुवर्तते तत्कृतो युवप्रत्ययान्तादणः प्रसङ्गः, अवश्यं चैतदेवं विज्ञेयम्, अन्यथा लुप्तेपीञि प्रत्ययलक्षणेनाण् स्यादेव, इमानि तर्ह्यत्रोदाहरणानि यत्खच्छान्ताः,यत्, राजश्वशुराद्यत् श्वशुरस्यापत्यं श्वशुर्यः, तस्यापत्यं श्वाशुरिस्तस्य छात्रा इति लुकि प्राग्दीव्यतोऽण् भवति श्वाशुरः, अन्यथा वृद्धाच्छः स्यात्, कुलात्खः कुलीनः, तस्यापत्यं कौलीनिः, तस्य छात्रा, इञो लुकि कौलीनः, स्वसुश्छः, स्वस्रीयः, तस्यापत्यं

स्वास्रीयिः, तस्य छात्रा इञो लुकि स्वस्रीयाः, नैतान्युदाहरणानि । अब्राह्मणाद् गोत्रमात्राद्युवप्रत्ययस्योपसङ्ख्यानमितीञो लुकि कृते श्वशुर्यः पिता श्वशुर्यः पुत्रः, कुलीनः पिता कुलीनः पुत्रः, स्वस्रीयः पिता स्वस्रीयः पुत्र इति भवितव्यं, न च ब्राह्मणगोत्रे कश्चिदवृद्धिनिमित्तः प्रत्ययः सम्भवति यत इञि कृते छः प्राप्नोति, वृद्धिनिमित्ते तु गोत्रप्रत्यये नास्ति विशेषः, यतः श्रूयमाणेपीञि छेन भवितव्यं लुप्तेपि तस्मिन् गोत्रप्रत्ययान्तस्यापि वृद्धत्वाच्छेन भवितव्यं, तद्यथा औपगवीया इति, तदेवमिञ उदाहरणं न सम्भवतीति स्थितं, यदि तु पूर्वसूत्रे लौकिकस्य गोत्रस्य ग्रहणं तदा स्यादेवेञ उदाहरणम्, तथाहि । श्वशुर्यादिभ्य उत्पन्नस्येञः सत्यप्योपसङ्ख्यानिके लुकि तस्य प्राग्दीव्यतीयविवक्षायां गोत्रे ऽलुगचीति प्रतिषेधेन पुनः प्रादुर्भावादिञाश्रयो वृद्धाच्छः स्यात्, यदि तस्य यूनि लुगिति लुङ् क्रियेत, अतोस्मादिञ उदाहरणत्वप्रतिषेधादप्यवसीयते परिभाषिकं गोत्रं पूर्वसूत्रे भाष्यकारस्याभिमतमिति । किमर्थं पुनरिदमुच्यते •यावता यूनोपि गोत्ररूपे विवक्षिते गोत्रप्रत्ययेनाभिधानात्तन्निबन्धन एव प्रत्ययो भविष्यति, अर्थप्रकारणादिना च युवविशेषसिद्धिः, अवश्यं चार्थप्रकरणादिनैव विशेषोवसातव्यः, अरब्धेप्यस्मिन्सूत्रे शब्दस्य साधारणत्वात्, नहि ज्ञायते किं भागवित्तेश्छात्रा भागवित्ता आहो स्विद्भागवित्तिकस्येति, यदा तर्हि विशेषविवक्षा तदापि भागवित्ता इत्येव यथा स्याद्भागवित्तिकीया इति जातु चिन्मा भूदित्येवमर्थमिदम् ॥

"फक्फिञोरन्यतरस्याम्" ॥ किमर्थमिदं यावता युवरूपविवक्षायां गार्ग्यायणीया इति गोत्ररूपविवक्षायां च गार्गीया इति, अर्थप्रकरणादिना च विशेषावसायः, आरब्धेप्यस्मिन्सूत्रेयमाश्रयणीयो गार्गीया इति शब्दस्य साधारणत्वादित्यत आह । 'पूर्वसूत्रेणेति' । यूनि लुगित्येतदारम्भणीयमित्युक्तं तस्मिंश्चारभ्यमाणे यद्यीदं नोच्येत फक्फिञोरपि नित्यमेव लुक् स्यात्ततश्च गार्ग्यायणीया इति न स्यात्तस्मादिदमप्यारम्भणीयमित्यर्थः ॥

"तस्यापत्यम्" ॥ 'अर्थनिर्द्देशोयमिति' प्रकृत्यर्थविशिष्टः षष्ठ्यर्थोऽपत्यरूपः प्रत्ययार्थोनेन निर्द्दिश्यतइत्यर्थः । तेन समर्थविभक्तिरपि षष्ठ्या निर्द्देशो दर्शित एव । 'पूर्वैरुत्तरैश्चेति' । पूर्वैस्तावदणादिभिः सम्बद्ध्यते ऽसंयुक्तविधानात्, अन्यथा तस्यापत्यमत इञित्येकं योगमेव कुर्यात्, यतस्त्वसंयुक्तं करोति ततो ज्ञायते पूर्वैःसम्बध्यतइति । उत्तरैरपि सम्बध्यते स्वरितत्वात्साकाङ्क्षत्वाच्च तेषाम् । 'तस्येति षष्ठीसमर्थादिति' । तस्येति सामान्यं षष्ठ्यन्तविशेषोपलक्षणार्थं, समर्थानामिति च निर्द्धारणे षष्ठी, तत्र तुल्यजातीयस्य निर्द्धारणादयमर्थः सम्पद्यते षष्ठ्यन्तात्समर्थादिति । 'अपत्यमित्येतस्मिन्नर्थइति' । प्रथमान्तस्यापत्यशब्दस्यान्यथासम्बन्धानुपपत्तेरयमध्याहारो लब्धः । 'यथाविहितमिति' । यथार्थेयदव्ययमिति वीप्सायामव्ययीभावः । प्राग् दीव्यतोणित्यादिभिर्यो यतो विहितः स तस्मादित्यर्थः । इह तस्येति पुंनपुंसकयोरन्यतरेणायं निर्द्देशः क्रियते एकवचनान्तेन च, तेन लिङ्गान्तराद्वचनान्तराच्च न स्यात् सुमातुरपत्यं सौमात्रः, छत्रस्यापत्यं छात्त्रिः, उपगोरपत्यमौपगव इति । अपत्यमिति चैकवचनेन नपुंसकेन च निर्द्देशः क्रियते तेनैकस्मिन्नेवापत्ये स्यान्न द्वयोर्नापि बहुषु, नपुंसकएव स्यान्न स्त्रीपुंसयोरित्याशङ्क्याह । 'प्रकृत्यर्थेत्यादि' । प्रकृत्यर्थं उपग्वादिर्विशेषस्तस्येत्यस्य विशेषोपलक्षणार्थत्वात् । 'अपत्यमात्रं चेति' । मात्रशब्दोयं लिङ्गवचनयोर्व्यवच्छेदाय । 'लिङ्गवचनादिकमिति' । आदिशब्देन कालस्य ग्रहणमत्र हि वर्तमानकालेन निर्द्देशोस्तीति प्रतीतिः, यथोक्तं यत्रान्यत्क्रियापदं नास्ति तत्रास्तिर्भवतिपरःप्रथमपुरुषो ऽप्रयुज्यमानोप्यस्तीति गम्यतइति, ततश्च तस्य कालस्य विवक्षायां कालान्तरे न स्यात् । 'सर्वमविवक्षितमिति' । नान्तरीयकत्वादुपादानस्यावश्यं हि केन चिल्लिङ्गादिना निर्द्देशः कर्त्तव्यः । 'तस्येदमित्यपत्येपीति' । अणादीनां विधानं सिद्धमिति शेषः । तस्येदंविशेषा ह्यपत्यसमूहविकारादयः सम्बन्धसामान्येपि सर्वविशेषान्तर्भावात्, ततश्च तस्येदमित्यनेनैवापत्येप्यणादीनां विधानं सिद्धं तत्किं योगविभागेनापत्येण

दयो विधीयन्ते न तस्यापत्यमत इञित्यपवादैः संयुक्त एवापत्यार्थो निर्द्दिश्यतइति चोद्यार्थं परिहरति । 'बाधनार्थं कृतं भवेदिति' । तस्येदमित्यनेन विधीयमानानामणादीनां यो बाधकश्छस्तस्य बाधनार्थमपत्ये ऽणादीनां विधानं कृतं भवेदित्यर्थः । ननु शैषिकश्छः, अपत्यादिचतुर्थ्यपर्यन्तेभ्यो योन्योर्थः स शेषः, तत्कथमपत्ये छस्य प्रसङ्गो येन तद्बाधनार्थमिदमित्याह । 'उत्सर्गः शेष एवासाविति' । यदि योगविभागमकृत्वा तस्यापत्यमत इञित्युच्येत तदा प्रकृतिविशेषसंबद्धस्यैवापत्यार्थस्योपयोगोऽतोन्योपत्यार्थः शेष एव स्यादिति स्यादेव वृद्धादपत्ये छः, योगविभागे त्वपत्यार्थस्याणादिविधावुपयोगाच्छेषत्वाभावाच्छस्याप्राप्तिरेव, सैवात्राप्राप्तिर्बाधेत्युच्यते । उत्सर्ग इति प्रकृतिसामान्यसम्बद्धः सामान्यभूतोपत्यार्थ उक्तः, बाधनार्थस्योदाहरणमाह । 'वृद्धान्यस्य प्रयोजनमिति' । 'श्यामगव इति' । श्यामा गावोस्य श्यामगुरिति ॥

"एको गोत्रे" ॥ एकशब्दोयमन्यप्रधानासहायसङ्ख्याप्रथमसमानसाधारणवाची, अन्यार्थे तावद् एकान्याभ्यां समर्थाभ्यां, प्रजामेका रक्षत्यूर्जमेका, एकान् बन्धुरपराञ्चिरासुः, इत्येके मन्यन्ते, यजुष्येकेषामिति, केचित्त्वनयोः प्रयोगयोः केचिच्छब्दपर्याय एकशब्द इत्याहुः । एकः पार्थो धनुष्मतामिति प्रधानार्थे । आद्यन्तवदेकस्मिन्, एकहलादौ, एकहलमध्यइत्यसहायार्थे । एको द्वौ बहव इति सङ्ख्यार्थे । एकेत्यप्राणा इति प्रथमार्थे । तेनैकदिगिति समानार्थे, देवदत्तयज्ञदत्तावेकधनाविति साधारणार्थे, तत्र सङ्ख्यावचनः साधारणवचनः प्रथमवचनो वा गृह्यते, अर्थान्तराणामसम्भवात्, गोत्रं पारिभाषिकं, कृत्रिमाकृत्रिमयोः कृत्रिमे कार्यसम्प्रत्ययात्, अपत्याधिकारे गोत्रग्रहणाच्च । किमर्थमिदमुच्यते, पौत्रप्रभृतावपत्ये विवक्षिते मूलप्रकृतेरुपगवादेरेव प्रत्ययो यथा स्याद् औपगवादेः प्रत्ययान्तान्मा भूदिति । नैतदस्ति प्रयोजनं सन्विधिवदेतद्भविष्यति, तद्यथा धातोर्विधीयमानः सन् सनन्तान्न भवति, तत् कस्य हेतोः, आकृतौ पदार्थे समुदाये सकृल्लक्षणं प्रवर्त्तते, न च सनि विधीयमाने सनन्तो धातुः सम्भवति, तद्वदिहाप्यपत्यप्रत्यये विधीयमा-

नापत्यप्रत्ययान्ता प्रकृतिः सम्भवतीति ततः प्रत्ययो न भविष्यति, विषम उपन्यासः । एकः सन् प्रत्ययः विधायकं च लक्षणमेकमेव, तत्र युक्तं न तस्मिन्विधीयमाने तदन्ता प्रकृतिः सम्भवतीति, इह पुनस्तस्यापत्यमत इञ् यञिञोश्चेति बहूनि लक्षणानि प्रत्ययाश्च बहवस्तत्र कस्मिंश्चित्प्रत्यये विधीयमाने प्रत्ययान्तरेण तदन्ता प्रकृतिः सम्भवत्येव, तथा च गुपादीनां सनः सन् भवति जुगुप्सिषतइति, किं पुनः स्याद्यद्येतन्नारभ्येत, उच्यते । इह केचिन्मन्यन्ते, पुत्रशब्दपर्यायोपत्यशब्दो निघण्टुषु तथा पाठाल्लोके च दृष्टत्वात्, तद्यथा पितामहस्योत्सङ्गे दारकमासीनं दृष्ट्वा कश्चित्पृच्छति कस्य पुत्रोयमिति कस्यापत्यमिति, स देवदत्तस्य यज्ञदत्तस्य वेत्युत्पादयितारं व्यपदिशति नात्मानं, ततश्च यथा पितामहं प्रति पुत्रो न भवति तथापत्यमिति, उत्पादयितैवैकोपत्येन युज्यते न तु पितामहादयोऽपीति । अन्ये तु क्रियानिमित्तकोपत्यशब्दः, न पतन्त्यनेनेत्यपत्यमिति औणादिको यत्प्रत्ययः, यस्य च येनापतनं तत्तस्यापत्यं, व्यवहितजनितोपि पौत्रादिः पितामहादेरपतनहेतुर्भवति, श्रूयते हि 'जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवा जायते ब्रह्मचर्येणर्षिभ्यो यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्य एष वा अनृणो यः पुत्री'ति, एतेन पुत्रमुत्पाद्य पितृणामनृणो भवतीति प्रतिपादनात् पुत्रोत्पादितया प्रजया पितृणामुपकारो दृश्यते, स्मर्यते च ।

पुत्रेण लोकाञ्जयति पौत्रेणानन्त्यमश्नुते ।
अथ पुत्रस्य पौत्रेण ब्रध्नस्याप्नोति विष्टपम् ॥

इति । इतिहासेषु च जारत्कारवादिषु महती वार्त्ता व्यवहितजनितोप्युपकारक इति, सूत्रकारश्च शब्दविदां मूर्द्धाभिषिक्तः सूत्रयत्यपत्यं पौत्रप्रभृति गोत्रमिति, ततो विज्ञायते क्रियानिमित्तकोप्यपत्यशब्द इति, अन्यथा यथा पौत्रप्रभृतिः पुत्र इत्यनुपपन्नं तादृगेव तत्स्यादेवं सति साक्षात्परम्परया वा यस्य य उत्पाद्यः स तं प्रत्यपत्यमिति सर्वेपि पितामहादयोप्यपत्येन युज्यन्ते न तूत्पादयितैवेति, तत्राद्ये पक्षे यद्येतन्नारभ्येत ततस्तत्रतत्रापत्ये तत्तत्पितृवचनात्सस प्रत्ययः स्यात्त-

अथा उपगोरौपगवस्तस्यौपगविस्तस्यौपगवायनः, एवं शततमेपत्ये एकोनशतमपत्यप्रत्यया इत्यनिष्टं प्राप्नोति, इष्टं च न सिद्ध्यति औपगव इति, तृतीयादिरूपगुं प्रत्यनपत्यत्वात् । द्वितीये तूपगोः पञ्चमः पूर्वेषां चतुर्णामपत्यं ततो यदौपगोः प्रत्ययस्तदौपगव इतीष्टं तावत्सिद्ध्यति, अनिष्टमपि च प्राप्नोति, तच्चानिष्टमनियतमौपगविस्तत औपगवाय-नस्तत औपगवायनिरिति, पञ्चमे त्रीण्यनिष्टानि षष्ठे चत्वारीत्येवं यावतिथमपत्यमभिधित्सितं तावन्ति द्व्यूनान्यनिष्टानि प्राप्नुवन्ति, तद्यथा शततमे ऽष्टौ नवतिश्चेति, एवं स्थिते इदमारभ्यते, आरभ्य-माणेप्येतस्मिन्यदि प्रथमः पक्ष आश्रीयते ततो विध्यर्थमेतत्स्याद् नियमार्थं वा, कथं चेदं विध्यर्थं कथं वा नियमार्थं, यदि गोत्रशब्देन पौत्रप्रभृत्यपत्यसमुदाय एकैकमपत्यमभिधीयते ततो विध्यर्थं, तर्हि तथा नियमार्थः सम्भवति, एकस्मिन्नपत्ये ऽनेकप्र-त्ययप्रसङ्गस्याभावाद्, न तावदेकस्मिन्प्रयोगे एकस्याः प्रकृतेरनेकप्रत्यय-प्रसङ्गः, एकेनैवोक्तत्वात्तस्यार्थस्य, नापि प्रयोगभेदेन नानाप्रकृतिभ्यो नानाप्रत्ययप्रसङ्गः, सर्वदा स्वपितृवचनादेव प्रसङ्गादिति परम-प्रकृतेस्तृतीयादावपत्ये ऽप्राप्तः प्रत्ययो विधीयते, कथं पुनरेको गोत्र-इत्येतावति वचने परमप्रकृतेः प्रत्ययो विधीयतइति शक्यं विज्ञातुं यावता यथा परमप्रकृतेरयोगादप्राप्त एवमौपगवाच्चतुर्थादाविति ततः किं न विधीयते वचनव्यक्तिभेदात्, एवं ह्यत्र वचनं व्यज्यते गोत्रएकः प्रत्ययो भवति, यत एक एव प्रत्ययः कर्तुं शक्यते तत एव प्रत्ययो भव-तीत्यर्थः, एकग्रहणसामर्थ्याच्चायमर्थो लभ्यते । ननु विधीयमानेपि प्रत्यये प्रकृतिप्रत्ययावसम्बन्धौ स्यातां, वचनसामर्थ्यादपत्यापत्यस्यापत्य-त्वोपचारात् प्रत्ययो भविष्यतीत्यदोषः, मुख्येपत्ये चरितार्थः प्रत्ययो न स्यादिति विघातश्चमपि, अस्मिन्पक्षे सर्वत्रौपगव इतीष्टं सिद्ध्यति प्रत्य-यमालाप्रसङ्गस्तदवस्थ एव, नह्यनेन तत्तत्पितृवचनात्प्राप्तः प्रत्ययः प्रतिषिध्यते, तथा पञ्चमेपत्ये उपगुशब्दादनेन प्रत्यये विहिते तस्याप-त्यमिति षष्ठ औपगविः स्यात्, यदा त्वपत्यं पौत्रप्रभृतिगोत्रमित्यपत्य-

शब्देन पौत्रप्रभृत्यपत्यसमुदायं लक्षयित्वा तस्यैव गोत्रसंज्ञा विधीयते, एकैकस्मिन्नपत्ये गोत्रशब्दप्रयोगः समुदायेषु वृत्ताः शब्दा अवयवेष्वपीति न्यायात्, अत्रत्येन वा गोत्रशब्देनावयवधर्मेण समुदायव्यपदेशात्पौत्रप्रभृत्यपत्यसमुदायोऽभिधीयते तदा नियमार्थं गोत्रसमुदाये एक एव प्रत्ययो भवतीति, यद्यप्येकैकस्मिन्नपत्ये एकैकः प्रत्ययः प्राप्नोति तथापि पौत्र एकस्तदपत्ये चापर इति सकलनिरूपणे समुदाये बहवः प्रत्ययाः कृताः स्युरिति नियम उपपद्यते, अस्मिन्पक्षे दोषः, अनन्तरापत्यप्रत्ययान्तात्तृतीये प्रत्ययः प्राप्नोति गोत्रशब्दोपादानेन हि नियमः क्रियते गोत्र एक एवेति, ततश्च गोत्रेनेकः प्रत्ययो मा भूत्, अनन्तरएकस्तृतीये चापर इत्येवमनेकः कस्मान्न स्यात्, एवमपि गोत्रे एक एव हि कृतो भवति, अथ वा गोत्रसमुदाये एक एवेत्यनेन किं क्रियते, तृतीयादेश्चतुर्थादौ प्राप्तः प्रतिषिध्यते, यदि तृतीयादेः स्यात्समुदायेनेकः प्रत्ययः कृतः स्यादिति, यस्त्वनन्तरात्तृतीये प्राप्तः सोऽभ्यनुज्ञायते एक एवेतीतरव्यावृत्तौ नियमेषु तात्पर्यं, ततश्च यतः प्रत्यये क्रियमाणे समुदायेनेकः प्रत्ययः कृतो भवति ततो न भवतीत्येव वचनार्थो भवति, एवं चतुर्थस्यापत्यप्रत्ययेनाभिधानं न प्राप्नोति, द्वितीयादुत्पन्नस्तृतीयमेवाचष्टे न तृतीयादुत्पद्यतइति किं तु औपगवेरपत्यमिति वाक्यमेव, पञ्चमादेस्तु वाक्येनाप्यभिधानं न प्राप्नोति, नहि तत्तत्पितृवचनः कश्चिदपत्यप्रत्ययान्तः शब्दोऽस्ति येन विगृह्येत, परमप्रकृतेश्च तृतीयादौ न कुत्रचित्प्रत्ययः प्राप्नोत्ययोगात्, तदेवमस्मिन्पक्षे परमप्रकृतेश्चोत्पत्तिर्वक्तव्या, ऽनन्तराच्च तृतीये प्राप्तस्य प्रतिषेधो वक्तव्यः । स्यादेतत् । न परमप्रकृतेरुत्पत्तिर्वक्तव्या, ऽभेदोपचारेणैव सिद्धेः, अभेदोपचारश्चोपगवौपगवयोरौपगवतदपत्ययोर्वा, तदेवं शततमेऽप्यपत्ये ऽभेदोपचारपरम्परया औपगव इत्यभिधानं सिध्यति, न चैवमभेदोपचारेणैवेष्टस्य सिद्धेः सूत्रस्य वैयर्थ्यं, भेदविवक्षायां प्रत्ययमालाप्रसङ्गनिवृत्त्यर्थत्वादिति, एवमप्यनन्तरस्य तृतीयस्य च भेदविवक्षायां तृतीयऔपगविः स्यात्, तथाऽनन्तरे तृतीयादौ च यत्र प्रत्ययो भिद्यते यथा गर्गादौ तत्राप्यनिष्टप्रसङ्गः,

यदि तावद्गार्ग्ये गर्गोपचारस्तदा तदपत्यमपि गार्गिः स्याद्गार्ग्यश्चेष्यते । अथापि गार्गिस्तदपत्यस्य चाभेदोपचार एवमपि गार्गिः स्यादितीत्यादौ विषये दोषवानेवाभेदोपचारः । तदेवं प्रथमपक्षे विधौ नियमे च दोषप्रसङ्गाद् द्वितीयः पक्ष आश्रीयते, तत्रापि नियमः, यद्यप्येकैकस्मिन्प्रयोगे एकस्याः प्रकृतेरेक एव प्रत्ययः प्राप्नोति तथाऽप्युपगोः पञ्चमे पूर्वेभ्यश्चतसृभ्यः प्रकृतिभ्यः प्रयोगभेदेन नानाप्रत्ययप्रसङ्गे नियमः क्रियते एक एवेति, तदिदमुक्तं भेदेन प्रत्ययप्रसङ्गे नियमः क्रियते । ननु न ज्ञायते क एको भवतीति, यो वा परमप्रकृतेर्यो वा प्रत्ययान्तादिति, नन्वेक इत्युच्यते यदि च प्रत्ययान्तात्प्राप्तः प्रत्ययः स्यादनेकः कृतः स्यात्, क्व, न तावत्पञ्चमे पूर्वेषां प्रत्ययानामस्मिन्प्रयोगे प्रसङ्गोऽपत्यान्तरविषयत्वात् । अथ गोत्रसमुदाये केनासौ निवार्येत, न तावदनेनैव, नहि गोत्रसमुदायो गोत्रग्रहणेन गृह्यते, ऽथापि गृह्येत एवमपि न ज्ञायते यो वा परमप्रकृतेर्यो वाऽनन्तरादिति, यदि पुनर्गोत्रग्रहणं न क्रियते क्रियमाणं वाऽपत्यमात्रपरं विज्ञायते न स्यादेष दोषः, अपत्ये समुदाये एक एवेति नियमात्, अपत्याधिकारे गोत्रग्रहणात्त्वेष दोषो जायते, नैष दोषः । अपत्यमिति वर्त्तते, गोत्रेऽपत्ये एक एवापत्यप्रत्ययो भवतीति वचनव्यक्तिः, यदि च प्रत्ययान्तात्प्रत्ययः स्यादपत्यप्रत्ययोऽनेको गोत्रे कृतः स्यात्, सामर्थ्येन वा प्रत्ययो विशेष्यते, गोत्राभिधाने समर्थानां मध्ये एक एवेति, यदि च प्रत्ययान्तात्प्रत्ययः स्याद्गोत्राभिधानसमर्थोऽनेकः कृतः स्यात्प्रथमस्यापि समर्थत्वात्, यद्यप्यस्मिन्प्रयोगेऽपत्यान्तरे वर्त्तते पञ्चमं प्रत्यपि सामर्थ्यं तावदस्ति, यदि वा तस्यापत्यमित्यादिलक्षणैरेक एव प्रत्ययः कर्त्तव्यः, क्व, गोत्रे, यस्मिन्प्रत्यये गोत्रमभिधित्सितं तत्रेत्यर्थः, प्रत्ययान्ताच्च प्रत्यये तस्मिन्नेव प्रयोगे प्रकृतिरूपसम्पादनायापि तावदनेकः कृतः स्यात्, यदि वा प्रथमवचन एकशब्दः कश्च प्रथमः यमकृत्वा प्रत्ययान्तरं कर्त्तुं न शक्यते, साधारणवचनो वाऽपत्याधिकाराच्च यः सर्वापत्यसाधारणः स एव गोत्रे भवतीति, गर्गशब्दाद्यञेव भवतीति, गर्गशब्दाद्यो यञ् प्राप्तः स एव भवति न

प्रकृत्यन्तरेभ्यः प्राप्ताः प्रत्यया इत्यर्थस्तदाह । 'प्रत्ययो नियम्यत-इति' । प्रत्ययान्तरं वार्यतइत्यर्थः । एतेन प्रकृतिर्नियम्यतइत्यपि व्याख्यातम् । 'अथ वेत्यादि' । अस्मिन्पक्षे प्रथमवचन एकशब्द इति दर्शितम् । 'प्रथमा प्रकृतिरिति' । सूत्रे तु शब्दापेक्षया पुल्लिङ्गनिर्देश इति दर्शितम् । 'एक एव शब्द इति' । अथ वास्मिन्पक्षे साधारणवचन एकशब्दः परमप्रकृतिश्च सर्वप्रत्ययसाधारणी, सङ्ख्यावचनो वा प्रथमातिक्रमे कारणाभावात्परमप्रकृतिरेकशब्देन गृह्यते । 'अनयोः पक्षयोः प्रथमा प्रकृति रिति' । एकशब्दस्यार्थतो विवरणं द्रष्टव्यम् ॥

"गोत्राद्यून्यस्त्रियाम्" ॥ अत्राप्यनारभ्यमाणेऽस्मिन्योगे उत्पादयितर्यपत्ययुक्ते गोत्रसञ्ज्ञाया युवसञ्ज्ञया बाधितत्वादसति पूर्वसूत्रव्यापारे चतुर्थे तृतीयात्पञ्चमे चतुर्थात्षष्ठे पञ्चमादित्येवं प्रत्ययान्तादेव प्रत्ययप्रसङ्ग इत्यनिष्टमेव प्राप्नोति, व्यवहिते च पञ्चमादौ यूनि तृतीयादुत्पत्तिर्न प्राप्नोति तं प्रत्यनपत्यत्वादितीष्टं न सिध्यति, सर्वेषु त्वपत्ययुक्तेषु पञ्चमे यूनि पूर्वेभ्यश्चतुर्भ्यः प्रत्ययः प्राप्नोति, तत्र यदा तृतीयात्तदा गार्ग्यायण इतीष्टं तावत्सिध्यति, अनिष्टमपि प्राप्नोति प्रकृत्यन्तरेभ्योऽपि प्रत्ययप्रसङ्गादित्यत इदमारभ्यते । अत्रापि यदि पूर्वः पक्ष आश्रीयते ततो विध्यर्थमेतत्स्यान्नियमार्थं वा, यदि युवशब्देनैकमपत्यमुच्यते तत एकस्मिन्यूनि गोत्रादगोत्राच्च प्राप्त्यभावात् चतुर्थेन व्यवहिते पञ्चमादौ यूनि गोत्राद्विध्यर्थं भवति । अथ चतुर्थप्रभृत्यपत्यसमुदायो युवशब्देनोच्यते ततो गोत्राच्चतुर्थे चतुर्थादगोत्रात्पञ्चम इति गोत्रादगोत्राच्च युवसमुदाये प्रत्ययप्रसङ्गे गोत्रादेवेति नियमार्थं भवति, तत्र विधौ गार्ग्यायण इतीष्टं सिध्यति प्रत्ययमालाप्रसङ्गदोषः स्यादेव, तत्पितृवचनात्प्राप्तस्य प्रत्ययस्यानिषिद्धत्वात्, नियमे चतुर्थादेः प्राप्तस्य प्रत्ययस्य प्रतिषेधोऽयं सम्पद्यते, यदि चतुर्थादेः स्याद् युवसमुदाये गोत्रादपि प्रत्ययः कृतः स्यादिति, ततश्च नानिष्टप्रसङ्गः किं तु पञ्चमादौ यूनि गोत्रादुत्पत्तिर्न प्राप्नोति तं प्रत्यनपत्यत्वादिति पञ्चमस्य वाक्येनाभिधानं स्याद्गार्ग्यायणस्यापत्यमिति, षष्ठस्य तु वाक्येनापि न

सिद्ध्यति, नहि तत्पितृवचनोपत्यप्रत्ययान्तः शब्दोऽस्ति येन विगृह्येत, तदेवमत्रापि द्वितीयः पक्ष आश्रीयते नियमश्च तदाह । 'अयमपि नियम इति'। 'गोत्राद्येवेति'। यून्येवेत्येष विपरीतं नियमो न भवति एको गोत्रइति नियमाद्यूनोन्यत्र गोत्रप्रत्ययस्य प्रसङ्गाभावात् । 'न परमप्रकृत्यनन्तरयुवभ्य इति'। अन्यथा प्रयोगभेदेन तेभ्योपि स्यात् । 'किं पुनरत्र प्रतिषिध्यतइति'। सर्वस्मिन्नपि प्रतिषिध्यमाने दोषदर्शनात्प्रश्नः । तमेव दोषमाविष्करोति । 'यदि नियम इति'। तदेकवाक्यत्वात्प्रतिषेधस्येति भावः । 'स्त्रियामनियमः प्राप्नोतीति'। परमप्रकृत्यनन्तरयुवलक्षणाः प्रत्ययाः प्रयोगभेदेन पर्यायेण स्युरित्यर्थः । 'अथ युवप्रत्ययः प्रतिषिध्यतइति'। अस्त्रियामिति योगविभागेन प्रसज्यप्रतिषेधाश्रयेण चेति भावः । 'गोत्रप्रत्ययेनाभिधानं न प्राप्नोतीति'। तद्यथा गर्गादिभ्यो यञ् गार्गी गार्ग्यायणी, अपत्यसामान्यलक्षण एव तु प्रत्ययः स्यात्किं कारणमनभिधानं प्राप्नोतीत्यत आह । 'गोत्रसञ्ज्ञाया युवसञ्ज्ञया बाधितत्वादिति'। यथा च बाधस्तथा तत्रैव वक्ष्यते । स्यादेतत् । युवप्रत्ययस्य स्त्रियां लुक्करिष्यते, कथं, यूनि लुगित्यस्यानन्तरं स्त्रियां चेति वक्ष्यामि यूनि लुगित्येव प्राग्दीव्यतइत्येतन्निवृत्तं, यद्वा वतण्डाच्च, लुक् स्त्रियां, यूनि चेति वक्ष्यामि, लुक् स्त्रियामित्येव, ततश्च गार्ग्यशब्दादुत्पन्नस्य फको लुकि कृते लुप्तस्याप्यर्थं प्रकृतिरेवाहेति यञन्तात्स्त्रियां वर्तमानान्ङीप्ष्फौ भविष्यत इति, एवमप्यौपगवशब्दादत इञो लुकि कृते ऽनुपसर्जनाधिकाराद्दृण्योनुपसर्जनमित्युच्यमान ईकारो न प्राप्नोति अणर्थस्याप्रधानत्वात्, यूनि संक्रान्तत्वात्, माभूदेवमण्योनुपसर्जनमिति अणन्तादनुपसर्जनादित्येवं भविष्यति, नैवं शक्यम्, इह हि दोषः स्यादापिशलिना प्रोक्तं व्याकरणम्, इञश्चेत्यण्, तदधीते आपिशला ब्राह्मणी, तदधीतइत्यणः प्रोक्ताल्लुकि अणन्तस्याध्येत्र्यां प्रधानस्त्रियां संक्रान्तत्वान्ङीप्प्राप्नोति, तस्माद्दण्योनुपसर्जनमित्येवाश्रयणीयं स्त्रियां योविहित इति वा, तथा च सत्यौपगवीतीकारो न प्राप्नोति, यद्यप्यत्र प्रत्ययलक्षणेन इञ उपसंख्यानमितीकारः स्यात्, इह तु ग्लुचुकायनेरपत्यमौत्सर्गिकस्याणो लुकि ङीच

प्राप्नोति, इतो मनुष्यजातेरिति ङीष् भविष्यति, इह तर्हि यस्कस्यापत्यं शिवाद्यण् यास्कः, तस्यापत्यं स्त्री, अणो द्व्यच इति फिञ् स्त्रियां लुकि ईकारो न प्राप्नोति, नह्यत्र लुप्तः प्रत्यय ईकारस्य निमित्तं, यश्च श्रूयते न स स्त्रियां विहित उपसर्जनं च, तर्हि का गतिरित्यत आह । 'तस्मादिति'। 'युवसञ्ज्ञैव प्रतिषिध्यतइति'। ननु यूनि यदुक्तं तत्स्त्रियां न भवतीत्युक्तं, न च युवसञ्ज्ञा यून्युक्ता, नहि युवसञ्ज्ञायाः प्राग्युवसञ्ज्ञास्ति, चतुर्थादेर्जीवद्वंश्यस्यापत्यस्योपलक्षणं युवशब्द इत्यदोषः । अपर आह । स्वरूपपरो युवशब्दः, परिभाषा चेयं, यत्र युवशब्दः श्रूयते तत्रास्त्रियामित्युपतिष्ठते, जीवति तु वंश्ये युवा, अस्त्रियामिति वा व्यक्तमेव पठितव्यमिति ॥

"अत इञ्" ॥ 'अकारान्तात्प्रातिपदिकादिति'। अत सातत्यगमनइत्यस्य वा ऽच्छाब्दान्तानां वा कुर्वेदादीनां ग्रहणं न भवति, यदि स्याच्छिवादिषु येषामस्मिञो बाधनार्थः पाठः शिवप्रोष्ठप्रौष्ठिकप्रभृतीनां तेषां पाठोनर्थकः स्यात्, व्यपदेशिवद्भावादिहापि भवति अस्यापत्यमिरिति, यस्येति लोपे प्रत्ययमात्रस्य श्रवणम्, इह तु एरपत्यमस्य युवेति यञिञोश्चेति फकि यस्येतिलोपं बाधित्वा परत्वादादिवृद्धौ कृतायामायायन इति भवति ॥

"बाह्वादिभ्यश्च" ॥ 'क्वचिदिति'। अजीगर्तादिषूदङ्कपर्यन्तेष्वदन्तत्वात्पूर्वेणेञ् प्राप्तस्तस्य ऋष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्चेत्यण् बाधकः प्राप्तः, अन्ये सर्वे ऽनकारान्तास्तेषु च बाहुप्रभृतिपूर्वर्णान्तेषु पुष्करसदादिषु हलन्तेषु चाण् प्राप्तः, चूडाशब्दाद्व्यच इति ढक्, वृकलादिभ्यस्त्वचामित्यञ् प्राप्तः, शिरस्लोमन्चेति तदन्तयोर्ग्रहणं, सम्भूयोम्भोमितौजसां स [illegible] स्येव वक्तव्ये पृथक् सलोपश्चेति वचनं वैचित्र्यार्थम् । उदञ्चु इति [illegible] तत्र नायमुकारान्तात्प्रत्ययः किं [illegible] क्विबन्तात्प्रत्ययः, नलोपाभा[illegible] निपात्यते, उदीचोपत्यमौदञ्चिः, एतत्सर्वं पैलादिष्वौदञ्चिशब्दपाठाद्विज्ञायते। 'बाह्वादिप्रभृतिष्विति'। प्रभृतिग्रहणेन वक्ष्यमाणानां कुञ्जादीनां ग्रहणं,

लोके विदितो लौकिको गोत्रभावः, संज्ञाकारित्वम् आदिपुरुषत्वमित्यर्थः। एतच्च न्यायसिद्धं, कथम्, अर्थवद्ग्रहणे नानर्थकस्येति, अर्थवतां बाह्वादीनां ग्रहणं, स चार्थः प्रसिद्धः, झटिति प्रतीतेः, स्मृतिशास्त्रस्य चार्थतोनादित्वादनाद्यर्थाभिधायिनामेव ग्रहणं न्याय्यम्। 'बाहुर्नाम कश्चिदिति' एवं कुञ्जो नाम नडो वा, तस्मादिञेव भवति। 'कौञ्जिर्नाडिरिति'। यत्तु कार्यं न स्वरूपोपादानेन विधीयते किं तु प्रकारान्तरेण तदिदानींतनार्थाभिधायिनामपि भवति, अत इञ्, दैवदत्तिरिति। 'सम्बन्धिशब्दानां चेति'। कार्यापेक्षया षष्ठी, सम्बन्धिशब्दानां श्वशुरादीनां यत्कार्यमुच्यते तस्य तत्सदृशे प्रतिषेधो भवति। 'संज्ञाश्वसुरस्येति'। संज्ञया यः श्वसुरो न संबन्धेन। 'श्वासुरिरिति'। उणादिषु नावश्यं व्युत्पत्तिकार्यं भवति, तेन सावसे राप्ताविति व्युत्पन्नस्य श्वशुरशब्दस्य नञ्स्नञ्भ्यामित्येष विधिर्न भवति, तथा मातृपितृभ्यां स्वसेति षत्वं धान्यमातरि न भवति, इदमपि न्यायसिद्धं संज्ञाश्वशुरस्यादिमत्त्वात्सम्बन्धिशब्दस्यानादित्वात्, मातृपितृभ्यामित्यत्रापि प्रसिद्धतरत्वाज्जननीवाचिनो ग्रहणम्। उक्तं च॥

अभिव्यक्तपदार्था ये स्वतन्त्राः लोकविश्रुताः।
शास्त्रार्थस्तेषु कर्त्तव्यः शब्देषु न तदुक्तिषु॥

इति। 'चकारोनुक्तसमुच्चयार्थ आकृतिगणतामस्य बोधयतीति'। पठितशब्दापेक्षः समुच्चय इति भावः॥

"सुधातुरकङ् च"॥ 'व्यासवरुडेत्यादि'। वेदं व्यस्यतीति वेदव्यासः, कर्मण्यण्, तस्यैकदेशप्रयोगो व्यास इति भीमसेनो भीम इतिवत्, वरुडः श्वो जातिविशेषाः, तर्हि वक्तव्यं न वक्तव्यं, प्रकृत्यन्तराण्येवैतानि किं अकङनप्रत्ययन्तानि, अव्यविकन्यायेन च कन्नहि तैर्वाक्यमेव भवति, एयं नुपशब्दादृषिवाचिनोपि बाह्वादेराकृतिगणत्वादिञ् भवति॥

"गोत्रे कुञ्जादिभ्यश्च्फञ्"॥ 'चकारो विशेषणार्थ इति'। यद्यत्र चकारो न क्रियेत ततो व्रातफञोरस्त्रियामिति वक्तव्यं, ततो ऽश्वादिभ्यः

फञित्यस्यापि ग्रहणं स्यात् । 'कौञ्जायन्य इति' । स्वार्थे ञ्यः, बहुषु तु ञ्यादयस्तद्राजा इति तद्राजत्वात्तद्राजस्य बहुष्वित्यादिना लुक्, किं पुनरत्र ञित्स्वरो भवति उत चित्स्वर इत्यत्राह । 'एकवचनद्विवचनयोरिति' । तत्र हि ञ्यप्रत्ययः श्रूयते, स च पश्चाद्भावीति तन्निबन्धनो ञित्स्वरः सति शिष्टः, बहुवचने तु ञ्ये निवृत्ते सम्प्रधारणा ञित्स्वरो वा चित्स्वरो वेति, तत्र परत्वाद् ञित्स्वरः प्राप्नोति, चित्करणसामर्थ्याच्चित्स्वरो भविष्यति, ञित्करणसामर्थ्याद् ञित्स्वरः प्राप्नोति, अस्त्यन्यत् ञित्करणस्य प्रयोजनं, किं, वृद्ध्यर्थो ञकारः, चित्करणेपि तर्ह्यस्त्यन्यत्प्रयोजनं, किं, विशेषणं, शक्योत्र विशेषणार्थोन्योनुबन्ध आसङ्क्तुं, तत्र चकारानुरोधाच्चित्स्वरो भविष्यति, वृद्ध्यर्थोपि तर्ह्यन्योनुबन्धः शक्य आसङ्क्तुं तत्र ञकारानुरोधाद् ञित्स्वरः प्राप्नोति, एवं स्थितइदमुच्यते । 'परमपि ञित्स्वरं त्यक्त्वा चित्स्वर एवेष्यतइति' । एवं मन्यते । स्वरे योगविभागः कर्त्तव्य, इदमस्ति चितः चितोन्त उदात्तो भवति, ततस्तद्धितस्य चित इत्येव, तद्धितस्य चितोन्त० उदात्तो भवति, किमर्थमिदं, परत्वात्प्राप्तस्य ञित्स्वरस्य बाधनार्थं, ततः कितः, कितश्च तद्धितस्यान्त उदात्तो भवतीति, यदि तु कृत्प्रत्ययः क्रियते तद्धितस्येति योगविभागः शक्यो ऽकर्तुम्, अथैवं कस्मान्न क्रियते गोत्रे कुञ्जादिभ्यश्च्फञ्, बहुषु फक्, नडादिभ्यश्चेति, नैवं शक्यम्, इह हि दोषः स्यात्, कौञ्जायनानामपत्यं माणवकः कौञ्जायन्यः कौञ्जायन्यो, केन यशब्दः श्रूयते द्व्येकयोर्हि च्फ्यञ्विधीयते, यदा तु च्फञन्तात् ञ्यो विधीयते तदा यून्युत्पन्नस्येञो ण्यक्षत्रियार्षञित इति लुकि कृते तद्राजस्येति ञ्यस्य लुकि प्राप्ते गोत्रे ऽलुगचीति प्रतिषेधाद्यशब्दस्य श्रवणं भवति, तथा कौञ्जायन्यस्यापत्यानि बहूनि, अत इञो लुकि तद्राजस्यैव बहुषु वर्त्तमानत्वाद् ञ्यस्य लुकि कौञ्जायना इति भवति ॥

"नडादिभ्यः फक्" ॥ 'शलङ्कु शलङ्कं चेति' । द्वे अपि प्रथमान्ते, शब्दरूपापेक्षया नपुंसकनिर्द्देशः, शलङ्कु इत्येतच्छब्दरूपं श[illegible] प्रते,

भवति, तद्रूपेण परिणमतइत्यर्थः। 'इञेवान्यत्रेति'। बाह्वादेराकृतिगणत्वादिति भावः। अभ्युपेत्यापि गोत्रमात्रे फको विधानं परिहारमाह। 'अथ वेति'। 'इञो भावस्येति'। शलङ्कभावापत्तेरप्युपलक्षणमेतत्, पूर्वत्र परिहारे तस्याः स एव पाठो ज्ञापको वेदितव्यः। 'अग्निशर्मन्वृषगणइति'। अग्निशर्मन्शब्दः फकमुत्पादयति वृषगणे गोत्रे, आग्निशर्मायणो भवति वार्षगण्यश्चेद् आग्निशर्मी ऽन्यः, अमुष्येति पठ्यते, तत्रादःशब्दे प्रातिपदिकमात्रे पठितव्ये विभक्त्यन्तस्य पाठादुत्पन्नेपि फकि लुङ् भवति, आमुष्यायणामुष्यपुत्रिकेत्यलुग्विधावस्य ग्रहणं न कर्तव्यं भवति। 'कृष्णरणौ ब्राह्मणवसिष्ठयोरिति'। कार्ष्णायनो भवति ब्राह्मणश्चेत् कार्ष्णिरन्यः, राणायनो भवति वासिष्ठश्चेद् राणिरन्यः। 'क्रोष्टु क्रोष्टं चेति'। क्रौष्टायनः॥

"हरितादिभ्यो ऽञः"॥ हरितादिभ्यो ऽञ इति व्यधिकरणे पञ्चम्यौ, हरितादिभ्यः परो योऽञ् तदन्तात्प्रातिपदिकादित्यर्थः। वृत्तिकारोप्येतदेव वस्तुतो व्याचष्टे। 'हरितादिभ्यो ऽञन्तेभ्य इति'। हरितादिभ्यो गोत्रापत्ये ऽञ् प्रत्ययो भवतीत्ययं त्वर्थो न भवति, बिदादिषु पाठात्। 'सामर्थ्यादिति'। गोत्रप्रत्ययान्तादपरो गोत्रप्रत्ययो न भवतीत्येतत्सामर्थ्यं, तस्माद्गोत्राधिकारेपि यूनि प्रत्ययो विज्ञायते, न चैवं गोत्राधिकारस्य विच्छेद इत्याह। 'गोत्राधिकार इति'। उत्तरार्थं गोत्रग्रहणमनुवर्त्ततएवेत्यर्थः॥

"यञिञोश्च"॥ 'गोत्रग्रहणेन यञिञौ विशेष्येते इति'। गोत्रे यौ यञिञौ विहिताविन्येवं, न चैवं प्रत्ययार्थस्यापत्यस्याविशेषितत्वादपत्यमात्रे प्रत्ययप्रसङ्ग इत्याह। 'तदन्ताद्यून्येवायं प्रत्यय इति'। एवकारः पौनर्वचनिकः, न केवलं पूर्व एव प्रत्ययो यूनि भवति अयमपि यून्येवेति, कस्मादित्याह। 'गोत्राद्यूनीति वचनादिति'॥

"शरद्वच्छुनकदर्भाद्भृगुवत्साग्रायणेषु"॥ शरद्वदादीनां भृग्वादिवंशप्रभावनां कृत्रिमा अपि पुत्राः सन्ति, स्ववंशप्रभवा अपि, तत्रापत्यविशेषणं ...ते, तत्र भृगुःशरद्वतोऽपत्यं न भवति पूर्वभावित्वात्, एवं शुनकस्य

प्रकारो

वत्सः, तस्माद्भार्गवश्च वात्स्यश्च आग्रयणश्चेति द्वन्द्वे युगपदधिकरणवचनतया वर्त्तिपदस्य बहुषु वृत्तेरत्रिभृग्विति यञञोश्चेति च गोत्रप्रत्ययस्य लुक्, तदाह । 'भार्गवश्चेद्वात्स्यश्चेदिति' । 'दार्भिरिति' । दर्भशब्द ऋषिवचनो न भवति, बाह्वादिषु वा पाठः ॥

"द्रोणपर्वतजीवन्तादन्यतरस्याम्" ॥ पूर्वमुक्तं गोत्राधिकारश्च शिवादिभ्योऽणिति यावदिति, इहाप्युक्तं गोत्रइत्येवेति, तत्र नोदयति । 'कथमिति' । 'नैवात्रेति' । यस्य ग्रहणमूरीकृत्य भवानानन्तर्ये दोषमाह स नैव गृह्यतइत्येवशब्दस्यार्थः । महाभारते द्रोणो महाभारतद्रोणः । 'अनादिरिति' इदानीमेव ह्युक्तं बह्वादिप्रभृतिष्वित्यादि । नन्वेवं प्रयोगस्यात्यन्तमनुपपत्तिरित्यत आह । 'इदानीं त्विति' । अर्वाचीनादित्यर्थः, न पुनर्महाभारतद्रोणो वृत्तिकारेण समानकालः, अनादेरिदानींतनस्य च द्रोण इति श्रुतिः समाना, तत्रानादिद्रोणस्य ये वंश्या अश्वत्थाम्ना समानकालास्ते द्रौणायना इत्युच्यन्ते, तत्र यद् दृष्टं गोत्रत्वं तदश्वत्थाम्न्यपि द्रोणशब्दवाच्यापत्यत्वात् स्खलितबुद्धयः प्रतिपत्तारो ऽध्यारोपयन्ति, तेनाध्यारोपेणाश्वत्थामनि तथा द्रौणायन इत्येतद्गोत्रप्रत्ययेनाभिधानं भवति ॥

"अनृष्यानन्तर्ये बिदादिभ्योऽञ्" ॥ 'गोत्रइत्येवेति' । एतेन येऽत्र ऋषिशब्दा बिदौर्वप्रभृतयस्तेभ्यो गोत्रएवान्यथा स्यादिति गोत्रइत्येतदिहानुवर्त्तनीयमिति दर्शयति । 'ये पुनरित्यादि' । कथं पुनर्गोत्राधिकारे सत्ययमर्थो लभ्यतइत्यत्राह । 'अनृष्यानन्तर्यइत्यस्यायमर्थ इति' । अनृषीति पञ्चम्या लुका निर्द्देशः, आनन्तर्यइति स्वार्थे ष्यञ्, एवं च पौत्रा इत्यादावनन्तरस्यैवाभिधानं न गोत्रस्य नापत्यसामान्यस्य च । 'यद्ययमर्थ इति' । अस्मिन् ह्यर्थे ऽनृषिभ्योनन्तरापत्ये विध्यर्थमिदं भवति, ततश्च ऋष्यपत्यनैरन्तर्ये, ऋषयश्च ते ऽपत्यानि च ऋष्यपत्यानि तेषां नैरन्तर्ये ऋषिरूपाण्यपत्यानि निरन्तराणि यत्र तस्मिन्विषये प्रतिषेधो न कृतः स्यात्तत्र को दोष इत्यत्राह । 'तत्रेदमिति' । कश्यप ऋषिस्तस्यापत्यमप्यृषिरेवं सप्तनैरन्तर्येण ऋषयस्तेषां सप्तम इन्द्रहूर्नाम तत्र काश्यपानामिति प्रयोगो नोपपद्यते,

ऽञि सति यञञोश्चेति लुक् प्रसङ्गात्, तस्मादनृष्यानन्तर्ये इत्यस्य ऋषीणामानन्तर्ये ऽव्यवधाने प्रत्ययो न भवतीत्ययमर्थो व्याख्येय इति भावः। प्रयोगं तावदुपपादयति। 'अनन्तरापत्यरूपेणेति'। अपत्यसामान्यरूपेणेत्यर्थः। न पुनर्ऋष्यणनन्तरापत्ये विधीयते, तत्र यथाभूत्तृप इत्यादौ वस्तुतो भूतविशेषेपि सामान्यविवक्षया लुङ् भवति तद्वदिहापि वस्तुतो गोत्रेपि तद्रूपतिरस्कारेणापत्यसामान्यरूपविवक्षया ऋष्यण् भवतीत्यर्थः। किं पुनःकारणमियं क्लिष्टकल्पनाश्रीयतइत्याह। 'अवश्यं चैतदेवं विज्ञेयमिति'। ऋषीणामपत्यानां नैरन्तर्ये विषयो यस्य प्रतिषेधस्य स तथोक्तः। 'कौशिको विश्वामित्र इति दुष्यतीति'। किं कारणं, विश्वामित्रस्तपस्तेपे नानृषिः स्यामपि तु ऋषिरेव स्यामिति, तत्र भवानृषिः सम्पन्नः, स पुनस्तपस्तेपे नानृषेः पुत्रःस्यामिति, तत्र भवान् गाधिरप्यृषिः सम्पन्नः, स पुनस्तपस्तेपे नानृषेः पौत्रः स्यामिति, तत्र भवान्कुशिकोपि ऋषिः सम्पन्नस्तदेतदृष्यानन्तर्ये सम्भवति। 'परस्त्री परशुं चेति'। द्वितीयानिर्द्देशादापद्यतइति शेषः। परस्त्रीशब्दः प्रत्ययमुत्पादयति परशुं चादेशमापद्यते, परस्त्रिया अपत्यं पारशवः, ब्राह्मणस्य शूद्रायामूढायामुत्पन्नः, सा च जातितः परस्त्री भवति, यस्तु परभार्यायामुत्पन्नः पारस्त्रैणेयः स भवति कल्याण्यादिः, अनुशतिकादिश्च। पारशव इत्यत्र पूर्वोत्तरपदसम्प्रमोहादनुशतिकादिकार्याभावः॥

"गर्गादिभ्यो यञ्"॥ 'अपत्यसामान्ये भविष्यतीति'। अन्ये तु मनुतन्तुशब्दः समुदाय एको न तु द्वौ शब्दौ पठिताविति वदन्ति, तथा च ब्राह्मणे मानुतन्तव्यमुवाचेति प्रयोगः। कालवमनुतन्तुकुशिकानामिति च प्रवरे, 'कथं मानवीति'। लोहितादिपाठान्नित्येन ष्फेण भाव्यमिति भावः। 'अनन्तरापत्यविवक्षायां त्विति'। गोत्रस्यापीति बोद्धव्यं, तथा च जामदग्ना वात्सा इति प्रवरे प्रयोगः। 'वाजासइति'। वाजशब्दो यञमुत्पादयति असे असमासे समासे तु सौवाजिः, यद्दयावता प्रातिपदिकेनेत्यस्यानित्यत्वज्ञापनार्थो ऽसइति प्रतिषेधः॥

"मधुबभ्रोर्ब्राह्मणकौशिकयोः" ॥ गणएव बभ्रुकौशिकइति वक्तव्यम्, एवं हि द्विर्बभ्रुग्रहणं न कर्त्तव्यं भवति, तथा तु न कृतमित्येव ॥

"कपिबोधादाङ्गिरसे" ॥ 'कापेय इति' । इतश्चानिञ इति ठक् । 'बौधिरिति' । अनृषित्वादिञ्, बाह्वादिर्वा ॥

"वतण्डाच्च" ॥ 'किमर्थमिति' । वतण्डाल्लुक् स्त्रियामित्येव कस्मान्नोक्तं, किमर्थो योगविभाग इति प्रश्नः । परिहरति । 'शिवादिष्वपीति' । वतण्डो नाम ऋषिस्तत ऋषित्वादेवाणि सिद्धे शिवादिषु तस्य पाठो गोत्रे गर्गादियञा समावेशार्थः, तत्र यथानाङ्गिरसे समावेशो भवति एवमाङ्गिरसेपि स्यादिति तन्निवृत्त्यर्थो योगविभाग इत्यर्थः ॥

"लुक् स्त्रियाम्" ॥ 'वातण्ड्यायनीति' । लोहितादिलक्षणः ष्फः । 'वातण्डीति' । ऋषित्वात् ष्यङ् भविष्यति ॥

"अश्वादिभ्यः फञ्" ॥ 'ये त्वत्र गोत्रप्रत्ययान्ताः पठ्यन्तइति' । बैल्य आनुडुह्य आत्रेय इत्येते, तेत्र बैल्यशब्दो वृद्धेत्कोसलाजादाञ्ञ्यङिति ञ्यङन्तः, बिलिर्नाम राजर्षिः आनडुह्यशब्दो गर्गादियञन्तः, आत्रेय इतश्चानिञ इति ढगन्तः, । 'शय आत्रेयइति' । शयशब्दात्फञ् भवति आत्रेयश्चेत्, शायायनः । आत्रेयादन्यत्र शायिः, अनृषित्वादिञ् बाह्वादिर्वा । अन्ये त्वणमेव प्रत्युदाहरन्ति । 'पुंसि जातइति' । पुंसीति प्रकृतिविशेषणं, जातस्यापत्यं जातायनः, स्त्रियां तु जाताया अपत्यं जातेय इति ढगेव भवति, अन्यथा लिङ्गविशिष्टपरिभाषया फञेव स्यात्, । 'आत्रेयभरद्वाजइति' । आत्रेयायनो भवति भारद्वाजश्चेत्, अन्यत्रात इञो ण्यत्त्रियेति लुक्, । 'भारद्वाजात्रेयइति' । अत्रिगोत्रजो यदा भारद्वाजगोत्रजेन पुत्रत्वेन स्वीक्रियते तदा प्रत्ययः स ह्यात्रेयश्च भवति भारद्वाजस्य च गोत्रं भवति, भारद्वाजायन आत्रेयश्चेद् भारद्वाजोन्यः, विदाद्यञेव भवति ॥

"शिवादिभ्योण्" ॥ 'यथायथमित्यादि' । तत्रादन्तेष्विञोपवादः, मुनिसन्धिभूमिप्रभृतिष्वितश्चानिञ इति ढकः, स्त्रीप्रत्ययान्तेषु स्त्रीभ्यो ढक् द्व्यच इति प्राप्तस्य ढकः; गङ्गाविपाट्शब्दयोस्तु यस्मि-

प्राप्ते स वृत्तिकारेणैवोक्तः, जरत्कारुशब्दस्य तु पाठे प्रयोजनं चिन्त्यम् । केचिदाहुः । शुभ्रादिष्वयं पठनीयः, जारत्कारेय इति यथा स्यात्, तत्र तु ढका समावेशार्थोऽस्य पाठ इति । 'ण्यप्रत्ययस्य तु बाधो नेष्यतइति'। अत्र हेतुमुदीचामित्यत्र वक्ष्यति । 'शुभ्रादिढका चेति'। शुभ्रादिभ्यश्चेत्यत्र वक्ष्यति चकारोऽनुक्तसमुच्चयार्थ आकृतिगणतामस्य बोधयति, तेन गाङ्गेयः पाण्डेय इत्यादिसिद्धं भवतीति तदभिप्रायेणेदमुक्तम् । रवणविश्रवणशब्दौ पठ्येते, तौ विश्रवःशब्दस्यादेशौ प्रकृत्यन्तरे वा, वृत्तिविषये तत्सामानार्थे, विश्रवसोऽपत्यं वैश्रवणो रावणः । 'द्व्यचो नद्या इति'। नदीवाचिनो ये द्व्यचः कुल्याप्रभृतयस्तेभ्यस्तत्रामिकाणोपवादे द्व्यच इति ढकि प्राप्ते ऽण् भवति । 'त्रिवेणी त्रिवणं चेति'। त्रिवेण्या अपत्यं त्रैवणः, तत्रमिकाणि सिद्धे आदेशार्थं वचनम् । अथाण्ग्रहणं किमर्थं, न यथाविहितमित्येवोच्येत, एव मुच्यमाने इञादय एव स्युस्ते विहिताः पुनरारम्भसामर्थ्याद्यो विहितो न च प्राप्नोति स एवाण् भविष्यति, इदं तर्हि प्रयोजनम्, ऋष्टिषेणशब्दोऽत्र पठ्यते तत्र यथाविहितमित्युच्यमाने ऽत इञ् प्राप्तस्तस्य सेमान्तलक्षणो ण्यो बाधकः प्राप्तस्तत्रारम्भसामर्थ्यादिञ् प्रसज्येत पुनरण्ग्रहणादणेव भवति ॥

"अवृद्धाभ्यो नदीमानुषीभ्यस्तन्नामिकाभ्यः" ॥ अपत्यमन्तर्हितं वृद्धमिति शास्त्रान्तरे यत्परिभाषितं तस्यापि ग्रहणं दृष्टं वृद्धस्य च पूजायां वृद्धो यूनेति, इह तु प्रत्यासत्तेरेतच्छास्त्रसिद्धस्यैव वृद्धस्य ग्रहणमित्याह । वृद्धिर्यस्येति'। 'अवृद्धाभ्य इति शब्दधर्म इति'। वृद्धपर्युदासे सति नञिवयुक्तन्यायेन तत्सदृशस्यैव शब्दस्य सम्प्रत्ययात्, स्त्रीलिङ्गनिर्देशस्तु नदीमानुषीभ्य इत्यनेन सामानाधिकरण्यात्, कथं पुनरर्थवृत्तेः शब्दवृत्तिना सामानाधिकरण्यमभेदोपचारात्, अवृद्धशब्दवाच्यत्वान्नदीमानुष्य एवावृद्धा उक्ताः । 'नदीमानुषीभ्य इत्यर्थधर्म इति'। स्वरूपग्रहणं तु न भवति बहुवचननिर्देशात्, वृद्धपर्युदासाच्च सञ्ज्ञानद्या अपि ग्रहणं न भवति लौकिकार्थवृत्तिना मानुषीशब्देन साहचर्यात्, तन्नामिकाभ्य इति सर्वनाम्ना प्रत्ययप्रकृतेः परामर्श इति ता अवृद्धाः प्रकृतयो नामानि यासां नदीमानुषी-

णामिति बहुव्रीहिः, तदेवं त्रिभिरपि पदैरर्थ एव निर्दिश्यते, तत्रार्थात्प्रत्ययविधानानुपपत्तेस्तद्वाचिनीभ्यः प्रकृतिभ्यः प्रत्ययो विज्ञायते, तदिदमुक्तम् । 'तेनाभेदात्प्रकृतयो निर्दिश्यन्तइति' । तेनार्थेनाभेदात् । एतदुक्तं भवति, अवृद्धशब्दवाच्यास्तत्रामिका या नदीमानुष्यस्ताभ्योण् प्रत्ययो भवति, कोर्थस्तद्वाचिनीभ्यः प्रत्ययो भवतीति, तदेतदाह । 'अवृद्धानि यानीत्यादि' । एवं च कृत्वाऽवृद्धाभ्यो नदीमनुषीनामभ्य इति वक्तव्यं, तथा तु न कृतमित्येव । 'ढकोपवाद इति' । स्त्रीलिङ्गनिर्देशात् भिक्षोद्गशोणादिष्वयं विधिर्न भवतीति भावः ॥

"ऋष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्च" ॥ 'ऋषयः प्रसिद्धा वसिष्ठादय इति' । ऋषयो मन्त्रदर्शिनस्ते च प्रसिद्धा वसिष्ठादयो यथा इन्द्रादयो देवतास्तेन तेन परिभाषणीया इति भावः । 'वंशाख्या इति' । केषां चिद्वंशानामेता आख्या इत्यर्थः । एवं के चिद्वंशा आख्यायन्तइति यावत् । मध्येपवादाः पूर्वान्विधीन्बाधन्ते नोत्तरानित्यभिप्रायेणाह । 'इञोपवाद इति' । 'अत्र्यादिभ्य इति' । तत्र ऋष्यणोवकाशो वासिष्ठः, इतश्चानिञ इति ढकोवकाशो डुलेरपत्यं डौलेय, आत्रेय इत्युभयप्रसङ्गे परत्वाड्ढग् भवति, सेनान्तलक्षणस्य ण्यस्यावकाशो हारिषेण्यः, अत्र हि एति सञ्ज्ञायामगादिति षत्वस्यासिद्धत्वात्सेनान्तमेतद्भवति, ऋष्यणः स एव, जातसेनो नाम ऋषिस्तस्मादुभयप्रसङ्गे परत्वाद् ण्यो भवति जातसेन्यः, एवमुदीचामिञ्, जातसेनिः, अन्धकाणोवकाशः श्वाफल्कः, ण्यस्य स एव, उग्रसेनादन्धकादुभयप्रसङ्गे परत्वाण्ण्यो भवति औग्रसेन्यः, वृष्ण्यणो ऽवकाशः वासुदेवः, ण्यस्य स एव, विष्वक्सेनाद्वृष्णेर्वैष्वक्सेन्यः, कुर्वणो ऽवकाशः नाकुलः, ण्यस्य स एव, भीमसेनात्कुरोर्भैमसेन्यः । 'काकतालीयन्यायेनेति' । यदृच्छया । 'असङ्करेणेति' । शब्दान्तरैरसङ्कीर्णा इत्यर्थः । सङ्कलिताः संहताः । 'सुबहव इति' । व्युत्पिपादयिषिताः सर्वइत्यर्थः । अनित्योपाश्रयेणापि नित्यस्यान्वाख्यानं दृष्टं यथा शकाश्रयेण कालस्य । 'अथ वेत्यादि' । त्रिपुरुषानूकं नाम कुर्यादित्यनेन न्यायेनान्धकादिवंशा

र्थापि नित्या एव । 'तेषु ये शब्दा इति' । अन्यकादित्वप्राप्तत्वेपि ये शब्दाः प्रयुज्यन्ते तेभ्य इत्यर्थः ।

"मातुरुत्संख्यासंभद्रपूर्वायाः" ॥ 'द्वैमातुर इति' । तद्धितार्थे द्विगुः, तस्मात्तद्धितः, एकस्या औरसः सुतो ऽपरस्याः क्षेत्रज इति द्वैमातुरत्वम् । साम्मातुर इति' । प्रादिसमासात्तद्धितः । 'भाद्रमातुर इति' । विशेषणसमासादण्, तेनेत्यादिना ऽर्थापेक्षस्य स्त्रीलिङ्गनिर्देशस्य फलं दर्शयति । 'धान्यमातुरिति' । धान्यं यो मिमीते स धान्यमाता याजकादित्वात्षष्ठीसमासः, धान्यमातरि यो मातृशब्दस्तस्य ग्रहणं न भवतीत्यर्थः, तेन सम्मिमीते तस्यापत्यं साम्मात्र इत्युत्वं न भवति, न्यायानुवादश्चायं स्त्रीलिङ्गनिर्देशः, सम्बन्धिशब्दस्य हि प्रसिद्धतरत्वात्तस्यैव ग्रहणं न्याय्यम् । 'सङ्ख्यासम्भद्रपूर्वाया इति किमिति' । न तावत्केवलात्प्रसङ्गः, नहि मातुरपत्यमिति विशेषणं सम्भवति, अपत्ये मातृसम्बन्धस्याव्यभिचारात्, तेन तदन्तस्य ग्रहणात् सङ्ख्यादिपूर्वस्य तावत्सिद्धमिति प्रश्नः, अन्यपूर्वस्यापि स्यादित्युत्तरम् । 'सौमात्र इति' । क्व चिदस्यानन्तरं ग्रन्थः, 'शुभ्रादिपाठाद्वैमा[illegible]य इति, तेन विपूर्वो मातृशब्दो न प्रत्युदाहर्तव्य इति भावः' । वयं ब्रूमः । स्त्रीभ्यो ढगित्यत्र स्त्रीप्रत्ययविज्ञानादसत्यर्थग्रहणे इह न भवति, ऐडविडो दारद इत्यस्यानन्तरमयं ग्रन्थः, इह तु लेखकैः प्रमादाल्लिखित इति ॥

"कन्यायाः कनीन च" ॥ 'ढकोपवाद इति' । स्त्रीभ्यो ढगिति प्राप्तस्य । 'कन्याया अपत्यं कानीन इति' । शास्त्रोक्तविवाहसंस्कारपूर्वस्य पुरुषसंप्रयोगस्याभावः कन्याशब्दनिमित्तं नाक्षतयोनित्वं, या तु विवाहसंस्कारेण विना पुरुषेण सम्प्रयुज्यते साकन्यात्वं न जहाति, तेनैतच्च नोदनीयं यदि कन्या नापत्यमथापत्यं न सा कन्या कन्या चापत्यं चेति विप्रतिषिद्धमिति, अपर आह । मुनिदेवतामाहात्म्यात्पुंयोगेपि न कन्यात्वं जहाति यथा कुन्ती यथा सत्यवती सात्रोदाहरणमिति तदाह 'कानीनः कर्णः कानीनो व्यास इति' ॥

"विकर्णशुङ्गच्छगलाद्वत्सभरद्वाजात्रिषु" ॥ अत्र वत्सादीनां

मूलप्रकृतीनां विकर्णादीनामपत्यत्वायोगादपत्यप्रत्ययान्तानां वात्स्यादीनां शब्दानां द्वन्द्वे युगपदधिकरणवचनतया प्रत्येकं बहुत्वोपजननात्तस्य बहुत्वस्य लोपिभिरिव कृतत्वादपत्यप्रत्ययस्य लुका निर्द्देशस्तदाह । 'वैकर्णो भवति वात्स्यश्चेदित्यादि' ॥

"स्त्रीभ्यो ढक्" ॥ 'स्त्रीग्रहणेनेत्यादि' । स्वरूपग्रहणं तु न भवति बहुवचननिर्द्देशात्, स्त्र्यर्थस्यापि ग्रहणं न भवति विमातृशब्दस्यार्थस्य शुभ्रादिषु पाठात्, तस्य तु स्त्र्यर्थत्वं विधवाशब्दसाहचर्याद्विज्ञेयं, किं च स्त्रीशब्दस्य स्वरितत्वं प्रतिज्ञायते, स्वरितेन चाधिकारावगतिर्भवति, तेन टाबादिस्त्रीप्रत्ययान्तानामेव ग्रहणं युक्तं, क्तिन्नादयस्तु व्यवधानान्न गृह्यन्ते । 'ऐडविडो दारद इति' । इडविट्शब्दाज्जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ्, दरच्छब्दाद्व्यञ्मगधेत्यण्, तयोः स्त्रियामतश्चेति लुक्, ततस्तदपत्ये ऽणेव भवति । 'वृषे वाच्यइति' । वृषो बीजाश्वः, तेन चार्थेन विशेषविहितेनापत्यलक्षणोर्थे ढको बाध्यते, तेनापत्ये ऽणेव भवति । 'वाडव इति' । चतुष्पाल्लक्षणो ढञपि न भवति, अचतुष्पाद्वाचित्वात् । 'अण् कुञ्चेति' । वृषइति नापेक्ष्यते, ऽपत्यएवायं विधिः, ढकोपवादः, कुञ्चा च कोकिला च समाहारद्वन्द्वे नपुंसकह्रस्वत्वम् ॥

"द्व्यचः" ॥ 'तत्रामिकाणोपवाद इति' । अन्यत्र पूर्वेणैव सिद्धत्वात् ॥

"शुभ्रादिभ्यश्च" ॥ 'यथायोगमित्यादि' । तत्रादन्तेष्विञोपवादः, शलाकादिषु तत्रामिकाणः, विधवाशब्दात्तु क्षुद्रालक्षणस्य द्रकः, चतुष्पाद्वाचिषु चतुष्पाल्लक्षणस्य ढञो, गोधाशब्दाद्गोधाया ढ्रकः, वचनात्सोपि भवति, क्व चिदौत्सर्गिकस्याणः । 'पाण्डवेय इति' । ढे लोपोकद्र्वा इति लोपो न भवति, कद्रूपर्युदासेन स्त्रीलिङ्गस्य ग्रहणात्, पाण्डवशब्दाद्वा प्रत्ययः । 'लक्षणश्यामयोर्वासिष्ठइति' । लाक्षणेयो भवति वासिष्ठश्चेत् लाक्षणिरन्यः, श्यामेयो वासिष्ठः श्यामायनोन्यः, अश्वादित्वात्फञ् ॥

"कुलटाया वा" 'कुलान्यटतीति कुलटेति'। मूलविभुजादिषु दर्शनात्कः प्रत्ययः, पचाद्यच् तु न लभ्यते, अकारादनुपपदात्कर्मोपपदो विप्रतिषेधेनेत्यण् प्रसङ्गात्। 'या तु कुलान्यटन्ती शीलं भिनत्तीति'। एकत्र कुले प्रविष्टा स्वैरिणी या कुलान्तरमटति सा दुःशीला कुलटेत्यर्थः। 'क्षुद्राभ्यो वेति परत्वादिति'। क्षुद्रा अङ्गहीनाः शीलहीनाश्च, या पुनर्भिक्षालिप्सया सुशीलापि कुलान्यटति तस्या इह ग्रहणम्॥

"चटकाया ऐरक्" ॥ स्त्रीलिङ्गनिर्देशात्पुल्लिङ्गाच्च प्रसज्यतइत्याह। 'चटकाच्चेति वक्तव्यमिति'। एवं च पुल्लिङ्गनिर्देश एव कर्त्तव्यः, लिङ्गविशिष्टपरिभाषया स्त्रीलिङ्गादपि भविष्यति, तथा तु न कृतमित्येव। 'स्त्रियामपत्ये लुग्वक्तव्य इति'। 'चटकायाः अपत्यमिति'। चटकस्यापीति द्रष्टव्यम्। 'चटकेति'। लुक्तद्धितलुकीति टापो लुकि कृते पुनरजादिलक्षणष्टाप् कर्त्तव्यः॥

"आरगुदीचाम्" ॥ 'ढका सिद्धत्वादिति'। न लक्षणेन पदकारा अनुवर्त्त्या इत्यवग्रहेपि नास्ति विशेषः। 'ज्ञापकार्थं त्विति'। भावप्रधानो ज्ञापकशब्दः, ज्ञापनार्थमिति वा पाठम्। 'जाडारः पाण्डार इति'। ह्रस्वान्तादयं प्रत्यय इति ढका नास्ति सिद्धिः॥

"क्षुद्राभ्यो वा" ॥ 'अङ्गहीना इति' 'काणादयः शीलहीना इति'। अनियतपुंस्का दासीप्रभृतयः॥

"ढकि लोपः" ॥ 'कथं पुनरित्यादि'। ढग्विधौ टाबादिस्त्रीप्रत्ययान्तानां ग्रहणाच्छुभ्रादिष्वस्यापाठात् प्रश्नः। 'एतदेवेत्यादि'। नह्यसतो निमित्तभावः सम्भवति॥

"मातृष्वसुश्च" ॥ 'पितृष्वसुरित्येतदपेक्ष्यतइति'। चकारेणानुकृष्यतइत्यर्थः। तदनुवृत्तौ योर्थः सम्पद्यते तं दर्शयति। 'पितृष्वसुर्यदुक्तमिति'। किं पुनस्तदित्याह। 'छण् प्रत्ययो ढकि लोपश्चेति'। तेनानन्तरस्य विधिर्वा भवति प्रतिषेधो वेति ढकि लोप एव प्राप्नोति न तु छणिति न चोदनीयमिति भावः॥

"चतुष्पाद्भ्यो ढञ्" ॥ कमण्डलुशब्दश्चतुष्पाद्वचनोऽस्ति, दृश्यते हि कमण्डलुपद आदधीतेति । जम्बुः शृगालः ॥

"गृष्ट्यादिभ्यश्च" ॥ 'अणादीनामिति' । आदिशब्देन ढकः, बहुवचनं तु प्रकृतिभेदेन तयोरेव बहुत्वात् तत्राजवस्तिमित्रयुशब्दयोरणोपवादः, शेषाणामितश्चानिञ इति ढकः । 'गृष्टिशब्दो य इति' । सकृत्प्रसूता स्त्री सर्वैव गृष्टिर्न धेन्वादिश्चतुष्पादेवेति भावः । अपर आह । सकृत्प्रसूतत्वसाधर्म्येणाचतुष्पदीष्वपि गौणो गृष्टिशब्द इति ॥

"राजश्वशुराद्यत्" ॥ 'क्षत्रियजातिश्चेदिति' । प्रकृतिप्रत्ययसमुदायेन क्षत्रियजातिश्चेद्गम्येतेत्यर्थः । 'राजन्य इति' । ये चाभावकर्मणोरिति प्रकृतिभावः । 'राजनोन्य इति' । स पुनर्वैश्याशूद्रयोरुत्पन्नः, अचिति प्रकृति भावः ॥

"क्षत्राद्घः" ॥ 'घप्रत्ययो भवतीति' । घशब्द एव न तरप्तमपौ, अन्यथा सर्वत्रैव प्रत्ययविधौ घ इति तरप्तमपोर्ग्रहणात्प्रत्ययादेर्घकारस्येयादेशवचनमनुपपन्नं स्यात्, न च तुयाद्घन्, घच्छौ चेति घन्घचावकाशौ, तत्रापि सञ्ज्ञाशब्दः सानुबन्ध उपात्तः । अनुबन्धस्तु संज्ञार्थ इति सम्भवात्, ङमुण्नित्यमितिवत् । किमिदम्भ्यां वो घ इत्यत्रापि तरप्तमपोरेवादेशत्वं विज्ञायेत । 'अयमपि जातिशब्द एवेति' । राजन्यजात्यभिधाने घो भवति, वैश्याशूद्रयोरुत्पादिते तु इञेवेत्यर्थः ॥

"कुलात्खः" ॥ 'उत्तरसूत्रइत्यादि' । पूर्वपदप्रतिषेधस्यैतत्प्रयोजनमाढ्यकुलादेर्मा भूदिति, ग्रहणवता प्रातिपदिकेन तदन्तविधिप्रतिषेधादेवाढ्यकुलादेर्न भविष्यति, पश्यति त्वाचार्यो नायं प्रतिषेधः कुलशब्दे प्रवर्त्ततइति, तेनात्र तावत्तदन्तस्य ग्रहणं येन विधिस्तदन्तस्येत्यत्र स्वरूपमित्यनुवृत्तेः केवलस्यापि ग्रहणं सामान्यापेक्षं च ज्ञापकं प्रातिपदिकश्रुतिमती परिभाषा कुशलशब्दे न प्रवर्तते इति तेन व्यपदेशिवद्भावोऽप्रातिपदिकेनेत्यस्या अप्यप्रवृत्तिः 'कुलीन इति, उत्तरसूत्रे ऽन्यतरस्यांग्रहणात्केवलादप्यनेन खो भवति, प्रशस्तो वंशः कुलं, तस्यापत्यं तत्प्रभवस्यापत्यमित्यर्थः ॥

"अपूर्वपदादन्यतरस्यां यड्ढकञौ" ॥ ननु च पूर्वपदशब्दः समासावयवे रूढो न तस्य कुलशब्दे प्रसङ्ग इत्यत आह । 'समाससम्बन्धिन इत्यादि' । समाससम्बन्धिपूर्वपदं कुलशब्दस्यापि कथं चित्सम्बन्धि भवति द्वयोरप्येकसमासावयवत्वात्, व्यवस्थावचनस्तु[1] नैवात्र शङ्कनीयः, पूर्वपदशब्दस्य समासावयवे रूढत्वात्, तेन देवदत्तः कुलीन इत्यादौ वाक्ये प्रतिषेधशङ्का न कार्या । 'बहुच्पूर्वादपीति' । अपूर्वादित्युच्यमाने बहुकुलशब्दो बहुचा सपूर्व इति ततः प्रत्ययो न स्यात् । किं च देवदत्तः कुलीन इत्यादावपि प्रतिषेधः स्यात्तस्माद्रूढिपरिग्रहार्थमपि पदग्रहणं कर्त्तव्यम् ॥

"व्यन्सपत्ने" ॥ ननु च नित्यं सपत्न्यादिष्विति सपत्नीशब्द एव स्त्रीलिङ्गो व्युत्पादितस्तत्कथं पुल्लिङ्गस्य प्रयोगस्तत्राह । 'सपत्नशब्द इत्यादि' । 'इवार्थ इति' । सादृश्ये, यथा पत्नी दुःखहेतुस्तथा शत्रुरपीत्येतत्सादृश्यम् । 'समुदायेन चेदिति' । एतेन समुदायार्थः सपत्नो न प्रकृत्यर्थो नापि प्रत्ययार्थविशेषणम्, अनर्थकावेवात्र प्रकृतिप्रत्ययाविति दर्शयति, अथानुवृत्तस्यापत्यस्य विशेषणमेव सपत्नः कस्मान्न भवति, तत्राह । 'अपत्यार्थोऽत्र नास्त्येवेति' । एतदेवोदाहरणेन स्पष्टयति । 'पाप्मना भ्रातृव्येणेति' । नहि पाप्मा भ्रातुष्पुत्रो भवति, अतः सपत्नमात्रे भ्रातृव्यशब्दस्य दर्शनादपत्यार्थोऽत्र नास्ति, किं च योऽपि सपत्नो भ्रातुरपत्यं सम्भवति सोप्याद्युदात्ताद्भ्रातृव्यशब्दात्सपत्नरूपेणैव प्रतीयते नापत्यरूपेण, तथा च भ्रातृव्यो भ्रातृव्य इति सह प्रयोगोपि व्यन्व्यदन्तयोर्भवति, अतः सुष्ठूक्तमपत्यार्थो नास्त्येवेति ॥

"रेवत्यादिभ्यष्ठक्" ॥ 'ढगादीनामपवाद इति' । तत्र रेवतीशब्दो ङीषन्तः, अश्वमणिद्वारशब्दोपपदात्पालयतेः कर्मण्यणि ङीप्, तेषु[2] ढक् प्राप्तः, वञ्चु प्रलम्भने, अस्माद्वृकोपपदात्कर्त्तर्युपमानइति णिनिः, अस्मादण् प्राप्तः वृककर्णदण्डोपपदाद्ग्रहेः कर्मण्यण्, कुक्कुटस्येवाक्षिणी यस्य स कुक्कुटाक्षः, एभ्यिञ् प्राप्तः ॥

१ पूर्वशब्द इति २ पु॰ पाठः । २ चतुर्ष्वित्यधिकं २ पुस्तके ।

"गोत्रस्त्रियाः कुत्सने ण च" ॥ पारिभाषिकस्य गोत्रस्य ग्रहणमित्याह । 'अपत्यं पौत्रेति' । लौकिकस्य त्वपत्यमात्रस्य ग्रहणं न भवति, यदि स्यात्तत् स्त्रिया इत्येव ब्रूयात्तच्छब्देन प्रकृतस्यापत्यस्य परामर्शादेव तदर्थलाभात्। 'गार्ग इति' । गार्गीशब्दो यञश्चेति ङीबन्तः, तस्य भस्याढे तद्धितइति पुंवद्भावेन पुंशब्दस्यातिदेशात् गार्ग्यशब्दाद्गोत्रस्त्र्यभिधायिनः प्रत्ययः, यस्येति च आपत्यस्य च तद्धितेनातीत्यल्लोपयलोपौ । 'ग्लौचुकायन इति' । ग्लुचुकस्यापत्यं प्राचामवृद्धात्फिन्बहुलमिति फिन्, इतो मनुष्यजातेरिति ङीष्, तस्य पुंवद्भावेन निवृत्तिः, ततः प्रत्ययः, णस्य णित्करणमत्र वृद्ध्यर्थं, गार्ग्यादौ प्रकृतेरेव वृद्धत्वात्, इह तु वतण्डस्यापत्यं गोत्रं स्त्री, वतण्डाच्च लुक्, स्त्रियां वतण्डी, तस्या अपत्यं वातण्डो जाल्म इति पुंवद्भावेन ङीनि निवृत्ते लुक् स्त्रियामित्यस्य गोत्रे लुगचीति प्रतिषेधाद्वातण्ड्यशब्दादेव प्रत्ययः, इह च गार्ग्या अपत्यं स्त्री गार्गा सा भार्या यस्य गार्गाभार्य इति जातेश्चेत्येव पुंवद्भावप्रतिषेधसिद्धिः, गोत्रं च चरणैः सहेत्यपत्यमात्रं गृह्यते, तेन वृद्धिनिमित्तस्य चेति पुंवद्भावप्रतिषेधो न प्रयोजनं, किं च गार्ग्या अपत्यं स्त्रीत्यत्रार्थे नास्ति प्रत्ययः, अस्त्रियामिति युवसञ्ज्ञाया निषेधाद्गोत्रसञ्ज्ञैवावतिष्ठते, तत्रैको गोत्रइति नियमाच्चैव गोत्रप्रत्ययान्तादपरो गोत्रप्रत्ययः सम्भवति, तेन नास्ति गार्गा नतरां गार्गाभार्यः । अपर आह । अस्ति गार्गा, कथं गार्ग्या अपत्यं या स्त्री न सा युवतिर्नापि गोत्रं, नहि सा गर्गस्यापत्यं पौत्रप्रभृतेश्चापत्यस्य गोत्रसञ्ज्ञा विधीयते तदभावादेको गोत्रइति नियमाभावः, ततश्च णस्य भावादस्ति गार्गेति, ये तु नास्ति गार्गेत्याहुस्ते मन्यन्ते मातृवंशः पितृवंशश्च द्वावपि वंशौ प्रतीयमपत्यं भवति अपातहेतुत्वात्, ततश्च गार्ग्या अपत्यं या स्त्री सा गर्गस्यापत्यं भवत्येव, पौत्रप्रभृति[1]ग्रहणं च व्यवहितापत्योपलक्षणं, तेन गर्गापेक्षया तस्या गोत्रत्वादेको गोत्रइति नियमात्प्रत्ययान्तराभाव इति, वृत्तौ तु क्व चित्पठ्यते गोत्राद्यूनीति यूनि प्रत्ययो भवतीति, तदप्यस्मिन्नेव पक्षे घटते तदाह । 'गार्ग्या अपत्यं

१ अपत्येत्यधिकं २ पु॰ ।